Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

Науковий юридичний журнал

Заснований у 1993 році
Періодичність випуску — 4 номери на рік

Том 33, № 2
2026

Харків
«Право»
2026

УДК 34 ISSN 1993-0909
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2 E-ISSN 2663-3116

Рекомендовано до друку вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 14 від 23 червня 2026 р.)

Науковий юридичний журнал
«Вісник Національної академії правових наук України» внесено до:
Переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України від 11 червня 2026 р. № 928)
Реєстру суб'єктів у сфері друкованих медіа – Ідентифікатор медіа R30–02413 (рішення Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення
від 21 грудня 2023 р. № 1799)
Міжнародної наукометричної бази даних
Index Copernicus International (Польща) (з 2016 р.)

Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. – Харків : Право, 2026. – Т. 33, № 2. – 394 с.

Засновники:
Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Видавець:
Національна академія правових наук України

Відповідальний за випуск
В. Журавель

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Григорія Сковороди, 70, Національна академія правових наук України.

Офіційний сайт: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© Національна академія правових наук України, 2026

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

JOURNAL

OF THE NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE

Scientific Legal Journal

Founded in 1993
Periodicity — 4 issues per year

Volume 33, Issue 2
2026

Kharkiv
«Pravo»
2026

UDC 34
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2

ISSN 1993-0909
E-ISSN 2663-3116

Recommended for publication by the academic Council Yaroslav Mudryi National Law University (Protocol No. 14 dated 23 June 2026)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine is included in:
List of specialized scientific publications of Ukraine on legal sciences
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated June 11, 2026 No. 928)
Register of entities in the field of print media – Media identifier R30–02413
(decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated December 21, 2023 No. 1799)
International scientometric database
Index Copernicus International (Poland) (since 2016)

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine / editorial board: V. Zhuravel et al. – Kharkiv : Pravo, 2026 – Vol. 33, № 2. – 394 p.

The founders:
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University

Publisher:
National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Responsible for the release of
V. Zhuravel

The Editorial Board address: 61024, Kharkiv, 70 Hryhoriia Skovorody St., National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Official website: visnyk.kh.ua
e-mail: visnyk_naprnu@ukr.net

© 2026 National Academy of Legal Sciences of Ukraine

НАУКОВА РАДА

Бандурка Олександр Маркович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (голова наукової ради) (Національна академія правових наук України, Україна)

Борисов Вячеслав Іванович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (заступник голови наукової ради) (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна)

Барабаш Юрій Григорович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна)

Баулін Юрій Васильович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Борисова Валентина Іванівна – кандидат юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гаращук Володимир Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Комаров Вячеслав Васильович – кандидат юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Кохановська Олена Велеонінівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Крупчан Олександр Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна)

Кучерявенко Микола Петрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Лемак Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Конституційний Суд України, Україна)

Максимов Сергій Іванович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Орлюк Олена Павлівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій», Україна)

Пилипчук Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», Україна)

Прилипко Сергій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Університет економіки та права «Крок», Україна)

Святоцький Олександр Дмитрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Видавництво «Право України», Україна)

Селіванов Анатолій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

Серьогіна Світлана Григорівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, Україна)

Скрипнюк Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна)

Спасибо-Фатєєва Інна Валентинівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Тихий Володимир Павлович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України (Національна академія правових наук України, Україна)

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Журавель Володимир Андрійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, президент (Національна академія правових наук України, Україна)

Заступник головного редактора

Кузнєцова Наталія Семенівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, помічник ректора (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Національні члени редакційної колегії

Батиргареєва Владислава Станіславівна – доктор юридичних наук, професор, директор (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, Україна)

Буханевич Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, державний секретар (Міністерство юстиції України, Україна)

Великанова Марина Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватноправових досліджень (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Гетьман Анатолій Павлович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, ректор (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний учений секретар (Національна академія правових наук України, Україна)

Гиляка Олег Сергійович – кандидат юридичних наук, старший дослідник, перший заступник головного ученого секретаря – начальник управління стратегічного розвитку (Національна академія правових наук України, Україна)

Гриняк Андрій Богданович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заступник директора з наукової роботи (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Гусаров Костянтин Володимирович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Гуторова Наталія Олександрівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, професор кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін (Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Україна)

Джабраілов Руслан Аятшахович – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи (Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», Україна)

Капліна Оксана Володимирівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, завідувач кафедри кримінального процесу (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Кот Олексій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, директор (Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, Україна)

Лук'янов Дмитро Васильович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, член Вищої ради правосуддя (Вища рада правосуддя, Україна)

Мерник Анастасія Муслімівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, доцент кафедри теорії та історії права (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Музика-Стефанчук Оксана Анатоліївна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри фінансового права (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна)

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Оніщенко Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, заступник директора (Інститут держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України, Україна)

Петришин Олександр Віталійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, суддя (Конституційний Суд України, Україна)

Чанишева Галія Інсафівна – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Національний університет «Одеська юридична академія», Україна)

Шевчук Віктор Михайлович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Шепітько Валерій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, професор кафедри криміналістики (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна)

Іноземні члени редакційної колегії

Батлер Вільям Елліотт – доктор юридичних наук, професор, професор (Школа права ім. Дікінсона Університету штату Пенсильванія, США)

Вашко Адріан – доктор філософії в галузі права, доцент, декан (Юридичний факультет Університету ім. Матея Бела, Словаччина)

Гайлюте-Янушоне Довіле – доктор філософії в галузі права, доцент, доцент (Юридичний факультет Університету Миколаса Ромеріса, Литва).

Давуліс Томас – доктор юридичних наук, професор, керівник (Центр трудового права кафедри приватного права юридичного факультету Вільнюського університету, Литва)

Карагусов Фархад Сергійович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник (Науково-дослідний інститут приватного права Каспійського університету, Республіка Казахстан)

Матюльєне Снєголе – доктор юридичних наук, професор, професор (Інститут соціальної безпеки Академії громадської безпеки Університету Миколаса Ромеріса, Литва)

Якулявичене Ліра – доктор юридичних наук, професор, професор (Юридичний факультет Університету Миколаса Ромеріса, Литва)

Яндерова Яна – доктор філософії в галузі права, доцент, доцент (Факультет економіки та управління Університету Падрубіце, Чехія)

SCIENTIFIC COUNCIL

Oleksandr Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Chairman of the Scientific Council) (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Viacheslav Borysov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Vice-chairman of the Scientific Council) (Scientific and Research Institute for Study of Crime Problems named after Academician V. V. Stachys of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Yurii Barabash – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Yurii Baulin – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Valentyna Borysova – Phd (Law), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Volodymyr Garashchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Viacheslav Komarov – Phd (Law), Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Olena Kokhanovska – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Krupchan – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Mykola Kucheriavenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Vasyl Lemak – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Sergii Maksymov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Olena Orliyk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (The State Organization «Ukrainian National Office for Intellectual Property and Innovation», Ukraine)

Volodymyr Pylypchuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine», Ukraine)

Sergii Prylypko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine («KROK» University, Ukraine)

Oleksandr Sviatotskyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Publishing House «Law of Ukraine», Ukraine)

Anatolii Selivanov – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Svitlana Serohina – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Scientific and Research Institute of State Building and Local Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Skrypniuk – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Inna Spasybo-Fateieva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Volodymyr Tykhyi – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Volodymyr Zhuravel – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief

Nataliia Kuznietsova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Assistant to the Rector (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

National Members of the Editorial Board

Vladyslava Batyrgareieva – Doctor of Law, Professor, Director (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Bukhanevych – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Secretary of State (Ministry of Justice of Ukraine, Ukraine)

Maryna Velykanova – Doctor of Law, Professor, Head of the Private Law Research Department (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Anatolii Getman – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Rector (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Yevhen Hetman – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Chief Scientific Secretary (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleh Hyliaka – Candidate of Law, Senior Researcher, First Deputy chief academic secretary – Head of the Strategic Development Department (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Ukraine)

Andriy Hryniak – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Konstiantyn Gusarov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Civil Justice and Advocacy (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Nataliia Gutorova – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Law Disciplines (Poltava Law Institute of the Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Ruslan Dzhabrailov – Doctor of Law, Professor, Deputy Director for Scientific Work (State organization V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oksana Kaplina – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Criminal Procedure (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Oleksii Kot – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Director (Institute of Law-Making and Scientific-Legal Expertise of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Dmytro Lukianov – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Member of the High Council of Justice (High Council of Justice, Ukraine)

Anastasiia Mernyk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Associate Professor of the Department of Theory and History of Law (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Oksana Muzyka-Stefanchuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Financial Law (Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Vasyl Nastyuk – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Natalia Onishchenko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Deputy Director (V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine)

Oleksandr Petryshyn – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Judge (Constitutional Court of Ukraine, Ukraine)

Galiya Chanysheva – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Labor Law and Social Security Law (National University «Odesa Legal Academy», Ukraine)

Viktor Shevchuk – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Valerii Shepitko – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Criminalistics (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine)

Foreign Members of the Editorial Board

William Butler – Doctor of Law, Professor, Professor (Dickinson School of Law Pennsylvania State University, USA)

Adrián Vaško – P.h.D in Law, Associate Professor, Dean (Faculty of Law, Matej Bel Universit Banska Bystrica, Slovakia)

Dovile Gailiute-Janusone – P.h.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor (Mykolas Romeris University, Lithuania)

Tomas Davulis – Doctor of Law, Professor, Head (Center for Labour Law Department of Private Law Vilnius University Faculty of Law, Lithuania)

Farkhad Karagusov – Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Fellow (Institute of Private Law of Caspian University, Republic of Kazakhstan)

Snieguolė Matulienė – Doctor of Law, Professor, Professor (Institute of Societal Security Academy of Public Security, Mykolas Romeris University, Lithuania)

Lyra Jakuleviciene – Doctor of Law, Professor, Professor (International and EU Law Department Law School Mykolas Romeris University, Lithuania)

Jana Janderová – P.h.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor (Faculty of economics and administration University of Pardubice, Czech Republic)

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

МЕРНИК А. М., ГИЛЯКА О. С.
Цифрова реальність як об'єкт правового регулювання та правові виклики в постгуманістичну епоху 17

АВРАМОВА О. Є.
Четверте покоління прав людини: право на цифрову особистість 31

ПІКУЛЯ Т. О.
Другий осьовий час у добу штучного інтелекту: трансформація правової парадигми 53

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УСТИМЕНКО В. А., ДЖАБРАІЛОВ Р. А., ГУДІМА Т. С., СЄРЄБРЯК С. В.
Функціональний підхід до досягнення цілей економічної безпеки: досвід ЄС та можливості врахування у національному законодавстві 64

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

КУЧЕРЯВЕНКО М. П.
Витоки та етапи розвитку сукупності податково-правових норм до рівня сталого галузевого утворення 91

СКРИПНЮК О. В., БЕЗЗУБОВ Д. О.
Оновлена доктрина українського адміністративного права в умовах сучасного державотворення 104

КОЛОМОЄЦЬ Т. О., КОЛПАКОВ В. К.
Гуманітарно-правові стандарти забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин 131

ПОЛІТАНСЬКИЙ В. С., ЗАЙКІНА Г. М.
Сталий розвиток територіальних громад у контексті публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України: інформаційно-правові та антикорупційні засади 158

ЯНІШЕВСЬКА К. Д., МУРАЧ Д. В.
Антикорупційний елемент забезпечення національної безпеки України 184

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

ВІННИК О. М., ВЕЛИКАНОВА М. М.
Соціальна функція права власності в умовах посилення загроз суспільному благополуччю 206

КУХАРЄВ О. Є.
Сутність права на спадкування 225

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ШЕСТОПАЛОВ Р. М.
Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (стаття 114–1 КК України): юридична абстракція чи правова універсальність?! 241

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

КАПЛІНА О. В.
Кримінальні процесуальні ризики проєкту Цивільного кодексу України 262

ГЛИНСЬКА Н. В.
Розумність як вектор правильної пріоритизації в «інтрузивному сегменті» кримінального провадження 283

СТАРЕНЬКИЙ О. С.
Проблеми правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді 306

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАУКА

ПОГОРЕЦЬКИЙ М. А.
Юридична освіта і правова наука в Україні: від правової доктрини до професійної компетентності правника 332

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

ШЕВЧЕНКО-КУДІНА А. А.
Сучасний погляд на вдосконалення адміністративно-правового механізму управління резервами України 376

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

CONTENTS

LEGAL THEORY AND METHODOLOGY

MERNYK A. M., HYLIAKA O. S.
Digital Reality as an Object of Legal Regulation and Legal Challenges in the Posthumanist Era 17

AVRAMOVA O. Ye.
The Fourth Generation of Human Rights: the Right to a Digital Personhood 31

PIKULIA T. O.
The Second Axial Age in the Era of Artificial Intelligence: Transformation of the Legal Paradigm 53

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE LAW. EUROPEAN INTEGRATION

USTYMENKO V. A., DZHABRAILOV R. A., HUDIMA T. S., SIERIEBRIAK S. V.
A Functional Approach to Achieving Economic Security Objectives: EU Experience and Prospects for its Incorporation into National Legislation 64

PROBLEMS OF PUBLIC LAW

KUCHERIAVENKO M. P.
The Origins and Stages of Development of the Body of Tax-Law Norms Towards a Stable Sectoral Formation 91

SKRYPNIUK O. V., BEZZUBOV D. O.
Updated Doctrine of Ukrainian Administrative Law in the Conditions of Modern State-Formation 104

KOLOMOIETS T. O., KOLPAKOV V. K.
Humanitarian Legal Standards for Safeguarding the Rights of Persons Missing in Special Circumstances 131

POLITANSKYI V. S., ZAIKINA H. M.
Sustainable Development of Territorial Communities in the Context of Public Administration of the Fuel and Energy Complex of Ukraine: Information, Legal and Anti-Corruption Principles. 158

YANISHEVSKA K. D., MURACH D. V.
The Anti-Corruption Component of National Security Assurance in Ukraine 184

PROBLEMS OF PRIVATE LAW

VINNYK O. M., VELYKANOVA M. M.
The Social Function of Property Rights in the Context of Increasing Threats to Public Well-Being 206

KUKHARIEV O. Ye.
Essence of the Right to Inheritance 225

CRIMINAL LIABILITY

SHESTOPALOV R. M.
Obstruction of the Lawful Activities of the Armed Forces of Ukraine (Article 114–1 of the Criminal Code of Ukraine): Legal Abstraction or Legal Universality?! 241

PROBLEMS OF PREVENTION AND FIGHTING OF CRIME

KAPLINA O. V.
Criminal Procedural Risks of the Draft Civil Code of Ukraine 262

GLYNSKA N. V.
Reasonableness as a Vector of Proper Prioritization in the «Intrusive Segment» of Criminal Proceedings 283

STARENKYI O. S.
Problems of Legal Regulation of Conducting Covert Investigative (Search) Actions as Means of Criminal Procedural Proving Prior to the Issuance of an Investigating Judge's Order 306

LEGAL EDUCATION AND SCIENCE

POHORETSKYI M. A.
Legal Education and Legal Science in Ukraine: From Legal Doctrine to Professional Legal Competence 332

A WORD YOUNG SCIENTISTS

SHEVCHENKO-KUDINA A. A.
Modern Approach to Improving the Administrative-Legal Mechanism of Reserve Management in Ukraine 376

УДК 342.1
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.17

Анастасія Муслімівна Мерник
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Кафедра теорії та історії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9762-3057

Олег Сергійович Гиляка
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-3705-3336

ЦИФРОВА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАВОВІ ВИКЛИКИ В ПОСТГУМАНІСТИЧНУ ЕПОХУ

Анотація. *У статті висвітлено особливості цифрової реальності, які полягають у тому, що юридично значущі дії в цьому середовищі можуть відбуватися незалежно від фізичної присутності особи та традиційних форм волевиявлення. Наприклад, створення електронного документа, його підписання електронним підписом або передача даних через цифрові платформи набуває правової значущості та стає підставою для виникнення прав і обов'язків учасників відносин. Такі процеси вимагають правового оформлення та визначення правового статусу суб'єктів, які здійснюють дії в цифровому середовищі. Наголошується на тому, що до основних об'єктів правового регулювання в цифровій реальності належать електронна інформація, цифрові сліди користувачів, персональні дані та цифрові ідентичності. Забезпечення захисту цих об'єктів визначає правовий статус учасників цифрових процесів, а також рівень їхньої відповідальності за порушення встановлених правил і норм. Функціонування таких об'єктів можливе лише за умови поєднання технічних, організаційних і правових механізмів, що забезпечують належну інформаційну безпеку, конфіденційність даних та їх достовірність. У рамках статті ставиться ціль продемонструвати як цифрова реальність породжує нові види правових відносин, які раніше не існували у класичній юридичній практиці. До таких відносин належать правовідносини, що виникають у сфері електронних сервісів, обміну даними у хмарних системах, функціонування цифрових платформ та використання алгоритмічних механізмів, здатних виконувати юридично значущі дії. Ці відносини характеризуються висо-*

кою динамічністю, швидкістю змін і транснаціональним характером, що потребує узгодження норм на національному та міжнародному рівнях. Демонструється трансформація класичного погляду на суб'єктів правових відносин, коли фізичні особи, юридичні особи та державні органи набувають специфічного правового статусу. Фізичні особи отримують цифрову правосуб'єктність, яка проявляється у здатності користуватися електронними сервісами, здійснювати дії в цифровому середовищі, підтверджувати ідентичність за допомогою електронного підпису або інших цифрових атрибутів. Юридичні особи й органи державної влади виступають як оператори, адміністратори та розпорядники інформаційних ресурсів, що накладає на них обов'язки щодо забезпечення інформаційної безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних. За результатом дослідження зроблено висновок, що в постгуманістичну епоху особливого значення набуває захист персональних даних, приватності та цифрової автономії як основних елементів правової суб'єктності у цифровому середовищі. Обробка великих обсягів інформації алгоритмами, автоматизовані системи ухвалення рішень та активна роль цифрових платформ створюють потенційні ризики порушення прав людини. Забезпечення контролю над персональними даними, право на прозорість алгоритмічних рішень, можливість оскарження та захист автономії користувача є критично важливими для збереження рівноваги між технологічним прогресом та правами людини.

Ключові слова: *права людини; цифрова реальність; постгуманістична епоха; електронний документ; персональні дані; цифрові правові відносини; цифрові технології; цифрові платформи.*

Anastasiia M. Mernyk
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Theory and History of Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9762-3057

Oleh S. Hyliaka
State Research Institution
«Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-3705-3336

DIGITAL REALITY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION AND LEGAL CHALLENGES IN THE POSTHUMANIST ERA

Abstract. *The article highlights the features of digital reality, which consist in the fact that legally significant actions in this environment can occur regardless of the physical presence*

of a person and traditional forms of expression of will. For example, creating an electronic document, signing it with an electronic signature, or transferring data through digital platforms acquires legal significance and becomes the basis for the rights and obligations of the participants in the relationship. Such processes require legal formalization and determination of the legal status of entities that perform actions in the digital environment. It is emphasized that the main objects of legal regulation in the digital reality include electronic information, digital traces of users, personal data, and digital identities. Ensuring the protection of these objects determines the legal status of participants in digital processes, as well as the level of their responsibility for violating established rules and norms. The functioning of such facilities is possible only if there is a combination of technical, organizational, and legal mechanisms that ensure proper information security, data confidentiality, and reliability. The article aims to demonstrate how digital reality gives rise to new types of legal relationships that did not previously exist in classical legal practice. Such relationships include legal relationships arising in the field of electronic services, data exchange in cloud systems, the functioning of digital platforms, and the use of algorithmic mechanisms capable of performing legally significant actions. These relations are characterized by high dynamism, rapid change, and transnational nature, which requires coordination of norms at the national and international levels. The transformation of the classical view of subjects of legal relations is demonstrated, when individuals, legal entities, and state bodies acquire a specific legal status. Individuals receive digital legal personality, which is manifested in the ability to use electronic services, perform actions in the digital environment, and confirm identity using an electronic signature or other digital attributes. Legal entities and government bodies act as operators, administrators, and managers of information resources, which imposes on them obligations to ensure information security, confidentiality, and protection of personal data. The study concluded that in the posthumanist era, the protection of personal data, privacy, and digital autonomy as the main elements of legal subjectivity in the digital environment are of particular importance. The processing of large amounts of information by algorithms, automated decision-making systems, and the active role of digital platforms create potential risks of human rights violations. Ensuring control over personal data, the right to transparency of algorithmic decisions, the possibility of appeal, and the protection of user autonomy are critical to maintaining a balance between technological progress and human rights.

Keywords: *human rights; digital reality; posthumanist era; electronic document; personal data; digital legal relations; digital technologies; digital platforms.*

ВСТУП

Цифрова реальність сьогодні набирає шаленої популярності, що формується на основі сучасних інформаційних технологій, електронних комунікацій та систем обробки даних. Вона поєднує технічні, соціальні та правові аспекти взаємодії, що обумовлює необхідність її спеціального регулювання. Цифрове середовище є умовою виникнення та функціонування нових правовідносин, які не завжди можуть бути ефективно охоплені традиційними нормативними актами [1].

Особливістю цифрової реальності є те, що юридично значущі дії у цьому середовищі можуть відбуватися незалежно від фізичної присутності особи та традиційних форм волевиявлення. Наприклад, створення електронного документа,

його підписання електронним підписом або передача даних через цифрові платформи набуває правової значущості та стає підставою для виникнення прав і обов'язків учасників відносин [2]. Такі процеси вимагають правового оформлення та визначення правового статусу суб'єктів, які здійснюють дії в цифровому середовищі.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окремі аспекти цифрової реальності як об'єкта правового регулювання розглядали в своїх роботах М. Ковалів [1], В. Цимбалюк [2], К. Зху [3], Ж. Алотаібі [4], Т. Кастіело [5], К. Рен [6], А. Нашинець-Наумова [8], В. Брижко [8], В. Пилипчук [8] та ін.

Так, К. Зху в своїй роботі «Технологія інтелектуального зондування VR у цифровому двійнику та системі експлуатації та обслуговування комп'ютера» [3, с. 47] аналізує економічний аспект цифрової реальності та значення технології цифрового двійника та досліджує її застосування у проектуванні продукції, виробництві та послугах із метою вивчення можливостей використання інформаційних технологій нового покоління для прискорення цифрової трансформації промисловості. У статті автор використовує технологію інтелектуального сенсорного моніторингу віртуальної реальності для аналізу різних показників продукції у виробничому процесі та встановлено, що використання технології інтелектуального сенсорного моніторингу віртуальної реальності може покращити різні параметри продукції. Аналіз експериментальних даних показує, що використання технології інтелектуального сенсорного моніторингу віртуальної реальності може підвищити відсоток якості продукції.

Ж. Алотаібі у дослідженні «Цифрова комунікація в культурних установах Близького Сходу: розробка теоретичної бази для використання цифрових платформ» [4, с. 51] вивчає культурний аспект сучасної цифрової реальності та роль цифрових платформ у збереженні та популяризації культурної спадщини на Близькому Сході, з акцентом на інтеграцію штучного інтелекту (ІІ), віртуальної реальності (VR) та доповненої реальності (AR). Автор наголошує, що аналіз активності в соціальних мережах 10 культурних установ (січень – грудень, 2024) показує, що стратегії, що ґрунтуються на інформації, домінують та обмежують участь громадськості. Результати дослідження показують, що ключовими бар'єрами на шляху трансформації є неприйняття інституційного ризику, низький рівень цифрової грамотності, алгоритмічні обмеження й обмежені ресурси.

Т. Кастіело з колегами у статті «Цифрові рішення в освіті з питань серцевої недостатності: що можуть отримати пацієнти та клініцисти?» [5, с. 4] торкаються медико-правового аспекту цифрової реальності. Автори оцінюють сферу цифрових медичних інструментів, що розвивається, у навчанні пацієнтів із серцевою недостатністю і демонструють, як ці технології можуть підвищити доступність, персоналізацію та залученість до сучасного лікування. Вони засвідчують, що цифрові рішення – від віддалених освітніх платформ та інтерактивних додатків до навчан-

ня з використанням ШІ – можуть суттєво покращити самоконтроль пацієнтів, надати можливість лікарями отримувати нові знання і таким чином підвищувати загальну якість медичної допомоги. Ці інструменти пропонують суттєві переваги, включаючи віддалений доступ до високоякісної інформації, динамічний та інтерактивний досвід навчання та можливості безперервного моніторингу. Однак зберігаються проблеми, особливо щодо рівного доступу, цифрової грамотності, якості даних та інтеграції до існуючих клінічних робочих процесів. Не дивлячись на певні недоліки, цифрові технології мають значний потенціал в оптимізації навчання пацієнтів і лікарів із серцевою недостатністю. Тому автори роблять висновок, що при ефективному впровадженні цифрові технології можуть покращити результати лікування пацієнтів, підвищити ефективність ухвалення клінічних рішень і сприяти більш ефективному наданню медичної допомоги.

К. Рен і Ж. Лам у своєму дослідженні «Цифрове збереження нематеріальної культурної спадщини на основі стовбурів знань: міжкультурне порівняльне дослідження китайських та західних парадигм впровадження» [6, с. 147] наголошують на тому, що цифрове збереження нематеріальної культурної спадщини стало життєво важливою стратегією підтримки культурної різноманітності в умовах глобалізації та цифрової трансформації. Автори за допомогою бібліометричного аналізу вивчили 798 наукових статей за 2006–2024 роки з баз даних Web of Science та China National Knowledge Infrastructure. Порівняльний аналіз методологій і парадигм оцифрування нематеріальної культурної спадщини у китайському та західному академічних дискурсах засвідчив різні концептуальні орієнтації: західні дослідження, як правило, орієнтовані на технології, наголошуючи на віртуальній реальності (VR), доповненій реальності (AR) та блокчейні для моделювання даних про спадщину, цифрового архівування та віртуальних виставок. На відміну від них, китайські дослідження використовують підхід симбіозу культури та технологій, фокусуючись на цифровому оповіданні, з упором на інновації, інтегровані у туризм, участь співтовариства та міждисциплінарне співробітництво. Для усунення існуючих розбіжностей автори пропонують застосовувати концепцію синергії технологій, культури та спільноти, що буде сприяти цілісному й інклюзивному підходу до цифровізації нематеріальної культурної спадщини.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання, зокрема загальнонаукові (аналізу, синтезу), приватні методи наукового пізнання (порівняльний, кількісного й якісного аналізу), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий). *Загальнофілософський* метод пізнання використовується на всіх етапах пізнавального процесу.

За допомогою методу *аналізу* розкрито характерні ознаки та вивчено окремі особливості цифрової реальності, що формується на основі сучасних інформаційних технологій, електронних комунікацій і систем обробки даних. *Порівняль-*

ний аналіз надав можливість виявити розбіжності між класичними видами правових відносин і правовідносинами, які виникають у сфері електронних сервісів, обміну даними у хмарних системах, функціонування цифрових платформ та використання алгоритмічних механізмів, здатних виконувати юридично значущі дії.

За допомогою методу *узагальнення* виділено ключові особливості цифрових правовідносин. Так, вони можуть виникати без безпосередньої участі людини, наприклад у випадках автоматичного формування електронних записів, обробки даних алгоритмами або блокування доступу до ресурсів відповідно до встановлених правил. Такі процеси змінюють традиційне уявлення про момент виникнення та припинення правовідносин, що потребує адаптації правових норм до цифрового середовища.

Метод *дедукції* надав можливість на основі доктринальних поглядів науковців простежити трансформацію класичного погляду на суб'єктів правових відносин. Так, суб'єкти цифрових правовідносин – фізичні особи, юридичні особи та державні органи – набувають специфічного правового статусу. Фізичні особи отримують цифрову правосуб'єктність, яка проявляється у здатності користуватися електронними сервісами, здійснювати дії в цифровому середовищі, підтверджувати ідентичність за допомогою електронного підпису або інших цифрових атрибутів.

Індуктивний метод надав можливість одержати загальний висновок щодо необхідності додаткових гарантій права на приватність людини в умовах цифрової реальності, адже приватність у цифровому середовищі перестає бути суто індивідуальним правом, вона стає критерієм забезпечення автономності та самовизначення. Втрата контролю над персональними даними не лише обмежує свободу вибору, а й створює ризик маніпуляції свідомістю та формування поведінкових патернів людини за допомогою алгоритмів. У правовому сенсі це підкреслює необхідність не тільки регламентувати збір і обробку даних, а й визначати межі втручання технологій у приватне життя, встановлювати механізми відповідальності та контролю.

У статті застосовувалися також і *спеціально-юридичні* методи, зокрема *формально-юридичний* і *системно-структурний*, які було використано під час викладення термінологічного апарату цієї роботи, а саме при з'ясуванні змісту категорій «об'єкт правового регулювання в цифровій реальності», «суб'єкти цифрових правовідносин».

Як нормативна база в статті використовується Загальний регламент про захист даних ЄС (GDPR) [7]. У статті використовуються доктринальні джерела, що розкривають різні аспекти цифрової реальності як об'єкт правового регулювання та правові виклики такому регулюванню в постгуманістичну епоху.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Цифрова реальність як об'єкт правового регулювання

До основних об'єктів правового регулювання в цифровій реальності належать електронна інформація, цифрові сліди користувачів, персональні дані та цифрові

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ідентичності. Забезпечення захисту прав на ці об'єкти визначає правовий статус учасників цифрових процесів, а також рівень їхньої відповідальності за порушення встановлених правил і норм [8]. Функціонування таких об'єктів можливе лише за умови поєднання технічних, організаційних і правових механізмів, що забезпечують належну інформаційну безпеку, конфіденційність даних та їхню достовірність.

У наукових дослідженнях підкреслюється, що цифрова реальність породжує нові види правових відносин, які раніше не існували у класичній юридичній практиці. До таких відносин належать правовідносини, що виникають у сфері електронних сервісів, обміну даними у хмарних системах, функціонування цифрових платформ і використання алгоритмічних механізмів, здатних виконувати юридично значущі дії [1]. Ці відносини характеризуються високою динамічністю, швидкістю змін і транснаціональним характером, що потребує узгодження норм на національному та міжнародному рівнях.

Зокрема, науковці відзначають, що суб'єкти цифрових правовідносин – фізичні особи, юридичні особи та державні органи – набувають специфічного правового статусу [9]. Фізичні особи отримують цифрову правосуб'єктність, яка проявляється у здатності користуватися електронними сервісами, здійснювати дії в цифровому середовищі, підтверджувати ідентичність за допомогою електронного підпису або інших цифрових атрибутів. Юридичні особи й органи державної влади виступають як оператори, адміністратори та розпорядники інформаційних ресурсів, що накладає на них обов'язки щодо забезпечення інформаційної безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних.

Правові відносини у цифровому середовищі мають специфічний характер, що обумовлюється технологічною природою інформаційного простору й особливостями функціонування електронних комунікацій [10]. Ці відносини виникають у процесі створення, обробки, збереження та передачі електронної інформації, а також у результаті використання цифрових платформ і сервісів, що забезпечують взаємодію суб'єктів у віртуальному середовищі.

Однією з ключових особливостей цифрових правовідносин є автоматизація юридично значущих дій. Вони можуть виникати без безпосередньої участі людини, наприклад у випадках автоматичного формування електронних записів, обробки даних алгоритмами або блокування доступу до ресурсів відповідно до встановлених правил. Такі процеси змінюють традиційне уявлення про момент виникнення та припинення правовідносин, що потребує адаптації правових норм до цифрового середовища.

Транснаціональний характер цифрових правовідносин є ще одним визначальним аспектом. Оскільки інформація не має територіальних меж, взаємодія у цифровому середовищі часто підпадає під юрисдикцію кількох держав одночасно. Це створює необхідність урахування міжнародних стандартів і регламентів, таких як Загальний регламент про захист даних ЄС (GDPR) [7], який визначає правила обробки персональних даних, права суб'єктів інформації й обов'язки операторів.

Динамічність цифрового середовища також зумовлює постійне оновлення правового регулювання правових відносин. Нові технології, програмні продукти й електронні сервіси змінюють способи реалізації прав і обов'язків, що вимагає гнучкого й адаптивного підходу до правового регулювання. Так, М. В. Ковалів і його колеги виправдано наголошують, що цифрові правовідносини характеризуються високою швидкістю змін і здатністю трансформувати класичні юридичні конструкції у відповідності з сучасними технологічними процесами [1].

У сучасному цифровому середовищі правовий статус його учасників набуває особливого значення, оскільки від нього залежать права, обов'язки та межі відповідальності у процесі взаємодії з інформаційними ресурсами. Цифрова реальність формує простір, у якому фізичні й юридичні особи, а також державні органи стають суб'єктами правовідносин нового типу, що не завжди можна віднести до класичних юридичних категорій. Суб'єкти взаємодіють у віртуальному просторі, де об'єктом регулювання є не матеріальні блага, а електронні дані, цифрові ідентичності, інформаційні потоки й алгоритмічні процеси, що автоматично виконують юридично значущі функції.

Фізичні особи у цьому середовищі проявляють цифрову правосуб'єктність, яка визначає їх здатність здійснювати юридично значущі дії за допомогою електронних сервісів і цифрових платформ. Цифрова активність від оформлення електронних документів до участі у дистанційних угодах підпадає під дію правових норм, що встановлюють відповідальність за порушення правил користування інформаційними системами, захист персональних даних і дотримання умов конфіденційності [8]. Водночас цифрова ідентичність стає своєрідним мостом між фізичною особою та її правовим статусом у цифровому просторі, визначаючи межі можливостей у доступі до ресурсів і сервісів.

Юридичні особи й організації в цифровому середовищі виступають як оператори та адміністратори інформаційних систем. Їхня діяльність характеризується необхідністю забезпечення цілісності й доступності даних, законності обробки персональної інформації та дотримання встановлених стандартів безпеки [9]. При цьому вони не лише беруть участь у правовідносинах, а й формують правила взаємодії користувачів із цифровими платформами, створюючи додатковий рівень регуляторного впливу, що змінює традиційне уявлення про правосуб'єктність у юридичній науці.

Державні органи у цифровому середовищі виконують подвійну функцію: з одного боку, вони забезпечують надання електронних послуг, ведення реєстрів та адміністрування інформаційних систем, з іншого – здійснюють контроль і регуляторну діяльність, визначаючи стандарти безпеки, правила обробки даних і механізми відповідальності [11]. Така подвійна роль держави дозволяє підтримувати баланс між розвитком цифрового простору та гарантією прав учасників, проте вимагає постійних змін правових норм у відповідності до швидкоплинних технологічних інновацій.

Користувачі цифрових платформ водночас стають суб'єктами багаторівневих правовідносин [9]. Їхні дії регламентуються як національним і міжнародним законодавством, так і внутрішніми правилами конкретних платформ. Така ситуація створює унікальний комплекс правових можливостей та обмежень, де цифрові ідентифікатори, електронні підписи, обмеження доступу й алгоритмічні механізми виступають одночасно як інструменти забезпечення прав і засоби контролю.

Взаємодія всіх учасників цифрового середовища відбувається у постійно змінному та динамічному просторі, що визначає високий рівень адаптивності правового статусу [1]. Швидкість появи нових технологій і сервісів, автоматизація процесів і глобальний характер інформаційних потоків вимагають гнучких підходів до регулювання, які враховують не лише національні норми, але й міжнародні стандарти та приватні правила платформ. У такому контексті правовий статус суб'єкта права стає багатовимірним поняттям, що поєднує технічні, організаційні й юридичні аспекти, і саме це забезпечує ефективність функціонування цифрових правовідносин.

3.2. Правові виклики та напрями регулювання в постгуманістичну епоху

Сучасна постгуманістична епоха характеризується тим, що межі між людиною, технологіями й інформаційними системами стають дедалі розмитішими [9]. Цифрові середовища, автоматизовані алгоритми, штучний інтелект і кіберфізичні системи створюють нову реальність, у якій традиційні юридичні категорії, такі як правосуб'єктність, відповідальність та права людини, зазнають фундаментальних трансформацій. Право опиняється перед необхідністю переосмислення своїх підходів і механізмів регулювання, адже старі норми не завжди здатні ефективно здійснити правове регулювання в умовах сучасних викликів.

Одним із основних викликів є питання правосуб'єктності у цифровому та постгуманістичному вимірах [2]. Якщо раніше правовий статус особи визначався її фізичною присутністю, документами та волевиявленням, то сьогодні алгоритми, роботи та цифрові аватари можуть брати участь у правових відносинах, опосередковуючи або модифікуючи дії людини. Це породжує низку проблем: визначення, хто є відповідальним за наслідки дій у цифровому середовищі; як співвідносити дії людини й автономних систем; та яким чином гарантувати права у ситуаціях, коли вибір людини контролюється або модифікується технологіями.

Не менш значущим є питання захисту персональних даних і цифрових слідів. У постгуманістичну епоху інформація про людину стає надзвичайно цінним ресурсом, її збір і обробка здійснюються на рівні, який часто перевищує здатність традиційних правових механізмів ефективно контролювати. Автоматизовані системи здатні збирати, аналізувати та використовувати дані без безпосередньої участі користувача, створюючи ризики порушення прав на приватність, свободу вибору і навіть на самовизначення. Це вимагає розробки нових підходів до регулювання цифрових технологій і забезпечення прозорості алгоритмів.

Ще один аспект викликів постгуманістичної епохи – це інтеграція штучного інтелекту в процеси ухвалення рішень. Системи, здатні автономно оцінювати дані та приймати юридично значущі рішення, створюють потенційну загрозу для правової визначеності та принципу відповідальності. Законодавство має визначити межі автономії таких систем, механізми контролю і підзвітності, а також гарантії захисту прав людей, чиї інтереси опосередковано зачіпаються технологіями.

Важливим напрямом регулювання стає також формування стандартів етики та безпеки у взаємодії людини і технологій. Ці стандарти повинні враховувати не лише традиційні права людини, а й нові форми взаємодії в цифровому та кібернетичному середовищі. Це включає забезпечення справедливості алгоритмічних рішень, недопущення дискримінації, контроль за використанням персональних даних, а також гарантії доступу до інформації і можливості оскарження дій технологій.

Постгуманістична епоха ставить перед правом комплексні виклики: необхідність адаптації традиційних понять до нових умов, розробки механізмів захисту цифрової ідентичності, забезпечення прозорості алгоритмічних рішень і формування стандартів взаємодії людини та технологій. У цьому контексті сучасне право має не лише регулювати відносини, а й виступати інструментом балансування між свободою дій у цифровому середовищі та гарантуванням прав людини, забезпечуючи гармонійне співіснування людини і технологій у новій реальності.

Сучасна цифрова реальність, у якій значна частина соціальної, економічної та правової активності людини відбувається онлайн, робить питання захисту персональних даних, приватності та цифрової автономії надзвичайно актуальними. Цифрові сліди людини, накопичені у хмарних сховищах, соціальних мережах, державних системах та комерційних платформах, формують її правову ідентичність і стають об'єктом захисту у правовому полі. Водночас ці дані піддаються обробці автоматизованими алгоритмами, що може впливати на волевиявлення, права доступу до ресурсів та свободу дій користувача.

Захист персональних даних у цьому контексті набуває багатовимірного характеру [11]. Він не обмежується лише фізичною охороною інформації або обов'язковими правилами її зберігання. Важливою є правова гарантія контролю людини над власними даними: право знати, які дані збираються, як вони використовуються та кому передаються. В умовах алгоритмічних систем і штучного інтелекту це стає особливо актуальним, оскільки рішення, прийняті на основі цифрових слідів, можуть мати прямі юридичні та соціальні наслідки, впливаючи на доступ до послуг, можливість укладати угоди або реалізовувати права.

Приватність у цифровому середовищі перестає бути суто індивідуальним правом, вона стає критерієм забезпечення автономності та самовизначення [9]. Втрата контролю над персональними даними не лише обмежує свободу вибору, а й створює ризик маніпуляції свідомістю та формування поведінкових патернів людини за допомогою алгоритмів. У правовому сенсі це підкреслює необхідність

не тільки регламентувати збір і обробку даних, а й визначати межі втручання технологій у приватне життя, встановлювати механізми відповідальності та контролю.

Цифрова автономія, як складова правовосуб'єктності, передбачає здатність особи ухвалювати рішення без непропорційного втручання технологій. Питання автономії стає ключовим у контексті автоматизованих платформ, штучного інтелекту й алгоритмічних рекомендацій, які можуть впливати на вибір користувача у сферах освіти, фінансів, охорони здоров'я та соціальної взаємодії. Забезпечення автономії передбачає не лише правові гарантії, а й прозорість алгоритмів, можливість оскарження рішень і доступ до інформації, що формує середовище для прийняття усвідомлених рішень.

Система законодавства реагує на вищезазначені виклики через внесення змін до національного законодавства, впровадження міжнародних стандартів і регламентів, зокрема GDPR та прийняття нових національних нормативно-правових актів та створення інших видів джерел права, що встановлюють правила обробки персональних даних і забезпечують механізми контролю за їх дотриманням. Водночас проблематика цифрової автономії та приватності виходить за рамки формального дотримання норм, оскільки вона стосується етичних, соціальних і технологічних аспектів взаємодії людини та цифрових систем.

ВИСНОВКИ

Таким чином, захист персональних даних, приватності та цифрової автономії є ключовими правовими проблемами у сучасній постгуманістичній реальності. Вони визначають умови для реалізації прав людини у цифровому середовищі, гарантують суб'єктність особи та створюють рамки для безпечної взаємодії з технологіями. Усвідомлення цих викликів та інтеграція їх у правову практику є необхідною передумовою для забезпечення балансу між свободою, безпекою та правами людини у цифровій сфері.

У постгуманістичну епоху особливого значення набуває захист персональних даних, приватності та цифрової автономії як основних елементів правової суб'єктності у цифровому середовищі. Обробка великих обсягів інформації алгоритмами, ухвалення рішень автоматизованими системами й активна роль цифрових платформ створюють потенційні ризики порушення прав людини. Забезпечення контролю над персональними даними, право на прозорість алгоритмічних рішень, можливість оскарження та захист автономії користувача є критично важливими для збереження рівноваги між технологічним прогресом і правами людини.

Транснаціональний характер цифрових правовідносин підкреслює необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, такими як GDPR, що дозволяє забезпечувати захист персональних даних, прозорість обробки інформації та контроль за алгоритмічними рішеннями. У цьому контексті сучасне право має виступати не лише як регулятор відносин у цифровому про-

сторі, а й як інструмент балансу між свободою дій, безпекою, правами людини й ефективним використанням технологій.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України : навч. посіб. / Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2022. 416 с.

[2] Цимбалюк В. С. Інформаційне право. Київ : Освіта України, 2010. 388 с.

[3] Zhu K. VR intelligent sensing technology in digital twin and computer operation and maintenance system. *Discover Computing.* 2026. №29(1). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/s10791-026-09909-x.pdf. https://doi.org/10.1007/s10791-026-09909-x

[4] Alotaibi J. Digital communication in Middle East cultural institutions: developing a theoretical framework for the use of digital platforms. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2026. №13(1). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/s41599-025-06345-y.pdf https://doi.org/10.1057/s41599-025-06345-y

[5] Castiello T., Hill L., Man S., Griffin D., Schuuring M. J. Digital Solutions in HF Education: What Can Patients and Clinicians Gain? *Current Heart Failure Reports*. 2026. №23(4). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/s11897-025-00738-5.pdf https://doi.org/10.1007/s11897-025-00738-5

[6] Ren K., Lam J. F. I. Knowledge graph-driven digital preservation of intangible cultural heritage: a cross-cultural comparative study of Chinese and Western implementation paradigms. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2026. №13(147). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/s41599-025-06186-9.pdf https://doi.org/10.1057/s41599-025-06186-9

[7] Загальний регламент захисту даних (GDPR). URL: https://gdpr-text.com/uk/ (дата звернення: 06.05.2026).

[8] Нашинець-Наумова А. Ю. Інформаційне право: навч. посіб. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020. 136 с.

[9] Пилипчук В. Г., Брижко В. М. Безпека персональних даних: правові стандарти Європейського Союзу та сучасні прикладні проблеми. *Інформація і право*. 2021. №1(36). С. 17–28. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/4_19.pdf https://doi.org/10.37750/2616–6798.2021.1(36).238174

[10] Цимбалюк В. С. Мас-медіа право в інформаційному суспільстві. *Інформація і право*. 2011. №1. С. 30–33.

[11] Марущак А. І. Інформаційне право України : підручник. Київ : Дакор, 2011. 456 с.

REFERENCES

[1] Kovaliv, M. V., Yesimov, S. S., & Yarema, O. H. (2022). *Information law of Ukraine*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs.

[2] Tsymbaliuk, V. S. (2010). *Information law*. Kyiv: Osvita Ukrainy.

[3] Zhu, K. (2026). VR intelligent sensing technology in digital twin and computer operation and maintenance system. *Discover Computing, 29*(1). Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/s10791-026-09909-x.pdf. https://doi.org/10.1007/s10791-026-09909-x

[4] Alotaibi, J. (2026). Digital communication in Middle East cultural institutions: Developing a theoretical framework for the use of digital platforms. *Humanities and Social Sciences Communications, 13*(1) Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/s41599-025-06345-y.pdf https://doi.org/10.1057/s41599-025-06345-y
[5] Castiello, T., Hill, L., Man, S., Griffin, D., & Schuuring, M. J. (2026). Digital solutions in HF education: What can patients and clinicians gain? *Current Heart Failure Reports, 23*(4). Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/s11897-025-00738-5.pdf https://doi.org/10.1007/s11897-025-00738-5
[6] Ren, K., & Lam, J. F. I. (2026). Knowledge graph-driven digital preservation of intangible cultural heritage: A cross-cultural comparative study of Chinese and Western implementation paradigms. *Humanities and Social Sciences Communications, 13*(147). Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/s41599-025-06186-9.pdf https://doi.org/10.1057/s41599-025-06186-9
[7] General Data Protection Regulation (GDPR). (n.d.). Retrieved from https://gdpr-text.com/uk/
[8] Nashynets-Naumova, A. Yu. (2020). *Information law*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University.
[9] Bryzhko, V. M., & Pylypchuk, V. H. (2021). Personal data protection: EU legal standards and current applied issues. *Informatsiia i pravo, 1*(36), 17–28. Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/4_19.pdf https://doi.org/10.37750/2616–6798.2021.1(36).238174
[10] Tsymbaliuk, V. S. (2011). Mass media law in the information society. *Informatsiia i pravo, 1,* 30–33.
[11] Marushchak, A. I. (2011). *Information law of Ukraine*. Kyiv: Dakor.

Анастасія Муслімівна Мерник
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Доцент кафедри теорії та історії права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: mernik.n@gmail.com

Anastasiia M. Mernyk
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Associate Professor of the Department of Theory and history of Law
Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: mernik.n@gmail.com

Олег Сергійович Гиляка
Кандидат юридичних наук, старший дослідник
Провідний науковий співробітник наукової лабораторії
проблем штучного інтелекту і права
Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук України»
04053, пров. Несторівський, 4, Київ, Україна
email: gyliaka.o@gmail.com

Oleh S. Hyliaka
Candidate of Law, Senior Researcher
Senior Research Fellow at the Scientific Laboratory for the
Problems of Artificial Intelligence and Law
State Research Institution «Institute of Information, Security and Law of the
National Academy of Legal Sciences of Ukraine»
04053, 4 Nestorivskyi Ln., Kyiv, Ukraine
email: gyliaka.o@gmail.com

Рекомендоване цитування: Мерник А. М., Гиляка О. С. Цифрова реальність як об'єкт правового регулювання та правові виклики в постгуманістичну епоху. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №2. С. 17–30. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.17

Suggested Citation: Mernyk, A. M., & Hyliaka, O. S. (2026). Digital Reality as an Object of Legal Regulation and Legal Challenges in the Posthumanist Era. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 17–30. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.17

Дата першого надходження статті до видання: 06.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 06.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.7:004.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.31

Ольга Євгенівна Аврамова

Відділ правової взаємодії бізнесу та держави
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1941-9894

ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРАВО НА ЦИФРОВУ ОСОБИСТІСТЬ

Анотація. *У статті визначено характеристику права на цифрову особистість як новітньої правової категорії, що формується в умовах розвитку цифрових технологій. Обґрунтовано, що цифрова особистість є складною категорією, яка включає сукупність взаємопов'язаних виявів, зокрема: цифрову ідентичність, віртуальну особу та постмортальну цифрову особу, при цьому з розвитком технологій можливе виникнення й інших форм її існування. Доведено, що за допомогою цифрової ідентичності формується реальна цифрова особа як функціональне продовження фізичної особи в цифровому середовищі. Суб'єктом правовідносин у цифровому середовищі визнається фізична особа, яка самостійно створює та реалізує свою цифрову ідентичність, зокрема шляхом ідентифікації в державних цифрових системах (наприклад, у системі «Дія»). Окрему увагу приділено феномену віртуальної особи, що активно використовується в цифровому середовищі, зокрема у формі аватарів. Віртуальна особа визначається як об'єктивована форма особистості в цифровому середовищі, яка може бути пов'язана з реальною фізичною особою або існувати як штучно сконструйоване уявлення про суб'єкта. Підкреслено, що існує віртуальна цифрова особа, не пов'язана з реальною фізичною особою (virtualis homo fictus), яка не може наділятися повною правосуб'єктністю, однак здатна виступати об'єктом правового регулювання. Доведено, що реалізація суб'єктивних прав спадкоємців щодо таких об'єктів є можливою за умови наявності доступу до відповідної цифрової спадщини. Такий доступ може бути забезпечений волею спадкодавця за життя або, у разі її відсутності, – шляхом обмеженого втручання у сферу приватності померлої особи на підставі судового рішення, з дотриманням принципу пропорційності та балансу між правом на повагу до приватного життя і спадковими правами.*

Ключові слова: *покоління прав; цифрове середовище; об'єкт права; цифрова ідентичність; суб'єкт права; здійснення суб'єктивних прав; аватар.*

Olga Ye. Avramova
Department of Legal Interaction between Business and the State
Academician F. H. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-1941-9894

THE FOURTH GENERATION OF HUMAN RIGHTS: THE RIGHT TO A DIGITAL PERSONHOOD

Abstract. *The article delineates the characteristics of the right to a digital personality as an emerging legal category, which is being shaped in the context of the development of digital technologies. It is substantiated that a digital personality constitutes a complex category encompassing a set of interrelated manifestations, including digital identity, virtual persona, and post-mortem digital persona, while acknowledging that further forms of its existence may emerge with technological advancement. It is demonstrated that through digital identity, a real digital persona is formed as a functional extension of a natural person within the digital environment. A natural person who independently creates and exercises their digital identity particularly through identification in state digital systems (e.g., the «Diia» system) is recognized as the subject of legal relations in the digital environment. Particular attention is given to the phenomenon of the virtual persona, which is actively utilized within digital environments, especially in the form of avatars. A virtual persona is defined as an objectified form of personality within the digital space, which may be linked to a real natural person or exist as an artificially constructed representation of a subject. It is emphasized that a virtual digital persona not associated with a real natural person (virtualis homo fictus) cannot be endowed with full legal capacity, yet it may constitute an object of legal regulation. It is further determined that the digital presence of a deceased person, as an inheritable object, may include digital identification, digitization of physical appearance, digital private life of the deceased, and other elements. The article demonstrates that the exercise of heirs' subjective rights in relation to such objects is possible, provided there is access to the relevant digital inheritance. Such access may be granted by the deceased's will during their lifetime or, in the absence thereof, through limited intrusion into the deceased person's sphere of privacy pursuant to a court decision, in compliance with the principle of proportionality and the balance between the right to respect for private life and inheritance rights.*

Keywords: *rights generation; digital environment; object of law; digital identity; legal subject; exercise of subjective rights; avatar.*

ВСТУП

Одним із наслідків розвитку технологій є продовження людської особистості в цифровому просторі поза фізичним існуванням. Пролонгація людини в онлайн-середовищі, зокрема відбувається завдяки цифрової ідентичності, використання аватару тощо. При цьому під час взаємодії з цифровими технологіями виникають цифрові сліди у вигляді даних та інформації, які залишає людина, зберігаючи ви-

яви індивідуальності поза фізичною присутністю. Цифрова ідентифікація, оцифрування зовнішнього вигляду, здійснення приватного життя в цифровому середовищі є підґрунтям утворення цифрової особистості. Право на її створення належить виключно людині, яка включає цифрову особистість у власну автономію. Це надає можливість репрезентувати себе в обраній формі в цифровому просторі. Внаслідок особливостей технологій створення цифрова репрезентація людини залишається в доступі й після смерті фізичної особи. Таке положення ставить низку етико-правових питань щодо можливості використання цього цифрового спадку.

На вирішення проблематики щодо цифрової особистості спрямовуються дослідження як правників, так і фахівців із інших галузей наук. Так, у 2009 році М. Массімі, А. Чаріс сформували концепцію *«thanatosensitivit»* («танаточутливості»), відповідно до якої висунута необхідність розглядати смерть як невід'ємний аспект фізичної особи, що необхідно враховувати при розробці цифрових продуктів [1]. Цей підхід не було продовжено на рівні правової регламентації. Водночас технології щодо можливості посмертного існування цифрової особистості активно розвивалася. На сучасному етапі вже цілком можливо створювати інтерактивні цифрові аватари померлих осіб завдяки залишеним ними цифровим слідам, що імітують мовлення й особистісні риси для взаємодії з живими. Отже, виникають відносини щодо втручання в приватні дані померлих задля переживання втрати живими [2]. Це породжує низку питань щодо можливості спадкування цифрової ідентичності, цифрового вигляду людини, її цифрового приватного життя.

Окремо постає питання й щодо зіставлення фізичної особи із сформованою нею віртуальною особою/аватаром. У 2016 році М. В. Насех наголошувала, що свобода особистості, анонімність, безвідповідальність, автентичність та ідентифікація в кіберпросторі є одними з юридичних питань, що розглядаються як проблеми віртуальної ідентичності [3]. На тлі вирішення правниками цієї проблеми технічні можливості щодо створення віртуальної присутності людини в цифровому середовищі лише розширюються. Так, у 2023 році Bondee було запущено стартап для персоналізованих 3D-аватарів у соціальних середовищах та HeyGen (запуск, 2020) для фотореалістичних відеоаватарів. Рішення на основі цифрових двійників та NFT, такі як Itheum NFMe ID (є частиною екосистеми Itheum, яка розвивається з 2021–2022), забезпечують унікальні цифрові ідентичності з правом власності та сумісністю на різних платформах, тоді як сервіси, такі як: DaveAI та Reelmind.ai (2023–2025), – створюють аватари зі штучним інтелектом та цифрових двійників для особистої взаємодії, VR/AR та креативного контенту. Створення аватарів стає все більш важливою темою в контексті різноманітних віртуальних середовищ, що зосереджуються на інструментах для самовираження [4]. Щодо цього дослідники звертають увагу, що аватари AI стають складнішими, автономними та невід'ємною частиною функціонування цифрового середовища.

Тому існує нагальна потреба в установленні чіткого правового регулювання їхнього статусу, правосуб'єктності, розробки ефективних механізмів відповідальності та контролю, а також захисту прав та цінностей людини в контексті зростального впливу цифрового середовища [5, с. 873].

Активно використовуються й технології цифрової ідентифікації реальної людини для здійснення суб'єктивних прав у цифровому середовищі. Зокрема, засади щодо цього визначені Законом України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» [6]. Можливість використання цифрової ідентифікації значно спрощує здійснення окремих суб'єктивних прав, зокрема здійснення цифрових правочинів, інформаційних прав. Розширення можливостей здійснення суб'єктивних прав у цифровому середовищі природно призводять до формування практичних питань щодо захисту цих прав. Так, у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році визначено: щодо порушення інформаційних прав зафіксована загальна кількість звернень – 7312 [7, с. 250]. За даними Міністерства цифрової трансформації України 96% українців володіють цифровими навичками, а 58% – на базовому рівні або вище. Це показник, який відповідає середньому рівню країн ЄС. Відсоток українців із базовими цифровими навичками та вище: 2019 рік – 47%, 2021 рік – 52%, 2023 рік – 59%, 2025 рік – 57% [8]. У Плані відновлення України виокремлена національна програма «Цифрова держава», що передбачає модернізацію цифрової інфраструктури, розвиток електронних сервісів і документів [9].

Наведене свідчить, що за останні роки сформовано матеріальне підґрунтя існування цифрової особистості в різних виявах – і як стану, так і стану-дії (динаміка). Цифрова особистість є системною категорією, що охоплює цифрову ідентичність/реальну цифрову особу, віртуальну особу, постмортальну цифрову особу, з розвитком технологій можливі й інші вияви. Кожен із цих елементів має власний правовий режим, що потребує визначення та законодавчого закріплення. Складність цієї проблематики полягає в тому, що цифровий простір не має кордонів, що ускладнює визначення юрисдикції. Крім того, відкритість та доступність візуалізації фізичної особи дозволяє створювати її цифровий двійник, що може використовуватись як правомірно, так і неправомірно. Науково-прикладним завданням є й визначення правової природи цифрової особистості, зокрема її характеристика як суб'єкта правовідносин, об'єкта прав або складної правової конструкції, залежно від контексту, в якому вона функціонує.

Загалом є і потреба переосмислення відносин між людиною і технологіями як між гібридними агентами, а не як взаємодії двох незалежних сутностей [10, с. 54]. Технології надають нові можливості для соціальної взаємодії, персоналізованих цифрових помічників і навіть «продовження» ідентичності людини. Цей розвиток є підґрунтям щодо розширення прав людини, які є нетиповими по відношенню до існуючих прав. Тому можна припустити щодо продовження утворення системи прав людини четвертого покоління. Отже, права, пов'язані з циф-

ровою ідентичністю, віртуальною особою та контролем над цифровою ідентифікацією, варто розглядати крізь призму прав людини четвертого покоління, які виникають і спрямовуються на забезпечення індивідуальної автономії, гідності та безпеки в цифровому середовищі.

Метою статті є визначення та характеристика права на цифрову особистість в аспекті розвитку четвертого покоління прав людини. Досягнення цієї мети можливо шляхом розв'язання таких завдань: визначення загальнотеоретичних положень щодо досліджуваної проблематики, надання характеристики цифрової ідентичності, реальної цифрової особи, віртуальної особи постмортальної цифрової особи, формування концепції самостійного права на цифрову особистість та визначення подальших наукових розвідок.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблеми щодо цифрової особистості, здійснення прав у онлайн-середовищі є предметом дослідження філософів, психологів, економістів, правників, фахівців у сфері технічних наук. І це є цілком слушним, оскільки ця проблематика має комплексний, міждисциплінарний характер.

У філософських дослідженнях підкреслено, що віртуальний простір комунікації є сферою експериментальної ідентифікації сучасної особистості, в якій гендерний вимір набуває абстрактності, абсолютизується [11, с. 144]. Справді, цифрове середовище надає можливість змінювати гендер, зовнішність, комунікаційні зв'язки тощо. Водночас така зміна не може бути повністю сприйнятою щодо постмортальної цифрової особи, оскільки саме унікальність померлої людини вимушує створювати її цифровий двійник як засобу переживання втрати.

К. Салліван наголошує щодо необхідності визнання індивідуальних прав на цифрову ідентичність [12, с. 729]. Дослідник визначив, що цифрова ідентичність окремої особи складається з набору інформації, збереженої в цифровій формі для потреб конкретної програми. Цей набір інформації, що міститься в реєстрі ідентичності та інших базах даних, доступних у межах програми, є базовою *(database)* ідентичністю особи [13, с. 38]. Тобто створення та використання цифрової ідентичності є самостійним правом людини. Близькою до думки К. Саллівана є позиція В. О. Токаревої. Вона зазначала, що в цифровому середовищі фізична особа вступає у відносини в мережі опосередковано через свою проєкцією, цифрову ідентичність, зміст якої складає сукупність усієї інформації про особу в цифровому просторі [14, с. 38]. Отже, дослідники визначають, що цифрова ідентичність – це цифрова система даних.

В. О. Токарева також указує, що це певна проєкція фізичної особи в цифровому середовищі [14, с. 38]. Водночас А. І. Нагорний акцентує, що віртуальна особистість як суб'єкт взаємодії, по-перше, може повністю збігатися з реальною; по-друге, може збігатися частково; по-третє, може абсолютно не збігатися з реальною особистістю [15, с. 24]. Дійсно, цифрове продовження людини може мати різні виміри, які самостійно обирає особа. Саме це є виявом цифрової свободи.

На це звертає увагу С. Б. Булеца, яка увиразнює, що право на віртуальну ідентичність та право на віртуальну конфіденційність тісно пов'язані з немайновими правами людини, такими як право на приватне життя та свободу вираження [16, с. 251]. Таке положення є фундаментальним щодо охорони цифрових прав.

В. Г. Воронкова, О. П. Кивлюк, В. О. Нікітенко наголошують, що цифрові права забезпечують контроль, автономію та свободу дій людей, захищаючи від приватизації, монополізації та монетизації людства. Це права людини в Інтернеті, які забезпечують доступ до інформації та свободу вираження поглядів у безпечному просторі, що поважає конфіденційність та безпеку [17, с. 18]. Викладене є певною ідеалізацією цього правового феномену.

О. Є. Кухарєв звертався до дослідження цифрової спадщини та підкреслив, що «цифрова спадщина» може мати для спадкоємців не лише раціональну, матеріальну, а й «сентиментальну» цінність [18, с. 140]. Отже, проблематика щодо репрезентації людини в цифровому середовищі, її цифрових слідів лише розширюється та вимагає відповідної правової регламентації.

Узагальнюючи, можливо окреслити, що проблематика навколо цифрової особистості є нагальною та сучасною. Водночас слід звернути увагу, що в юридичних дослідженнях практично не викормлено правовий режим прояву різних елементів цифрової особистості, зокрема цифрової ідентичності та аватару. Це дозволяє визначити актуальність дослідження права на цифрову особистість у межах становлення четвертого покоління прав людей.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Наукове дослідження щодо визначення та характеристики права на цифрову особистість у контексті четвертого покоління прав людини базується на використанні системи наукових методів, методологічних підходів і науково-практичних матеріалів у сфері становлення нейроемоційного сприйняття цифрової особистості, технологій, правового забезпечення цифрової особистості. Емпіричними та теоретичними матеріалами дослідження є наукові джерела філософії, психології, цифрових технологій, права, нормативно-правові акти. Також досліджувалися цифрові сервіси та платформи, які є інструментом щодо реалізації цифрових прав, зокрема: «Дія», BankID, електронні державні сервіси. Постмортальна цифрова особистість визначалася крізь аналіз справ щодо спадкування цифрових активів, зокрема Kammergericht Berlin 21 U 9/16 [19].

У дослідженні використовується метод *дедукції*, що забезпечує послідовний розвиток аналізу від фундаментальних теоретичних конструкцій до спеціально-правових міркувань. За допомогою *діалектичного* методологічного підходу було визначено еволюцію формування цифрової особистості як правової категорії. Метод *аналізу та синтезу* дозволив охарактеризувати структурні елементи цифрової особистості. При цьому ці частини цифрової особистості були досліджені за допомогою *аксіологічного* методу, що дозволило оцінити їхню цінність для розвитку прав людини.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

У дослідженні було використано *міждисциплінарний* метод, оскільки цифрова особистість є міждисциплінарною категорією, що впливає й на її правове розуміння. Також було застосовано *статистичний* метод, що надав можливість виявити стан використання цифрової особистості, потреби людини в її використанні. *Синергетичний* метод забезпечив системне розуміння цифрової особистості як складної правової конструкції, що взаємодіє з інституційними, технологічними та соціальними елементами, розкриваючи закономірності її функціонування. *Формально-юридичний* метод дозволив виявити стан правового регулювання цифрових відносин.

Базовим методом став метод *правового моделювання*. Відомо, що правове моделювання має широкий спектр функцій: гносеологічну (пізнання правових явищ), прогностичну (моделювання можливих сценаріїв правового розвитку), аналітичну, педагогічну, а також практично-методологічну [20, с. 19]. Цей метод дозволив змоделювати самостійне право на цифрову особистість у контексті четвертого покоління прав людини.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Загальнотеоретичні положення щодо визначення цифрової особистості

У межах досліджень соціології, психології, культурології, частково економічної теорії, філософії формуються концепції розуміння цифрової особистості. Одна з відомих теорій – це теорія мережного «Я» [21], згідно з якою людина не існує автономно, її особистість формується на підставі соціальних зв'язків у цифровому середовищі. Ще один підхід базується на самопрезентації особистості. Як правило, особистість презентує себе у віртуальному комунікативному просторі шляхом заведення облікового запису, що, як правило, містить відомості, необхідні для ідентифікації користувача при підключенні до системи [22]. Тобто особа самостійно презентує та контролює власний образ у цифровому середовищі. Ще існує теорія цифрових слідів, що особа в цифровому середовищі представлена лише цифровими даними. Існує і постгуманістичний підхід, що цифрова особистість формується не тільки людиною, а й цифровими технологіями [23]. Наведені напрями осмислення наявної проблематики є підґрунтям щодо визначення цифрової особистості як правового феномену.

Цифрова особистість є складною правовою категорією. О. І. Харитонова й Є. О. Харитонов визначають, що цифрова особистість є особливим поєднанням імені, дати народження, місця проживання, електронної пошти та сторінок, представлених на цих сторінках записів, фото, відео й особистих соціальних зв'язків, біометричні данні [24, с. 10]. Варто приєднатися до думки О. І. Харитонової й Є. О. Харитонова, оскільки цифрова особистість є дещо ширшою категорією ніж «цифрова ідентичність», «цифрова особа». Так, термін «особистість» характеризує людину, зважаючи на її соціальну зумовленість, соціальне вираження, виявляючи при цьому її соціальні позиції та орієнтації [25, с. 204]). Тому в по-

няття «цифрової особистості» може включатися як цифрові дані про особу, так і засоби її соціального буття.

Загалом цифрова особистість – це складна категорія, що охоплює репрезентацію людини в цифровому середовищі, її соціальне цифрове буття, здійснення певних дій у цифровому середовищі тощо. Це одна із форм реалізації автономії людини, оскільки фізична особа вже може реалізовувати себе як у матеріальному, так і цифровому світі. Зокрема, цифровій простір стає необхідним елементом у механізмі реалізації професійного, соціального буття людини внаслідок надзвичайних ситуацій або фізичних обмежень. Вона формується виключно на підставі волевиявлення людини в процесі здійснення нею відповідних дій у цифровому середовищі.

3.2. Характеристика цифрової ідентичності як елементу цифрової особистості

Цифрова ідентичність є засобом доступу особи до цифрового середовища та передумовою реалізації її прав, обов'язків і соціальної активності в кіберпросторі. С. Б. Булеца вказує, що цифрова ідентичність стає ключовим елементом взаємодії людини з сучасним світом, визначаючи її можливості й обмеження у віртуальному просторі [26, с. 202]. Щодо цієї категорії М. Роблес-Каррільйо зазначає, що контекст цифрової ідентичності відрізняється від фізичного світу з трьох структурних та кількох кон'юнктурних причин. Структурні зміни такі: це цифрове середовище; для доступу та участі в ньому необхідне створення ідентичностей; це простір інтегрований в інші системи. Кон'юнктурні зміни включають необхідність поєднання технічних та правових вимог для створення цифрових ідентичностей; потребу відрізняти та координувати процедури ідентифікації для людей, пристроїв і процесів. У цьому контексті цифрова ідентичність є відмінною й унікальною категорією. Таким чином, цифрову ідентичність можна визначити як атрибут, що складається з інформації та даних і забезпечує ідентифікацію, аутентифікацію й авторизацію для доступу та участі в цифровому світі [27, с. 18, 19]. Прикладом цього є Система BankID НБУ. Відповідно до п. 30 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, затвердженого постановою Правління Національного банку України №65 від 19.05.2020 банк може здійснити верифікацію фізичної особи, зокрема отримати ідентифікаційні дані такої фізичної особи за допомогою засобів Системи BankID НБУ [28]. Загалом процес виглядатиме так: банк запропонує потенційному клієнту ідентифікуватися в «Дії» через Систему BankID НБУ; після вдалої ідентифікації в клієнта відобразяться цифрові документи відповідно до даних, що містяться в державних реєстрах [29].

Варто підкреслити, що в юридичних дослідженнях простежується певне зіставлення таких понять як «цифрова ідентичність» та «цифрова особистість». Нестача чіткості в наукових роботах зумовлена відсутністю відповідних термінів у законодавстві. Звернемо увагу, що в нормативно-правових актах переважно закріплюється поняття «цифрова ідентифікація», її зміст та порядок використання.

Наприклад, у п. 22 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» визначено, що «ідентифікація особи, процес використання ідентифікаційних даних особи з документів, створених на матеріальних носіях, та/або електронних даних, у результаті якого забезпечується однозначне встановлення фізичної, юридичної особи або вповноваженого представника юридичної особи та перевірка належності особі таких даних» [6]. Пунктом 1 ч. 1 ст. 3 Регламенту Європейського парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23.07.2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС встановлено, що «електронна ідентифікація» означає процес використання ідентифікаційних даних особи в електронній формі, які однозначно визначають фізичну особу, або юридичну особу, або фізичну особу, що представляє юридичну особу [30]. Щодо цього О. Афоніна влучно звертає увагу на те, що варто розмежовувати цифрову ідентифікацію та цифрову ідентичність. Цифрова ідентичність охоплює персональні дані, що формують онлайн-присутність індивіда, тоді як цифрова ідентифікація забезпечує підтвердження (верифікацію) цієї ідентичності [31, с. 13]. Ураховуючи наведене, можна стверджувати, що цифрова ідентифікація – це процедура збору та використання оцифрованих даних задля встановлення конкретної людини, зокрема шляхом виявлення оцифрованих документів, записів у електронних реєстрах, біометрії, цифрових підписів, облікового запису тощо. А ось цифрова ідентичність – це система цифрових даних, інформації про ідентифіковану фізичну особу.

Узагальнюючи, можна визначити, що цифрова ідентичність – це інформація, дані про фізичну особу, що існує в цифровому середовищі лише в формі записів, ідентифікаторів та атрибутів (зокрема з оцифрованими документами, числовими ID, біометричними хешами та невізуальними біометричними шаблонами чи векторами, лог-даними, цифровими підписами, акаунтами без зображення профілю тощо) та не містить оцифрування загального зовнішнього вигляду. Тобто цифрова ідентичність є репрезентацією фізичної особи в цифровому середовищі. До її ознак належать: 1) персоналізація/ідентичність (кожній людині належить право створювати, використовувати власну цифрову репрезентацію, управляти та контролювати нею); 2) існує в стабільній цифровій об'єктивній формі (обумовлена незмінністю даних про реальну фізичну особу, що були оцифровані); 3) унікальність (детермінована через цифрову ідентифікацію конкретної людини); 4) похідний характер від фізичної особи, яка пройшла відповідну цифрову ідентифікацію; 5) цілісність (ідентифікаційна єдність) (неподільна структура даних, що зіставляється з фізичною особою); 6) невідчужуваність (на відміну від цифрових активів, реальна цифрова особа не може бути передана, продана або відокремлена від фізичної особи, оскільки становить форму її самопрезентації й юридичної ідентифікації в цифровому просторі; 7) підлягає захисту від імітації, підробки або повної заміни, що гарантується системами автентифікації та правовими запобіжниками; 8) екстериторіальність використання; 9) до-

ступ до створення та зміни цифрової ідентифікації належить лише фізичній особі, якій належать дані.

Цифрова ідентичність є об'єктом абсолютних особистих немайнових прав конкретної фізичної особи, за допомогою якої вона вступає у відповідні цифрові правовідносини. Вона не може бути комерціалізована. Суб'єктом права завжди є фізична особа, а цифрова ідентичність виконує технічну та правову функцію доступу, але не відображає всю соціально-правову реальність людини в кіберпросторі. Тому вона є лише частиною цифрової особистості.

3.3. Реальна цифрова особа

За допомогою цифрової ідентичності може створюватися реальна цифрова особа, яка є продовженням фізичної особи в цифровому середовищі. Вона створюється за волевиявленням людини та цифрових технологій, зокрема за допомогою ідентифікації в системі «Дія». При її створенні виникає суб'єкт у цифровому середовищі, що має цифрову правосуб'єктність та зв'язок із реальною фізичною особою. Якщо особа здійснює суб'єктивні права в цифровому середовищі, то вона набуває статус реальної цифрової особи, яка потенційно має можливості здійснювати цифрові правочини.

Цифрова ідентичність і реальна цифрова особа мають різну функціональну та правову природу. Перша забезпечує ідентифікацію, репрезентацію особи в цифровому середовищі, тоді як друга є як пролонгацією фізичної особи в цифровому середовищі з метою здійснення цифрових правочинів. У такому разі в людини виникає цифровий правовий статус. Щодо цього С. Б. Булеця вказує, що цифровий статус людини визначається її активністю в Інтернеті, наявністю профілів у соціальних мережах та репутацією онлайн [26, с. 203]. Цифровий правовий статус особи визначається сукупністю прав, обов'язків та гарантій, якими особа володіє в цифровому середовищі, визначаючи її загальне правове становище в ньому, так і в цивільному обороті. При цьому цифрова ідентичність є атрибутом реальної цифрової особи, яка забезпечує однозначне розпізнавання конкретної фізичної особи в цифровому середовищі через верифіковані дані, слугуючи базовим елементом цифрового правового статусу. Реальна цифрова особа має й цифрову репутацію.

Фізичне особа має право як створювати, використовувати свій цифровій прототип, так і контролювати його. Саме наявність контролю вказує на вольовий зв'язок між фізичною особою та її цифровим фантомом. Відсутність контролю (у певних випадках втрата контролю) над цифровою особою може вказувати на відсутність вольового впливу людину на свій цифровий прототип. А отже втрата контролю над цифровою особою. може бути підставою для визнання цифрових правочинів недійсними.

Питання контролю виникають і щодо використання нейрочипів у організмі людини. Реальну цифрову особу слід відмежовувати від фізичних осіб із цифрово-інтегрованими нейротехнологіями. Людина з нейронним чіпом із медичною

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

метою – це реальна фізична особа, чия нейронна активність може зчитуватися та оброблятися цифровими системами через імплантований інтерфейс мозок-комп'ютер (ІМК), що позиціонує індивіда як кібербіологічного суб'єкта в медичній сфері [32]. Загалом проблематика використання цифрових технологій у медичній практиці, вживляння їх у тіло людини вказує на необхідність виокремлення такої засади, як збереження цілісності людини (як елементу автономії, суверенітету людини) в межах права бути людиною, що має вияв і щодо реальної цифрової особи. Отже, захист цілісності фізичної особи в цифровому суспільстві потребує окремого дослідження.

3.4. Віртуальна особа

Поряд із реальною цифровою особою може утворюватися віртуальна особа, зокрема у вигляді аватару, цифрового двійника тощо. Це об'єктивна форма особистості (а не особи) в цифровому середовищі. Вона може бути пов'язана із реальною фізичною особою або штучно створеним уявленням про особу. Віртуальна особа, що не пов'язана із реальною особою *(virtualis homo fictus)*, є результатом інтелектуального, творчого, технічного завдання щодо зовнішнього вигляду віртуального фантому людини або онлайн-персонаж у цифровому середовищі. З погляду правової природи, *virtualis homo fictus* є комплексним об'єктом права інтелектуальної власності, цифрового права, цивільного права [33, с. 55]. У цьому виявляється феномен правового режиму цифрового середовища, зокрема *virtualis homo fictus* є цифровим активом, а реальна цифрова особа може визначатись як суб'єкт.

Віртуальна особа – це складна правова категорія, яка є елементом цифрової особистості. Її об'єктивна форма пов'язана як із оцифруванням людського образу як реальної людини, так і у вигляді ігрового персонажу або системного поєднання знаків у цифровому середовищі. Віртуальна особистість у віртуальному суспільстві набуває соціальний досвід інакше – не через систему освіти чи виховання, як це відбувається в матеріальному світі, а шляхом експериментів та апробацій різних версій себе [34, с. 11]. Тобто віртуальна особа не має постійної об'єктивної форми. Вона може змінювати вигляд, суб'єктивні властивості. Водночас вона є об'єктом права, вольовий вплив на який здійснює реальна людина.

Так, Т. Ху, Л. Ге дослідили використання технології *VTubers*. Це новий тип віртуальних цифрових особистостей, зокрема віртуальні куми́ри, як Hatsune Miku, існують як анімовані персонажі, чия музика створюється технологічно без конкретного фізичного виконавця. VTubers поєднують цифровий аватар з живим виконанням людини (naka no hito), забезпечуючи голос, рухи і емоції в реальному часі, створюючи гібридну форму цифрової персони. Таким чином, світ цифрових технологій змінює межі між реальною людиною та цифровою особистістю, демонструючи, що сучасна «цифрова близькість» формується не лише через фізичну присутність, а через інтерактивну взаємодію людини і технології [35]. Тобто формуються гібридні системи співжиття, а віртуальна цифрова особа розгляда-

ється не як окрема людина, а як медіа- та соціотехнічний конструкт, що може бути створений як із залученням реального виконавця *(VTuber)*, так і без нього (CGI-інфлюенсер, віртуальний кумир).

Наведене дає змогу стверджувати, що віртуальна особа може формуватися у вигляді реальної людини, померлої людини, штучно створеного персонажа. Віртуальна особа не тотожна цифрової ідентичності. Її реалізація можлива через: 1) цифровий профіль (обліковий запис); 2) аватар як функціональну репрезентацію; 3) віртуальний персонаж (персона); 4) цифровий агент (алгоритмічний представник); 5) цифровий двійник людини тощо. Наведені форми віртуальної особи є об'єктом правовідносин. Незважаючи на психоемоційні зв'язки людини із своєю віртуальною особою, в аспекті права, віртуальна особа – це цифровий актив. Між ним і суб'єктом є зв'язок у вигляді вольової спрямованості суб'єкта на об'єкт, що надає можливість об'єкту прав бути потенційно залученим у відповідні правовідносини [36, с. 192].

Слід підкреслити, що віртуальна особа може створюватись як людиною, так і штучним інтелектом. Унаслідок цього майнові права на нього можуть належать: 1) особі, яка створює/контролює/має доступ (обов'язкова триєдність); 2) цифровій платформі. Віртуальна особа за правовим режимом може бути як об'єктом права інтелектуальної власності, так і об'єктом речових прав. Ознаки віртуальної особи: 1) штучне утворення; 2) візуальне та/або аудіо-втілення; 3) синтетична агентність (можливість здійснення дій у цифровому середовищі, зокрема: виконувати завдання, взаємодіяти з іншими віртуальними штучними утвореннями); 4) оборотоздатність (може бути предметом цифрових правочинів); 5) нестабільність об'єктивної форми; 6) екстериторіальність використання.

3.5. Постмортальна цифрова особа

Складовим елементом цифрової особистості є і постмортальна цифрова особа (*virtual immortality* [37]). Це продовження цифрової присутності людини після її смерті. Її правова природа є складною. Так, вона може визначатися як частина немайнових прав померлої особи, так і об'єкт цифрової спадщини. Внаслідок можливості оцифрування зовнішнього вигляду померлої особи, зокрема відомих, публічних людей, виникає проблематика щодо зіставлення публічних і приватних інтересів. Можна виокремити такі проблемні юридичні питання: захист «вуалі» приватності (автономії) померлої особи та психоемоційної потреби живих осіб, збереження історичного спадку суспільства.

Постмортальна цифрова особа має безпосередній зв'язок із цифровою спадщиною. Щодо цього Х. Фа вказує, що еволюція цифрової спадщини відображає те, як технології поступово розширювали форми пам'яті та присутності померлих: від матеріальних носіїв (надгробне мистецтво, фотоальбоми, некрологи) до мережевих просторів, де пам'ять набуває символічного й інтерактивного виміру. Початок 2000-х років відзначився тим, що персональні комп'ютери дали змогу

створити нові форми онлайн-поминання. Це виявляється у віртуальних кладовищах і меморіальних платформах, меморіалізованих профілях у соціальних мережах, «цифрових реліквіях» у хмарних архівах та навіть ритуалах онлайн-ігор. Цифрові сліди особи продовжують структурувати колективну пам'ять, соціальні зв'язки й ідентичність після біологічної смерті. При цьому цифрові сліди належать до даних, що генеруються протягом життя людини; після смерті ці сліди зберігаються як цифрові останки. Коли вони підтримуються як для саморепрезентації померлого, так і для забезпечення соціальної та емоційної безперервності життя, їх можна розглядати як цифрову спадщину, а більш конкретно визначаються як цифрове безсмертя. Цифрова спадщина набуває нових вимірів автономії та інтерактивності [38, с. 2, 4].

Загалом цифрове безсмертя – це цифрова присутність померлої особи, що може мати такі форми: 1) цифрова ідентифікація померлої особи; 2) соціальні акаунти; 3) приватне листування, що збереглися в цифровій формі; 4) оцифрування та сховище оцифрованої біометрії людини; 5) оцифрування зовнішнього вигляду людини. Зазначені елементи належать до складу цифрової спадщини. Вони відображають цифрову присутність померлої особи в мережевому середовищі, проте за своєю правовою природою й об'єктом регулювання вони не тотожні спадкуванню цифрових активів, оскільки не мають визначеної майнової цінності та пов'язані насамперед із особистими немайновими правами. Тому можна погодитися з позицією О. Є. Кухарєва, що смерть користувача акаунта в соціальній мережі не зумовлює спадкування прав на акаунт у розумінні універсального спадкового правонаступництва [16, с. 144]. Підкреслимо, що цифрова спадщина може охоплювати спадкування цифрових активів (правовий режим речового права) та цифрову присутність померлої особи (режим особистих немайнових прав). Цифрова присутність померлої особи як об'єкт спадкування може включати цифрову ідентифікацію; оцифрування зовнішнього вигляду спадкодавця: цифрове приватне життя померлого тощо. Реалізація суб'єктивних прав спадкоємців до цього можлива за наявності доступу до цього, що може надаватися спадкодавцем або за допомогою втручання в захист приватності життя померлої особи на підставі рішення суду.

На нашу думку, щодо цієї проблематики можливо застосовувати аналогію із спадкуванням об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема правила ст. 32 Закону України «Про авторське право і суміжні права»: майнові права на твір входять до складу спадщини, особисті немайнові права автора не входять до складу спадщини (ч. 1 ст. 32 Закону); закінчення строку чинності майнових прав на твір означає перехід твору в суспільне надбання. Захист особистих немайнових прав автора, твір якого став суспільним надбанням, здійснюється його спадкоємцями, а в разі їх відсутності – державою (частини 3, 4 ст. 32 Закону) [39]. Із урахуванням цього можна визначити, що цифрові активи (зокрема, ігрові аватари) можуть спадкуватися за правилами спадкування майнових прав на об'єкти прав інтелектуальної власності. Оцифровані вигляди відомих людей можуть визнаватися

суспільним надбанням, що використовуються для формування суспільної спадщини, національної ідентичності, розвитку науки тощо. А ось акаунти, переписки, фото, персональні дані є особистими немайновими благами, тому їхнє спадкування не тотожне спадкуванню майна.

У судах країн ЄС поступово формується практика щодо цього складного питання. Зокрема, у Рішенні від 30.12.2024 (справа № 13 U 116/23) Вищого земельного суду Ольденбурга *(Oberlandesgericht Oldenburg)* суд установив, що успадкування цифрового акаунту включає право не лише на доступ для читання (пасивне використання), а й на активне використання функцій аккаунту, оскільки спадкоємці приймають на себе юридичну позицію померлого користувача за загальною правонаступністю (§ 1922 BGB) і можуть користуватися всіма правами, які мав померлий за життя, якщо чітко не встановлені протилежні умови договору [40]. Загалом доступ до цифрової спадщини має визначатися спадкодавцем або рішенням суду із узгодженням із правилами відповідної цифрової платформи. Приклад, справа Kammergericht Berlin 21 U 9/16, коли батьки неповнолітньої дівчини звернулися до вищого регіонального суду Берліна (Kammergericht Berlin) з вимогою надати їм доступ до Facebook-акаунту їхньої померлої доньки для з'ясування факту її смерті. Адже в задоволенні позову було відмовлено внаслідок збереження телекомуніційної таємниці [19]. Наведене ще раз підкреслює, що питання цифрової присутності померлої особи потребують подальшого наукового дослідження та правового врегулювання.

Можна припустити, що посмортальна цифрова особа – це складна правова конструкція, що охоплює цифрову ідентичність померлої особи, її віртуальний вигляд, оцифровані унікальні природні властивості людини (міміка, голос), цифрове приватне життя. Узагальнюючи наведене, можна виокремити такі ознаки постмортальної цифрової особи: 1) цифрова об'єктивна форма у вигляді цифрових слідів померлої особи; 2) ідентифікаційна унікальність (прив'язка до померлої особи); 3) можливість архівування та публічного використання; 4) обмеженість застосування (технічні та правові обмеження щодо права доступу, права бути забутим та права використання). Загалом право на посмортальну цифрову особу може визначатись як різновид посттанативних прав. Вони виникають або продовжують існувати як суб'єктивні цивільні права внаслідок смерті особи [41, с. 139].

3.6. Характеристика права на цифрову особистість

Право на цифрову особистість є складовою прав четвертого покоління, оскільки сформувалося внаслідок розвитку цифрових технологій людства. Воно є нетиповим, але має зв'язок із попередніми поколіннями прав. Правова конструкція цього права має зв'язок як із особистими немайновими правами, так і цифровими правами людини. Ю. С. Размєтаєва вказує, що термін «цифрові права людини» має два значення: 1) права, реалізація та захист яких тісно пов'язані з цифровими технологіями та онлайн-середовищем; 2) права, які набувають фундаментального значення саме в цифрову епоху [42, с. 19]. І. В. Захарчук указує, що цифрові

права – це сукупність прав і свобод, що забезпечують можливість вільного доступу до цифрових технологій, використання цифрових ресурсів і захист особи в цифровому середовищі [43, с. 269]. Водночас оцифрування візуального вигляду людини, її даних, відтворення цифрового вигляду померлої особи вказує на існування дещо нетипових цифрових прав, які існують у комплексі з особистими немайновим правами.

Цифрова особистість є частиною автономії кожної людини та її немайновим благом. Саме людина за допомогою цифрових технологій має можливості створити свою пролонгацію в цифрове середовище. Право на цифрову особистість – це право фізичної особи на створення, використання, контроль та захист власної цифрової репрезентації в цифровому середовищі, що забезпечує реалізацію її соціального цифрового буття та участь у цифрових правовідносинах. Воно є складним і може охоплювати право на створення цифрової ідентичності, віртуальної особи тощо; право контролю щодо власної цифрової репрезентації; право на забуття (можливість вимагати видалення або знеособлення її персональних даних із баз даних та сервісів, що обробляють інформацію про неї); право на охорону особистого/приватного життя в цифровому середовищі (захист цифрових слідів від несанкціонованого доступу, публікацій або використання); право створення та набуття доступу до складових елементів цифрової особистості, що в об'єктивній формі розміщені в цифровому середовищі; право на цифрове безсмертя (залишення посмертних цифрових слідів) тощо.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене можна визначити, що право на цифрову особистість потребує подальшого наукового дослідження. Правова регламентація цього питання лише формується. Крім того, вже виникаючи правове регулювання має складний характер, що охоплює рівень нормативно-правового регулювання та локально-корпоративний рівень відповідної цифрової платформи. Комплексність правого регулювання відносин щодо цифрової особистості обумовлено тим, що воно охоплює: приватноправові та публічно-правові засади; норми конституційного, цивільного, інформаційного, цифрового, адміністративного права.

Визначено, що цифрова особистість – це складна категорія, що охоплює уявлення людини про себе в цифровому середовищі та може бути реалізована завдяки цифровій ідентифікації шляхом створення та використання цифрової ідентичності, реальної цифрової особи, віртуальної, постмортальної цифрової особи. Якщо людина вступає в цифрові правовідносини за допомогою цифрових технологій та виконує дії, що призводять до правових наслідків у матеріальному світі, то така людина є функціональним продовженням фізичної особи в цифровому середовищі, а отже, є суб'єктом права. Інші прояви цифрової особистості, зокрема віртуальна особа є об'єктом правовідносин. Так, цифрова ідентичність, віртуальна особа, посмортальна цифрова особа є об'єктом прав як благо. Цифрова

ідентичність – це інформація, дані про фізичну особу, що існує в цифровому середовищі лише у формі записів, ідентифікаторів та атрибутів. Віртуальна особа є цифровою конструкцією або виглядом, що моделює присутність та взаємодію, але може не мати чітку конструкцію ідентифікації із конкретною людиною. Постмортальна цифрова особа – це складна правова конструкція, що охоплює цифрову ідентичність померлої особи, її віртуальний вигляд, оцифровані унікальні природні властивості людини (міміка, голос), цифрове приватне життя.

За допомогою цифрових технологій людина має можливості включати у власну автономію власну цифрову особистість. Можливість формування та використання цифрової особистості можливо лише при наявності доступу до цифрового середовища та цифрової ідентифікації. Тобто право на цифрову особистості має правову та технологічну складову.

Найбільш урегульованими є відносини щодо створення та використання цифрової ідентичності. Її створення відбувається завдяки процедурі цифрової ідентифікації. Так, цифрова ідентичність формується за допомогою набору ідентифікаційних даних із оцифрування матеріальних та/або електронних джерел, проходить процедуру перевірки для забезпечення однозначного встановлення суб'єкта та підтвердження атрибуції даних і використовується для здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків, формування та реалізації приватного/особистого життя, інтересів та розвитку власної особистості. За правовою природою цифрова ідентичність є об'єктом абсолютних особистих немайнових прав конкретної фізичної особи.

Перспективними напрями наукових досліджень є визначення характеристик цифрового спадкування, складу цифрової спадщини, правовий режим віртуальної особи.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Massimi M., Charise A. Dying, death, and mortality: Towards thanatosensitivity in HCI. *Proceedings of the 27th International Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI EA '09)*. New York : ACM, 2009. P. 2459–2468. URL: https://doi.org/10.1145/1520340.1520349

[2] Hollanek T., Nowaczyk-Basińska K. Griefbots, deadbots, postmortem avatars: on responsible applications of generative AI in the digital afterlife industry. *Philosophy & Technology*. 2024. Vol. 37. Art. 63. URL: https://doi.org/10.1007/s13347-024-00744-w.

[3] Naseh M. V. Person and Personality in Cyber Space: A Legal Analysis of Virtual Identity. *Masaryk University Journal of Law and Technology.* 2016. Vol. 10. №1. P. 1–22. URL: https://doi.org/10.5817/MUJLT2016-1-1

[4] Zimmermann D., Wehler A., Kaspar K. Self-representation through avatars in digital environments. *Current Psychology*. 2023. Vol. 42. P. 21775–21789. URL: https://doi.org/10.1007/s12144-022-03232-6
[5] Cheong B. Ch. The rise of AI avatars: Legal personhood, rights and liabilities in an evolving metaverse. *Journal of Digital Technologies and Law.* 2024. Vol. 2(4). P. 857–885. URL: https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.42
[6] Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155–19#top
[7] Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi
[8] 42% дорослих і 70% підлітків користуються ШІ в Україні: результати дослідження Дія.Освіта. URL: https://thedigital.gov.ua/news/education/42-doroslykh-i-70-pidlitkiv-korystuiutsia-shi-v-ukrayini-rezultaty-doslidzennia-diiaosvita
[9] План відновлення України. URL: https://recovery.gov.ua/.
[10] Велієв Д. Цифрова свідомість та ідентичність. *Схід*. 2024. № 6(1). С. 50–55. URL: https://doi.org/10.21847/2411–3093.2024.616
[11] Сарнавська О. В., Яковишина Т. В., Шадюк Т. А. Філософське осмислення особистості цифрового покоління: постмодерний дискурс. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки.* 2020. Вип. 2(88). С. 135–145. URL: https://doi.org/10.35433/Philosophical%20Sciences.2(88).2020.135–145
[12] Sullivan C. Digital identity – From emergent legal concept to new reality. *Computer Law & Security Review*. 2018. No. 34(4). P. 723–731. URL: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2018.05.015.
[13] Sullivan C. Digital Identity. Adelaide : University of Adelaide Press, Barr Smith Library, The University of Adelaide, South Australia, 2011. 182 p.
[14] Токарева В. О. Щодо питання цифрової ідентичності у мережі «Інтернет». *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 35–40. URL: https://doi.org/10.32845/2663–5666.2022.4.6
[15] Нагорний А. І. Віртуальна особистість як суб'єкт взаємодії. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2012. Вип. 53. С. 22–27.
[16] Булеца С. Б. Віртуальна ідентичність та віртуальна конфіденційність як особисте немайнове право. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 222–252. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.02.33.
[17] Кивлюк О. П., Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Цифрові права як вираження цифрових атрибутів людини: соціально-філософське обґрунтуванням. *Освітній дискурс*. 2023. № 4(4-6). С. 7–22. URL: https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.44(4-6) – 1
[18] Кухарєв О. Є. Правовий режим акаунта в соціальній мережі у спадкових правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. № 1. С. 127–149. URL: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-127
[19] Fuchs A. What happens to your social media account when you die? The first German judgments on digital legacy. *ERA Forum*. 2021. No. 22. P. 1–7 URL: https://doi.org/10.1007/s12027-021-00652-y.
[20] Борщевський І. В., Гринь О. Д. Правове моделювання як засіб дослідження правових процесів: теоретичний аспект. *Правова держава*. 2025. № 58. С. 13–22. URL: https://doi.org/10.18524/2411–2054.2025.58.330990.
[21] Networked Self: Identity, Community, and Culture on Social Network Sites / Papacharissi Z. (Ed.). London : Routledge, 2011. 336 p.

[22] Штанько В. І. Віртуальний комунікативний простір і проблеми самоідентифікації особистості. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series : Theory of Culture and Philosophy of Science*. 2012. Vol. 1. No. 1029(47). URL: https://periodicals.karazin.ua/thcphs/issue/view/199.

[23] Tüfekçi Can D. Reinterpreting human in the digital age: From anthropocentricism to posthumanism and transhumanism. *Journal of Educational Technology & Online Learning*. 2023. Vol. 6. Iss. 4. P. 981–990. URL: https://doi.org/10.31681/jetol.1341232

[24] Харитонова О. І., Харитонов Є. О. Цифрова людина, цифрова особа та цифрова особистість: до проблеми співвідношення. *Часопис цивілістики*. 2023. Вип. 49. С. 5–13. URL: https://doi.org/10.32782/chc.v049.2023.1

[25] Смірнова І. Розвиток особистості в системі соціальних спільнот: загальне в індивідуальному. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки».* 2017. № 861. С. 202–207.

[26] Булеца С. Б. Цифрова ідентичність. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. С. 201–205. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.03.1.28.

[27] Robles-Carrillo M. Digital identity: an approach to its nature, concept, and functionalities. *International Journal of Law and Information Technology*. 2024. Vol. 32. P. 1–21. URL: https://doi.org/10.1093/ijlit/eaae019.

[28] Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу : постанова Правління Нац. банку України від 19.05.2020 № 65. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text.

[29] Національний банк дозволив відкривати банківський рахунок з цифровим паспортом. URL: https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-dozvoliv-vidkrivati-bankivskiy-rahunok-z-tsifrovim-pasportom?utm.

[30] Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 910/2014 від 23.07.2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#top.

[31] Afonina O. Digital Identity: Definition, Functions and Comparative Analysis of Ukrainian and European Union Legislation. *Teisė*. 2025. Vol. 134. P. 8–15 URL: https://doi.org/10.15388/Teise.2025.134.1.

[32] Waisberg E., Ong J., Lee A. G. Ethical Considerations of Neuralink and Brain-Computer Interfaces. *Annals of Biomedical Engineering*. 2024. Vol. 52. P. 1937–1939. URL: https://doi.org/10.1007/s10439-024-03511-2.

[33] Аврамова О. Є. Віртуальна (цифрова) особистість: суб'єктивний та об'єктивний аспект. *Інноваційний процес: виклики воєнного часу, проблеми, перспективи євроінтеграції:* за матеріалами круглого столу (м. Харків, 2 груд. 2022 р.) / за ред.: С. В. Глібка, І. В. Подрез-Ряполової. Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2022. С. 52–56.

[34] Бугайов М. В. Віртуалізація особистості як культурний феномен цифрового суспільства. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. № 2. С. 9–13. URL: https://doi.org/10.32461/2226–3209.2.2024.308255.

[35] Hu T., Ge L. Affective liquidity, synthetic bonds: VTubers as posthuman mediators of digital intimacies. 2025. URL: https://doi.org/10.1177/14614448251403091.

[36] Аврамова О. Є. Відумерлість майна: аналіз правового статусу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 3(74). С. 190–195.

[37] Farnell R. Attempting Immortality: AI, A-Life, and the Posthuman in Greg Egan's «Permutation City». *Science Fiction Studies*. 2000. No. 27(1). P. 69–91. URL: https://doi.org/10.1525/sfs.27.1.0069. JSTOR 4240849.

[38] Fa H. The psychology of digital legacy: Conceptual transformation, mechanisms, and implications for well-being. *Well-Being Studies Review*. 2025. (accessed: 11.01.2026). URL: https://www.hksmp.com/journals/wsr/article/view/1086.
[39] Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811–20#Text.
[40] Unrestricted active and continued use of social media accounts by heirs. URL: https://www.noerr.com/en/insights/unrestricted-active-and-continued-use-of-social-media-accounts-by-heirs?utm.
[41] Музика Л. А., Сєда С. В. Концепція посттанативних прав у контексті правовідносин щодо анатомічних матеріалів людини. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2024. Вип. 3(7). С. 132–143. URL: https://doi.org/10.32782/cuj-2024-3-15
[42] Размєтаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їхньому захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23. URL: https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2
[43] Захарчук І. В. Цифрові права громадян України: конституційно-правове закріплення та механізми реалізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90. Ч. 1. С. 268–273. URL: https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.90.1.34

REFERENCES

[1] Massimi, M., & Charise, A. (2009). Dying, death, and mortality: Towards thanatosensitivity in HCI. *Proceedings of the 27th International Conference on Human Factors in Computing Systems* (CHI EA '09), 2459–2468. Retrieved from https://doi.org/10.1145/1520340.15
[2] Hollanek, T., & Nowaczyk-Basińska, K. (2024). Griefbots, deadbots, postmortem avatars: On responsible applications of generative AI in the digital afterlife industry. *Philosophy & Technology,* 37, Art. 63.
[3] Naseh, M. V. (2016). Person and personality in cyber space: A legal analysis of virtual identity. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 10(1), 1–22. Retrieved from https://doi.org/10.5817/MUJLT2016-1-1
[4] Zimmermann, D., Wehler, A., & Kaspar, K. (2023). Self-representation through avatars in digital environments. *Current Psychology*, 42, 21775–21789. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s12144-022-03232-6
[5] Cheong, B. Ch. (2024). The rise of AI avatars: Legal personhood, rights and liabilities in an evolving metaverse. *Journal of Digital Technologies and Law*, 2(4), 857–885. Retrieved from https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.42
[6] On electronic identification and trust services: Law of Ukraine (2017, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155–19#top
[7] Office of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. (2024). *Annual report on the state of observance and protection of human rights and freedoms in Ukraine*. Retrieved from https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi
[8] Diia Digital. (n.d.). 42% of adults and 70% of adolescents use AI in Ukraine: Results of the Diia.Education study. Retrieved from https://thedigital.gov.ua/news/education/42-doroslykh-i-70-pidlitkiv-korystuiutsia-shi-v-ukrayini-rezultaty-doslidzennia-diiaosvita
[9] Recovery.gov.ua. (n.d.). Ukraine Recovery Plan. Retrieved from https://recovery.gov.ua/
[10] Veliyev, D. (2024). Digital consciousness and identity. *Sikh*, 6(1), 50–55. Retrieved from https://doi.org/10.21847/2411–3093.2024.616
[11] Sarnavska, O. V., Yakovyshyna, T. V., & Shadyuk, T. A. (2020). Philosophical reflection

on the personality of the digital generation: A postmodern discourse. *Bulletin of Zhytomyr State University. Philosophical Sciences*, 2(88), 135–145. Retrieved from https://doi.org/10.35433/Philosophical%20Sciences.2(88).2020.135–145

[12] Sullivan, C. (2018). Digital identity – From emergent legal concept to new reality. *Computer Law & Security Review*, 34(4), 723–731. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.clsr.2018.05.015

[13] Sullivan, C. (2011). *Digital identity*. Adelaide: University of Adelaide Press, Barr Smith Library, The University of Adelaide.

[14] Tokareva, V. O. (2022). On the issue of digital identity on the Internet. *Private and Public Law*, 4, 35–40. Retrieved from https://doi.org/10.32845/2663–5666.2022.4.6

[15] Nahornyi, A. I. (2012). Virtual personality as a subject of interaction. *Social Technologies: Current Problems of Theory and Practice*, 53, 22–27.

[16] Buleca, S. B. (2025). Virtual identity and virtual privacy as personal non-property rights. *Analytical-Comparative Jurisprudence*, 2, 222–252. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.02.33

[17] Kivlyuk, O. P., Voronkova, V. G., & Nikitenko, V. O. (2023). Digital rights as expressions of human digital attributes: Socio-philosophical justification. *Educational Discourse*, 4(4-6), 7–22. Retrieved from https://doi.org/10.33930/ed.2019.5007.44(4-6) – 1

[18] Kukharev, O. E. (2025). Legal regime of a social network account in inheritance relations. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), 127–149. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-1-127

[19] Fuchs, A. (2021). What happens to your social media account when you die? The first German judgments on digital legacy. *ERA Forum*, 22, 1–7. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s12027-021-00652-y

[20] Borshchevskyi, I. V., & Hryn, O. D. (2025). Legal modeling as a means of studying legal processes: Theoretical aspect. *Legal State*, 58, 13–22. Retrieved from https://doi.org/10.18524/2411–2054.2025.58.330990

[21] Papacharissi, Z. (Ed.). (2011). *Networked self: Identity, community, and culture on social network sites*. London: Routledge.

[22] Shtanko, V. I. (2012). Virtual communicative space and problems of self-identification of personality. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science»*, 1(1029). Retrieved from https://periodicals.karazin.ua/thcphs/issue/view/199

[23] Tüfekçi, C. D. (2023). Reinterpreting human in the digital age: From anthropocentricism to posthumanism and transhumanism. *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 6(4), 981–990. Retrieved from https://doi.org/10.31681/jetol.1341232

[24] Kharitonova, O. I., & Kharitonov, E. O. (2023). Digital human, digital person, and digital personality: On the issue of correlation. *Journal of Civil Law*, 49, 5–13. Retrieved from https://doi.org/10.32782/chc.v049.2023.1

[25] Smirnova, I. (2017). Personality development in the system of social communities: The general in the individual. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series «Legal Sciences»*, 861, 202–207.

[26] Buleca, S. B. (2025). Digital identity. *Analytical-Comparative Jurisprudence*, 03, 201–205. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.03.1.28

[27] Robles-Carrillo, M. (2024). Digital identity: An approach to its nature, concept, and functionalities. *International Journal of Law and Information Technology*, 32, 1–21. Retrieved from https://doi.org/10.1093/ijlit/eaae019

[28] On approval of the Regulation on financial monitoring by banks: Resolution National Bank

of Ukraine No. 65 (2020, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text

[29] The National Bank allowed opening a bank account with a digital passport. Retrieved from https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-dozvoliv-vidkrivati-bankivskiy-rahunok-z-tsifrovim-pasportom?utm

[30] On electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC: Regulation European Parliament & Council (EU) No. 910/2014 (2014, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_016-14#top

[31] Afonina, O. (2025). Digital identity: Definition, functions and comparative analysis of Ukrainian and European Union legislation. *Teisė*, 134, 8–15. Retrieved from https://doi.org/10.15388/Teise.2025.134.1

[32] Waisberg, E., Ong, J., & Lee, A. G. (2024). Ethical considerations of Neuralink and brain-computer interfaces. *Annals of Biomedical Engineering*, 52, 1937–1939. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10439-024-03511-2

[33] Avramova, O. Y. (2022). Virtual (digital) personality: Subjective and objective aspects. In S. V. Hlibka & I. V. Podrez-Riapolova (Eds.). *Innovative process: Challenges of wartime, problems, and prospects of European integration* (pp. 52–56). Kharkiv: NDI PZIR NAPRN Ukraine.

[34] Bugayov, M. V. (2024). Virtualization of personality as a cultural phenomenon of the digital society. *Bulletin of the National Academy of Cultural and Arts Leadership*, 2, 9–13. Retrieved from https://doi.org/10.32461/2226–3209.2.2024.308255

[35] Hu, T., & Ge, L. (2025). *Affective liquidity, synthetic bonds: VTubers as posthuman mediators of digital intimacies*. Retrieved from https://doi.org/10.1177/14614448251403091

[36] Avramova, O. Y. (2016). Extinct property: Analysis of legal status. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(74), 190–195.

[37] Farnell, R. (2000). Attempting immortality: AI, A-Life, and the posthuman in Greg Egan's «Permutation City.» *Science Fiction Studies*, 27(1), 69–91. Retrieved from https://doi.org/10.1525/sfs.27.1.0069

[38] Fa, H. (2025). The psychology of digital legacy: Conceptual transformation, mechanisms, and implications for well-being. *Well-Being Studies Review*. Retrieved from https://www.hksmp.com/journals/wsr/article/view/1086

[39] On copyright and related rights: Law of Ukraine (2022, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811–20#Text

[40] Unrestricted active and continued use of social media accounts by heirs. Retrieved from https://www.noerr.com/en/insights/unrestricted-active-and-continued-use-of-social-media-accounts-by-heirs?utm

[41] Muzyka, L. A., & Seda, S. V. (2024). The concept of post-tenant rights in the context of legal relations regarding human anatomical materials. *Central Ukrainian Bulletin of Law and Public Administration,* 3(7), 132–143. Retrieved from https://doi.org/10.32782/cuj-2024-3-15

[42] Razmetaeva, Y. S. (2020). Digital human rights and the problems of extraterritoriality in their protection. *Law and Public Administration*, 4, 18–23. Retrieved from https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2

[43] Zakharchuk, I. V. (2025). Digital rights of citizens of Ukraine: Constitutional-legal consolidation and mechanisms of implementation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 90(1), 268–273. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2307–3322.2025.90.1.34

Ольга Євгенівна Аврамова
Докторка юридичних наук, доцентка
Головна наукова співробітниця відділу правової взаємодії бізнесу та держави
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України
03150, вул. Казимира Малевича, 11, Київ, Україна
email: oeavramova@gmail.com

Olga Ye. Avramova
Doctor of Law, Associate Professor
Chief Research Fellow of the Department of Legal Interaction between Business and the State
Academician F. H. Burchak Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
03150, 11 Kazymyr Malevych St., Kyiv, Ukraine
email: oeavramova@gmail.com

Рекомендоване цитування: Аврамова О. Є. Четверте покоління прав людини: право на цифрову особистість. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. №2. С. 31–52. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.31.

Suggested Citation: Avramova, O. Ye. (2026). The Fourth Generation of Human Rights: the Right to a Digital Personhood. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 31–52. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.31.

Дата першого надходження статті до видання: 11.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 340.12:004.8
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.53

Тетяна Олександрівна Пікуля
Кафедра теоретичної юриспруденції
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0430-3255

ДРУГИЙ ОСЬОВИЙ ЧАС У ДОБУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. *Сучасний етап розвитку людства характеризується глибинними цивілізаційними зрушеннями, пов'язаними зі стрімким розвитком штучного інтелекту, цифровізацією всіх сфер суспільного життя та кризою легітимності традиційних правових інститутів. Ці процеси ставлять під сумнів стійкість класичної універсалістської парадигми права і прав людини, сформованої в епоху першого осьового часу, та актуалізують потребу в переосмисленні нормативних засад сучасного права. Метою статті є з'ясування можливості інтерпретації сучасності як «другого осьового часу» (за аналогією з концепцією Карла Ясперса) та визначення характеру трансформації правової парадигми – від індивідуально-універсалістського розуміння права до постгуманістичної моделі. У дослідженні застосовані історико-філософський метод, метод теоретичного моделювання та компаративного аналізу з метою системного, міждисциплінарного осмислення гіпотези про «другий осьовий час» та її практичного впровадження в понятійно-категоріальний апарат теорії права. Обґрунтовано гіпотезу про формування «другого осьового часу», що проявляється в переході від індивідуальної моральної автономії до колективної етики. Доведено, що право зазнає трансформації від універсалістської природно-правової парадигми до постгуманістичної моделі, яка охоплює регулювання автономних рішень штучного інтелекту, визнання прав майбутніх поколінь та потенційно нелюдських суб'єктів. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні постгуманістичної еволюції права як складової цивілізаційного осьового зсуву та у формуванні теоретичних засад переосмислення джерел нормативності в умовах цифрової взаємозалежності. Результати дослідження можуть бути використані для розвитку теорії права, а також для формування концептуальних підходів до правового регулювання штучного інтелекту в Україні та Європейському Союзі.*

Ключові слова: *другий осьовий час; штучний інтелект; постгуманістична парадигма права; регулювання автономних рішень.*

Tetiana O. Pikulia
Department of Theoretical Jurisprudence
Educational and Scientific Institute «Law Institute of Vadym Hetman
Kyiv National Economic University»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0430-3255

THE SECOND AXIAL AGE IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: TRANSFORMATION OF THE LEGAL PARADIGM

Abstract. *The contemporary stage of human development is characterized by profound civilizational transformations driven by the rapid advancement of artificial intelligence, the digitalization of all spheres of social life, and a crisis of legitimacy of traditional legal institutions. These processes call into question the stability of the classical universalist paradigm of law and human rights formed during the first Axial Age and actualize the need to rethink the normative foundations of modern law. The purpose of this article is to assess the possibility of interpreting the present era as a «second Axial Age» (by analogy with Karl Jaspers' concept) and to determine the nature of the transformation of the legal paradigm – from an individually universalist understanding of law to a posthumanist model. The study employs the historical-philosophical method, theoretical modeling, and comparative analysis in order to provide a systematic and interdisciplinary examination of the «second Axial Age» hypothesis and its practical integration into the conceptual and categorical framework of legal theory. The hypothesis of the emergence of a «second Axial Age» is substantiated, manifested in a shift from individual moral autonomy to a collective ethical framework. It is demonstrated that law is undergoing a transformation from a universalist natural law paradigm to a posthumanist model that encompasses the regulation of autonomous artificial intelligence decision-making, the recognition of the rights of future generations, and potentially non-human subjects. The scientific novelty of the study lies in substantiating the posthumanist evolution of law as an integral component of a broader civilizational axial shift and in developing theoretical foundations for rethinking the sources of normativity under conditions of digital interdependence. The results of the research may be used to advance legal theory as well as to shape conceptual approaches to the legal regulation of artificial intelligence in Ukraine and the European Union.*

Keywords*: second Axial Age; artificial intelligence; posthumanist legal paradigm; regulation of autonomous decision-making.*

ВСТУП

Сучасний стан правової науки на глобальному рівні характеризується кризою традиційної універсалістської парадигми прав людини, яка сформувалася в епоху першого осьового часу (800–200 рр. до н.е.) та була закріплена в модерністських концепціях природного права [1]. Розвиток штучного інтелекту, цифрова глобальна взаємозалежність та виклики легітимності правових інститутів у сучасному цивілізованому суспільстві вимагають переосмислення нормативності в умовах переходу до нової колективної свідомості [2].

У сучасних міждисциплінарних дослідженнях дедалі частіше наголошується, що технологічний розвиток, зокрема поява автономних систем штучного інтелекту, створює умови для переосмислення антропоцентричних засад етики та права. У цьому контексті постгуманістична філософія розглядає штучний інтелект не лише як інструмент, а як фактор трансформації нормативних структур, що формувалися в межах класичної універсалістської парадигми [3].

Останні дослідження (2020–2025) активно розвивають гіпотезу «другого осьового часу» (*second axial age* або новий осьовий час) як радикального зсуву свідомості, аналогічного першому за Карлом Ясперсом. У межах цього дослідження пропонується авторська інтерпретація, згідно з якою ця концепція пов'язується з появою штучного інтелекту як нової форми «трансценденції», постгуманізмом як відмовою від антропоцентризму та переходу до колективної етики [4; 5]. Зокрема, аналізується, як ШІ та біотехнології змінюють уявлення про людину, мораль та владу, подібно до виникнення універсальних етичних систем у першому осьовому часі [6]. Окремі автори розглядають сучасну епоху як «постгуманістичний поворот», де право має адаптуватися до прав нелюдських суб'єктів, екосистем та алгоритмічних систем [7].

В Україні ця проблематика набуває особливої актуальності через воєнний стан, процеси перехідного правосуддя та євроінтеграцію, де традиційні правові конструкти стикаються з викликами цифрової нормативності [8].

Мета статті дослідити наявність «другого осьового часу» у сучасності та визначити характер трансформації правової парадигми від універсалізму до постгуманізму.

Завдання дослідження: проаналізувати теоретичні основи концепції осьового часу; провести компаративне порівняння трансформацій свідомості та права в першому та потенційному другому осьовому часі; виявити нові джерела нормативності в умовах штучного інтелекту; запропонувати перспективи для розвитку теорії права в постгуманістичному контексті.

Наукова новизна полягає в міждисциплінарному синтезі філософії, теорії права та досліджень штучного інтелекту, що дозволяє обґрунтувати постгуманістичну еволюцію права як ключового елементу сучасного осьового зсуву з урахуванням українського контексту.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблематика «осьового часу» за Карлом Ясперсом та гіпотеза про «другий осьовий час» у сучасності знайшли відображення в українських наукових працях, переважно в контексті філософії та теорії права. Більшість досліджень акцентують увагу на ролі права як ключового елемента цивілізаційних зрушень, а також на зв'язку з сучасними викликами, такими як штучний інтелект, алгоритмічний характер права.

О. Литвинов на основі культурологічного підходу обґрунтовує гіпотезу про період XVI–XXI ст. як «другий осьовий час», де вирішальну роль відіграють на-

ука, техніка та особливо теорії природного права Нового часу, які кардинально змінили світ у економічному та політичному вимірах [1]. Автор підкреслює, що класичні концепції природного права (Г. Гроцій, Дж. Локк, І. Кант) стали основою сучасної правової реальності й універсальних прав людини, подібно до того, як перший осьовий час породив фундаментальні етичні системи.

Л. І. Мокляк у дослідженні феномену спілкування в інформаційному суспільстві характеризує сучасну епоху як «новий осьовий час», пов'язуючи його з антропокультурним переворотом, де під сумнів ставляться базові ідеї гуманізму, прогресу, свободи та прав людини на тлі технологічних досягнень і глобальних криз [5]. Автор зазначає, що ці зміни вимагають формування нової культури спілкування як духовного запобіжника втрати ціннісних орієнтирів.

У контексті філософії права та культури українські дослідники розглядають «другий осьовий час» як період домінування ідеї прав людини та її трансформації під впливом сучасних реалій [4]. Зокрема, аналізуються культурно-історичні аспекти взаємодії техніки та права, де право виступає інструментом адаптації до нових джерел нормативності [9].

У зарубіжній науковій думці ідея постгуманістичного зсуву пов'язується з критикою класичної моделі автономного суб'єкта та з необхідністю формування нових етичних і правових рамок взаємодії людини й технологій. Так, Р. Брайдотті обґрунтовує концепцію постгуманістичної етики, в якій нормативність виникає з мережевої взаємозалежності людських і нелюдських акторів, включно з алгоритмічними системами [3].

А. Баумейстер у бесіді з Ю. Романенком розвиває ідею «нового осьового часу» як фундаментальної цивілізаційної трансформації, зумовленої штучним інтелектом, *big data* та зміною геополітичного порядку, що впливає на соціальні відносини та місце людини в світі [4].

Ці праці демонструють, що тема «другого осьового часу» в українській науці пов'язана насамперед із переосмисленням ролі права в умовах технологічної та екологічної кризи, хоча прямі дослідження постгуманістичної парадигми права в цьому контексті залишаються обмеженими.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічна основа роботи спрямована на системне осмислення гіпотези про «другий осьовий час» та її впровадження в термінологічний словник теорії права через міждисциплінарний синтез.

Основу джерельної бази становлять:

- класичні філософські тексти, що визначають концепцію осьового часу (зокрема, Карл Ясперс «Походження та мета історії») [10];
- сучасні наукові праці 2020–2025 років, присвячені гіпотезі «другого осьового часу», постгуманізму, філософії штучного інтелекту та трансформаціям правової свідомості (монографії, статті у фахових виданнях України та зарубіжні публікації [1; 4; 5];

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

• ключові нормативні акти, що регулюють штучний інтелект (зокрема, Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13.06.2024 про штучний інтелект (AI Act)) [11];

• публікації, що висвітлюють український контекст воєнного стану, перехідного правосуддя, євроінтеграції та викликів цифрової нормативності. Наприклад, праця О. Литвинова щодо культурно-історичних аспектів взаємовідношення техніки і права [9].

Для досягнення мети дослідження застосовано такі методи.

Історико-філософський метод використано для реконструкції ключових характеристик першого осьового часу та виявлення аналогій і відмінностей із сучасними цивілізаційними процесами.

Компаративний метод дозволив зіставити трансформації правової свідомості та джерел нормативності в різні історичні періоди.

Міждисциплінарний підхід забезпечив інтеграцію правових, філософських і технологічних аспектів аналізу.

Метод *теоретичного моделювання* застосовано для побудови узагальненої концепції еволюції правової парадигми – від універсалістського розуміння права до постгуманістичної моделі, що враховує автономні алгоритмічні системи та міжпоколінні виміри відповідальності.

Метод *критичного аналізу* використано для оцінки аргументів щодо визнання сучасності «другим осьовим часом», а також для виявлення ризиків, пов'язаних із ерозією універсалістських засад прав людини в умовах цифрового управління.

Застосування зазначеного методологічного інструментарію зумовлене теоретичним характером дослідження та необхідністю цілісного аналізу трансформацій права на перетині філософських концепцій, правової доктрини та сучасних технологічних змін.

Дослідження проводилося в такій логічній послідовності:

1) реконструкція теоретичних засад концепції осьового часу та її впливу на формування правової думки;

2) систематизація сучасних гіпотез про «другий осьовий час» у філософії та теорії права;

3) компаративне зіставлення двох епох за основними параметрами (структура свідомості, джерела нормативності, роль права);

4) аналіз трансформаційних зрушень у правовій парадигмі під впливом штучного інтелекту, алгоритмічного права;

5) формулювання висновків щодо місця права в умовах потенційного «другого осьового часу» та визначення перспектив подальших теоретичних досліджень.

Вибір саме такого методологічного інструментарію обумовлений теоретичним характером роботи та необхідністю комплексного осмислення цивілізаційного зсуву, що відбувається на стику філософії, права та сучасних технологій.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Отримані в межах дослідження результати свідчать про те, що сучасні трансформації правової реальності не можуть бути пояснені виключно в межах класичної універсалістської парадигми, сформованої в добу першого осьового часу. Виявлені зрушення мають системний характер і вказують на формування нової нормативної логіки, співмірної з цивілізаційним зсувом, який у філософії історії окреслюється як потенційний «другий осьовий час» [1, с. 13–15; 10, с. 41–44]. Йдеться не про фрагментарні зміни правового регулювання, а про перегляд базових онтологічних і аксіологічних засад права, що визначали його розвиток упродовж модерної епохи.

Першим концептуально значущим результатом дослідження є фіксація трансформації моделі правового суб'єкта. У межах класичної теорії природного права та модерної правової думки суб'єкт права конструювався як автономна, раціональна та морально самодостатня особа [2, с. 62–65]. Саме ця антропоцентрична модель забезпечувала універсалістський характер прав людини, заснований на припущенні про рівність і здатність кожного індивіда до усвідомленого морального вибору.

Натомість сучасна нормативна реальність демонструє поступовий відхід від індивідуалістичної конструкції суб'єкта на користь мережевої моделі відповідальності. Умови цифрової глобалізації, розвиток штучного інтелекту та складних техносоціальних систем унеможливлюють локалізацію юридично значущих наслідків виключно на рівні людського волевиявлення [1]. Юридично релевантні рішення дедалі частіше формуються у взаємодії людини, алгоритмічних систем, інституційних правил і технічних обмежень, що змінює уявлення про суб'єктність та відповідальність.

У зарубіжній філософсько-правовій літературі ці процеси осмислюються через концепцію суперінтелекту, яка ставить під сумнів класичне уявлення про людину як єдине джерело раціональності та нормативної відповідальності. У статті «The revelation of superintelligence» наголошується, що поява інтелектуальних систем, здатних перевершувати людські когнітивні можливості, породжує принципово нові виклики для етики та права, оскільки юридично значущі рішення дедалі частіше формуються поза безпосереднім людським контролем [12]. Це актуалізує необхідність перегляду традиційних моделей юридичної відповідальності та механізмів правового контролю.

Філософські дискусії навколо феномену суперінтелекту додатково підкреслюють обмеженість класичного правового уявлення про суб'єкта як єдине джерело відповідальності. Дослідники звертають увагу на те, що автономні алгоритмічні системи можуть продукувати рішення, наслідки яких не зводяться до людського волевиявлення, що вимагає переходу від персоналізованої до інтерконективної моделі правової відповідальності [3]. У цій моделі право реагує не стільки на окремий акт індивіда, скільки на його включеність у багаторівневі системи взаємозалежностей.

Другим важливим результатом дослідження є виявлення трансформації джерел нормативності. Якщо в межах класичної парадигми право апелювало до трансцендентних або раціонально універсалізованих підстав – природного права, розуму, гідності людини, – то в сучасних умовах дедалі більшого значення набувають іманентні обмеження, зумовлені глобальними ризиками та системною вразливістю соціотехнічних процесів. Технологічна автономія алгоритмів і загрози системного характеру формують нормативні імперативи незалежно від суб'єктивних інтенцій окремих акторів [10, с. 84–87].

Це підтверджується сучасними підходами до регулювання штучного інтелекту, де ключовими стають принципи запобігання шкоді, управління ризиками та обмеження автономії високоризикових систем [11, с. 5–9]. У цьому контексті право поступово трансформується з інструмента охорони індивідуальної свободи в механізм забезпечення системної стійкості та колективної безпеки.

Отримані результати дозволяють дійти висновку, що універсалізм не втрачає нормативної сили, але зазнає суттєвого переосмислення. Абстрактна рівність прав, характерна для класичної доктрини прав людини, виявляється недостатньою для регулювання асиметричних соціотехнічних процесів [1, с. 18–20].

Натомість формується процедурний універсалізм, у межах якого загальні цінності реалізуються через інституційні механізми прозорості, підзвітності та контролю, що простежується як у сучасній європейській регуляторній політиці щодо штучного інтелекту [11, п. 1–3], так і в теоретичних дискусіях про нову роль права в умовах осьового цивілізаційного зсуву [8].

Сукупність установлених змін дозволяє інтерпретувати сучасну трансформацію права як формування постгуманістичної парадигми. Її сутність полягає не в запереченні прав людини, а у включенні людини в ширший нормативний контекст, що охоплює технологічні, природні та міжпоколінні виміри відповідальності [9, с. 52–54].

У цьому контексті право виконує координаційну функцію співіснування людини, техніки та природи, що підтверджує цивілізаційний характер сучасних правових трансформацій [6].

В українських умовах ці тенденції набувають особливої актуальності з огляду на воєнний стан, перехідне правосуддя та євроінтеграційні процеси, які потребують виходу за межі класичних антропоцентричних моделей праворозуміння [5, с. 6–8].

Отже, отримані результати підтверджують, що гіпотеза «другого осьового часу» є продуктивною теоретичною рамкою для аналізу сучасної еволюції права та дозволяє осмислити постгуманістичну трансформацію правової парадигми як закономірний етап цивілізаційного розвитку [13].

Окремої уваги потребує питання зміни функціонального призначення права в умовах зазначених трансформацій. Якщо в межах класичної правової парадигми право виконувало передусім стабілізаційну й охоронну функцію, спрямовану на збереження встановленого соціального порядку, то в сучасних умовах воно

дедалі більше набуває прогностично-регулятивного характеру. Правові норми починають орієнтуватися не лише на вже вчинені дії, а й на потенційні ризики та можливі сценарії розвитку соціотехнічних процесів. Відповідні зміни часових меж правового регулювання свідчить про перехід від ретроспективної логіки відповідальності до превентивної логіки управління ризиками, що є характерною ознакою формування нової нормативної раціональності в умовах цивілізаційного зсуву. У цьому сенсі право дедалі більше функціонує як інструмент координації майбутнього, а не лише як механізм оцінки минулого, що додатково підтверджує глибинний характер трансформацій, описуваних у межах концепції «другого осьового часу».

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчує, що трансформації сучасного права, зумовлені цифровізацією та впровадженням систем штучного інтелекту, набувають в Україні особливої актуальності в умовах воєнного стану, євроінтеграційних процесів та прискореної модернізації публічного управління. Обґрунтовано, що ці процеси мають не лише техніко-правовий, а насамперед світоглядний вимір, пов'язаний із переосмисленням базових категорій держави і права, прав людини та юридичної відповідальності.

Установлено, що звернення до концепції «осьового часу» та природно-правової традиції є методологічно виправданим для аналізу сучасних правових змін в Україні, оскільки дозволяє розглядати цифрову трансформацію не як фрагментарну реформу, а як системний цивілізаційний зсув. У цьому контексті право постає не лише як інструмент регуляції цифрових технологій, а як нормативний механізм збереження людської гідності, свободи та справедливості в умовах алгоритмічного управління.

Доведено, що українська правова система, перебуваючи в стані активної гармонізації з правом Європейського Союзу, поступово інтегрує європейські підходи до регулювання штучного інтелекту, зокрема принципи ризик-орієнтованого регулювання, підзвітності та пріоритету прав людини. Водночас акцентовано, що механічне запозичення нормативних моделей без урахування національних правових традицій та соціокультурних чинників може призвести до зниження ефективності правового регулювання.

Для України принципово важливим є формування власної концепції правового регулювання штучного інтелекту, яка поєднувала б європейські стандарти з напрацюваннями вітчизняної філософії та теорії права. Такий підхід дозволить забезпечити баланс між інноваційним розвитком, потребами національної безпеки та гарантіями прав і свобод людини.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням доктринальних засад правосуб'єктності та юридичної відповідальності у сфері застосування штучного інтелекту в Україні, аналізом практики використання алгоритмічних рішень у публічному управлінні та судочинстві, а також із дослідженням етичних

і правових викликів цифровізації в контексті відновлення та післявоєнного розвитку української держави. Окремого наукового осмислення потребує питання адаптації європейського регулювання штучного інтелекту до національної правової системи з урахуванням українського історико-правового досвіду та сучасних суспільних потреб.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Литвинов О. Роль теорій природного права у створенні сучасного світу (до питання про «другий осьовий час»). *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 12–21. URL: https://doi.org/10.21564/2227–7153.2013.1.183272

[2] Дзьобань О. П. Філософія науки : підручник. Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 516 с. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/filosofiya_nauki_2024.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

[3] Braidotti R. Posthuman ethics for AI. *Journal of Bioethical Inquiry*. 2025. Vol. 22. P. 587–591. URL: https://doi.org/10.1007/s11673-025-10447-2.

[4] Баумейстер А., Романенко Ю. П'ять центрів сили та світ «резервацій»: нова карта планети. Бесіда Юрія Романенка з Андрієм Баумейстером. *Хвиля*. 07.01.2026. URL: https://hvylya.net/uk/interview/321745-pyat-centrov-sily-i-mir-rezervaciy-novaya-karta-planety-beseda-yuriya-romanenko-s-andreem-baumeysterom (дата звернення: 15.01.2026).

[5] Мокляк Л. І. Феномен спілкування в сучасному соціально-комунікативному просторі. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2024. № 1 (39). С. 51–55. URL: https://doi.org/10.18372/2412–2157.39.18456

[6] Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Вид-во ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovych-theory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

[7] Рабінович П. М., Максимов С. І. Концепція журналу «Філософія права і загальна теорія права». *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 6–8. URL: https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/filos_prava-2012–1-filos_prava-1.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

[8] Тимошенко О., Козинець А., Ягодзінський С. Академічна доброчесність у контексті осьового часу. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2024. Вип. 56. С. 145–155. URL: https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.16

[9] Литвинов О. Щодо культурно-історичних аспектів взаємовідношення техніки і права // *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 2. С. 288–298. URL: https://doi.org/10.21564/2227–7153.2013.2.183448.

[10] Ясперс К. Походження та мета історії. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Jaspers_Karl/Pro_sens_istorii_frahmenty.pdf (дата звернення: 13.01.2026).

[11] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj (дата звернення: 13.01.2026).

[12] The revelation of superintelligence. *Ai & Society*. 2020. Vol. 35. P. 755–758. URL: https://doi.org/10.1007/s00146-020-00947-7.

[13] Creative encounters of a posthuman kind: anthropocentric law, artificial intelligence, and art. *Technology in Society*. 2023. Vol. 73. Art. 102197. URL: https://ideas.repec.org/a/eee/teinso/v72y2023ics0160791x23000027.html (дата звернення: 13.01.2026).

REFERENCES

[1] Litvinov, O. (2013). The role of natural law theories in the creation of the modern world (on the issue of the «second axial age». *Philosophy of Law and General Theory of Law*, 1, 12–21. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.1.183272.

[2] Dzoban, O. P. (2024). Philosophy of science. Kyiv; Odesa: Feniks. Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/filosofiya_nauki_2024.pdf.

[3] Braidotti, R. (2025). Posthuman ethics for AI. *Journal of Bioethical Inquiry,* 22, 587–591. https://doi.org/10.1007/s11673-025-10447-2.

[4] Baumeister, A., & Romanenko, Y. (2026). Five centers of power and the world of «reservations»: A new map of the planet. *Hvylya*. Retrieved from https://hvylya.net/uk/interview/321745-pyat-centrov-sily-i-mir-rezervaciy-novaya-karta-planety-beseda-yuriya-romanenko-s-andreem-baumeysterom.

[5] Mokliak, L. I. (2024). The phenomenon of communication in the modern socio-communicative space. *Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies*, 1(39), 51–55. Retrieved from https://doi.org/10.18372/2412–2157.39.18456.

[6] Rabinovych, P. M. (2021). Foundations of the theory and philosophy of law. Lviv: Medicine and Law Publishing House. Retrieved from https://fpk.in.ua/images/biblioteka/3fmb_finan/Rabinovych-theory_philosophy_prava_posibnik_2021.pdf.

[7] Rabinovych, P. M., & Maksymov, S. I. (2012). The concept of the journal «Philosophy of Law and General Theory of Law». *Philosophy of Law and General Theory of Law*, 1, 6–8. Retrieved from https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/filos_prava-2012–1-filos_prava-1.pdf.

[8] Tymoshenko, O., Kozynets, A., & Yahodzinskyi, S. (2024). Academic integrity in the context of the axial age. *Visnyk of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies*, 56, 145–155. Retrieved from https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.16.

[9] Litvinov, O. (2013). On cultural and historical aspects of the relationship between technology and law. *Philosophy of Law and General Theory of Law*, 2, 288–298. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.2.183448.

[10] Jaspers, K. (n.d.). *The origin and goal of history*. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Jaspers_Karl/Pro_sens_istorii_frahmenty.pdf.

[11] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council (2024, June) laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj.

[12] The revelation of superintelligence. (2020). *AI & Society,* 35, 755–758. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s00146-020-00947-7.

[13] Creative encounters of a posthuman kind: Anthropocentric law, artificial intelligence, and art. (2023). *Technology in Society,* 73, Art. 102197. Retrieved from https://ideas.repec.org/a/eee/teinso/v72y2023ics0160791x23000027.html.

Тетяна Олександрівна Пікуля
Кандидат юридичних наук, доцент
Професор кафедри теоретичної юриспруденції
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»
04050, вул. Юрія Іллєнка, 81, Київ, Україна
email: pikulia.tatyana@gmail.com

Tetiana O. Pikulia
PhD in Law, Associate Professor
Professor of the Department of Theoretical Jurisprudence
Educational and Scientific Institute «Law Institute of Vadym Hetman
Kyiv National Economic University»
04050, 81 Yurii Illienko St., Kyiv, Ukraine
email: pikulia.tatyana@gmail.com

Рекомендоване цитування: Пікуля Т. О. Другий осьовий час у добу штучного інтелекту: трансформація правової парадигми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Т. 33. №2. С. 53–63. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.53.

Suggested Citation: Pikulia, T. O. (2026). The Second Axial Age in the Era of Artificial Intelligence: Transformation of the Legal Paradigm. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 53–63. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.53.

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО. ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

УДК 340+341+346
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.64

Володимир Анатолійович Устименко
Національна академія наук України
Київ, Україна

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-1094-422X

Руслан Аятшахович Джабраілов
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4422-2102

Тетяна Степанівна Гудіма
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1509-5180

Станіслав Вадимович Сєрєбряк
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-7207-594X

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЯГНЕННЯ ЦІЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД ЄС ТА МОЖЛИВОСТІ ВРАХУВАННЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Анотація. *Обґрунтовано, що для України є вкрай важливим урахування досвіду ЄС щодо розбудови сучасної системи правових засобів і розширення функцій уже наявних інстру-*

ментів реалізації економічної політики, у тому числі за напрямом економічної безпеки. Наголошено на тому, що парадигмальні зміни, які відбуваються у праві ЄС, у результаті геополітичних і геоекономічних потрясінь засвідчують ідеологічні зрушення – від абсолютизації міжнародного правопорядку як універсального стандарту організації світогосподарських процесів до формування правової моделі адаптивного та компромісного регулювання міжнародних торговельних відносин із свідомим програмуванням бажаного результату з урахуванням ризиків та управління ними. Встановлено, що у зв'язку з цим ЄС вдається до істотного перегляду цільового призначення юридичних конструкцій, розширюючи їх функції і, відповідно, регулятивний потенціал. Виявлено, що відповідних змін зазнають інститути публічних закупівель, державної допомоги, а також правовий режим іноземних інвестицій, можливості яких є релевантними цілям економічної безпеки. У підсумку створюються передумови для забезпечення економічної стійкості, спираючись на ідейно-ціннісні орієнтири та засадничі елементи концепцій «відкритої стратегічної автономії» та «технологічного суверенітету», які ввійшли у чинну методологію формування механізму проактивного реагування ЄС на зовнішні та внутрішні загрози. Стверджується, що, спираючись на методологію юридичного прогнозування як складову частину правотворчого процесу, вже зараз мають бути закладені суб'єктами правотворчої діяльності передумови для випереджального розвитку національного законодавства, враховуючи динамічні зміни у правовій політиці ЄС та прогресивний розвиток європейської правової думки. Доводиться, що вказане дозволить запобігти розвитку законодавства України у напрямі протилежному сучасним трендам у праві ЄС, зокрема, у частині національної моделі локалізації у публічних закупівлях, яка не має ознак вибірковості та концентрації державної уваги саме на галузях економіки, кроссекторальних напрямах, пріоритетних для цілей державної політики, у тому числі у сфері національної безпеки.

Ключові слова: *економічна безпека; функціональний підхід; публічні закупівлі; державна допомога; правовий режим іноземних інвестицій; право ЄС.*

Volodymyr A. Ustymenko

National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-1094-422X

Ruslan A. Dzhabrailov

State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4422-2102

Tetiana S. Hudima
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1509-5180

Stanislav V. Sieriebriak
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7207-594X

A FUNCTIONAL APPROACH TO ACHIEVING ECONOMIC SECURITY OBJECTIVES: EU EXPERIENCE AND PROSPECTS FOR ITS INCORPORATION INTO NATIONAL LEGISLATION

Abstract. *It is substantiated that it is of critical importance for Ukraine to take into account the EU's experience in building a modern system of legal instruments and expanding the functions of existing tools for the implementation of economic policy, including in the area of economic security. It is emphasised that the paradigm shifts taking place in EU law as a result of geopolitical and geoeconomic upheavals demonstrate ideological transformations – from the absolutisation of the international legal order as a universal standard for organising global economic processes to the formation of a legal model of adaptive and compromise-based regulation of international trade relations, with the deliberate programming of desired outcomes, taking into account risks and their management. It is established that, in this context, the EU is undertaking a substantial revision of the purpose of legal constructions, expanding their functions and, accordingly, their regulatory potential. It is revealed that corresponding changes affect the institutions of public procurement, state aid and the legal regime of foreign investment, the capacities of which are relevant to the objectives of economic security. As a result, preconditions are created for ensuring economic resilience, based on value-oriented principles and the foundational elements of the concepts of «open strategic autonomy» and «technological sovereignty,» which have been incorporated into the current methodology for shaping the EU's mechanism of proactive response to external and internal threats. It is argued that this will help prevent the development of Ukraine's legislation in a direction contrary to contemporary trends in EU law, particularly with regard to the national model of localization in public procurement, which lacks selectivity and a focused concentration of state attention on specific sectors of the economy and cross-sectoral areas that are priorities for public policy, including in the field of national security.*

Keywords: *economic security; functional approach; public procurement; state aid; legal regime of foreign investment; EU law.*

ВСТУП

Розвиток міжнародної торгівлі засвідчує як одночасне поглиблення економічних зв'язків, конвергенцію ринків і пошук країнами світу спільних шляхів запобіган-

ня проявам протекціонізму, так і поширення недобросовісних практик із боку окремих держав і суб'єктів господарювання, що перебувають під їх юрисдикцією, спрямованих на створення вразливостей у економічних системах країн-партнерів, що набувають різних форм і масштабів.

Досить частими стають ситуації, коли ланцюги постачання певних товарів чи їх компонентів унаслідок монополізації їх виробництва стають знаряддям економічного тиску на відповідних торговельних партнерів, тим самим перетворюючи рівноправні економічні відносини на узалежнені зв'язки, де переговорна сила сторін вочевидь є асиметричною. Особливо, це простежується у поставках критично важливих технологій *(critical technology)*, насамперед, тих, що забезпечують сталий зелений та цифровий переходи, новітніх матеріалів *(advanced materials)*, критичної сировини *(critical raw materials)* тощо.

Означені й інші фактори ризику періодично оцінюються Європейською Комісією та стають предметом сценарного прогнозування, що дозволяє у повній мірі використати можливості механізму управління ризиками. Моделювання розвитку економічних відносин за різних варіантів комбінування чинників, у тому числі правових, дозволяє віднайти дієві методи та засоби досягнення мети політики Європейського Союзу (далі – ЄС), яка полягає у створенні безпечного середовища для розвитку промисловості та бізнесу.

У результаті створюються передумови для забезпечення економічної стійкості, спираючись на ідейно-ціннісні орієнтири та засадничі елементи концепцій «відкритої стратегічної автономії» (часом вживається синонімічна словосполука «стратегічна автономія») та «технологічного суверенітету», які ввійшли у чинну методологію формування механізму проактивного реагування ЄС на зовнішні та внутрішні загрози.

Для України є вкрай важливим урахування досвіду ЄС щодо розбудови сучасної системи правових засобів і розширення функцій уже наявних інструментів реалізації економічної політики, у тому числі за напрямом економічної безпеки.

Саме вищенаведеним обумовлюється актуальність і своєчасність підготовки цього дослідження.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблематика інституціонального забезпечення національної безпеки та її окремих складників, у тому числі економічної безпеки, привертає увагу представників різних галузей наук суспільствознавчого напряму. При цьому спостерігається безпосередній зв'язок цієї масштабної теми наукових досліджень із сучасним розвитком наукової думки щодо методологічних засад забезпечення стійкості різних сфер суспільного життя, вдосконалення механізму управління ризиками. Основні результати наукових пошуків знайшли вияв у національних доповідях Національної академії наук України [1; 2], монографічних роботах (Е. М. Лібанова та кол. авторів [3; 4]; О. О. Резнікова [5]; Г. П. Ситник та кол. авторів [6];

В. Є. Хаустова та Н. В. Трушкіна [7]), аналітичних записках та доповідях (С. І. Пирожков, Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк та кол. авторів [8]; О. М. Суходоля та кол. авторів [9]), наукових статтях (В. М. Геєць та кол. авторів [10], А. А. Гриценко [11], Т. І. Єфименко [12], О. Ф. Новікова та кол. авторів [13], Д. Ю. Череватський [14]) тощо. Окремі питання державного впливу на економічні відносини задля досягнення широкого діапазону цілей секторальної та кроссекторальної політики, у тому числі тих, що мають значення для національної безпеки із використанням можливостей інститутів публічних закупівель, державної допомоги та правового режиму інвестиційної діяльності знайшли висвітлення у наукових працях О. М. Вінник [15], О. Р. Зельдіної [16], О. Е. Ліллеямяе [17], В. К. Малолітневої [18], В. В. Поєдинок [19], В. В. Рєзнікової (разом із кол. авторів) [20] та ін. Окремі науково-теоретичні та науково-практичні підходи до формування інституціональних засад безпекової політики у сфері економіки отримали висвітлення й у працях зарубіжних учених (M. Constantinescu [21], C. Challoumis [22], L. Cooper [23], A. Paździor, W. Caputa, I. Krawczyk-Sokołowska [24] та ін.).

Водночас наявний науковий доробок не охоплює останні тренди у політиці ЄС, пов'язані з публічно проголошеними змінами у законодавстві щодо істотного перегляду функцій і розширення можливостей окремих засобів правового регулювання економічних відносин у світлі посилення безпекових викликів через поглиблювані геополітичні та геоекономічні зміни. Вказаним зумовлюється потреба у приділенні уваги трансформаційним процесам у праві ЄС, наслідки яких можуть мати важливе значення для національної правової системи у контексті виконання євроінтеграційних зобов'язань.

Отже, *метою статті* є виявлення особливостей функціонального підходу, який покладено в основу формування сучасної політики ЄС у сфері економічної безпеки, та обґрунтування доцільності врахування сучасних змін у праві ЄС у процесі вдосконалення національного законодавства як невід'ємного етапу виконання євроінтеграційних зобов'язань.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження склали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Зокрема, поєднання аналітико-синтетичного та системно-структурного методів, а також методів правової герменевтики, інституційного і порівняльно-правового аналізу дозволило дослідити трансформацію правових інструментів формування та реалізації економічної політики ЄС за безпековим виміром, спираючись на ідейно-ціннісні орієнтири та засадничі елементи концепцій «відкритої стратегічної автономії» і «технологічного суверенітету».

Спираючись на аналітико-синтетичний і системно-структурний методи, здійснено поглиблене дослідження логіко-змістовного навантаження нормативних положень права ЄС та визначено їх функціональне призначення у сучасній архітектурі економічної безпеки ЄС. Насамперед проаналізовано юридичну природу правових інструментів, що використовуються для регулювання інвестиційної

діяльності, державної допомоги, публічних закупівель. Метод інституційного аналізу використано для дослідження ролі інституцій ЄС у формуванні політики економічної безпеки та їх участі у визначенні стратегічних напрямів економічного розвитку. Такий підхід дав можливість простежити взаємозв'язок між ідеологічними зрушеннями у політиці ЄС із відповідним відтворенням сутності впроваджених та очікуваних змін у праві ЄС, що справляють вплив на формування сучасної моделі регулювання Єдиного ринку ЄС. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення підходів ЄС та інших держав до використання правових інструментів формування та реалізації економічної політики, спрямованих на підвищення стійкості економічних систем і зменшення стратегічних залежностей у глобальних ланцюгах постачання. За підсумками проведеного компаративного дослідження окреслено основні тенденції трансформації правового регулювання економічних відносин у контексті посилення геоекономічних ризиків. Для інтерпретації нормативних положень і стратегічних документів використано метод правової герменевтики, за допомогою якого здійснено змістовне тлумачення актів права та програмних документів ЄС, що визначають напрями формування політики економічної безпеки.

Емпіричну основу дослідження склали нормативно-правові акти та програмні документи ЄС, що визначають сучасні підходи до формування політики економічної безпеки, «відкритої стратегічної автономії», «технологічного суверенітету». Зокрема, проаналізовано положення Спільного повідомлення Європейської Комісії щодо Європейської стратегії економічної безпеки (2023), Повідомлення «Зміцнення економічної безпеки ЄС» (2025), звітів стратегічного прогнозування Європейської Комісії *(Strategic Foresight Reports)*, Резолюції Європейського Парламенту щодо технологічного суверенітету та цифрової інфраструктури (2026), окремих актів права ЄС, а також проєктів нормативно-правових актів ЄС, а саме Industrial Accelerator Act. Додатково використано матеріали щорічних звітів Європейської Комісії про стан внутрішнього ринку та конкурентоспроможності, а також аналітичні документи, що характеризують сучасні тенденції трансформації економічної політики ЄС.

Застосування зазначених методів дозволило комплексно дослідити правові інструменти економічної політики ЄС та визначити їх значення для формування сучасної моделі правового забезпечення економічної безпеки.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Як наголошується у Звіті про стратегічне передбачення за 2025 рік «Стійкість 2.0: Зміцнення спроможності ЄС до процвітання в умовах турбулентності та невизначеності» (далі – Звіт про стратегічне передбачення за 2025 рік), ЄС повинен зміцнювати свій технологічний суверенітет у ключових сферах, зосереджуючись на стратегічних ланцюгах створення вартості, а також здійснюючи перевірку політик ЄС (і держав-членів) крізь призму їх впливу на стратегічну автономію (ключовий напрям № 3 «Використання потенціалу технологій та наукових до-

сліджень»). Відкрита стратегічна автономія та конкурентоспроможність визнаються комплементарними інституціональними складниками механізму забезпечення стійкості ЄС. У Звіті про стратегічне передбачення за 2025 рік окремо підкреслюється функціональна спрямованість відкритої стратегічної автономії на захист ЄС від зовнішніх шоків і залежностей, тоді як конкурентоспроможність забезпечує інноваційний та економічний потенціал, необхідний для адаптації, лідерства та процвітання у швидкозмінному світі (п. 2.2 «Виклики, притаманні ЄС») [25].

Взаємозв'язок і взаємодоповнюваність концепцій «відкритої стратегічної автономії» та «технологічного суверенітету» логічним чином простежується у дефініціях, пропонованих Європейською Комісією й Європейським Парламентом. Насамперед відкрита стратегічна автономія інтерпретується Європейською Комісією у значенні «формування нової системи глобального економічного врядування та розвитку взаємовигідних двосторонніх відносин, водночас захищаючи себе від недобросовісних і зловживальних практик» (розд. 5.1 «Відкрита стратегічна автономія та міцні ланцюги створення вартості» Повідомлення Європейської Комісії «Час Європи: відновлення та підготовка до наступного покоління» від 27.05.2020) [26]. Водночас Європейський Парламент вважає, що технологічний суверенітет є здатністю проєктувати, розробляти та масштабувати цифрові технології, необхідні для конкурентоспроможності економіки ЄС, добробуту громадян і відкритої стратегічної автономії ЄС у глобалізованому світі, додатково визнаючи, що категорія «технологічний суверенітет» включає забезпечення спроможності ЄС ухвалювати автономні рішення, взаємодіяти з надійними країнами та суб'єктами поза межами ЄС, диверсифікувати й зміцнювати ланцюги постачання, а також просувати концепцію відкритості й інтероперабельності з метою збереження Європи привабливим центром для інвестицій (п. 2 Резолюції Європейського Парламенту від 22.01.2026 щодо європейського технологічного суверенітету та цифрової інфраструктури) [27].

Як свідчить пропонована Європейським Парламентом дефініція «технологічний суверенітет», наголос зроблено на диверсифікації й зміцненні ланцюгів постачання, що дозволяє зробити висновок про особливу уразливість Єдиного ринку ЄС до ризиків дестабілізації ланцюгів постачання, які мають значний мультиплікативний ефект, здатний викликати істотні збої у функціонуванні цілих галузей економіки, уповільнюючи прогрес у досягненні «горизонтальних» цілей політики ЄС.

У цьому зв'язку варто згадати положення Європейської Стратегії економічної безпеки (Спільне Повідомлення Європейської Комісії від 20.06.2023) у частині виділення наступних чотирьох категорій ризиків, пов'язаних із: (1) стійкістю ланцюгів постачання; (2) фізичною безпекою та кібербезпекою критичної інфраструктури; (3) безпекою технологій і витоком технологій; (4) використанням економічних залежностей як «зброї» або економічного примусу [28]. Згодом Європейською Комісією було запропоновано нову вдосконалену типологію ризи-

ків, яка увібрала раніше пропоновані категорії ризиків із певною деталізацією та виділенням нових груп ризиків. Зокрема, у Спільному Повідомленні Європейської Комісії до Європейського Парламенту та Ради ЄС «Зміцнення економічної безпеки ЄС» від 03.12.2025 (далі – Повідомлення «Зміцнення економічної безпеки ЄС») виділяється шість високоризикових зон, які перебуватимуть під пильним наглядом, а саме: 1) зміцнення стійкості ланцюгів постачання та протидія високоризиковим залежностям у критично важливих товарах і послугах; 2) залучення іноземних інвестицій, що створюють додану вартість і зміцнюють економічну безпеку ЄС; 3) підтримка динамічної оборонної та космічної промислової бази, а також інших високоризикових промислових секторів; 4) розвиток і підтримка лідерства у сфері критичних технологій; 5) запобігання доступу до чутливої інформації та даних, які можуть підірвати економічну безпеку ЄС; 6) запобігання та пом'якшення порушень функціонування критичної інфраструктури ЄС, що впливають на економіку ЄС [29].

В описовій частині, присвяченій характеристиці за першою групою ризиків, Європейська Комісія наводить наступні некумулятивні *(non-cumulative)* індикатори високоризикової залежності:

60% або більше постачання до ЄС контролюється однією третьою країною або операторами;

ресурс/послуга має системне значення для економіки ЄС через свою роль у багатьох секторах, наприклад, критично важливі сировинні матеріали, напівпровідники;

ресурс/послуга є критично важливим для оборонної промисловості ЄС / стратегічних спроможностей або для окремих ланцюгів постачання критичних технологій, таких як технології чистої енергії;

третя країна вже використовувала економічні залежності як інструмент впливу або погрожувала це зробити, наприклад, через експортні обмеження;

вже існує неринкова надлишкова виробнича потужність або вона створюється (п. 3.1 Повідомлення «Зміцнення економічної безпеки ЄС») [29].

Одним із правових засобів запобігання настанню ризиків, пов'язаних із використанням третіми країнами ланцюгів постачання як економічної «зброї», визнаються публічні закупівлі, придатність яких для досягнення зазначених цілей зумовлена впровадженням критерію стійкості, що вже отримало нормативне закріплення у Регламенті (ЄС) 2024/1735 Європейського Парламенту та Ради ЄС від 13.06.2024 про встановлення рамкових заходів для зміцнення виробничої екосистеми технологій із нульовим рівнем викидів у Європі та про внесення змін до Регламенту (ЄС) 2018/1724 (далі – Регламент (ЄС) 2024/1735) [30].

Зокрема, Регламентом (ЄС) 2024/1735 встановлюються вимоги щодо диверсифікації джерел постачання технологій із нульовим рівнем викидів або їх певних компонентів, що походять із третьої країни, а саме у випадку, коли частка технології з нульовим рівнем викидів або її основних специфічних компонентів, що походять із третьої країни, становить понад 50% поставок цієї конкретної техноло-

гії або її компонентів у межах ЄС, замовники та закупівельні організації зобов'язані включити кілька умов до своїх закупівельних документів з метою досягнення стійкого результату (п. 57 преамбули Регламенту (ЄС) 2024/1735).

Вищенаведене положення конкретизовано у п. 7 ст. 25 Регламенту (ЄС) 2024/1735, яким установлюється, що у разі, коли Європейська Комісія на момент оголошення про початок конкурентної процедури закупівлі, вказаної у п. 1 ст. 25, або на момент її початку визначила, відповідно до п. 2 ст. 29, що частка конкретної технології з нульовим рівнем викидів або її основних специфічних компонентів, що походять із третіх країн, становить понад 50% постачання цієї конкретної технології з нульовим рівнем викидів або її основних специфічних компонентів у межах ЄС, або якщо Європейська Комісія визначила відповідно до п. 2 ст. 29, що частка постачання в межах ЄС конкретної технології з нульовим рівнем викидів або її основних специфічних компонентів, що походять із третіх країн, зросла щонайменше на 10 відсоткових пунктів у середньому протягом двох послідовних років і досягла щонайменше 40% постачання в межах ЄС, замовники та закупівельні організації повинні включати наступні умови до процедур публічних закупівель, зазначених у п. 1 ст. 25:

(a) зобов'язання на весь строк дії контракту не постачати більше ніж 50% вартості конкретної технології з нульовим рівнем викидів, зазначеної у цьому пункті, з кожної окремої третьої країни, визначеної Європейською Комісією;

(b) зобов'язання на весь строк дії контракту, щоб не більше ніж 50% вартості основних специфічних компонентів конкретної технології з нульовим рівнем викидів, зазначеної у цьому пункті, постачалися або надавалися безпосередньо переможцем тендеру або субпідрядником із кожної окремої третьої країни, визначеної Європейською Комісією;

(c) зобов'язання надавати замовникам і закупівельним організаціям на їх запит належні докази щодо дотримання підпунктів (a) або (b), не пізніше ніж після завершення виконання контракту;

(d) зобов'язання сплатити пропорційну плату у випадку недотримання умов, зазначених у підпунктах (a) або (b), у розмірі щонайменше 10% вартості конкретних технологій із нульовим рівнем викидів за контрактом, зазначеним у цьому пункті.

Водночас вимоги п.п. (a) – (d) абз. 2 п. 7 ст. 25 Регламенту (ЄС) 2024/1735 не застосовуються до контрактів, які підпадають під дію Додатка I ЄС до Угоди СОТ про державні закупівлі, а також інших відповідних міжнародних угод, стороною яких є ЄС та якщо конкретна технологія з нульовим рівнем викидів або її основні специфічні компоненти походять із джерел постачання сторін цих угод.

У випадках, які згадуються у п. 11 ст. 25 Регламенту (ЄС) 2024/1735, а саме, коли застосування внеску у підвищення стійкості відповідно до п. 7 ст. 25 призвело до ситуації, згідно з якою в рамках процедури публічних закупівель не було подано жодної належної тендерної пропозиції або належної заявки на участь, замовники або закупівельні організації можуть, у винятковому порядку:

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

(a) ухвалити рішення про застосування переговорної процедури без попередньої публікації відповідно до пп. (a) п. 2 ст. 32 Директиви 2014/24/ЄС, п. (a) ст. 50 Директиви 2014/25/ЄС або п. 5 ст. 31 Директиви 2014/23/ЄС; або

(b) ухвалити рішення не застосовувати п. 7 ст. 25 у конкретній наступній процедурі публічних закупівель, що має на меті задоволення тих самих потреб, які стали підставою для початку первинної процедури, згаданої у цьому пункті [30].

Роль і значущість інституту публічних закупівель у забезпеченні надійності та диверсифікації ланцюгів постачання, як артикульовано стверджується у низці програмних документів публічної політики ЄС, аналітичних і звітних документах Європейської Комісії, пропонується посилити шляхом розширення переліку нецінових критеріїв оцінки тендерних пропозицій учасників публічних закупівель, які б дозволяли як упроваджувати преференції для виробників із ЄС, так і встановлювати вимоги щодо дотримання цілей політики ЄС у сфері декарбонізації.

З цього приводу в Звіті про стратегічне передбачення за 2025 рік зауважується на тому, що актуалізується потреба у використанні публічних закупівель (включаючи спільні закупівлі та преференційне постачання з ЄС) як інструменту політики для посилення відкритої стратегічної автономії та підтримання зусиль із промислової декарбонізації (абз. 2 п. 2.2) [25].

У Повідомленні Європейської Комісії «Єдиний ринок: наш європейський внутрішній ринок у світі, сповненому невизначеності. Стратегія щодо спрощення, безперешкодного функціонування та зміцнення Єдиного ринку» від 21.05.2025 серед заходів, реалізація яких запланована у 2026 році за напрямом «Надмірно складні правила ЄС», окремо згадується про вдосконалення законодавства у сфері публічних закупівель із метою як спрощення його положень, так і впровадження критеріїв сталості, стійкості, соціальних критеріїв і, у певних технологіях і стратегічних секторах, критерію європейської преференції у публічних закупівлях ЄС, забезпечуючи при цьому конкурентні процедури закупівлі [31, с. 6]. На необхідності реформування законодавства ЄС у сфері публічних закупівель із упровадженням згаданих критеріїв попередньо було наголошено у Повідомленні Європейської Комісії «Чистий промисловий курс: спільна дорожня карта для підвищення конкурентоспроможності та декарбонізації» від 26.02.2025 [32].

Щорічний звіт про єдиний ринок і конкурентоспроможність за 2026 рік, підготовлений Європейською Комісією, додатково засвідчив сучасний світовий тренд у розширенні можливостей існуючих правових засобів із метою підвищення надійності ланцюгів постачання. Зокрема, у розділі 4 «Підвищення безпеки та зменшення залежностей» висновується, що основні торговельні партнери дедалі частіше впроваджують заходи для підвищення стійкості своїх ланцюгів постачання, відповідний огляд яких наведено у додатку 3 до цього Звіту. Насамперед, Європейська Комісія стверджує, що результати аналітичного огляду переконують у поглибленні тенденцій до більш активного використання промислової та торговельної політики для посилення стійкості ланцюгів постачання із використанням переваг і можливостей публічних закупівель і механізму обумовленості інтегро-

ваного у прямі іноземні інвестиції з акцентом на ключові стратегічні сектори та преференційний доступ для національних суб'єктів [33, с. 13].

Так, у підрозділі 2.3 «Публічні закупівлі та заходи щодо пріоритетності внутрішнього постачання товарів і послуг» додатку 3 до Щорічного звіту про єдиний ринок і конкурентоспроможність за 2026 рік у стислій формі охарактеризовано сучасні підходи різних країн світу до формування протекціоністської моделі організації торгівельних відносин.

Зокрема, аналізуючи досвід Канади й оцінюючи заплановані з боку Уряду реформи, спрямовані на запровадження нової політики «Купуй канадське» щодо пріоритетного використання канадських матеріалів у федеральних закупівлях, виділяються два ключові правові засоби, які мають сприяти протекціоністським цілям. Перший засіб правового регулювання, передбачений цією політикою, як очікується, вимагатиме від постачальників, які укладають контракти з федеральним урядом, забезпечувати постачання ключових матеріалів від канадських компаній у сфері оборонних і будівельних закупівель на суму понад 20 *млн* канадських доларів. Відзначається, що спочатку політика охоплюватиме сталь і м'яку деревину, однак згодом може бути розширена на інші матеріали. Додатково очікується, що важливого значення набуватиме політика взаємності, надаючи пріоритет канадським постачальникам, а також постачальникам із країн, які забезпечують Канаді аналогічний доступ у межах взаємних торговельних угод. Другий правовий засіб стосується цінових преференцій для канадських постачальників або постачальників канадських товарів. Правовий дизайн, як зазначено у підрозділі 2.3 додатку 3 до Щорічного звіту про єдиний ринок і конкурентоспроможність за 2026 рік, ще визначається і ймовірно можуть бути обмеження за колом критичних секторів із застосуванням порогового механізму [34, с. 54].

Увагу Європейської Комісії також привернули результати реформ в Індії. Зокрема, у квітні 2025 року Індія переглянула свою Політику щодо вироблених у країні виробів із заліза та сталі, надаючи пріоритет внутрішнім постачанням у сфері публічних закупівель. Серед новацій виділено впровадження обов'язку для всіх урядових міністерств, відомств, агентств надавати пріоритет виробленим у країні виробам із заліза та сталі у закупівлях на суму понад 500 000 індійських рупій. Крім того, забороняється проведення глобальних тендерних запитів для таких закупівель (включно з основними засобами, що використовуються у виробництві) вартістю до 2 млрд індійських рупій, якщо Департаментом видатків не надано відповідного дозволу. Додатково запроваджуються вимоги щодо самосертифікації локального вмісту, стандарти процедур закупівель і вимога авторизації для учасників торгів, які представляють вітчизняні компанії. Крім того, положення про взаємність забороняє участь постачальників із країн, які виключають індійські компанії зі своїх державних тендерів [34, с. 54].

Ідея пріоритетності внутрішнього виробництва у сфері публічних закупівель активно просувається в економічній політиці КНР. Так, 30 вересня 2025 року Державна рада КНР видала повідомлення про пріоритетність внутрішнього ви-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

робництва у сфері публічних закупівель. У цьому повідомленні зазначається, що в межах публічних закупівель вітчизняні товари повинні мати 20% цінову перевагу в порівнянні з невітчизняними товарами. Крім того, для того щоб вважатися «вітчизняними товарами», витрати на їхні компоненти повинні досягати встановленої частки, а ключові компоненти та виробничі процеси мають відповідати визначеним вимогам. Також передбачено п'ятирічний перехідний період, протягом якого для кожної категорії продукції критерії визначення «вітчизняного товару» будуть додатково уточнюватися [34, с. 54–55].

Відповідних змін зазнали правила публічних закупівель також у Великій Британії, які набули чинності у лютому 2025 року. Європейська Комісія відзначила, що оновлені правила передбачають нові повноваження у сфері економічної безпеки, які дозволяють забороняти або виключати компанії з процедур закупівель із міркувань національної безпеки [34, с. 55].

З огляду на вищенаведене, обґрунтованими виглядають законодавчі пропозиції Європейської Комісії щодо інтеграції у законодавство у сфері публічних закупівель вимог щодо походження з ЄС та низьковуглецевого вмісту у таких галузях економіки, як-то енергоємні галузі промисловості, виробництво технологій із нульовим рівнем викидів та автомобільна промисловість, а також упровадження механізму обумовленості прямих іноземних інвестицій у вигляді критерію доданої вартості таких інвестицій, що знайшли вияв у проєкті Регламенту Європейського Парламенту та Ради про встановлення системи заходів щодо прискорення розвитку промислових потужностей і декарбонізації у стратегічних секторах, а також про внесення змін до Регламентів (ЄС) 2018/1724, (ЄС) 2024/1735 та (ЄС) 2024/3110 (скорочена назва – *Industrial Accelerator Act,* яка надалі вживатиметься у тексті цієї статті) [35]. Не менш важливо відзначити і те, що застосування критеріїв, пов'язаних із походженням із ЄС та низьковуглецевого вмісту в означених галузях економіки є обов'язковим у разі використання і інших засобів правового впливу, які передбачають фінансові інтервенції за рахунок бюджетних коштів, наприклад, таких як державна допомога. До речі, такий підхід, пропонований у Industrial Accelerator Act, вже отримав закріплення у Регламенті (ЄС) 2024/1735 щодо інтеграції критеріїв сталості та стійкості до різних форм державного втручання, включаючи публічні закупівлі, державну допомогу, аукціони з розгортання відновлюваних джерел енергії.

Насамперед слід наголосити на тому, що «вміст походженням із Союзу» означає вміст, що походить із Союзу. Еквівалентним вимогам щодо походженню із Союзу у межах процедур публічних закупівель вважається вміст, що походить із третіх країн, з якими Союз уклав угоду про створення зони вільної торгівлі або митного союзу, або які є сторонами Угоди СОТ про державні закупівлі, за наявності відповідних зобов'язань Союзу за такою угодою. Водночас п. 2 ст. 8 Industrial Accelerator Act установлюються випадки, за яких Європейська Комісія ухвалює делеговані акти з метою повного або часткового виключення третьої країни з-під сфери дії п. 1 ст. 8 щодо визнання еквівалентності походження, а саме:

(a) третя країна не забезпечила національний режим щодо продукції або суб'єктів Союзу відповідно до угод, зазначених у пункті 1, стосовно будь-якого із секторів, перелічених у Додатку I;

(b) виключення є обґрунтованим із метою уникнення залежностей або будь-яких інших ситуацій, які можуть загрожувати безпеці постачання відповідних товарів до Союзу;

(c) виключення є обґрунтованим на підставі будь-якого іншого винятку, передбаченого відповідною угодою.

Замовники та закупівельні організації виключають із доступу до процедур публічних закупівель, зазначених у частині I Додатку II та частині I Додатку III до Industrial Accelerator Act, тендерні пропозиції, подані суб'єктами господарювання, що перебувають у власності або під контролем суб'єкта, зареєстрованого в третіх країнах, які не уклали міжнародну угоду з ЄС, що гарантує такий доступ. У пункті 2 ст. 11 Industrial Accelerator Act привертається увага до того, що у процедурах публічних закупівель, зазначених у частині I Додатку II та частині I Додатку III, замовники та закупівельні організації застосовують вимоги щодо походження з ЄС і низьковуглецевого вмісту, встановлені в цих додатках, відповідно до статей 8 та 10 Industrial Accelerator Act.

Продукція, охоплена Додатком II до Industrial Accelerator Act, вважається низьковуглецевою, якщо відповідає вимогам, установленим делегованими актами, а саме:

(a) для будівельної продукції, зазначеної у Регламенті (ЄС) 2024/3110 [36] й охопленої гармонізованою технічною специфікацією або Європейською технічною оцінкою, – делегованими актами, ухваленими відповідно до п. 5 ст. 5 або п. 9 ст. 22 Регламенту (ЄС) 2024/3110;

(b) для всієї іншої продукції – делегованими актами, ухваленими відповідно до ст. 4 Регламенту (ЄС) 2024/1781 [37], за потреби (п. 1 ст. 10 Industrial Accelerator Act).

Утім більший рівень деталізації, як згадується у п. 2 ст. 11 Industrial Accelerator Act, міститься у відповідних частинах додатків. Перш за все у частині I Додатку II міститься застереження про те, що у випадках, коли в межах процедур публічних закупівель, що розпочнуться 1 січня 2029 року або після цієї дати, що підпадають під сферу застосування Директив 2014/23/ЄС [38], 2014/24/ЄС [39] або 2014/25/ЄС [40], контракти, контракти на виконання робіт або концесії на виконання робіт передбачають закупівлю продукції енергоємних галузей, замовники встановлюють такі мінімальні частки:

(a) сталь і будь-яка продукція, експлуатаційні характеристики якої переважно залежать від сталі, призначена для використання у будівлях, інфраструктурі та моторних транспортних засобах цивільного призначення: щонайменше 25% від загального обсягу використаної сталі має бути низьковуглецевою;

(b) бетон і будівельний розчин, а також будь-яка продукція, експлуатаційні характеристики якої переважно залежать від бетону та будівельного розчину, при-

значені для використання у будівлях та інфраструктурі цивільного призначення: щонайменше 5% від загального обсягу використаного бетону та розчину, включаючи клінкер і цемент, що використовуються для їх виробництва, мають бути низьковуглецевими та походженням із ЄС;

(c) алюміній і будь-яка продукція, експлуатаційні характеристики якої переважно залежать від алюмінію, призначена для використання у будівлях, інфраструктурі та моторних транспортних засобах цивільного призначення: щонайменше 25% від загального обсягу використаного алюмінію має бути низьковуглецевим і походженням із ЄС.

Процедури публічних закупівель електричних транспортних засобів мають ураховувати вимоги, встановлені у частині I Додатку III Industrial Accelerator Act. Зокрема, нові електричні транспортні засоби (PEV), гібридні електромобілі з зовнішньою зарядкою (OVC-HEV) або транспортні засоби на паливних елементах (FCV), придбані, взяті в лізинг, оренду або розстрочку в рамках процедур публічних закупівель, що підпадають під дію Директиви 2014/24/ЄС або Директиви 2014/25/ЄС, повинні відповідати вимогам щодо походження з ЄС, викладеним у Додатку III. Нові PEV, OVC-HEV та FCV, які використовуються для надання послуг, що закуповуються через процедури публічних закупівель, які підпадають під сферу застосування Директиви 2014/24/ЄС або Директиви 2014/25/ЄС, повинні відповідати вимогам щодо походження з ЄС, викладеним у Додатку III.

Додатком III Industrial Accelerator Act для зазначених вище транспортних засобів установлюються наступні вимоги щодо походження з ЄС:

(a) транспортний засіб зібрано на території ЄС;

(b) співвідношення між загальною ціною EXW (із заводу) компонентів транспортного засобу – за винятком акумуляторної батареї – походженням із ЄС та загальною ціною EXW усіх компонентів (за винятком батареї) становить щонайменше 70%;

(c) тягова батарея транспортного засобу містить щонайменше три основні специфічні компоненти батарей, серед яких елементи батареї, походженням із ЄС;

(d) тягова батарея транспортного засобу містить щонайменше п'ять основних специфічних компонентів батарей, серед яких елементи батареї, катодний активний матеріал та система керування батареєю, походженням із ЄС;

(e) співвідношення між загальною EXW-вартістю компонентів електричної силової установки, що походять із ЄС, та загальною EXW-вартістю всіх компонентів електричної силової установки становить щонайменше 50%;

(f) співвідношення між загальною EXW-вартістю основних електронних систем, що походять із ЄС, та загальною EXW-вартістю всіх основних електронних систем становить 50% або більше.

Спрощені вимоги, як виняток, встановлено для малих електричних транспортних засобів підкатегорії M1E, що узгоджується із Регламентом (ЄС) 2018/858 [41] та які повинні відповідати таким вимогам щодо походження з Союзу:

транспортний засіб зібрано на території ЄС;

та одному з двох наведених нижче критеріїв:

(a) співвідношення між загальною EXW (із заводу) ціною компонентів транспортного засобу – за винятком акумуляторної батареї – походженням із ЄС та загальною EXW ціною всіх компонентів транспортного засобу (за винятком батареї) становить 70% або більше;

або (b) тягова батарея транспортного засобу містить щонайменше три основні специфічні компоненти батарей, серед яких елементи батареї, походженням із ЄС.

У випадках, установлених п. 3 ст. 11 Industrial Accelerator Act, замовники та закупівельні організації можуть вирішити не застосовувати вимоги, встановлені у Додатках II та III, а саме якщо виконується будь-яка з таких умов:

(a) необхідні товари або послуги можуть бути поставлені лише одним конкретним суб'єктом господарювання, і не існує розумної альтернативи або замінника, а відсутність конкуренції не є результатом штучного звуження параметрів процедури публічних закупівель;

(b) не було подано жодних належних тендерних пропозицій або жодних належних заявок на участь, у тому числі у відповідь на аналогічну попередню процедуру публічних закупівель, проведену тим самим замовником або закупівельною організацією, протягом двох років, що передують початку запланованої нової процедури закупівель;

(c) їх застосування вимагало б від замовника або закупівельної організації придбати товари, послуги або роботи з непропорційними витратами або призвело б до технічної несумісності під час експлуатації й обслуговування. Різниця в оціночній вартості, що перевищує 25%, визначена на основі об'єктивних і прозорих даних, може вважатися замовниками та закупівельними організаціями, непропорційною.

Вимоги щодо походження з ЄС та низьковуглецевого вмісту мають також ураховуватися під час розроблення правового дизайну інших форм державного регулювання, що передбачають використання бюджетних коштів. Зокрема, норма ст. 12 Industrial Accelerator Act визнає обов'язковим урахування критеріїв походження з ЄС, низьковуглецевого вмісту або одночасно обох цих критеріїв у процесі формування схем державної підтримки, створюючи тим самим передумови для досягнення мети зміцнення стратегічних промислових ланцюгів вартості ЄС.

Так, держави-члени ЄС мають застосовувати вищенаведені вимоги до схем державної підтримки, що становлять щонайменше 45% загального національного бюджету, виділеного на схеми державної підтримки, охоплені частиною II Додатка II, та 100% загального національного бюджету, виділеного на схеми державної підтримки, охоплені частиною II Додатка III.

Як і у випадку з механізмом публічних закупівель, допустимим визнається неврахування повністю або частково вимог щодо походження з ЄС та/або низьковуглецевого вмісту, якщо застосування таких вимог:

(a) призвело б до значних затримок через недоступність необхідних компонентів або кінцевої продукції. Затримки, що перевищують сім місяців і визначені на основі об'єктивних, прозорих і перевірюваних даних, можуть вважатися значними;

(b) призвело б до непропорційних витрат. Непропорційні витрати вважаються наявними, якщо на основі об'єктивних, прозорих і перевірюваних даних дотримання вимог збільшило б вартість базової кінцевої продукції або технології більш ніж на 30% (п. 3 ст. 12 Industrial Accelerator Act).

Правовий режим іноземних інвестицій у частині їх внеску у досягнення «горизонтальних» цілей політики ЄС, пов'язаних із економічною безпекою, окремо визначено у межах розділу IV Industrial Accelerator Act. Сфера дії розділу IV поширюється на прямі іноземні інвестиції вартістю понад 100 млн євро у нових стратегічних виробничих секторах, зазначених у п. 2 ст. 17, якщо понад 40% світових виробничих потужностей зосереджено у третій країні, громадянином якої є іноземний інвестор або в якій він зареєстрував підприємство. Вимога щодо дотримання критерію доданої вартості прямих іноземних інвестицій як однієї з форм прояву механізму обумовленості представлена у ст. 18 Industrial Accelerator Act, на виконання якої прямі іноземні інвестиції мають відповідати чотирьом або більше з шести умов, перерахованих у п. 2 цієї ж статті [35]. Розкриттю цих та інших аспектів, пов'язаних із новими підходами до скринінгу прямих іноземних інвестицій, планується приділити окрему увагу у наступних публікаціях.

Вбачається, що новації, пропоновані Industrial Accelerator Act, значно модернізують існуючу модель правового забезпечення промислового розвитку, оскільки впроваджуються проактивні методи запобігання ризикам із паралельним переходом від добровільних екологічних і кліматичних стандартів до обов'язкових показників, які сукупно стають вимірюваними індикаторами досягнення цілей економічної політики ЄС.

ВИСНОВКИ

Як засвідчує проведене дослідження, Європейська Комісія передбачає розроблення нових заходів для підвищення економічної безпеки ЄС, серед яких зміцнення промислової бази ЄС і забезпечення стійкості ланцюгів постачання із використанням нових можливостей, що створюються Industrial Accelerator Act, прийняття якого вже визнано контрольним показником *(benchmark)*, ключовим заходом *(flagship action)* низки програмних документів публічної політики ЄС, і текст якого вже оприлюднено для публічних консультацій. У зв'язку з цим слід визнати виправданим і раціональним урахування перспективних форм і методів формування політики ЄС у сфері економічної безпеки та її практичної реалізації у процесі вдосконалення національного законодавства як невід'ємного етапу адаптації до права ЄС.

Парадигмальні зміни, які відбуваються у праві ЄС, у результаті геополітичних і геоекономічних потрясінь засвідчують ідеологічні зрушення – від абсолютизації

міжнародного правопорядку як універсального стандарту організації світогосподарських процесів до формування правової моделі адаптивного та компромісного регулювання міжнародних торговельних відносин із свідомим програмуванням бажаного результату з урахуванням ризиків та управління ними. У зв'язку з цим ЄС вдається до істотного перегляду цільового призначення юридичних конструкцій, розширюючи їх функції і, відповідно, регулятивний потенціал. Саме ці трансформації спостерігаються щодо інститутів публічних закупівель, державної допомоги, а також правового режиму іноземних інвестицій, можливості яких у повній мірі можуть бути спрямовані на вирішення завдань забезпечення економічної безпеки.

Відтак процес адаптації національного законодавства до права ЄС має враховувати намічені перспективи розвитку правової системи ЄС. Більше того зазначеним нормативно-правовим блокам приділені окремі розділи Переговорної рамки щодо вступу України до ЄС, а саме розділ 5 «Публічні закупівлі» кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС», розділ 8 «Конкурентна політика» (включає, у т.ч., інститут державної допомоги) кластера 2 «Внутрішній ринок», розділ 30 «Зовнішні відносини» (включає, у т.ч., правовий режим прямих іноземних інвестицій) кластера 6 «Зовнішні відносини».

Спираючись на методологію юридичного прогнозування як складову частину правотворчого процесу, вже зараз мають бути закладені суб'єктами правотворчої діяльності передумови для випереджального розвитку національного законодавства, враховуючи динамічні зміни в правовій політиці ЄС та прогресивний розвиток європейської правової думки. Вказане дозволить запобігти розвитку законодавства України у напрямі протилежному сучасним трендам у праві ЄС, зокрема у частині національної моделі локалізації у публічних закупівлях, яка не має ознак вибірковості та концентрації державної уваги саме на галузях економіки, кроссекторальних напрямах, пріоритетних для цілей державної політики, у тому числі у сфері національної безпеки.

Відтак якість правотворчої діяльності залежатиме від повноти та своєчасності сприйняття сучасних концепцій і доктрин, що формують прогресивне право ЄС.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз : нац. доповідь / ред. кол. : С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов та ін. ; Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с.

[2] Збереження і розвиток України в умовах війни та миру : нац. доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха та ін.; Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2024. 220 с.

[3] Інституційне забезпечення резильєнтності економіки України : монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; авт. колектив. Харків : ФОП Либуркіна Л. М., 2025. 424 с.
[4] Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства : монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; авт. колектив. Харків : ФОП Либуркіна Л. М., 2025. 372 с.
[5] Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
[6] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів : кол. монографія / за заг. ред. Г. П. Ситника ; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. 358 с.
[7] Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Національна безпека України у повоєнний період: концептуальні засади та механізми забезпечення : монографія. Харків : ФОП Либуркіна Л. М., 2025. 330 с.
[8] Державно-правові основи реалізації стратегії національної стійкості в умовах існування гібридних загроз для української держави і суспільства : аналіт. записка / С. І. Пирожков, Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : ІДП ім. В. М. Корецького, 2021. 111 с.
[9] Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доповідь / [Д. Г. Бобро, С. П. Іванюта, С. І. Кондратов та ін.]; за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2019. 224 с.
[10] Геєць В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. *Економічна теорія*. 2023. № 3. С. 5–43. URL: https://doi.org/10.15407/etet2023.03
[11] Гриценко А. А. Стратегії економічної стійкості у нестабільному середовищі. *Економіка і прогнозування*. 2022. № 3. С. 33–43. URL: https://doi.org/10.15407/eip2022.03.033
[12] Єфименко Т. І. Гармонізація інформаційного середовища стресостійкості корпоративного сектору економіки. *Економіка України*. 2023. № 6. С. 3–22. URL: https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.003
[13] Новікова О., Цимбал О., Остафійчук Я. Становлення резильєнтності соціально-трудової сфери в контексті повоєнної розбудови економіки України. *Економіка України*. 2024. № 7(752). С. 94–112. URL: https://doi.org/10.15407/econo myukr.2024.07.094
[14] Череватський Д. Ю. Резильєнтність економіки та економіка резильєнтності. *Економіка промисловості*. 2023. № 1(101). С. 31–39. URL: http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031
[15] Вінник О. М. Інвестиційне право : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Правова єдність, 2009. 614 с.
[16] Зельдіна О. Р. Інвестиційна привабливість України в умовах сталого розвитку: проблеми та напрями модернізації. Чернігів : Десна Поліграф, 2018. 192 с.
[17] Ліллемяе О. Е. Господарсько-правове забезпечення державної допомоги суб'єктам господарювання : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.04 / Ін-т екон.-правових досліджень НАН України. Київ, 2016. 201 с.
[18] Малолітнева В. К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель : монографія. Київ : ДУ «Ін-т екон.-правов. досліджень ім. В. К. Мамутова НАН України», 2020. 412 с.
[19] Поєдинок В. В. Теоретичні проблеми регулювання інвестиційної діяльності в Україні (господарсько-правовий аспект) : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 475 с.
[20] Рєзнікова В., Пожоджук Т., Єремєєва Н. Правові засоби забезпечення інвестиційної безпеки в умовах євроінтеграції. *Європейські перспективи*. 2025. № 4. С. 439–447. URL: https://doi.org/10.71404/EP.2025.4.61

[21] Constantinescu M. Measuring economic resilience for the CEE and Black Sea countries in the framework of comprehensive defense. *Security and Defence Quarterly*. 2023. No. 44(4). P. 55–83. URL: https://doi.org/10.35467/sdq/175379
[22] Challoumis Constantinos, Evaluation of Economic Resilience Post-War (August 04, 2024). URL: https://ssrn.com/abstract=4915784 http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4915784
[23] Cooper Luke. Economic resilience, social dialogue and democracy in wartime: critical reflections on the challenges facing Ukraine's economy. Conflict and Civicness Research Group, LSE IDEAS, The London School of Economics and Political Science, London, UK, 2023. 9 p. URL: https://peacerep.org/wp-content/uploads/2023/01/Policy-Brief-LC–Interview-with-LRT-LSE.pdf
[24] Paździor A., Caputa W., Krawczyk-Sokołowska I. Economic Resilience in the Face of COVID and the War in Ukraine: Key Lessons From the Situation of the Polish Economy. *Modeling Economic Growth in Contemporary Poland*. 2023. P. 75–87. URL: https://doi.org/10.1108/978-1-83753-654-220231005
[25] Communication from the Commission to the European Parliament and the Council 2025 Strategic Foresight Report Resilience 2.0: Empowering the EU to thrive amid turbulence and uncertainty. 09.09.2025 COM(2025) 484 final. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025DC0484 (access date: 14.04.2026).
[26] Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committe and the Committee of the Regions Europe's moment: Repair and Prepare for the Next Generation. COM/2020/456 final. 27.05.2020. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0456 (access date: 14.04.2026).
[27] European Parliament resolution of 22 January 2026 on European technological sovereignty and digital infrastructure (2025/2007(INI)). *European Parliament website*. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0022_EN.html (access date: 14.04.2026).
[28] Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council on «European Economic Security Strategy». JOIN/2023/20 final. 20.06.2023. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52023JC0020 (access date: 14.04.2026).
[29] Joint Communication to the European Parliament and the Council. Strengthening EU economic security. JOIN(2025) 977 final. 03.12.2025. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025JC0977 (access date: 14.04.2026).
[30] Regulation (EU) 2024/1735 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on establishing a framework of measures for strengthening Europe's net-zero technology manufacturing ecosystem and amending Regulation (EU) 2018/1724. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02024R1735–20240628 (access date: 14.04.2026).
[31] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The Single Market: our European home market in an uncertain world. A Strategy for making the Single Market simple, seamless and strong. 21.05.2025. COM(2025) 500 final. European Commission website. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/d92c78d0-7d47-4a16-b53f-1cead54bcb49_en?filename=Communication%20-%20Single%20Market%20Strategy. pdf (access date: 14.04.2026).

[32] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The Clean Industrial Deal: A joint roadmap for competitiveness and decarbonisation. COM/2025/85 final. 26.02.2025. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025DC0085#footnoteref26 (access date: 14.04.2026).

[33] Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The 2026 Annual Single Market and Competitiveness Report. COM(2026) 46 final. 30.01.2026. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2026:46:FIN (access date: 14.04.2026).

[34] Commission staff working document. Key Performance Indicators (KPIs) Implementation Trackers Overview of Resilience Measures by Selected Global Players Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions The 2026 Annual Single Market and Competitiveness Report. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52026SC0030 (access date: 14.04.2026).

[35] Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a framework of measures for the acceleration of industrial capacity and decarbonisation in strategic sectors and amending Regulations (EU) 2018/1724, (EU) 2024/1735 and (EU) 2024/3110. 04.03.2026. COM(2026) 100 final. *European Commission website*. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/9bc8eb85-4d43-4025-be7b-c86b9f3648ec_en?filename=Proposal%20establishing%20measures%20for%20industrial%20capacity%20and%20decarbonisation%20in%20strategic%20sectors%20.pdf (accessed: 14.04.2026).

[36] Regulation (EU) 2024/3110 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2024 laying down harmonised rules for the marketing of construction products and repealing Regulation (EU) No. 305/2011. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/3110/oj/eng (access date: 14.04.2026).

[37] Regulation (EU) 2024/1781 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for sustainable products, amending Directive (EU) 2020/1828 and Regulation (EU) 2023/1542 and repealing Directive 2009/125/EC. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02024R1781–20240628 (access date: 14.04.2026).

[38] Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the award of concession contracts. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0023–20260101 (access date: 14.04.2026).

[39] Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0024–20260101 (access date: 14.04.2026).

[40] Directive 2014/25/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC. *Eur-lex. Access to European Union Law*.

URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02014L0025–20260101 (access date: 14.04.2026).

[41] Regulation (EU) 2018/858 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on the approval and market surveillance of motor vehicles and their trailers, and of systems, components and separate technical units intended for such vehicles, amending Regulations (EC) No. 715/2007 and (EC) No. 595/2009 and repealing Directive 2007/46/EC. *Eur-lex. Access to European Union Law*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02018R0858–20240701 (access date: 14.04.2026).

REFERENCES

[1] Pyrozhkov, S. I., Maiboroda, O. M., Khamitov, et al. (Eds.). (2022). National resilience of Ukraine: Strategy for responding to challenges and anticipating hybrid threats: National report. In Kyiv: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine.

[2] Pyrozhkov, S. I., Khamitov, N. V., Holovakha, Ye.I., et al. (2024). Preservation and development of Ukraine in conditions of war and peace: National report. In (Eds.). Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

[3] Libanova, E. M. (Ed.). (2025). Institutional support of the resilience of the economy of Ukraine. Kharkiv: FOP Liburkina L. M.

[4] Libanova, E. M. (Ed.). (2025). Instruments for ensuring the resilience of Ukrainian society. Kharkiv: FOP Liburkina L. M.

[5] Reznikova, O. O. (2022). National resilience in a changing security environment. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.

[6] Sytnyk, H. P. (Ed.). (2024). Conceptual foundations of national resilience and state policy for the settlement of military-political conflicts. Kyiv: Akadempress.

[7] Khaustova, V. Ye., & Trushkina, N. V. (2025). National security of Ukraine in the post-war period: Conceptual foundations and mechanisms of provision. Kharkiv: FOP Liburkina L. M.

[8] Pyrozhkov, S. I., Shemshuchenko, Yu.S., Skrypniuk, et al. (2021). State-legal foundations for implementing the national resilience strategy under hybrid threats to the Ukrainian state and society. Kyiv: V. M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine.

[9] Bobro, D. H., Ivaniuta, S. P., Kondratov, S. I., & Sukhodolia, O. M. (2019). Organizational and legal aspects of ensuring the security and resilience of Ukraine's critical infrastructure. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.

[10] Heiets, V. M., Burlai, T. V., & Blyzniuk, V. V. (2023). Social resilience of the national economy through the prism of the experience of the European Union and Ukraine. Economic Theory, 3, 5–43. Retrieved from https://doi.org/10.15407/etet2023.03

[11] Hrytsenko, A. A. (2022). Strategies of economic resilience in an unstable environment. Economy and Forecasting, 3, 33–43. Retrieved from https://doi.org/10.15407/eip2022.03.033

[12] Yefymenko, T. I. (2023). Harmonization of the information environment of stress resilience in the corporate sector of the economy. Economy of Ukraine, 6, 3–22. Retrieved from https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.06.003

[13] Novikova, O., Tsymbal, O., & Ostafiichuk, Ya. (2024). Formation of resilience in the social and labour sphere in the context of the post-war reconstruction of Ukraine's economy. Economy of Ukraine, 7(752), 94–112. Retrieved from https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.07.094

[14] Cherevatskyi, D. Yu. (2023). Resilience of the economy and the economics of resilience. Economics of Industry, 1(101), 31–39. Retrieved from https://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031
[15] Vinnyk, O. M. (2009). Investment law (2nd ed.). Kyiv: Pravova Yednist.
[16] Zeldina, O. R. (2018). Investment attractiveness of Ukraine under conditions of sustainable development: Problems and directions of modernization. Chernihiv: Desna Polihraf.
[17] Lillemaie, O. E. (2016). Economic-legal support of state aid to business entities (PhD thesis, V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine).
[18] Malolitneva, V. K. (2020). Economic-legal institute of public procurement. Kyiv: V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine.
[19] Poiedynok, V. V. (2013). Theoretical problems of regulation of investment activity in Ukraine (economic-law aspect) (Doctoral thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine).
[20] Rieznikova, V., Pozhodzhuk, T., & Yeremieieva, N. (2025). Legal means of ensuring investment security in the conditions of European integration. European Perspectives, 4, 439–447. Retrieved from https://doi.org/10.71404/EP.2025.4.61
[21] Constantinescu, M. (2023). Measuring economic resilience for the CEE and Black Sea countries in the framework of comprehensive defense. Security and Defence Quarterly, 44(4), 55–83. Retrieved from https://doi.org/10.35467/sdq/175379
[22] Challoumis, C. (2024). Evaluation of economic resilience post-war. Retrieved from https://doi.org/10.2139/ssrn.4915784
[23] Cooper, L. (2023). Economic resilience, social dialogue and democracy in wartime: Critical reflections on the challenges facing Ukraine's economy. London: Conflict and Civicness Research Group, LSE IDEAS, The London School of Economics and Political Science. Retrieved from https://peacerep.org/wp-content/uploads/2023/01/Policy-Brief-LC–Interview-with-LRT-LSE.pdf
[24] Paździor, A., Caputa, W., & Krawczyk-Sokołowska, I. (2023). Economic resilience in the face of COVID and the war in Ukraine: Key lessons from the situation of the Polish economy. In E. Bukalska, T. Kijek, & B. S. Sergi (Eds.), Modeling economic growth in contemporary Poland (Entrepreneurship and Global Economic Growth) (pp. 75–87). Leeds: Emerald Publishing Limited. Retrieved from https://doi.org/10.1108/978-1-83753-654-220231005
[25] European Commission. (2025, September 9). Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: 2025 Strategic Foresight Report «Resilience 2.0: Empowering the EU to thrive amid turbulence and uncertainty» (COM(2025) 484 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0484
[26] European Commission. (2020, May 27). Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «Europe's moment: Repair and prepare for the next generation» (COM(2020) 456 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0456
[27] European Parliament. (2026, January 22). European Parliament resolution on European technological sovereignty and digital infrastructure (2025/2007(INI)) (TA-10-2026-0022). Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-10-2026-0022_EN.html

[28] European Commission & High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. (2023, June 20). Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council on the European Economic Security Strategy (JOIN(2023) 20 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52023JC0020

[29] European Commission & High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. (2025, December 3). Joint Communication to the European Parliament and the Council «Strengthening EU economic security» (JOIN(2025) 977 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025JC0977

[30] European Parliament & Council of the European Union. (2024, June 13). Regulation (EU) 2024/1735 on establishing a framework of measures for strengthening Europe's net-zero technology manufacturing ecosystem and amending Regulation (EU) 2018/1724. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02024R1735–20240628

[31] European Commission. (2025, May 21). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «The Single Market: Our European home market in an uncertain world. A strategy for making the Single Market simple, seamless and strong» (COM(2025) 500 final). Retrieved from https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/d92c78d0-7d47-4a16-b53f-1cead54bcb49_en?filename=Communication%20-%20Single%20Market%20Strategy.pdf

[32] European Commission. (2025, February 26). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «The Clean Industrial Deal: A joint roadmap for competitiveness and decarbonisation» (COM(2025) 85 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52025DC0085

[33] European Commission. (2026, January 30). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «The 2026 Annual Single Market and Competitiveness Report» (COM(2026) 46 final). Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2026:46:FIN

[34] European Commission. (2026). Commission staff working document: Key performance indicators (KPIs) implementation trackers. Overview of resilience measures by selected global players accompanying the document «The 2026 Annual Single Market and Competitiveness Report». Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52026SC0030

[35] European Commission. (2026, March 4). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council establishing a framework of measures for the acceleration of industrial capacity and decarbonisation in strategic sectors and amending Regulations (EU) 2018/1724, (EU) 2024/1735 and (EU) 2024/3110 (COM(2026) 100 final). Retrieved from https://single-market-economy.ec.europa.eu/document/download/9bc8eb85-4d43-4025-be7b-c86b9f3648ec_en?filename=Proposal%20establishing%20measures%20for%20industrial%20capacity%20and%20decarbonisation%20in%20strategic%20sectors%20.pdf

[36] European Parliament & Council of the European Union. (2024, November 27). Regulation (EU) 2024/3110 laying down harmonised rules for the marketing of construction products

and repealing Regulation (EU) No. 305/2011. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/3110/oj/eng

[37] European Parliament & Council of the European Union. (2024, June 13). Regulation (EU) 2024/1781 establishing a framework for the setting of ecodesign requirements for sustainable products, amending Directive (EU) 2020/1828 and Regulation (EU) 2023/1542 and repealing Directive 2009/125/EC. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02024R1781–20240628

[38] European Parliament & Council of the European Union. (2014, February 26). *Directive 2014/23/EU on the award of concession contracts*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02014L0023–20260101

[39] European Parliament & Council of the European Union. (2014, February 26). *Directive 2014/24/EU on public procurement and repealing Directive 2004/18/EC*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02014L0024–20260101

[40] European Parliament & Council of the European Union. (2014, February 26). *Directive 2014/25/EU on procurement by entities operating in the water, energy, transport and postal services sectors and repealing Directive 2004/17/EC*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02014L0025–20260101

[41] European Parliament & Council of the European Union. (2018, May 30). *Regulation (EU) 2018/858 on the approval and market surveillance of motor vehicles and their trailers, and of systems, components and separate technical units intended for such vehicles, amending Regulations (EC) No. 715/2007 and (EC) No. 595/2009 and repealing Directive 2007/46/EC*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02018R0858–20240701

Володимир Анатолійович Устименко
Доктор юридичних наук, професор
Заслужений юрист України

Член-кореспондент НАН України
Національна академія наук України
01030, вул. Володимирська, 54, Київ, Україна

Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Директор
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: v.a.ustymenko@gmail.com

Volodymyr A. Ustymenko
Doctor of Law, Professor
Honored Lawyer of Ukraine

Corresponding Member of the NAS of Ukraine
National Academy of Sciences of Ukraine
01030, 54 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine

Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: v.a.ustymenko@gmail.com

Руслан Аятшахович Джабраілов
Доктор юридичних наук, професор
Заступник директора з наукової роботи
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова
Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: ruzaur13@gmail.com

Ruslan A. Dzhabrailov
Doctor of Law, Professor
Deputy director of the State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: ruzaur13@gmail.com

Тетяна Степанівна Гудіма
Доктор юридичних наук, професор
Заступник завідувача відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: gudima.t@ukr.net

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Tetiana S. Hudima
Doctor of Law, Professor
Deputy head of the Department of economic law and legislation modernization Issues
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: gudima.t@ukr.net

Станіслав Вадимович Сєрєбряк
Доктор юридичних наук, доцент
Старший науковий співробітник відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
01032, бульв. Тараса Шевченка, 60, Київ, Україна
email: sieriebriak@ukr.net

Stanislav V. Sieriebriak
Doctor of Law, Associate Professor
Senior researcher of the Department of economic law and legislation modernization Issues
State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of National Academy of Sciences of Ukraine»
01032, 60 Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine
email: sieriebriak@ukr.net

Рекомендоване цитування: Устименко В. А., Джабраілов Р. А., Гудіма Т. С., Сєрєбряк С. В. Функціональний підхід до досягнення цілей економічної безпеки: досвід ЄС та можливості врахування у національному законодавстві. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Т. 33. № 2. С. 64–90. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.64.

Suggested Citation: Ustymenko, V. A., Dzhabrailov, R. A., Hudima, T. S., & Sieriebriak, S. V. (2026). A Functional Approach to Achieving Economic Security Objectives: EU Experience and Prospects for its Incorporation into National Legislation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 64–90. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.64.

Дата першого надходження статті до видання: 15.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.05.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 336.2
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.91

Микола Петрович Кучерявенко

Відділ цивільно-військового співробітництва штабу управління 2 корпусу Національна гвардія України «Хартія»

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Кафедра податкового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-8020-5748

ВИТОКИ ТА ЕТАПИ РОЗВИТКУ СУКУПНОСТІ ПОДАТКОВО-ПРАВОВИХ НОРМ ДО РІВНЯ СТАЛОГО ГАЛУЗЕВОГО УТВОРЕННЯ

Анотація. *У статті аналізується підстави та витоки податково-правового регулювання, етапи його розвитку, які призвели до формування окремої правової галузі – податкового права. Існування різновидів суспільних відносин обумовлює не лише тісні зв'язки їх, але і віддзеркалення одного типу суспільних відносин в інших. Так, правові відносини, які регулюють оподаткування, об'єктивно відображають відповідний стан економічних відносин, економічного розуміння природи податку, якій треба надати відповідне правове відображення. У цих умовах економічна природа відносин оподаткування, зміст та характер податку, набуваючи правового вираження, зосереджує своє значення та вплив на впорядкуванні поведінки учасників таких відносин. Право як один із різновидів соціальних регуляторів спрямовується саме на дії та бездіяльність суб'єктів у режимі додержання ними правових приписів із відповідними наслідками залежно від виконання чи порушення правових норм. Таким чином, адекватність, раціональність, ефективність правового регулювання прямо залежить від того – наскільки влучно правова форма «вгадала» природу тих відносин, які вона має врегульовувати. Зрозуміло, що передчасне виникнення правових форм не дасть можливості функціонування збалансованої правової конструкції, бо маючи певне теоретичне значення така норма закону не буде мати відповідного практичного значення та використовуватись як регулятор поведінки учасників відносин. Тобто, таким чином, динамічний характер податкового регулювання призводить до закінченого оформлення сукупності податково-правових норм відповідно до вимог розвитку суспільних відносин на певний момент часу. Навряд чи послідовним може бути обґрунтування виключності єдиного кодифікованого акту в регулюванні податкових відносин у такій формі, яка б поглинула всі інші законодавчі акти. Податковий кодекс*

не може бути виключно одним актом, який би об'єднав всі законодавчі норми в сфері оподаткування, виходячи хоча б з того, що певна кількість норм не може бути наслідком реалізації процедур нормотворення Верховною Радою України.

Ключові слова: *податкове право; податково-правова норма; податкова система; податкове законодавство.*

Mykola P. Kucheriavenko
Department of the Headquarters of the 2nd Corps
National Guard of Ukraine «Khartiia»

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Tax Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8020-5748

THE ORIGINS AND STAGES OF DEVELOPMENT OF THE BODY OF TAX–LAW NORMS TOWARDS A STABLE SECTORAL FORMATION

Abstract. *The article analyzes the foundations and origins of tax-law regulation, as well as the stages of its development that led to the formation of an independent branch of law – tax law. The existence of various types of social relations determines not only their close interconnection but also the reflection of one type of social relation within another. Thus, legal relations governing taxation objectively reflect the corresponding state of economic relations and the economic understanding of the nature of taxation, which must be given appropriate legal expression. Under these conditions, the economic nature of taxation relations, as well as the content and character of the tax itself, when acquiring legal form, concentrates its significance and influence on regulating the behavior of participants in such relations. Law, as one of the forms of social regulation, is directed precisely at the actions and omissions of subjects within a framework of compliance with legal prescriptions, with corresponding consequences depending on whether legal norms are fulfilled or violated. Accordingly, the adequacy, rationality, and effectiveness of legal regulation directly depend on how accurately the legal form has «captured» the nature of the relations it is intended to regulate. It is evident that the premature emergence of legal forms does not allow for the functioning of a balanced legal construction, since, despite possessing a certain theoretical value, such a legal norm will lack practical significance and will not be used as an effective regulator of the behavior of participants in social relations. Thus, the dynamic character of tax regulation leads to the completed formation of a body of tax-law norms in accordance with the requirements arising from the development of social relations at a particular moment in time. It is hardly consistent to substantiate the exclusivity of a single codified act in the regulation of tax relations in a form that would absorb all other legislative acts. The Tax Code cannot serve as the sole act uniting all legislative norms in the field of tax-*

ation, at least because a certain number of such norms cannot result solely from the lawmaking procedures of the Verkhovna Rada of Ukraine.

Keywords: *tax law; norm of tax law; tax system; tax legislation.*

ВСТУП

Загальне призначення правового регулювання, в будь-якому галузевому обарвленні, в якості основи передбачає стан відповідних суспільних відносин, на впорядкування поведінки учасників яких і спрямовується відповідна сукупність правових приписів. Зрозуміло, що особи є учасниками цілої низки різнотипових відносин (економічних, політичних, правових і т.д.), які формують узгоджену взаємозалежну систему. Стан цієї системи, збалансованість відносин, які складають її, якраз і свідчать про суспільну організацію, її досконалість або проблемність. Окремі аспекти цих відносин розглядалися провідними фахівцями податково-правової науки: І. Бондаренко [10], Д. Кобильніком [16], І. Криницьким [15] та ін.

Існування різновидів суспільних відносин обумовлює не лише тісні зв'язки їх, а й віддзеркалення одного типу суспільних відносин в інших. Так, правові відносини, які регулюють оподаткування, об'єктивно відображають відповідний стан економічних відносин, економічного розуміння природи податку, якій треба надати відповідне правове відображення. У цих умовах економічна природа відносин оподаткування, зміст та характер податку, набуваючи правового вираження, зосереджує своє значення та вплив на впорядкуванні поведінки учасників таких відносин. Право, як один із різновидів соціальних регуляторів, спрямовується саме на дії та бездіяльність суб'єктів у режимі додержання ними правових приписів із відповідними наслідками залежно від виконання чи порушення правових норм.

Таким чином, адекватність, раціональність, ефективність правового регулювання прямо залежить від того – наскільки влучно правова форма «вгадала» природу тих відносин, які вона має врегульовувати. Зрозуміло, що передчасне виникнення правових форм не дасть можливості функціонування збалансованої правової конструкції, бо маючи певне теоретичне значення така норма закону не буде мати відповідного практичного значення та використовуватись як регулятор поведінки учасників відносин.

Інтенсивність розвитку податкових відносин об'єктивно призводить до ускладнення системи важелів, які розглядаються правом як відповідні інструменти організації поведінки учасників податкових правовідносин. Динамічний характер податкового регулювання передбачає поєднання юридичної сили податково-правових норм, їх дії та застосування [1, с. 194–196]. Дія податково-правової норми триває з моменту виникнення (тобто формалізації визнання державою обов'язковим організовувати свою поведінку учасникам правовідносин відповідно до цього припису) до моменту припинення дії. Весь цей період пов'язується із поведінкою

суб'єктів в активній чи пасивній формі у відповідних ситуаціях, межах і часових кордонах.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Аналіз проблем, які досліджуються в статті здійснюються при застосуванні певної сукупності методів наукового пізнання. Поряд із системними методами аналізу та синтезу, застосовуються й загальнонаукові методи порівняльного аналізу, який об'єднує узгодження кількісних та якісних характеристик, явища, яке розглядається. Загальна сукупність методів наукового пізнання доповнюється й застосуванням спеціально-правових методів, в умовах чого перевага віддається методам публічно-правового регулювання.

Використання такої сукупності методів дозволяє узагальнити як теоретичні, наукові підходи, що характеризують уявлення та позиції провідних фахівців податково-правової галузі, так і деталізувати особливості розвитку та становлення податкового законодавства. На підставі цього утворюється об'єктивна можливість пов'язати аналіз природи явища, що має міжгалузеву наукову конструкцію зі специфічними правовими підходами. Так, висновки стосовно правової природи податкових конструкцій робляться виходячи із економічної природи оподаткування. Системний метод аналізу дозволяє з'ясувати структуру та співвідношення декількох різновидів систем, які характеризують податкове регулювання: податкової системи, системи податково-правових норм, системи податкового законодавства.

Динамічний аспект розвитку оподаткування дозволяє дійти висновку стосовно виділення декількох етапів становлення як податкового законодавства, так і податкового права в цілому. Аналіз якісних рис, які відрізняють ці конструкції одна від одної дозволяє розглядати перехід від однієї стадії до іншої на підставі узагальнення характеру та різниці характеристик, на підставі яких деталізується зміст конструкцій податково-правового регулювання на кожному із етапів. Подібний аспект відображає і застосування історичного методу, який відображає якісну трансформацію змісту та засобів податково-правового регулювання залежно від сформованих етапів його становлення та розвитку.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Взаємопов'язаність і обумовленість різних типів суспільних відносин свідчить про узгодженість у розумінні й оформленні такого балансу суспільних відносин різних типів. «… Ефективність правового регулювання безпосередньо пов'язана з економічним змістом відносин, які регулюються, хоча доречно згадати й ще один постулат – щодо існування фінансових відносин виключно у формі правовідносин, тільки в формах, які визначені та гарантовані державою» [1, с. 220]. Дійсно, це твердження Ю. А. Ровинського найточніше підкреслює характер балансу економічної та правової форми податкових відносин. Із одного боку, податками є сформовані економічні конструкції лише в тому випадку, якщо вони визнані такими державою, встановлені нею, існування яких гарантовані відповідними

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

правовими режимами та захистом несприятливими наслідками в разі порушень. З іншого боку, правова форма податку має чітко відображати його економічну природу, характер і доцільність. При цьому правова оболонка того чи іншого платежу без відповідного економічного обґрунтування об'єктивно обумовлює нетривалий період існування такого податку (гербовий збір, збір із власників собак і т.д.).

Практично вищевказані умови об'єктивно обумовлювали реалізацію податкових реформ. Разом з тим хотілося б звернути увагу на різність в об'єктивному та суб'єктивному реформуванні відносин оподаткування. Одним із позитивних прикладів податкових реформ можна вважати 26 грудня 1992 року, коли низкою декретів Кабінету Міністрів України була оновлена практично вся податкова система України. Водночас прикладом штучної податкової реформи, яка виражала суб'єктивне, поверхове бачення її розробників, є податкова реформа 2015 року. Очевидним є політичний характер призначення, які були розраховані на яскраві, але беззмістовні гасла.

В основі останньої роздмухувався акцент на принципове скорочення кількості податків, що мало призвести до зменшення податкового навантаження на платника. Водночас реалізація цього до податкового навантаження не мало ніякого відношення. Хоча ні, мало саме безпосереднє відношення. Низка платежів не були скасовані, а об'єднались в єдині типові (рентна плата, податок на майно), тобто обов'язок сплати щодо них нікуди не дівся. Так саме обов'язок сплати певних пенсійних, соціальних платежів так само не зник. Вони були виключені з податкової системи, але залишились утворивши окремий інститут обов'язкових публічних платежів. Більше того було запроваджено й окремий новий платіж – військовий збір. Таким чином, наслідком цієї податкової реформи було пусте гасло щодо зменшення податкового навантаження, а реальне збільшення податкового тиску на платників.

Дія податково-правової норми якраз і виражає характер динаміки податково-правового регулювання, що передбачає трансформацію правового припису в реальну поведінку учасників відносин. При цьому в такій ситуації поєднуються суспільна та індивідуальна оцінка поведінки учасників відносин. У першому випадку йдеться про визначення в правовій формі того, що суспільство через державну легалізацію вважає за доцільне на даному етапі розвитку, тобто йдеться про суспільну оцінку та виділення бажаного для нього. У другому випадку в цих умовах формується вузьке значення тих дій або бездіяльності, в яких зацікавлена саме держава, незалежно від оцінки суспільства. Це породжує й певні суперечності неспівпадіння змісту та призначення податково-правової норми, яке відбивається на ефективності її застосування або навпаки гальмуванні.

Тривалий час існувала й існує концепція розгляду податкового права як внутрішньої складової фінансово-правової галузі. Звісно це не означає хибності такого підходу в минулому. У той же час у правовому регулюванні, як і в житті все змінюється. Суспільні відносини розвиваючись ускладнюються, дають поштовх

розвитку нових конструкцій та явищ, ураховують підстави зникнення традиційних інституцій. Саме тому на сьогодні склалися всі об'єктивні підстави щодо реформування того, що ми розуміємо під фінансовим правом.

Не деталізуючи плідну дискусію стосовно цього, хотілося б звернути увагу на дві складові як відносин, так і, відповідно, сукупностей правових норм, які традиційно включаються до сфери фінансово-правового регулювання. Перша група – відносини бюджетного та податкового регулювання, які ніяким чином не перетинаються та конкурують із іншими правовими галузями. Тобто бюджетне та податкове право об'єктивно мають обумовленість щодо самостійності в якості правових галузей, які остаточно склалися. Друга група відносин охоплює такі, регулювання яких здійснюється на межі декількох правових галузей або штучно втягнуті до сфери фінансово-правового регулювання й за «минулі заслуги» розглядаються як складові фінансово-правової галузі (банківське регулювання, фінансовий контроль, грошове регулювання і т.д.). Я не вважаю за необхідне доводити доцільність формування фінансового права за рахунок останніх – хай це буде предметом досліджень і дискусій фахівців фінансово-правової галузі.

На сьогодні склалися всі підстави констатації стану податкового права як окремої правової галузі. Це правове угрупування, виникнувши як правовий інститут у 1991 році набуло форму складного правового інституту та послідовно трансформувалось у складну, потенційно перспективну правову галузь:

2.1. Податкове право як правовий інститут

Податкове законодавство України, виникнувши на залишках радянської системи, обмежувалося декількома законами, які в 1992 році були трансформовані в українське законодавство [2; 3; 4]. Значущим етапом у розвитку та становленні податкового законодавства і, відповідно, інституту податкового права стало 26 грудня 1992 року, коли відбувся «декретний залп», у тому числі, і в оподаткуванні. У цей період протягом півроку на межі 1992–1993 років декретам Кабінету Міністрів України була надана юридична сила законів. Саме це й обумовило якісне перезавантаження податкового регулювання наприкінці 1992 року [5; 6; 7; 8; 9]. Але все це свідчило про кількісне накопичення законодавчих норм, що не передбачало на той момент ще якісного переосмислення та перегляду характеру й змісту інституту податкового права.

У будь-яких випадках коли йдеться про кардинальне становлення або реформування суспільних відносин і відповідно до цього правових засобів їх регулювання має йтися про вибір шляху, засобів, яким віддається перевага при такому перезавантаженні: еволюційний чи революційний шлях треба використовувати в цих умовах. «Використовувати виключно еволюційний шлях розвитку податкового регулювання з 90-х рр. XX ст. було неможливо. Це випливало з того, що принципові засади організації й існування економіки СРСР як тоталітарної держави,

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

в основі якої був примат державної форми власності, та економіки незалежної України, яка передбачала збалансоване існування всіх форм власності, неможливо було поєднати. Саме тому й податкове регулювання мало відобразити певну руйнацію соціалістичних засад податкових відносин» [10, с. 284].

Становлення податкової системи України на цьому етапі чітко продемонструвало узгодження змістовної, економічної природи податку та політичного обарвлення та змісту форми, в якій його закріплено. Чинниками національної податкової системи України ставали податкові конструкції, які закріплювали риси класичних податків: оподаткування доходів, майна, обороту і т.д. У той же час від тоталітарно-соціалістичних форм податкових режимів треба було позбавлятися беззаперечно. Саме в цьому й полягає сукупність завдань, з якими стикнулось і впоралось податкове регулювання в перші роки незалежності України.

2.2. Податкове право як складний інститут

Зрозуміло, що кількісне накопичення через певний період часу обумовлює й якісну трансформацію. Подібні зміни відбулися наприкінці ХХ сторіччя, коли були оновлені фактично всі основні податкові механізми [4; 11; 12]. Також у цей період була сформована поширена система реєстрів платників, зобов'язаних осіб. Свідченням переходу кількості в якість є поява нетрадиційного для регулювання податкових відносин до цього акту, який регулював застосування засобів забезпечення виконання податкового обов'язку [13]. Все це об'єктивно обумовило набуття податковим правом більш складної структуризації та узгодження норм, що привело до появи складного інституту податкового права [1, с. 505–515].

Принциповим моментом, який характеризував якісну характеристику цього етапу стало те, що на відміну від попереднього етапу сформувалася стійка тенденція законодавчої уваги саме до деталізації процедурного забезпечення справляння податків і зборів. Тобто саме в ці роки формуються стійкі підвалини впорядкування процедурного регулювання податкових відносин. Це було пов'язано як із деталізацією процедур ведення й обслуговування реєстрів платників – зобов'язаних осіб, закріплення підстав, умов погашення податкового боргу, процедурного забезпечення виконання податкового обов'язку.

2.3. Податкове право як правова галузь

Із початку ХХІ сторіччя інтенсивного розвитку податкових відносин ускладнення податкового законодавства продовжувалося, що відобразилося в остаточній відмові від чинних на той час деяких декретів Кабінету Міністрів України [7; 9] та прийнятті більш якісних законів на їх заміну. Звісно відбувалася й якісна трансформація редакції чинних законів. Але остаточною крапкою, яка свідчила про існування податкового регулювання на новому якісному рівні стало прийняття Податкового кодексу України в 2010 році [14]. Зрозуміло, що навряд чи треба акцентувати увагу на те, що з ранку 1 січня 2011 року ми прокинулися з галуззю

податкового права. У той же час на цей момент уже склалася низка визначних підстав для такого висновку.

Зрозуміло, що досягнення рівня кодифікованого акту щодо побудови сукупності податково-правових норм є етапним моментом на шляху формування податково-правової галузі. «Досягнення найдосконалішої форми кодифікованого акта або його структурних частин завжди залишається доволі умовним. Орієнтованість на досягнення певної стабільності зумовлює вибір законотворців одного із двох шляхів діяльності. По-перше, може йтися про намагання сформувати такий кодифікований акт, який би містив усі можливі потенційні випадки, які входять до предмета регулювання… Тобто йдеться про намагання сформувати «всеосяжний» акт. … На певний баланс мети та результату сподіватися можна, але протягом досить обмеженого часу… По-друге, кодифікований акт охоплює найбільш принципові вихідні засади галузевого регулювання… Якщо перший шлях тяжіє до певної монополії кодексу в галузевому законодавстві, то в цьому разі йдеться про ситуації, коли кодекс перебуває на чолі галузевого законодавства» [10, с. 275–276].

Тобто, таким чином, динамічний характер податкового регулювання призводить до закінченого оформлення сукупності податково-правових норм відповідно до вимог розвитку суспільних відносин на певний момент часу. Навряд чи послідовним може бути обґрунтування виключності єдиного кодифікованого акту в регулюванні податкових відносин у такій формі, яка б поглинула всі інші законодавчі акти. Податковий кодекс не може бути виключно одним актом, який би об'єднав усі законодавчі норми в сфері оподаткування, виходячи хоча б з того, що певна кількість норм не може бути наслідком реалізації процедур нормотворення Верховною Радою України. Повноваження щодо справляння місцевих податків та зборів реалізуються на рівні територіальних громад місцевими радами. Податковий обов'язок щодо їх справляння виникає лише після затвердження відповідної постанови місцевою радою. Крім того, не можна забувати й акти, які закріплюють режими податкового регулювання шляхом затвердження міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Саме тому ми підтримуємо позицію щодо існування Податкового кодексу на чолі податкового законодавства, що виключає зведення всього податкового законодавства України виключно до Податкового кодексу.

Таким чином, розвиток податкового регулювання об'єктивно призвело до формування окремої потужної правової галузі – податкового права. Остання характеризується специфічними однорідними суспільними відносинами, які є предметом регулювання; використовує метод імперативного впорядкування поведінки учасників податкових відносин, який відрізняється певними галузевими особливостями саме в сфері оподаткування; уособлює притаманне виключно для податкового регулювання поєднання матеріального та процесуального; характеризується розвиненою системою податкового законодавства, на чолі якої знаходиться Податковий кодекс України.

ВИСНОВКИ

Інтенсивність розвитку податкових відносин об'єктивно призводить до ускладнення системи важелів, які розглядаються правом як відповідні інструменти організації поведінки учасників податкових правовідносин. Динамічний характер податкового регулювання передбачає поєднання юридичної сили податково-правових норм, їх дії та застосування [1, с. 194–196]. Дія податково-правової норми триває з моменту виникнення (тобто формалізації визнання державою обов'язковим організовувати свою поведінку учасникам правовідносин відповідно до цього припису) до моменту припинення дії. Весь цей період пов'язується з поведінкою суб'єктів у активній чи пасивній формі у відповідних ситуаціях, межах і часових кордонах.

Податкове законодавство України, виникнувши на залишках радянської системи, обмежувалося декількома законами, які в 1992 році були трансформовані в українське законодавство [2; 3; 4]. Значущим етапом у розвитку та становленні податкового законодавства і, відповідно, інституту податкового права стало 26 грудня 1992 року, коли відбувся «декретний залп», у тому числі, і в оподаткуванні. У цей період протягом півроку на межі 1992–1993 років декретам Кабінету Міністрів України була надана юридична сила законів. Саме це й обумовило якісне перезавантаження податкового регулювання наприкінці 1992 року [5; 6; 7; 8; 9]. Але все це свідчило про кількісне накопичення законодавчих норм, що не передбачало на той момент ще якісного переосмислення та перегляду характеру й змісту інституту податкового права.

Зрозуміло, що кількісне накопичення через певний період часу обумовлює й якісну трансформацію. Подібні зміни відбулися наприкінці XX сторіччя, коли були оновлені фактично всі основні податкові механізми [4; 11; 12]. Також у цей період була сформована поширена система реєстрів платників, зобов'язаних осіб. Свідченням переходу кількості в якість є поява нетрадиційного для регулювання податкових відносин до цього акту, який регулював застосування засобів забезпечення виконання податкового обов'язку [13]. Все це об'єктивно обумовило набуття податковим правом більш складної структуризації та узгодження норм, що привело до появи складного інституту податкового права [1, с. 505–515].

З початку XXI сторіччя інтенсивного розвитку податкових відносин ускладнення податкового законодавства продовжувалося, що відобразилося в остаточній відмові від чинних на той час деяких декретів Кабінету Міністрів України [7; 9] та прийнятті більш якісних законів на їх заміну. Звісно відбувалася й якісна трансформація редакції чинних законів. Утім остаточною крапкою, яка свідчила про існування податкового регулювання на новому якісному рівні стало прийняття Податкового кодексу України в 2010 році [14]. Зрозуміло, що навряд чи треба акцентувати увагу на тому, що з ранку 1 січня 2011 року ми прокинулися з галузю податкового права. Водночас на цей момент уже склалася низка визначних підстав для такого висновку.

Таким чином, розвиток податкового регулювання об'єктивно призвело до формування окремої потужної правової галузі – податкового права. Остання характеризується специфічними однорідними суспільними відносинами, які є предметом регулювання; використовує метод імперативного впорядкування поведінки учасників податкових відносин, який відрізняється певними галузевими особливостями саме в сфері оподаткування; уособлює притаманне виключно для податкового регулювання поєднання матеріального та процесуального; характеризується розвиненою системою податкового законодавства, на чолі якої знаходиться Податковий кодекс України.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Кучерявенко М. П. Курс податкового права : в 6 т. Т. II: Введення в теорію податкового права. Харків : Легас, 2004. 600 с.

[2] Про систему оподаткування : Закон України від 25.06.1991 № 1251-XII *(втрата чинності 01.01.2011).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251–12#Text (дата звернення: 06.01.2026)

[3] Про оподаткування доходів підприємств і організацій : Закон України від 21.02.1992 № 2146-XII (припинення дії від 01.01.1995). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2146–12#Text (дата звернення: 06.01.2026)

[4] Про податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів : Закон України від 11.12.1991 № 1963-XII *(втрата чинності 01.01.2011)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1963–12#Text (дата звернення: 06.01.2026).

[5] Про податок на добавлену вартість : Декрет Каб. Міністрів України від 26.12.1992 № 14–92 *(втрата чинності 01.07.1997).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14–92#Text (дата звернення: 06.01.2026).

[6] Про акцизний збір : Декрет Каб. Міністрів України від 26.12.1992 № 18–92 *(втрата чинності 01.01.2011).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18–92#Text (дата звернення: 06.01.2026).

[7] Про прибутковий податок з громадян : Декрет Каб. Міністрів України від 26.12.1992 № 13–92 *(втрата чинності 01.01.2011).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13–92#Text (дата звернення: 06.01.2026).

[8] Про податок на промисел : Декрет Каб. Міністрів України від 17.03.1993 № 24–93 *(втрата чинності 01.01.2011).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24–93#Text (дата звернення: 06.01.2026)

[9] Про місцеві податки і збори : Декрет Каб. Міністрів України від 20.05.1993 № 56–93 *(втрата чинності 01.01.2011).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56–93#Text (дата звернення: 17.11.2025).

[10] Бондаренко І. М. Кодифікація фінансового законодавства: зміст, форми та наслідки : монографія. Харків : Право, 2020. 328 с.

[11] Про плату за землю : Закон України від 03.07.1992 № 2535-XII *(втрата чинності 01.01.2011).* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2535–12#Text (дата звернення: 06.01.2026)

[12] Про податок на додану вартість : Закон України від 03.04.1997 № 168/97-ВР *(втрата чинності 01.01.2011)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168/97-вр#Text (дата звернення: 06.01.2026).
[13] Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами : Закон України від 21.12.2000 № 2181-III *(втрата чинності 01.01.2011)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181–14#Text (дата звернення: 06.01.2026).
[14] Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI *(станом на 01.01.2026)*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17#Text (дата звернення: 06.01.2026).
[15] Криницький І. Є. Теоретичні проблеми податкового процесу : монографія. Харків : Право, 2009. 320 с.
[16] Кобильнік Д. А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. юрид. акад. України. Харків, 2002. 206 с.

REFERENCES

[1] Kucheryavenko, M. (2004). A Course of Tax Law (Vols. 1–6). Vol. 2: Introduction to the Theory of Tax Law. Kharkiv: Legas.
[2] On the Taxation System: Law of Ukraine No. 1251-XII (2011, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251–12#Text
[3] On the Taxation of Income of Enterprises and Organizations: Law of Ukraine No. 2146-XII (1995, February). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2146–12#Text
[4] On the Tax on Owners of Vehicles and Other Self-Propelled Machines and Mechanisms: Law of Ukraine No. 1963-XII (2011, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1963–12#Text
[5] On the Value Added Tax: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 14–92 (1992, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/14–92#Text
[6] On the Excise Tax: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 18–92 (1992, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18–92#Text
[7] On the Personal Income Tax: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 13–92 (1992, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/13–92#Text
[8] On the Trade Tax: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 24–93 (1993, March). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24–93#Text
[9] On Local Taxes and Fees: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 56–93 (1993, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56–93#Text
[10] Bondarenko, I. M. (2020). *Codification of financial legislation: content, forms and consequences*. Kharkiv: Pravo.
[11] On Land Payment: Law of Ukraine No. 2535-XII (1992, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2535–12#Text
[12] On Value Added Tax: Law of Ukraine No. 168/97-VR (1997, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168/97-вр#Text
[13] On the Procedure for Settling Taxpayers»+ Obligations to Budgets and State Target Funds: Law of Ukraine No. 2181-III (2000, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2181–14#Text
[14] Tax Code of Ukraine No. 2755-VI (2011, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755–17#Text
[15] Krynytskyi, I. (2009). *Theoretical problems of the tax process*. Kharkiv: Pravo.
[16] Kobylnik, D. (2002). *Legal regulation of tax incentives* (Dissertation candidate, National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, Ukraine).

Микола Петрович Кучерявенко
Лейтенант, старший офіцер служби планування та координації
Відділ цивільно військового співробітництва штабу управління 2 корпусу
Національна гвардія України «Хартія»

Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Професор кафедри податкового права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: kaf_taxlaw@nlu.edu.ua

Mykola P. Kucheriavenko
Lieutenant, Senior Officer of the Planning and Coordination
Service of the Civil-Military Cooperation
Department of the Headquarters of the 2nd Corps of the National Guard of Ukraine «Khartiia»

Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Professor Department of Tax Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: kaf_taxlaw@nlu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Кучерявенко М. П. Витоки та етапи розвитку сукупності податково-правових норм до рівня сталого галузевого утворення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №2. С. 91–103. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.91.

Suggested Citation: Kucheriavenko, M. P. (2026). The Origins and Stages of Development of the Body of Tax-Law Norms Towards a Stable Sectoral Formation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 91–103. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.91.

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.104

Олександр Васильович Скрипнюк
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-7052-3729

Дмитро Олександрович Беззубов
Відділ проблем державного управління та адміністративного права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0001-7183-5206

ОНОВЛЕНА ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В УМОВАХ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Анотація. *Стаття присвячена формуванню оновленої доктрини українського адміністративного права в умовах війни, соціальних трансформацій та глибокої модернізації публічної влади. На основі синтезу класичної теоретичної спадщини та сучасної управлінської практики обґрунтовано, що адміністративне право перестає бути виключно галуззю регулювання владних відносин і перетворюється на інтегративний правовий фундамент функціювання держави в умовах підвищених ризиків різноманітного походження. Акцентовано, що війна актуалізувала потребу в соціоцентричному підході, у межах якого публічний інтерес, суспільна стійкість і колективна безпека стають визначальними орієнтирами адміністративно-правового регулювання. Особливу увагу приділено принципу верховенства права, який у новій доктрині набуває функції внутрішнього стабілізатора державної діяльності та водночас інструменту стримування надмірної дискреції. Розкрито, що верховенство права є прикладною засадою, яка забезпечує правову визначеність під час ухвалення рішень в умовах кризової динаміки та воєнного стану. Показано трансформацію функцій адміністративного права, зокрема посилення його ролі в забезпеченні інституційної стійкості, кризової координації, ризик-орієнтованого управління та захисту критичної інфраструктури. У статті доведено, що структура адміністративно-правових відносин трансформується з урахуванням сучасного стану суспільних відносин: класична владність доповнюється сервісними, координаційними, мережевими та цифровими елементами. Визначено управлінську та неуправлінську частини предмету адміністративного права та показано, що в умовах війни обидві стають рівнозначними. Сформульовано авторську позицію щодо необхідності повернення теорії державного управління до ядра адміністративного права. Доведено, що інтеграція управлінської та юридичної логіки дає змогу забезпечити стійкість та ефективність публічної влади. Визначено, що статус адміністративного права має бути концеп-*

туально розширений, воно має охоплювати правове регулювання діяльності виконавчої влади, місцевого самоврядування, державної служби, службових відносин, дисциплінарної відповідальності, регуляторної політики й тих видів юридичної відповідальності, які за своєю природою є адміністративними. Авторська модель нової доктрини адміністративного права пропонує розглядати адміністративне право як право юридично оформленого державного та публічного управління, що є інституційною основою державної стійкості та демократичного правопорядку.

Ключові слова: *адміністративне право; доктрина адміністративного права; публічна адміністрація; державне управління; соціоцентризм; верховенство права; воєнний стан; інституційна стійкість; адміністративно-правові відносини; публічний інтерес; державна служба; адміністративна відповідальність; регуляторна політика; публічне управління; національна безпека.*

Oleksandr V. Skrypniuk
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7052-3729

Dmytro O. Bezzubov
Department of Public Administration and Administrative Law
Koretsky Institute of State and Law
of the National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-7183-5206

UPDATED DOCTRINE OF UKRAINIAN ADMINISTRATIVE LAW IN THE CONDITIONS OF MODERN STATE-FORMATION

Abstract. *The article develops a new doctrine of Ukrainian administrative law shaped by the realities of war, accelerated digital transformation, and the reconfiguration of public authority. It argues that administrative law is no longer limited to regulating vertical relations between the state and the individual but becomes an integrative legal foundation for ensuring institutional resilience, public order, and collective security. In the context of wartime challenges, the doctrine shifts toward a socio-centric paradigm, in which public interest, societal stability, and state continuity constitute the core regulatory priorities. Special emphasis is placed on the rule of law as the systemic axis of the new doctrine. The article demonstrates that under wartime conditions the rule of law evolves into an internal stabiliser of governmental activity and a safeguard against excessive administrative discretion. It ensures legal certainty and proportionality in decision-making despite the crisis-driven dynamics of public administration. The func-*

tional transformation of administrative law is analysed through the strengthening of its roles in institutional continuity, crisis coordination, risk-oriented governance, and the protection of critical infrastructure. The structure of administrative legal relations is re-examined in light of contemporary developments: classical vertical authority is increasingly complemented by service-oriented, cooperative, network-based, and digitalised interactions. The article distinguishes between the managerial and non-managerial components of the subject matter of administrative law and argues that both have become equally important during wartime. A key authorial position is the necessity of reintegrating the theory of public administration into administrative law, since effective governance requires the unity of legal form and managerial substance. The article concludes that the status of administrative law must be conceptually expanded to encompass the full legal framework of public administration, including the activities of executive authorities, local self-government, public service, disciplinary liability, regulatory policy, and all types of legal responsibility that are administrative by nature. The proposed model presents administrative law as the law of legally structured public governance an integrative and system-forming branch essential for state resilience, democratic order, and the reconstruction of Ukraine.

Keywords: *administrative law; doctrine administrative law; public administration; public governance; sociocentrism; rule of law; martial law; institutional resilience; administrative legal relations; public interest; public service; administrative liability; regulatory policy; state capacity; wartime governance; national security.*

ВСТУП

Сучасний стан розвитку держави і суспільних відносин та війна стали тими каталізаторами, які не тільки прискорили еволюцію адміністративного права, а й поставили під сумнів усі раніше усталені конструкції цієї галузі. Українська Держава опинилася в умовах, коли традиційні моделі адміністративно-правового регулювання вже не забезпечують ефективність, правову стійкість і відповідність вимогам забезпечення національної безпеки. Формування нової доктрини адміністративного права в цих умовах стало як теоретичним завданням, так і перетворилося на необхідність виживання держави, засіб забезпечення прав людини та інституційної спроможності виконавчої влади.

Попередні етапи доктринального розвитку, зокрема концепції та ідеї, досліджені в працях науковців галузі адміністративного права й теорії управління середини – кінця XX століття, заклали фундамент для переходу від державоцентристської до людиноцентристської парадигми адміністративного права. Відомі положення щодо необхідності формування публічно-сервісної ідеології стали основою української адміністративної реформи кінця 90-х та початку 2000-х років. Фактично прийняття законів України «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру» закріпило цю парадигму на нормативному рівні. Проте соціальні кризи та війна, що триває з 2014 року, радикально змінили суспільні умови, актуалізувавши необхідність нової хвилі доктринального переосмислення.

Сьогодні адміністративне право не може обмежуватися лише сервісністю чи процедурною визначеністю. В умовах загрози існуванню держави воно мусить

включати безпекову раціональність, інституційну стійкість, соціальну відповідальність і здатність реагувати на надзвичайні ситуації. Тобто в основі нової доктрини має бути соціоцентричний підхід, у якому права людини забезпечуються не лише через сервісність держави, а й через збереження самої державності, захист суспільства та функціювання критичних інституцій.

У цьому контексті адміністративне право є галуззю, що забезпечує впорядкування діяльності виконавчої влади, стійкість національної системи управління в умовах війни, кіберзагроз, енергетичної кризи, релокації населення і підприємств, установ, організацій та необхідності безперервного функціювання публічних послуг. Саме тому оновлена доктрина адміністративного права має включати нові елементи, зокрема інституційну безпеку, ризик-орієнтоване регулювання, алгоритмізовану державність, цифрову відповідальність, ефективність та стійкість управлінських рішень.

Оновлена доктрина українського адміністративного права – це еволюційний розвиток людиноцентричної концепції з урахуванням усіх тенденцій державотворення: війни, європеїзації, енергетичної кризи, зміни структури економіки. Вона інтегрує людину, суспільство та державу в єдину систему захисту й розвитку, де публічна влада діє заради забезпечення трьох основних конституційних цінностей, якими є життя, свободи й стійкості. Саме цей підхід відкриває шлях для формування модернізованої моделі адміністративно-правового регулювання, яка відповідає викликам XXI століття та реаліям української боротьби за існування.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Проблеми класичного адміністративного права в історичному контексті розкриваються в працях Геракліта, Платона, Демокріта, І. Канта, Г. Гегеля, Н. Гартмана, Н. Делмаре, Й. Юсті та інших філософів, учених- правників.

На сучасному етапі розвитку адміністративного права проблеми доктрини адміністративного права досліджували такі науковці, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Д. О. Беззубов, О. М. Бандурка, Н. П. Бортник, М. І. Козюбра, В. М. Князєв, В. К. Колпаков, З. Р. Кісіль, А. В. Кубаєнко, В. І. Луговий, В. Л. Ортинський, О. В. Скрипнюк, Ю. С. Шемчушенко, В. В. Цвєтков та ін.

Методологічну основу статті становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, використання яких зумовлене необхідністю глибокого теоретичного осмислення трансформаційних процесів у сфері адміністративного права та публічної влади в умовах війни. Вихідним є *діалектичний* метод, що дає змогу розглядати адміністративно-правову систему в її розвитку, суперечностях і внутрішній логічній цілісності. Саме він уможливив виявлення змін, які відбуваються в структурі та функціях галузі під впливом безпекових, соціальних і управлінських факторів.

Системний метод застосовано для аналізу адміністративного права як комплексної, багатовимірної галузі публічного права, що охоплює державне управління, місцеве самоврядування, публічну службу, адміністративні процедури та від-

повідальність. Такий підхід дав змогу розкрити інтегративний характер нової доктрини та визначити роль адміністративного права у формуванні державної стійкості.

Метод *структурно-функційного аналізу* використано для обґрунтування трансформації функцій адміністративного права, їхнього переходу від класичних регулятивних і охоронних до стратегічних – стабілізаційних, координаційних і ризикорієнтованих.

Порівняльно-правовий метод застосовано для оцінки еволюції підходів до розуміння предмету адміністративного права, а також співвідношення державного й муніципального управління в європейських правових системах. Це дало змогу продемонструвати об'єктивність тенденції до зближення цих сфер у межах єдиної публічно-адміністративної конструкції.

Формально-юридичний метод забезпечив точність аналізу понять, конструкцій та категорій адміністративного права, зокрема владність, адміністративно-правові відносини, адміністративну відповідальність, державну службу та публічний інтерес. Його застосування дало змогу уточнити межі імперативного і диспозитивного методів правового регулювання та показати їхню взаємодію в сучасних умовах.

Метод *логіко-догматичного аналізу* дав змогу обґрунтувати потребу в поверненні теорії державного управління до ядра адміністративного права, а також виокремити авторські концептуальні положення щодо статусу галузі. На його основі сформовано цілісне бачення нової адміністративно-правової доктрини, в якому поєднано ідейну спадщину класичної наукової школи та потреби воєнного часу.

Таким чином, використання комплексної методології дало змогу сформувати доктринально виважену та інтелектуально інтегровану концепцію розвитку українського адміністративного права в умовах війни, з урахуванням його ролі в забезпеченні державної стійкості, демократичного правопорядку та публічного інтересу.

Мета статті визначення ключових параметрів змін в адміністративному праві в сучасних умовах розвитку держави та встановлення базових засад для подальшого розвитку науки адміністративного права України.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Теоретичні засади нової доктрини адміністративного права в сучасних умовах

Початок XXI століття в Україні поставив перед адміністративним правом принципово нові виклики, які не могли бути передбачені жодною попередньою доктриною. Війна, кризові зміни глобального безпекового середовища, руйнування інфраструктури, постійна мобілізаційна напруга та необхідність безперервного функціювання державного апарату створили ситуацію, в якій функціювання адміністративно-правової системи набуло якісно іншого змісту. Класична людино-

центрична доктрина адміністративного права, сформульована В. Б. Авер'яновим як реакція на бюрократизм та адміністративно-командний стиль управління [1], уже не в усіх моментах відповідає всій складності моделі публічної влади, яка діє в стані постійної екзистенційної загрози. На сьогодні треба констатувати, що вона не втратила цінності, а її логічне продовження у формі наукової еволюції потребує розширення в бік соціоцентричного та безпекового вимірів.

Основою нової доктрини стає розуміння того, що адміністративне право в умовах війни перестає бути виключно галуззю регулювання відносин між державою та громадянами. Воно перетворюється на гарант функційної цілісності держави як інституції, яка забезпечує можливість реалізації прав і свобод, збереження суспільства та життєздатність демократичного режиму. Саме тому адміністративне право набуває ознак системоутворювальної сфери, що виявляється в завданнях, які виходять за межі класичних функцій і включають забезпечення стійкості публічного управління, захист критичної інфраструктури, протидію ризикам різного походження, які мають державно-екзистенційний характер, а також формування механізмів алгоритмізованого й водночас юридично визначеного прийняття рішень.

У цій площині постає фундаментальна теоретична зміна у зсуві від «права для нормального стану» до «права для умов надзвичайності, що не виходить за межі правопорядку». Адміністративне право має забезпечувати можливість оперативних рішень, проте обмежених належними процедурними вимогами, визначеними принципами верховенства права й юридичної раціональності. Сформована вимога до діяльності органів виконавчої влади в кризових умовах дає змогу сформувати основні ознаки такої діяльності: оперативність, передбачуваність, нормативну пропорційність і відповідальність за реалізацію прийнятих рішень. Саме ці вимоги створюють основу для нового доктринального змісту адміністративного права, баланс між оперативністю та нормативною легітимністю, що стає організаційним каскадом оновленої моделі адміністративного права.

Війна з рф (з 2014) висвітлила недостатність уявлення про адміністративне право як про галузь, що регулює взаємовідносини між владою і громадянами в сервісно-орієнтованому аспекті. Ядром сьогоднішніх державних рішень є не тільки публічна сервісність, а й юридична стійкість, тобто стійкість інституцій, процедур, територіальних громад, ланцюгів постачання, інформаційних систем, оборонних механізмів. Адміністративне право як фундаментальна галузь права вимушене реагувати на ці потреби через інституціоналізацію нових механізмів у формі ризик-орієнтованого управління, спеціальних адміністративних режимів, процедур кризової координації, кіберзахисту державних систем, стійкості критичної інфраструктури. Всі ці компоненти становлять нову сутність галузі, що розширює її предмет і збагачує змістовну структуру.

Концептуальним підґрунтям нової доктрини стає соціоцентрична парадигма, у межах якої забезпечення прав людини нерозривно пов'язане зі збереженням цілісності соціального простору. У цій логіці права та свободи особи не можуть

розглядатися поза можливістю держави підтримувати обороноздатність, функціювання інституцій та захист суспільства. Соціоцентричність розвиває людиноцентризм і розкриває його глибинні умови, в яких жодна свобода людини та громадянина не існує поза державністю, яку необхідно захищати. Саме тому оновлена доктрина адміністративного права прагне поєднати інтереси особи й інтереси суспільства, не ставлячи їх у конфлікт, а формуючи підхід, у якому безпека є передумовою свободи.

Отже, теоретичні засади нової доктрини адміністративного права ґрунтуються на поєднанні трьох стрижневих компонентів: людиноцентричної традиції української адміністративно-правової науки, соціоцентричної адміністративної моделі захисту суспільства та безпекової раціональної природи публічного управління в умовах війни. Це створює підґрунтя для подальшого формування цілісної концепції розвитку галузі, здатної забезпечити ефективне, легітимне та стійке функціювання держави в XXI столітті.

2.2. Трансформація змісту та принципів адміністративного права під впливом воєнних викликів

Процеси європеїзації та війна докорінно змінили змістову природу українського адміністративного права, оскільки зруйнували традиційну парадигму його відносної стабільності й перевели галузь у режим постійної адаптації до нових загроз. Там, де раніше домінували принципи сервісної спрямованості, нормативної передбачуваності та процедурної рівноваги, нині дедалі більшої ваги набувають категорії інституційної стійкості, оперативності й стратегічної доцільності, які мусять бути інтегровані в доктринальну парадигму державного управління без шкоди для верховенства права. Трансформація принципів адміністративного права становить фундаментальний процес, що переосмислює архітектоніку публічної влади відповідно до умов, у яких держава має забезпечувати виживання та відновлення в умовах надзвичайних режимів.

Передусім змінюється уявлення про предмет адміністративного права. Традиційно він визначався через регламентацію виконавчої та розпорядчої діяльності, функціювання державного апарату та захист прав і свобод громадян від потенційних зловживань владою. Сьогодні його зміст розширюється до регулювання критично важливих сфер, якими є оборони держави, внутрішньої безпеки, цивільного захисту, кіберстійкості, енергетичної автономії, мобілізаційної готовності. Адміністративне право починає виконувати функцію нормативної опори державності: стабілізує управлінську систему в періоди різкої зміни зовнішніх умов, забезпечує дієвість публічної влади там, де інші галузі права виявляються надто інерційними.

Фундаментальна трансформація стосується також принципів галузі. Верховенство права, яке послідовно визначається нами через «соціоцентричну норму адміністративного права» [2], у воєнних умовах набуває ще ширшого змісту: воно стає запобіжником проти хаотичності та неконтрольованої дискреції, які можуть

виникнути внаслідок надзвичайної мобілізаційної необхідності. У цьому сенсі верховенство права стає основним організаційним елементом державних потреб, тобто структурує їх, формуючи систему правових меж, що гарантують збереження правової природи виконавчої діяльності навіть тоді, коли умови вимагають максимально швидких рішень.

Принцип пропорційності в адміністративному праві набуває нового виміру. Він забезпечує перевірку адекватності обмежень прав людини окремим управлінським рішенням, а у воєнних умовах пропорційність стає інструментом узгодження двох взаємозалежних цінностей, тобто захисту держави та збереження правового порядку. Держава в особі органів виконавчої влади має право діяти рішуче, але її дії мають залишатися цілеспрямованими, обґрунтованими та зумовленими реальними загрозами. Пропорційність у воєнний час стає стратегічним принципом, який визначає, що державна влада має діяти системно й передбачувано в довгостроковій перспективі.

Змінюється також принцип підконтрольності й підзвітності виконавчої влади. У звичайному правовому режимі контроль зосереджувався переважно на процедурних аспектах діяльності органів влади та захисті прав громадян. Натомість у воєнних умовах контроль набуває іншої логіки: він виконує роль механізму забезпечення інституційної стійкості, нагляду за функційною здатністю органів влади, запобігання управлінським поломкам, що можуть загрожувати національній безпеці. Це перегукується з ідеями В. Б. Авер'янова, які підкреслюють правову природу контролю як гарантії законності в діяльності органів виконавчої влади з позицій вимірювання ефективності їхньої діяльності [3]. Тепер цей підхід набуває нового методологічного сенсу в тому, що контроль є засобом обмеження та водночас механізмом забезпечення ефективності функціювання державної влади в умовах нестабільності.

Особливого значення набуває принцип інституційної стійкості, який у попередній доктрині був сформульований як самостійний, але імпліцитно присутній у концепції «державної спроможності». У воєнних умовах він стає ключовим, тобто адміністративне право має забезпечити здатність органів влади діяти безперервно, адаптуватися до загроз, зберігати стабільність функціонування в ситуаціях руйнування інфраструктури чи критичних систем. Інституційна стійкість стає організаційним принципом. Як *правовий принцип* вона вимагає закріплення інструментів кризового реагування, алгоритмів безперервності управління, планів резервного функціювання та гнучких процедур для ухвалення рішень.

Нарешті, трансформується принцип відкритості й участі громадян. Він набуває іншої форми, яка полягає у відкритості влади у воєнних умовах щодо збалансованості з безпековими потребами та участі громадян, що організована в такий спосіб, який не створює додатковий ризиків для оперативності управління. Публічна влада має залишатися комунікативною та відкритою в балансі із забезпеченням режимів державної таємниці, обороноздатності та захисту критичної інформації.

Отже, режим воєнного стану змінює юридичну природу принципів адміністративного права, розкриваючи глибинні зв'язки між правом, державністю та безпекою. Адміністративне право стає галуззю, що зорієнтована на забезпечення сервісних взаємин між владою і громадянами та стає правом стійкості, правом інституційної відповідальності, правом державного захисту, що водночас зберігає фундаментальні правові орієнтири демократичної держави.

2.3. Оновлена інтерпретація суспільної (соціальної) цінності адміністративного права в соціоцентричній парадигмі

У новій адміністративно-правовій доктрині суспільна цінність адміністративного права постає як фундамент, на якому ґрунтується сама можливість функціювання держави в умовах війни. Якщо в попередній, переважно людиноцентричній парадигмі, соціальна цінність цієї галузі зводилася до забезпечення прав і свобод особи у взаєминах із публічною адміністрацією, то в сучасних умовах вона набуває значно ширшого, системного змісту. Адміністративне право має гарантувати одночасно індивідуальну автономію та життєздатність усіх суспільних відносин, тобто його безпеку, стійкість, здатність до самовідтворення. Саме тому соціоцентрична доктрина посилює гуманістичний вимір адміністративного права та ставить його в ширший контекст у формі збереження цілісності суспільства й держави.

У режимі воєнного часу стає очевидним, що реалізація прав людини можлива лише за наявності дієздатної, структурно та функційно впорядкованої держави. Тому основна суспільна цінність адміністративного права полягає в створенні таких умов, за яких публічна влада може діяти швидко, ефективно й водночас нормативно визначено, забезпечуючи безпеку та стійкість соціальної системи. Цей підхід відповідає внутрішній логіці класичної доктрини, в якій адміністративне право – це захист особи від свавілля влади та право організації державного управління [4]. У сучасних умовах ця теза отримує принципово нове звучання, яке полягає в тому, що організаційна функція адміністративного права набуває першочергового значення, бо від неї залежить здатність держави чинити опір зовнішній агресії та протидіяти внутрішнім загрозам.

Соціоцентричний підхід дає змогу по-іншому побачити соціальну місію адміністративного права. Вона полягає в забезпеченні збалансованої взаємодії між індивідуальними правами та колективними інтересами, які в умовах війни стають взаємозалежними. Захист суспільства від загроз – це не просто державний обов'язок, а осередок ціннісного змісту адміністративного права, яке набуває функції гаранта соціальної стабільності. У цьому полягає його етична й правова значущість: адміністративне право стає тією нормативною системою, яка підтримує порядок, коли навколо панує правовий хаос, формує межі, коли обставини вимагають рішучості, і зберігає правову логіку, коли суспільство перебуває в стані протидії збройній агресії.

На рівні доктрини це означає істотне переосмислення категорії «публічного інтересу». Якщо раніше його тлумачили через призму балансу між індивідом і владою, то сьогодні він набуває значення гарантії колективного виживання та забезпечення національної безпеки. Публічний інтерес ототожнюється зі стійкістю суспільства, його безпекою, захистом критичної інфраструктури, підтриманням управлінської спроможності держави. Це й є та «соціальна цінність» адміністративного права, яку варто розглядати в правовому та державотворчому вимірах [3].

Отже, оновлена доктрина адміністративного права базується на тому, що в період війни головна суспільна цінність галузі полягає в здатності забезпечити функційну цілісність суспільства та створити нормативні умови для виживання держави як носія правопорядку. Ця цінність реалізується через три ключові вектори – підтримання стійкості інституцій, забезпечення ефективності публічного управління та інтеграцію правових механізмів у систему національної безпеки. Саме ці компоненти, осмислені на теоретичному рівні, формують нову якість адміністративного права як його здатність одночасно охороняти людину, суспільство і державу.

2.4. Принцип верховенства права як системна складова нової адміністративно-правової доктрини

У сучасних умовах війни, коли саме існування держави та її інституцій опинилося під загрозою, принцип верховенства права постає як базова юридична вимога, методологічна вісь, навколо якої формується оновлена доктрина українського адміністративного права. Його зміст виходить далеко за межі формальної законності: він охоплює моральні, інституційні й організаційні виміри, що визначають характер публічної влади в період екзистенційних викликів. В умовах, коли державі доводиться діяти в умовах підвищення режимів державної таємниці, підвищення обороноздатності та посиленої мобілізації, саме верховенство права забезпечує той баланс, який дає їй змогу залишатися демократичною, легітимною та внутрішньо впорядкованою.

У контексті війни принцип верховенства права виконує функцію внутрішнього «стабілізатора» державної влади. Він утримує публічну адміністрацію в межах правової логіки, коли зовнішні обставини підштовхують її до надмірної експансії повноважень. Це означає, що навіть за умов швидкого ухвалення управлінських рішень влада зобов'язана діяти так, щоб ці рішення зберігали правову передбачуваність і відповідність принципам пропорційності й обґрунтованості. Верховенство права формує правову доктрину, яка не дає змоги безпековій необхідності перерости в правову диктатуру. У цьому полягає його фундаментальне значення: воно обмежує державу та структурує її діяльність у межах нормативної передбачуваності.

Адміністративне право не може існувати без міцного зв'язку з верховенством права, оскільки саме цей принцип перетворює управління з технічної діяльнос-

ті державних органів влади на правовий процес [5]. У сучасних умовах верховенство права стає умовою стійкості самої держави. Правові процедури, контрольні механізми, гарантії захисту прав – усе це є елементом оперативності та гарантією того, що управлінські рішення матимуть легітимний, узгоджений і передбачуваний характер. Тільки так можливо забезпечити мобілізаційний потенціал суспільства, адже громадяни довіряють не просто державі, а державі, яка діє в правовий спосіб.

У межах нової доктрини адміністративного права принцип верховенства права інтегрується з категорією інституційної стійкості. Це означає, що правомірність діяльності органів виконавчої влади розглядається як складник їхньої здатності здійснювати свої функції безперервно, прогнозовано та прозоро. Адміністративне право формує критерії внутрішньої якості державної влади, та забезпечує її здатність діяти в довготривалій перспективі. Саме в цьому полягає еволюція від класичного правового формалізму до правової раціональності, по суті, верховенство права стає інтелектуальним і функційним ядром усієї системи публічного управління.

Особливого значення набуває взаємозв'язок верховенства права та забезпечення національної безпеки. У попередніх доктринальних моделях ці категорії часто сприймалися як такі, що існують у площині правового казусу. Однак оновлена доктрина доводить, що забезпечення національної безпеки є одним із природних виявів верховенства права. Необхідність захисту держави та її громадян є частиною правового порядку, тому заходи безпеки можуть і мають вписуватися в структуру правової пропорційності та правомірності. Верховенство права як принцип у діяльності органів виконавчої влади забезпечує її інституційний ресурс, внутрішню дисципліну та здатність діяти легітимно й юридично передбачувано [6].

Змістовне наповнення верховенства права в новій доктрині включає кілька ключових елементів, якими є примат правової норми над адміністративною доцільністю, обов'язок органів виконавчої влади аргументувати свої рішення, наявність ефективного контролю; забезпечення прав людини як стратегічного вектора державної політики, недопущення невиправданого розширення дискреції. У цій синтезованій моделі верховенство права є дієвим механізмом саморегуляції державної влади.

Отже, принцип верховенства права у воєнних реаліях зберігає своє значення та набуває функції системоутворювальної основи сучасної адміністративно-правової доктрини. Він забезпечує узгодженість державної діяльності, формує межі її оперативності, гарантує правову стійкість і легітимність управлінських рішень. Саме тому оновлена доктрина адміністративного права виростає навколо верховенства права як її фундаментального каркасу, який дає змогу державі залишатись юридично легітимною та нормативно передбачуваною навіть у період збройної агресії та внутрішніх ризиків і загроз.

2.5. Предмет адміністративного права: класичне розуміння в контексті нової доктрини

Класичний підхід до визначення предмету адміністративного права формувався як відповідь на потребу впорядкування виконавчо-розпорядчої діяльності держави та встановлення меж владного втручання у сферу прав і свобод громадян. У традиційних доктринальних моделях предмет адміністративного права охоплював систему суспільних відносин, що виникають у процесі організації та здійснення публічної адміністрації, реалізації виконавчої влади, застосування адміністративних актів, а також у зв'язку з контролем, наглядом і застосуванням адміністративного примусу. Цей підхід був спрямований на забезпечення правового порядку в діяльності адміністративних органів і захист особи від можливих зловживань.

Методологія вимагає комплексного аналізу предмету з урахуванням позицій філософії, права та соціології. У цьому аспекті предмет адміністративного права залишається незмінним, але змінює фокус уваги дослідників [7].

Наукова сила класичного розуміння предмету адміністративного права полягає в тому, що воно сформувало стійку основу для подальшої еволюції галузі. Предмет адміністративного права визначався як динамічний та багатошаровий комплекс відносин, у центрі яких знаходиться публічна влада в її організуючому, регулювальному та примусовому вимірах. Саме ця логіка дала змогу адміністративному праву стати галуззю, яка описує механізм діяльності виконавчої влади й одночасно формує нормативні рамки цієї діяльності, надаючи їй структурованості та правової легітимності.

Із позицій класичного підходу предмет адміністративного права має три фундаментальні компоненти. По-перше, це відносини, що виникають у процесі реалізації виконавчої влади, зокрема виконання законів, організаційного керівництва, регулятивної діяльності та управлінських функцій держави. По-друге, це відносини між органами публічної адміністрації та приватними особами, в яких забезпечується баланс між владними повноваженнями та забезпеченням правам громадян. По-третє, це відносини, пов'язані з контролем і наглядом за діяльністю адміністрації та із застосуванням адміністративної відповідальності, що гарантують законність і дисципліну в діяльності органів виконавчої влади.

У межах нової доктрини значення цих компонентів суттєво розширюється, тому що предмет адміністративного права не може бути обмеженим лише традиційною сферою виконавчо-розпорядчих відносин. Він охоплює також відносини, пов'язані з функціюванням критичної інфраструктури, забезпеченням національної безпеки, діяльністю органів виконавчої влади в кризових ситуаціях, управлінням ризиками, захистом даних, алгоритмізацією державних процесів, кіберстійкістю та взаємодією держави з недержавними установами й організаціями в сфері забезпечення національної безпеки.

У цьому сенсі класичний предмет адміністративного права трансформується через розширення підходів тлумачення в реаліях сучасного стану державотворен-

ня. Оновлена доктрина не заперечує традиційного змісту галузі, а включає його як структурну основу для окреслення ширшого кола відносин, що виникають у процесі забезпечення національної безпеки та державної стійкості. Адміністративне право стає правом функціювання публічної влади в усьому її системному, безпековому й інституційному вимірах.

Отже, предмет адміністративного права в новій доктрині продовжує класичну традицію та набуває іншої глибини. Держава, яка діє в умовах війни, потребує належної організації своєї виконавчої діяльності та нормативного забезпечення своєї життєздатності. Предмет адміністративного права в сучасних умовах включає класичні відносини виконавчого управління й інші аспекти публічної діяльності, що визначають стійкість і безпекову спроможність держави. *У цьому ми вбачаємо його нову соціальну та державотворчу роль адміністративного права в умовах війни та повоєнного відновлення України.*

2.5.1. Управлінська та неуправлінська частина предмету адміністративного права

У теорії адміністративного права предмет галузі формувався навколо управлінської діяльності виконавчої влади як її сутнісного ядра. Проте реальна еволюція державності, посилена викликами війни, доводить, що адміністративне право не може бути описане виключно через управління у вузькому значенні. Його предмет має двокомпонентну структуру: управлінську та неуправлінську, причому обидві частини є рівнозначними в доктринальному вимірі, але різними за природою відносин, які вони охоплюють.

Управлінська частина предмету адміністративного права охоплює класичні відносини, що виникають у процесі реалізації публічної влади. Це сфера виконавчої діяльності держави, де ухвалюють владні рішення, видають адміністративні акти, здійснюють внутрішнє та зовнішнє управління, організовують діяльність підвідомчих структур, здійснюють контроль, нагляд і застосування заходів адміністративного примусу. Управлінському складнику властиві імперативність, вертикальна організація та владний характер рішень, що надає цій частині предмету чітко вираженого публічно-владного спрямування.

Саме управлінська природа цих відносин становила центральний елемент предмету адміністративного права в історичній доктрині. Адже адміністративне право постало як право організації та порядкування діяльності виконавчої влади, як правовий механізм обмеження владної дискреції та встановлення процедурної визначеності у сфері публічної діяльності. У цьому сенсі управлінська частина залишається ядром галузі й сьогодні, визначаючи структурну єдність адміністративно-правових норм і процедур.

Однак поряд із цим класичним ядром дедалі більшого значення набуває *неуправлінська частина предмету адміністративного права*, тобто сфера публічних відносин, які, хоч і пов'язані з діяльністю публічної адміністрації, але не мають

владного або імперативного характеру. Це відносини сервісного надання адміністративних послуг, участі громадян у виробленні рішень, консультативні процедури, інтеракції у сфері публічно-приватного партнерства, діяльність у режимі електронного врядування, самостійно регульовані механізми та регульована автономія суб'єктів адміністративного права, залучених до виконання публічних функцій. Вони не є управлінськими у класичному сенсі, бо передбачають договірні відносини між державою та іншими суб'єктами права, надання сервісних послуг, комунікації і партнерство без прямого владного приписування.

Неуправлінська частина предмету адміністративного права традиційно була другорядною для теоретичних досліджень, оскільки не вписувалась у жорстку модель державоцентричного адміністративного регулювання. Проте із прийняттям Законів України «Про адміністративні послуги», «Про адміністративну процедуру», розвитком цифрових сервісів, а особливо із початком війни ця частина предмету стала не менш важливою з управлінською та набула примату соціуму та суспільного інтересу перед приватним, тобто визначила вектор «соціоцентричності адміністративного права» [2]. Адже саме вона забезпечує соціальну легітимність влади, підтримує довіру до державних інституцій, формує механізми взаємодії держави й суспільства у критичних умовах.

У воєнний час неуправлінська частина предмету адміністративного права набуває особливого значення через потребу в публічній комунікації, координації добровольчих і волонтерських структур, взаємодії з міжнародними та приватними партнерами, забезпеченні безперервності електронних сервісів та інформування населення про ризики та небезпеки. Ці відносини не є управлінськими в суто владному сенсі, проте вони формують критичний контур функціювання держави, створюючи соціальну матерію публічного управління.

Отже, оновлена доктрина адміністративного права передбачає дуальність предмету цієї галузі та концептуальне посилення взаємозв'язків між ними. Управлінська частина забезпечує владну силу та організаційну впорядкованість державних рішень, а неуправлінська забезпечує їхню соціальну вмотивованість, легітимність і адаптивність до потреб суспільства. У поєднанні вони формують цілісну конструкцію предмету адміністративного права, здатну забезпечити функціювання держави в умовах нестабільності, високої динаміки ризиків і постійної необхідності збереження інституційної стійкості.

2.6. Методологічні основи нової доктрини адміністративного права

Методологія адміністративного права завжди була відображенням внутрішньої природи державності та публічної влади. В історичній парадигмі її основу становив імперативний метод, що відповідав односторонньому, владному характеру управлінських відносин. Диспозитивний метод, який допускає автономію волі сторін, довгий час залишався периферійним. Проте сучасна трансформація державності, посилена викликами війни та процесами європеїзації, змінює тради-

ційне співвідношення імперативного та диспозитивного методів, надаючи їм нового змісту й методологічної ваги.

Імперативний метод залишається основою адміністративно-правового регулювання, оскільки саме він забезпечує організаційну єдність держави, оперативність ухвалення рішень і можливість протидії загрозам. У воєнних умовах потреба в імперативності зростає: рішення органів виконавчої влади мають бути швидкими, обов'язковими, однозначними й такими, що забезпечують мобілізацію ресурсів, функціювання критичної інфраструктури й обороноздатність. Імперативний метод у цих умовах – це механізм збереження державності. Він створює простір нормативної визначеності в умовах організаційного хаосу, стабілізує управлінську вертикаль, забезпечує реалізацію пріоритетних функцій публічної адміністрації.

Проте сучасна реальність показує, що імперативність сама по собі не є достатньою для забезпечення стійкості держави. Диспозитивний метод, що традиційно характерний для приватного права, дедалі активніше входить у сферу адміністративно-правового регулювання, але не як заперечення владної природи галузі, а як механізм соціальної адаптивності. Він постає там, де необхідною є участь громадян, діяльність неурядових організацій, публічно-приватні партнерства, саморегулівні, ветеранські структури, взаємодія волонтерських і недержавних інституцій, тобто в сферах, у яких держава не може забезпечити ефективність без залучення соціальних суб'єктів.

У воєнний час диспозитивний метод стає способом мобілізації суспільного потенціалу, саме через його застосування держава визначає стратегічні рамки, але залишає простір для автономної діяльності суб'єктів, які здатні оперативно реагувати на локальні виклики. Це виявляється в функціонуванні територіальної оборони, волонтерських мереж, цифрових ініціатив, взаємодії держави з приватними операторами критичної інфраструктури. Диспозитивність стає інструментом її стійкості, вона дає змогу розширити функційне поле публічної адміністрації без надмірної концентрації повноважень.

Методологія нової доктрини адміністративного права ґрунтується на діалектичній взаємодії імперативного та диспозитивного методів. Імперативність забезпечує цілісність і керованість держави, а диспозитивність – її адаптивність і соціальний складник. Вони формують синтетичну модель правового регулювання, яка дає змогу державі функціонувати в умовах підвищеної небезпеки та швидких змін.

У цьому сенсі оновлена методологія адміністративного права виходить за межі традиційної дихотомії управління й партнерства. Вона формує простір, у якому владні механізми та механізми автономної участі доповнюють один одного. Така модель відповідає соціоцентричній парадигмі: інтерес суспільства реалізується через поєднання обов'язкового (державного) та можливого (суспільного), централізованого та децентралізованого, нормативного та самостійно організаційного характеру діяльності.[7]

Отже, методологічна структура нової доктрини адміністративного права визначається гармонійною взаємодією імперативного та диспозитивного методів. Імперативність забезпечує державну волю, диспозитивність – соціальну участь; імперативність формує порядок, диспозитивність – іноновленаційність; імперативність гарантує рішення, диспозитивність є гарантом їхньої реалізації. У такому синтезі ми вбачаємо формування адміністративного права, здатного ефективно й оперативно реагувати на загрози та забезпечувати стійке майбутнє держави.

2.7. Функції адміністративного права та їхня трансформація в умовах війни

Функції адміністративного права завжди відображали його внутрішню природу як галузі, покликаної організовувати діяльність публічної влади та забезпечувати правовий порядок у сфері державного управління. Вони були тим концептуальним інструментарієм, що дав змогу зрозуміти роль адміністративного права в механізмі державності, визначити його місце в системі публічного права й окреслити його соціальну місію. Проте війна докорінно змінила функційні акценти держави та зміст самих функцій адміністративного права. Ті функції, які в мирні часи мали стабільний характер, у воєнний період набули іншого значення, іншої природи, іншої ваги.

У класичній правовій парадигмі провідними функціями адміністративного права були регулятивна, охоронна, організаційна та правоохоронна. Вони забезпечували правове оформлення управлінських процесів, захист прав громадян, установлення меж владних повноважень і підтримання правового порядку. Ці функції залишаються важливими, але їхня роль і внутрішній зміст змінилися внаслідок трансформації самої державності [3].

Регулятивна функція у воєнний час виходить за межі традиційної організації виконавчої діяльності. Вона охоплює сфери, які раніше знаходилися поза її інтенсивною увагою, тобто мобілізацію людських і матеріальних ресурсів, функціювання критичної інфраструктури, цивільний захист, кібербезпеку, інформаційну стійкість, забезпечення логістичних ланцюгів. Регулятивна функція набуває рис стратегічної домінанти, вона формує правові механізми, що забезпечують можливість держави продовжувати функціонування в стані війни та під час зовнішніх атак на її системи.

Організаційна функція трансформується в напрямі підтримання інституційної стійкості. Якщо раніше вона зводилася до встановлення процедур, структури органів і порядку їхньої діяльності, то нині її зміст охоплює розроблення механізмів безперервності управління, альтернативних режимів роботи органів влади, планів дій у разі руйнування інфраструктури, а також координацію державних і недержавних суб'єктів. Війна продемонструвала, що організаційна функція адміністративного права є передусім функцією підтримання життєздатності держави.

Охоронна та правоохоронна функції також набувають нової динаміки. У мирний час вони були спрямовані переважно на забезпечення законності, запобіган-

ня зловживанням, захист громадян від надмірного втручання влади. У воєнних умовах ці функції набувають подвійного виміру: вони мають гарантувати, з одного боку, безпеку держави від загроз, а з іншого – збереження правового порядку, щоб застосування владних заходів не виходило за межі законності. Отже, охоронна функція стає функцією захисту особи та функцією захисту держави, її інститутів, її спроможності діяти.

Особливої ваги набуває координаційна функція адміністративного права. Вона не була виділена в класичній доктрині як самостійна, проте сучасні реалії доводять, що саме через координацію здійснюється управління в умовах багаторівневих загроз. Координація між органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням, силами оборони, приватним сектором, волонтерськими структурами, міжнародними партнерами – це стратегічна функція адміністративного права, яка визначає здатність держави вистояти.

Не менш важливою в умовах війни стала функція *інституційної стабілізації*, яка виникла внаслідок потреби зберігати ефективність функціювання державного механізму під час зовнішніх атак, ракетних обстрілів, кіберзагроз, переміщення органів влади та порушення ланцюгів постачання. Адміністративне право є гарантом цієї стабільності через процедури, механізми резервного управління, правові режими надзвичайних станів та нормативні інструменти безперервності.

У сучасних умовах актуальності набуває функція *ризик-орієнтованого управління*, яка в класичній парадигмі була малорозвиненою. Вона виникає як реакція на необхідність прогнозувати, попереджати та мінімізувати загрози, що виникають унаслідок воєнних дій. Адміністративне право починає регулювати ризики, тобто реагувати та формувати правила їхнього управління.

Отже, функції адміністративного права сьогодні – це динамічна мережа інструментів, що забезпечує стійкість держави, захист громадян і впорядкування публічної діяльності в умовах підвищеної небезпеки. Трансформація функцій доповнює класичну доктрину та розширює її, вписуючи в ширший контекст державної безпеки, інституційної спроможності та соціальної стійкості суспільства до зовнішніх загроз.

2.8. Дихотомія адміністративного права та нове розуміння владності адміністративно-правових відносин

Одним із ключових структурних вузлів адміністративного права є традиційна доктринальна дихотомія, тобто імперативно-владний характер адміністративно-правових відносин протиставляється їхній сервісній, координаційній та комунікаційній природі. У класичній доктрині досить довго домінувало уявлення про те, що адміністративно-правові відносини є суто владовідносинами, зведеними до схеми «влада та підпорядкування». Ця формула відповідала умовам пострадянського, бюрократично конструйованого адміністративного права, де пріоритет виконавчої влади був незаперечним, а межі дискреції фактично формували саму структуру галузі.

В. Б. Авер'янов одним із перших звернув увагу на евфемістичність такої конструкції [3]. Він послідовно доводив, що звуження адміністративно-правових відносин до вертикального владного впливу не лише спрощує їхню природу, а й позбавляє галузь можливості розвитку. Владні відносини, безперечно, становлять ядро адміністративного права, однак сама галузь не може бути зведена лише до них, оскільки адміністративне право регулює як владні, так і організаційні, сервісні, процедурні, координаційні форми діяльності публічної адміністрації. Тому дихотомія між «владністю» і «сервісністю» – це внутрішня структурна характеристика галузі.

Сьогодні, в умовах євроатлантичного вибору України, ця дихотомія набуває якісно нового змісту через необхідність дотримання балансу державного та приватного інтересу [2]. Війна оголила потребу в сильній, упорядкованій, оперативній публічній владі, актуалізувавши владний, примусовий, імперативний характер адміністративного права. Проте одночасно вона продемонструвала, що виживання держави неможливе без горизонтальних форм взаємодії, без участі громадянського суспільства, без координації з приватними суб'єктами та саморегульованими структурами. У цій конфігурації відносини «влада – підпорядкування» перестають бути універсальною формулою. Вони залишаються осердям адміністративно-правової матерії, але не вичерпують її соціально-функційного змісту.

Авторське бачення нової доктрини полягає в тому, що адміністративно-правові відносини варто розуміти не як суто владні, а як *публічно-владні*, тобто такі, де владність є не самоціллю, а інструментом організації публічного інтересу. Такі відносини утворюються в процесі реалізації владних повноважень, але їхню реальну природу визначає не ступінь примусу, а функційне призначення. У багатьох сферах владний елемент є необхідним мінімумом, без якого неможлива правова регламентація. Проте в сучасних умовах значна частина адміністративно-правових відносин виходить за межі вертикальної підпорядкованості, набуваючи рис партнерства, регульованої автономії, спільного управління або координаційної взаємодії.

Дихотомія адміністративного права полягає не в розриві між владністю та невладністю, а в їхньому поєднанні в єдиній системі. Імперативність є структурним ядром, але диспозитивність, координаційність, процедурність і сервісність виступає оболонкою, яка забезпечує його ефективність у сучасному складному суспільному середовищі. Війна лише підкреслила, що влада не може забезпечити державну стійкість без взаємодії з суспільством, а сервісність не може існувати поза контекстом державної обороноздатності. Саме в цій єдності владного та комунікаційного природа адміністративно-правових відносин знаходить свою повноту.

Отже, оновлена доктрина адміністративного права відмовляється від формально-евфемістичного підходу до владних відносин. Вона визнає їх як необхідну, але не виняткову основу галузі. Адміністративно-правові відносини постають як складна система, що поєднує владність, взаємодію, партнерство й процедурну визна-

ченість, забезпечуючи функціювання держави в умовах одночасної потреби в силі, ефективності й легітимності.

2.9. Структура адміністративно-правових відносин у новій доктрині

Структура адміністративно-правових відносин у класичній доктрині вибудовувалася навколо трьох традиційних елементів: суб'єктів, їхнього юридичного зв'язку та предмету відносин. Проте ця триєдина конструкція формувалася в умовах стабільної державності та відносно передбачуваного функціювання публічної адміністрації. Сучасні трансформації, воєнний стан, зміна природи публічного управління, цифровізація, поява нових суб'єктів вимагають переосмислення самої логіки структурної побудови адміністративно-правових відносин.

У новій доктрині адміністративно-правові відносини постають як доповнення моделі «орган – особа» динамічною системою публічно-владної взаємодії, в якій владність поєднується з координацією, сервісністю та соціальною участю. Війна зробила очевидним те, що традиційна модель «влада – підпорядкування» не відображає повноти реальних зв'язків між публічною адміністрацією та соціальними інституціями (волонтерськими мережами, місцевими громадами, приватними операторами критичної інфраструктури, суб'єктами цифрових сервісів). Тому структура адміністративно-правових відносин набуває багатовимірного характеру, в якому класичні елементи зміцнюються новими.

У центрі цієї структури залишається *публічний інтерес*, який визначає цільове спрямування відносин. На відміну від приватноправових відносин, у яких інтерес має індивідуальний характер, адміністративно-правові відносини завжди орієнтовані на захист або реалізацію публічних цілей від забезпечення національної безпеки до надання адміністративних послуг чи управління ризиками. Саме публічний інтерес визначає зміст владних повноважень, характер юридичного зв'язку та функційну роль учасників.

Ознакою, що являє собою структурний каркас адміністративно-правових відносин залишається *владність*, однак у новій доктрині вона набуває якісно іншого змісту. Вона перестає бути одностороннім владним впливом і постає як юридично обґрунтована здатність держави діяти від імені суспільства в межах верховенства права. Владність стає формою організаційної відповідальності держави за забезпечення стійкості та безпеки. Війна показала, що владний елемент необхідний для збереження цілісності публічної системи.

Другим структурним елементом є *функційна взаємодія*, яка в класичній доктрині була недостатньо виокремлена. Сучасні адміністративно-правові відносини включають широкий спектр координаційних, сервісних, партнерських і процедурних зв'язків. Вони не зводяться до вертикальної моделі, а мають горизонтальні, мережеві й гібридні форми. Участь недержавних суб'єктів управління в забезпеченні критичних послуг, функціюванні цифрових платформ, комунікації в кризових умовах формує новий тип адміністративно-правової взаємодії як «*співкерованість*».

Третім елементом є *правовий статус суб'єктів*, який сьогодні формується через їхню владну компетенцію та через їхню інституційну роль у забезпеченні державної стійкості. Територіальна громада, оператор енергомережі, волонтерська організація, навіть алгоритмічна система управління – усе це може брати участь в адміністративно-правових відносинах за умови, що вони виконують публічно значущі функції. Отже, структура суб'єктного складу виходить за межі бюрократичної ієрархії та формується відповідно до функцій, які є необхідними для публічного інтересу.

Четвертим елементом є *юридичний зв'язок*, якому в сучасних умовах властиві не тільки імперативність, а й процедурність, пропорційність і взаємна відповідальність. У новій доктрині юридичний зв'язок пов'язаний із процедурними гарантіями, цифровими стандартами, вимогами до обґрунтованості рішень, ризик-орієнтованими алгоритмами та стандартами належного адміністрування. Отож, юридичний зв'язок перестає бути «командно-обов'язковим» і набуває характеру «юридично-впорядкованого» зв'язку.

Нарешті, важливим складником структури адміністративно-правових відносин стає *інституційний контекст*, який у нових умовах визначає можливість реалізації правового режиму. Війна чітко показала залежність змісту адміністративно-правових відносин від функційності органів влади, стійкості комунікацій, ефективності територіального управління, доступності цифрових сервісів. Іншими словами, структура відносин формується юридичною нормою й інституційною спроможністю.

Отже, структура адміністративно-правових відносин у новій доктрині постає як цілісний багатовимірний комплекс через публічний інтерес, владність, а функційна взаємодія, правовий статус суб'єктів, юридичний зв'язок та інституційний контекст формують єдину систему, здатну забезпечити функціювання держави в критичних умовах. Саме в цій структурі адміністративне право знаходить свою нову сутність як механізм влади і права державної стійкості та соціальної солідарності.

2.10. Статус адміністративного права в новій правовій доктрині

Оновлена адміністративно-правова доктрина потребує цілісного та концептуально завершеного бачення статусу адміністративного права як галузі, що інтегрує різні форми публічної діяльності в багатовимірній системі сучасної державності. У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема визначення обсягу правової матерії, яка має входити до сфери адміністративного права. Традиційні уявлення, які є фрагментованими та часто суперечливими, інколи надто вузькі тобто сьогодні вже не відповідають ані практиці, ані потребам держави, ані концептуальній глибині сучасного публічного управління.

У світлі воєнних трансформацій, цифровізації, зміни природи публічної влади та системної модернізації держави адміністративне право набуває статусу *базової, інтегративної, системо-організаційної галузі*. Це означає, що його сфера регу-

лювання має охоплювати не лише діяльність органів виконавчої влади, а й усі ті правові інститути, які забезпечують публічну адміністрацію в її широкому, комплексному, «доповненому» розумінні.

Із цих позицій кожне з висунутих у доктрині положень потребує розгортання в новому концептуальному ключі.

По-перше, адміністративне право має охоплювати всю правову матерію, що регулює діяльність інституту місцевого самоврядування – у цьому фундаментальна зміна парадигми. Місцеве самоврядування – це не окремий від держави суб'єкт влади, а складник публічної влади, який реалізує її на локальному рівні. Сучасна модель публічного управління не допускає поділу між «державним» і «муніципальним» правовими просторами. Обидві сфери є взаємозалежними, органічно пов'язаними спільною метою, тобто забезпеченням публічного інтересу. Тому адміністративне право в новій доктрині має інтегрувати правовідносини органів місцевого самоврядування як єдиний сегмент широкої системи публічної адміністрації.

По-друге, діяльність суб'єктів публічної адміністрації, тобто органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, варто розглядати в межах єдиного предмету регулювання. Поділ між «державним» і «самоврядним» характером управління відображає лише історичну традицію, але не правову логіку. У реальному публічному управлінні ці суб'єкти взаємодіють, координуються, виконують спільні функції, реалізують державну політику на різних рівнях. Тому їхній правовий статус має бути системно узгодженим саме в межах адміністративного права, яке охоплює всю інфраструктуру публічної влади.

По-третє, адміністративне право має включати інститут державної служби та служби в органах місцевого самоврядування як цілісне службово-правове ядро. Виведення службових відносин зі сфери адміністративного права в трудове законодавство історично було компромісом, який сьогодні гальмує розвиток управлінської системи. Державна служба – це форма праці та форма публічної владної діяльності, яку мають регулювати правила публічного права, з притаманною йому дисциплінарною відповідальністю, службовою ієрархією, нормами професійної етики та підконтрольністю. Саме в межах адміністративного права має бути зосереджена вся правова матерія, що визначає статус державних і муніципальних службовців.

По-четверте, адміністративне право має бути центром регулювання всіх видів юридичної відповідальності, що мають адміністративно-правову природу. Йдеться не лише про адміністративну відповідальність у вузькому сенсі, а й про фінансові, адміністративно-господарські, дисциплінарні та інші санкції, які нині розпорошені між «вторинними» галузями. Така фрагментація породжує колізії, дублювання, відсутність єдиної концепції адміністративного делікту. У новій доктрині адміністративне право має встановити уніфіковані підходи до складу адміністративного проступку, принципів застосування санкцій та процесуальних гарантій.

По-п'яте, належного перегляду потребує співвідношення адміністративного та господарського права. Багато інститутів, які за своєю природою є адміністративними (регуляторна діяльність, дерегуляція, ліцензування, технічне нормування), були штучно віднесені до господарського законодавства, що спотворило їхню сутність і призвело до невиправданого домінування корпоративної й економічної логіки над публічною. Це стало однією з причин відсутності ефективності регуляторної політики. У межах нової доктрини адміністративне право має повернути собі методологічний контроль над тими інститутами, які належать до публічного регулювання, а не до комерційного обороту.

Загалом наша позиція полягає в тому, що адміністративне право варто розглядати як *системну галузь публічного права*, яка охоплює всю діяльність публічної адміністрації тобто державної, муніципальної, регуляторної, сервісної, контрольної, наглядової, дисциплінарної та інституційно-організаційної. Його статус визначається не тільки й не стільки за формально-правовою ознакою, а за функційною роллю в забезпеченні публічного інтересу, державної стійкості й ефективного управління. Саме таке розуміння дає змогу сформувати нову доктрину адміністративного права як цілісну, концептуально інтегровану, орієнтовану на сучасні реалії української державності.

2.11. Повернення теорії державного управління в класичне адміністративне право як необхідна умова нової доктрини

У сучасних умовах війни та трансформації державності постає необхідність повернення теорії державного управління в межі класичного адміністративного права. Це питання насамперед є академічним і має фундаментальне значення для змісту, функційної спроможності та життєздатності публічної влади. Протягом останніх десятиліть у науковій та практичній сферах сформувалася хибна тенденція штучного розмежування адміністративного права та державного управління, яка привела до методологічної фрагментації публічної влади. Управлінська природа держави виявилася поза межами юридичного аналізу, а адміністративна юриспруденція виявляється відокремленою від реальної функційної сутності органів виконавчої влади.

У класичній доктрині, яку представляв В. Б. Авер'янов, державне управління було органічною частиною адміністративного права не як паралельна дисципліна, а як управлінський вимір галузі, в якому поєднуються юридичні форми, владні повноваження та організаційні процеси [1]. Сьогодні повернення до такого цілісного підходу є необхідним, оскільки без цього неможливо побудувати сучасну доктрину адміністративного права, що відповідає воєнним викликам і завданням відновлення держави.

Державне управління з позицій адміністративного права – це реальний процес організації публічного життя, який здійснюється через юридично оформлені акти, процедури та рішення. Виключення його з адміністративно-правової матерії зробило галузь неповною, позбавивши її зв'язку з функційним змістом державної

діяльності [4]. Нові моделі публічного управління (*good governance*, ризик-орієнтоване управління, інклюзивне врядування, цифрова адміністрація) можуть бути осмислені лише в межах адміністративного права, яке встановлює процедури, відповідальність, юридичні гарантії, межі дискреції й інституційні вимоги.

У воєнний період ця єдність набуває особливого значення. Державне управління стало питанням національної безпеки: організація оборони, цивільного захисту, функціювання критичної інфраструктури, евакуаційні рішення, мобілізаційні процеси усе це є управлінськими й адміністративно-правовими явищами. Спроба аналізувати їх поза юридичними рамками призводить до втрати системності, а спроба включити в галузь без управлінської теорії до втрати змісту та формального сенсу. Саме тому адміністративне право має повернути собі статус галузі, що охоплює й аналізує державне управління як свій внутрішній, органічний елемент.

Повернення теорії державного управління в адміністративне право означає їхню концептуальну інтеграцію. Адміністративне право має стати юридичною основою державного управління, а державне управління має бути функційною основою адміністративного права. Лише в цій взаємодії можливе формування сучасної доктрини, здатної забезпечити відповідність між юридичною формою та управлінським змістом публічної влади.

У цьому полягає ключова стратегічна ідея нової доктрини: адміністративне право має бути галуззю юридично оформленого публічного управління, тобто інтегрованою, методологічно цілісною та функційно спроможною. Тільки повернення теорії управління в класичне адміністративне право дасть змогу відновити його внутрішню логіку, розширити предмет і забезпечити його ключову державотворчу роль у період війни та відбудови.

ВИСНОВКИ

Оновлена адміністративно-правова доктрина формується як відповідь на радикальні трансформації української державності, спричинені війною, цифровою модернізацією, процесами європейської інтеграції та переходом до соціоцентричної моделі публічного управління. Її оновлений зміст виходить далеко за межі традиційного розуміння адміністративного права як галузі, що регулює владні відносини між державою і громадянином. Натомість адміністративне право постає як цілісна система забезпечення публічної влади, інституційної стійкості та суспільної солідарності.

Ключовим теоретичним висновком є переосмислення соціальної цінності адміністративного права. В умовах війни воно виконує сервісну й гарантійну функцію та стає правовим каркасом, який утримує державу в стані дієздатності. Його соціальна місія полягає в забезпеченні життєздатності суспільства, захисті публічного інтересу та підтриманні інституційної неперервності в критичних умовах.

Принцип верховенства права формується як концептуальна вісь нової доктрини. Цей принцип перестає бути декларативною засадою та набуває значення внутрішнього механізму правового саморегулювання публічної влади. У воєнних реаліях верховенство права виявляється інструментом стримування хаосу, гарантією пропорційності, способом утримання державної діяльності в межах правової логіки навіть за умов максимального напруження владних ресурсів.

Предмет адміністративного права зберігає свою класичну структуру, але розширюється в напрямі охоплення тих сфер, які забезпечують державну та суспільну стійкість. Управлінська частина предмету залишається осердям галузі, проте неуправлінська частина тобто сервісна, комунікативна, координаційна також стає не менш значущою. Це зумовлено тим, що реальна публічна діяльність сьогодні охоплює як владні рішення, так і мережеву взаємодію держави із суспільством.

Методологічна основа нової доктрини полягає в синтезі імперативного та диспозитивного методів. Імперативність забезпечує оперативність та обов'язковість рішень у сфері оборони й безпеки, тоді як диспозитивність забезпечує адаптивність публічної влади, можливість партнерства та залучення соціальних суб'єктів до виконання публічних функцій. Лише в їхній гармонійній взаємодії формується сучасна модель публічного управління.

Функції адміністративного права трансформуються у зв'язку з новими викликами. Воно стає правом інституційної стабілізації, кризової координації та ризик-орієнтованого управління. Адміністративне право як юридична матриця державної стійкості забезпечує законність і життєздатність публічної влади.

Структура адміністративно-правових відносин набуває багатовимірного характеру. Владність залишається фундаментальною ознакою, але її значення трансформується: вона є не механічним примусом, а відповідальністю держави за збереження публічного інтересу. Юридичний зв'язок стає процедурним, інституційно зумовленим і технічно підтриманим, а суб'єктний склад має бути розширеним за рахунок недержавних суб'єктів, що виконують публічні функції.

Питання статусу адміністративного права в новій доктрині розв'язується на користь його інтегративного й домінантного характеру. Адміністративне право має охоплювати всю систему публічної адміністрації державної та муніципальної; інститути державної служби, регуляторну діяльність, дисциплінарні та деліктні засади відповідальності. Лише в такому широкому вимірі адміністративне право здатне забезпечити єдність правового простору публічної влади.

Завершальним концептуальним положенням є повернення теорії державного управління в структуру класичного адміністративного права. Управління не може існувати поза правом, а право поза управлінською практикою. У сучасних умовах ця взаємодія стає умовою державної спроможності. Адміністративне право має знову стати правом юридично оформленого публічного управління, тобто інтегрованим, функційно цілісним і здатним забезпечити ефективну організацію публічної влади в умовах війни, відбудови та постійних структурних загроз.

Оновлена доктрина адміністративного права постає загалом як концептуальний синтез людиноцентризму, соціоцентризму, верховенства права та безпекової раціональності. Її основна мета – це забезпечення правової, інституційної й управлінської стійкості Української Держави зі збереженням її демократичної природи.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / ред. кол. : В. Б. Авер'янов (гол.). Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1. Загал. част. 591 с.

[2] Беззубов Д. О. Соціоцентризм як методологія оновлення доктрини адміністративного права. *Ерліхівський журнал.* №13. 2025. С. 11–19. URL: https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025–13.02

[3] Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. 668 с.

[4] Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / кол. авт. ; наук. кер. В. В. Цвєтков. Київ : Оріяни, 1998. 364 с.

[5] Курінний Є. В. Предмет і об'єкт адміністративного права України: характеристика категорій в умовах системного реформування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 / НАВС України. Київ, 2004. 38 с.

[6] Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол. : С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко, О. В. Скрипнюк та ін. Київ : НАН України, 2019. 328 с.

[7] Козюбра М. І. Проблеми методології правової науки. *Право України*. 1997. №5. С. 3–7.

REFERENCES

[1] *Administrative Law of Ukraine. Academic course* in 2 vols. (2004). In V. B. Averyanov (Ed). Kyiv: Jury. Dumka, 1. [in Ukrainian]

[2] Bezzubov, D. O. (2025). Sociocentrism as a methodology for updating the doctrine of administrative law. *Erlikhovsky journal*, 13, 11–19. Retrieved from https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025–13.02

[3] *Executive power and administrative law*. (2002). In V. B. Averyanov (Ed). Kyiv: In-Yure. [in Ukrainian]

[4] *Reforming public administration in Ukraine: problems and prospects*. (1998). In V. V. Tsvetkov (Ed.). Kyiv: Oriyany. [in Ukrainian]

[5] Kurinny, E. V. (2004). Subject and object of administrative law of Ukraine: characteristics of categories in the context of systemic reform (Doctoral thesis, National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine).

[6] *Euro-Atlantic vector of Ukraine: national report*. (2019). In Pyrozhkov, S. I., Kresina, I. O., Kudryachenko, A. I., Shemshuchenko, Yu.S., Skrypnyuk, O. V. et al. (Eds.). Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]

[7] Kozyubra, M. I. (1997). Problems of methodology of legal science. *Law of Ukraine,* 5, 3–7. [in Ukrainian]

Олександр Васильович Скрипнюк
Доктор юридичних наук, професор
Дійсний член (академік) НАПрН України

Віцепрезидент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Директор
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
01001, вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна
email: o.v.skrypniuk@gmail.com

Oleksandr V. Skrypniuk
Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine

Vice President of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Director
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the
National Academy of Science of Ukraine
01001, 4 Tryokhsviatitelska St., Kyiv, Ukraine
email: o.v.skrypniuk@gmail.com

Дмитро Олександрович Беззубов
Доктор юридичних наук, професор
Відділ проблем державного управління та адміністративного права
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
02000, вул. Трьохсвятительська, 4В, Київ, Україна
email: dbezzubov@ukr.net

Dmytro O. Bezzubov
Doctor of Law, Professor
Department of Public Administration and Administrative Law
V. M. Koretsky Institute of State and Law of the
National Academy of Science of Ukraine
02000, 4 Tryohsvyatitelska St., Kyiv, Ukraine
email: dbezzubov@ukr.net

Рекомендоване цитування: Скрипнюк О. В., Беззубов Д. О. Оновлена доктрина українського адміністративного права в умовах сучасного державотворення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 104–130. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.104.

Suggested Citation: Skrypniuk, O. V., & Bezzubov, D. O. (2026). Updated Doctrine of Ukrainian Administrative Law in the Conditions of Modern State-Formation. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 104–130. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.104.

Дата першого надходження статті до видання: 07.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 07.05.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 341.3:342.7:342.9(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.131

Тетяна Олександрівна Коломоєць

Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Юридичний факультет
Запорізького національного університету
Запоріжжя, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1101-8073

Валерій Костянтинович Колпаков

Кафедра конституційного і адміністративного права
Юридичний факультет
Запорізького національного університету
Запоріжжя, Україна
http://orcid.org/0000-0002-8580-3261

ГУМАНІТАРНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ ЗА ОСОБЛИВИХ ОБСТАВИН

Анотація. *У статті здійснено комплексний аналіз гуманітарно-правових стандартів забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у поєднанні з дослідженням національної нормативної моделі, інституційного механізму її реалізації та практичних дефектів правозабезпечення. Обґрунтовано, що проблема зникнення безвісти за особливих обставин не може розглядатися лише як пошукова або облікова, оскільки вона охоплює статусний, процедурний, інституційний, соціально-захисний і гуманітарний виміри. Доведено, що правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, має складну внутрішню побудову, яка виявляється в його стадійності, двоєдиній структурі статусного стану й опосередкованому характері реалізації через діяльність інших учасників правовідносин. Особливу увагу приділено правам членів сім'ї та близьких родичів як самостійних адресатів гуманітарно-правового захисту, а також аналізу спеціальних дефектів забезпечення прав сімей цивільних і військових зниклих осіб. Установлено, що чинна модель в Україні вже містить спеціальний статусний та інституційний контур, однак її практична реалізація ускладнюється дефектами координації, комунікації, доступності процедур, доказового супроводу та інформаційної синхронізації. На основі порівняльно-правового аналізу міжнародних стандартів і досвіду Німеччини, Франції, Польщі та Сполучених Штатів Америки окреслено функціональні орієнтири для подальшого вдосконалення української системи. Зроблено висновок, що подальший розвиток законодавства й практики його реалізації має бути спрямований на підвищення визначеності статусної моделі, посилення правового становища родини, формування цілісного координаційного маршруту та створення більш ефективної інформаційно-доказової інфраструктури.*

Ключові слова: *гуманітарно-правові стандарти; особи, зниклі безвісти за особливих обставин; правовий статус; члени сім'ї; близькі родичі; інституційний механізм; координація; комунікація; порівняльно-правовий аналіз.*

Tetiana O. Kolomoiets
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Faculty of Law
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1101-8073

Valerii K. Kolpakov
Department of Constitutional and Administrative Law
Faculty of Law
Zaporizhzhia National University
Zaporizhzhia, Ukraine
http://orcid.org/0000-0002-8580-3261

HUMANITARIAN LEGAL STANDARDS FOR SAFEGUARDING THE RIGHTS OF PERSONS MISSING IN SPECIAL CIRCUMSTANCES

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the humanitarian legal standards for ensuring the rights of persons missing in special circumstances, combined with an examination of the national regulatory model, the institutional mechanism for its implementation, and the practical defects of rights protection. It is substantiated that the problem of disappearance in special circumstances cannot be reduced solely to search or registration issues, since it encompasses status-related, procedural, institutional, social-protection, and humanitarian dimensions. It is demonstrated that the legal status of persons missing in special circumstances has a complex internal structure manifested in its staged character, the dual structure of the status condition, and the mediated nature of its implementation through the activities of other participants in the relevant legal relations. Particular attention is devoted to the rights of family members and close relatives as independent beneficiaries of humanitarian legal protection, as well as to the analysis of specific defects in safeguarding the rights of families of both civilian and military missing persons. It is established that the current model in Ukraine already contains a special status-based and institutional framework; however, its practical implementation is complicated by defects in coordination, communication, accessibility of procedures, evidentiary support, and information synchronisation. On the basis of a comparative legal analysis of international standards and the experience of Germany, France, Poland, and the United States of America, the article outlines functional guidelines for the further improvement of the Ukrainian system. It is concluded that the further development of legislation and of the practice of its implementation should be directed toward increasing the certainty of the status model, strength-*

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ening the legal position of the family, forming a coherent coordination route, and creating a more effective informational and evidentiary infrastructure.

Keywords: *humanitarian legal standards; persons missing in special circumstances; legal status; family members; close relatives; institutional mechanism; coordination; communication; comparative legal analysis.*

ВСТУП

Актуальність проблематики гуманітарно-правових стандартів забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, зумовлена тим, що в світовому правничому дискурсі це не вузький сегмент кримінального переслідування чи адміністративного обліку, а комплексний правовий феномен, в якому поєднуються обов'язок держави встановлювати долю зниклої особи, право родини знати правду, процедурні гарантії участі сім'ї, механізми пошуку, ідентифікації, інформування та відшкодувально-підтримувальні заходи.

У сучасній міжнародній науковій думці детермінується кілька стійких напрямів розробки цієї проблематики. Зокрема, послідовно висвітлюються права осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, права їхніх родин, процедурна участь сімей у пошукових механізмах, інституційна імплементація міжнародних стандартів, а також судова конкретизація відповідних гуманітарно-правових підходів. Серед опублікованих на європейському просторі з цього приводу публікацій.

Серед публікацій із цього приводу, видрукуваних на європейському просторі, доречно згадати: Baranowska G. «The Rights of the Families of Missing Persons: Going Beyond International Humanitarian Law» (2022); Jones B., Ott L., Rauschenbach M., Sanchez C. «Hiding in Plain Sight: Victim Participation in the Search for Disappeared Persons, a Contribution to (Procedural) Justice» (2023); Robins S., Stockwell J. «Addressing Missing Persons Arising from Armed Conflict as a Driver of Peace» (2024); Sferrazza Taibi P., Carrasco Núñez M. «The Search for Missing Persons: Comparative Analysis of the Incorporation of International Standards into National Search Plans Implemented in Latin American Countries» (2025); Ibáñez Rivas J. M. «The Dead and Missing in Armed Conflict: Protections Set out in the Judgments of the European and Inter-American Courts of Human Rights» (2025); Baranowska G., Hadjigeorgiou N. Living up to «Obligations through the International Red Cross? A Critique of States' Attempts to Shift Obligations when Addressing Missing Persons» (2025) та ін.

У вітчизняному сегменті важливе місце в дослідженнях проблематики зниклих безвісті за особливих обставин, які були здійснені в період 2022–2026 років, належить працям К. В. Катеринчук, Д. О. Кобзін, Г. С. Коваль, В. К. Колпакова, О. М. Кононець, Д. Р. Піна, Л. І. Приполової, С. Г. Сидоренко, О. В. Сорокач, С. В. Щербань та ін.

Наведені публікації утворюють змістовно цілісну доктринальну базу з проблематики дослідження. Міжнародні праці стандартизують європейське бачення прав зниклих безвісті, їх родин, процедурної участі, інституційної імплементації

стандартів і судового захисту, тоді як українські наукові та аналітичні матеріали дозволяють співвіднести ці стандарти з національною нормативною моделлю і практикою її реалізації. Саме поєднання цих публікацій забезпечує аргументаційну основу статті.

Попри таку активність у сучасному масиві дослідницьких здобутків усе ще відчутна лакуна, пов'язана з недостатнім поєднанням міжнародно-правової, адміністративно-правової та статусної оптики. Вона проявляється в недостатній увазі до трансформації гуманітарно-правових стандарти у внутрішньодержавну модель забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Зокрема, дослідженню того, як вони вбудовуються в статусну конструкцію, у реєстрову й інституційну архітектоніку, у механізми комунікації з родинами та в адміністративні процедури реалізації прав.

З огляду на зазначене, метою статті є комплексне дослідження гуманітарно-правових стандартів забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, із виявленням їхньої юридичної природи, структурних елементів, міжнародних і національних джерел, а також проблем реалізації в Україні. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: з'ясувати сучасний зміст гуманітарно-правових стандартів у цій сфері; визначити їх міжнародно-правові та доктринальні джерела; охарактеризувати національну нормативну модель; розкрити структуру й стадійність правового статусу зниклої особи; дослідити права членів сім'ї та близьких родичів; проаналізувати інституційний механізм реалізації стандартів; виявити дефекти практики координації, комунікації та доступності; окреслити порівняльно-правові орієнтири й напрями вдосконалення законодавства та практики його реалізації.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в межах цілісного адміністративно-правового та гуманітарно-правового аналізу системно поєднано міжнародні стандарти, національну статусну модель, права родини, інституційний механізм і практичні дефекти забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а також запропоновано інтегрований підхід, за якого ця проблематика осмислюється як цілісна гуманітарно-правова конструкція з власною статусною, процедурною, інституційною та комунікативною логікою.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У процесі дослідження використано широкий масив матеріалів, який охоплює як національні нормативно-правові акти, так і доктринальні джерела з гуманітарного, адміністративного, процедурного, філософсько-правового й компаративістського вимірів. Насамперед це ті, що фіксують міжнародні гуманітарно-правові стандарти в сфері зникнення безвісти, а також національне законодавство України, яке регулює правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, порядок їх розшуку, ведення Єдиного реєстру, діяльність уповноважених органів і пошукових груп. Важливу частину матеріалів становлять аналітичні звіти, офіційні роз'яснення, інтерв'ю й інформаційні повідомлення органів державної

влади і правозахисних інституцій, які дали змогу простежити не лише нормативну модель, а й особливості її практичної реалізації, зокрема в частині координації, комунікації, соціального захисту, доказового супроводу та доступності процедур для членів сім'ї та близьких родичів. Для формування порівняльно-правових висновків використано також матеріали зарубіжних правопорядків і спеціалізованих інституцій Німеччини, Франції, Польщі та Сполучених Штатів Америки, що дало змогу виявити функціональні орієнтири для вдосконалення української моделі.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, морфологічний, порівняльно-правовий та доктринально-інтерпретаційний методи. Їх поєднання зумовлене самою природою предмета дослідження, який не може бути адекватно осягнутий ні лише через аналіз позитивного права, ні лише через міжнародно-правову чи правозахисну оптику. *Формально-юридичний* метод дозволив реконструювати зміст чинних нормативних приписів; *системно-структурний* – виявити їх взаємозв'язки в межах статусної й інституційної конструкції; *морфологічний* – виявити внутрішню архітектоніку правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, його стадійність, двоєдину побудову й особливості реалізації; *порівняльно-правовий* – співвіднести українську модель із міжнародними стандартами та зарубіжними підходами*; доктринально-інтерпретаційний* – осмислити внутрішню логіку цього інституту й виявити його концептуальні дефекти.

Застосоване поєднання дало змогу досягти комплексності дослідження, уникнути нормативної редукції проблеми осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, та концептуалізувати її як цілісну гуманітарно-правову конструкцію, що охоплює статусний, процедурний, інституційний і правозахисний виміри.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

2.1. Гуманітарно-правові стандарти та національна нормативна модель забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин

Осмислення гуманітарно-правових стандартів забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у поєднанні з аналізом національної нормативної моделі їх реалізації спирається на те, що йдеться не про абстрактні гуманістичні побажання й не про розрізнений масив норм, а про цілісну нормативно й доктринально сформовану конструкцію, яка визначає зміст, межі, способи та гарантії забезпечення прав зниклої особи, а також прав її близьких і членів сім'ї. Такий підхід випливає з гуманітарного права як частини міжнародного права, що встановлює правила захисту людини в умовах збройного конфлікту, і з доктрини прав людини як системи принципів та цінностей, що задають еталони поведінки держави щодо людини.

У цьому ракурсі гуманітарно-правовий стандарт постає як юридично значущий еталон належної поведінки публічної влади, орієнтований на захист найбільш уразливих осіб у ситуації тривалої правової, фактичної й екзистенційної невизна-

ченості. Його доцільно розуміти як системно впорядковану сукупність нормативних, процедурних, інституційних і комунікативних вимог, що випливають із міжнародного гуманітарного права, доктрини прав людини та національного законодавства й покладають на державу обов'язок забезпечити правове визнання факту зникнення, доступний порядок розшуку, функціонування спеціальних інституцій і реєстрів, інформування родини, облік і перевірку даних, соціально-правову підтримку близьких і відновлення правової визначеності щодо долі особи. Саме тому ці стандарти не можна зводити лише до норм Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [1], хоча цей законодавчий акт виконує системоутворюючу функцію у внутрішньодержавному механізмі.

Юридична природа цих стандартів є комплексною. По-перше, вони мають міжнародно-правовий вимір, оскільки ґрунтуються на гуманітарному праві й узгоджуються з документами у сфері прав людини. По-друге, їхній доктринальний зміст формується під впливом праволюдинної концепції, яка надає їм аксіологічного значення через категорії людської гідності, права на життя, права на правду та захисту від довільної бездіяльності держави. По-третє, вони мають національно-правовий та адміністративно-організаційний вимір, оскільки набувають реальної сили лише через імплементацію у внутрішній правопорядок, визначення компетенції вповноважених органів, процедури ведення Реєстру та порядок взаємодії з родичами.

Отже, гуманітарно-правові стандарти не можна ототожнювати ні з правовим статусом особи, ні з інституційним механізмом його реалізації, ні з окремою процедурою розшуку. Вони є ширшою конструкцією, що задає напрям дій держави, поєднує гуманітарне право, доктрину прав людини, національний закон і адміністративну практику та слугує мірилом оцінки своєчасності, доступності, правової визначеності, належного інформування й координації.

У внутрішньодержавному вимірі зазначені стандарти набувають конкретизованої форми через національну нормативну модель забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Її слід розуміти не як фрагментарний набір норм, а як спеціалізовану законодавчу конструкцію, що охоплює статусні, процедурні, інституційні, інформаційні та гарантійні елементи. Її ядром є Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», який прямо пов'язує відповідний інститут із набуттям правового статусу, обліком, розшуком і соціальним захистом таких осіб та членів їхніх сімей. Уже сама ця формула фіксує багатокомпонентність моделі, оскільки йдеться не лише про юридичне визнання факту зникнення, а й про взаємопов'язану систему статусних, процедурних, інформаційних і соціально-захисних елементів.

У структурному відношенні ця модель охоплює кілька внутрішньо пов'язаних вимірів: а) понятійно-дефініційний, який окреслює межі правового регулювання й коло осіб, на яких поширюється спеціальний режим; б) статусний, у межах якого зникнення безвісти породжує спеціальне правове становище особи та пов'язане з ним коло прав, гарантій і правових наслідків; в) суб'єктно-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

інституційний, який визначає органи, посадових осіб та інших учасників, на яких покладається реалізація статусу, організація розшуку, облік, координація та взаємодія з родичами; г) процедурно-розшуковий, що охоплює подання заяви, початок розшуку, збирання, перевірку та використання відомостей; д) інформаційно-реєстровий, зосереджений навколо Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин; е) гарантійно-захисний, пов'язаний із забезпеченням прав та законних інтересів не тільки самої зниклої особи, а й її близьких; є) координаційно-імплементаційний, у межах якого забезпечується узгодженість міжнародно-правових стандартів, спеціального закону, діяльності вповноважених суб'єктів, роботи Реєстру та фактичних процедур розшуку в єдину систему.

Отже, гуманітарно-правові стандарти в сфері зникнення безвісти за особливих обставин і національна нормативна модель їх реалізації мають розглядатися у нерозривному зв'язку. Перші формують систему юридично обов'язкових і доктринально визнаних еталонів захисту особи та її родини в умовах збройного конфлікту, а друга виступає конкретизованою формою їх внутрішньодержавного втілення.

Саме така єдність стандарту й моделі дозволяє характеризувати український механізм забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, як комплексну, статусно орієнтовану та процедурно й інституційно організовану форму правового забезпечення, у межах якої поєднуються спеціальний закон, уповноважені інституції, Єдиний реєстр і механізми підтримки близьких родичів та членів сім'ї [2].

2.2. Правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: структура, стадії, юридичні наслідки

Інтерпретація правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, спирається на те, що йдеться про особливий статусний феномен, у якому поєднуються нормативно визначене правове становище особи, специфічний порядок його виникнення, спеціальний механізм реалізації та система юридичних наслідків, що поширюються як на саму особу, так і на її близьких родичів і членів сім'ї [3].

Вихідним положенням для такого розуміння є те, що Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» уже у своїй назві фіксує поняття «правовий статус», а отже законодавець мислить відповідний інститут не як суто розшуковий або обліковий, а як статусний. У цьому аспекті правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, постає як ядро відповідного правового інституту, навколо якого вибудовуються норми про набуття статусу, права та гарантії, діяльність уповноважених суб'єктів, інформаційно-реєстрові процедури та правові наслідки завершення або незавершення розшуку.

Структурно цей статус не може бути зведений до традиційної схеми «права, обов'язки і відповідальність» [4]. У випадку осіб, зниклих безвісти за особливих

обставин, доцільніше говорити про складнішу конструкцію, яка включає ідентифікаційний, матеріальний, процедурний, інституційний і наслідковий елементи. Саме така багатокомпонентність зумовлює потребу аналізувати правовий статус не лише в межах вузької законодавчої формули, а й у площині його доктринального осмислення.

З такої методологічної оптики правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, виявляє кілька взаємопов'язаних особливостей. До них належать його стадійний характер, двоєдина побудова, що дає підстави розмежовувати імпліцитний і експліцитний статусний стан, а також специфіка реалізації, яка полягає в тому, що вона здійснюється не самим носієм статусу, а через спеціально організовану діяльність інших учасників відповідних правовідносин. Саме тому подальший аналіз доцільно вибудувати за трьома аспектами: стадійністю набуття, двоєдиною структурою статусного стану та опосередкованим характером реалізації.

Трактування стадійності цього статусу спирається на те, що він не виникає одномоментно й не може бути зведений до одного юридичного акту чи одного моменту правового визнання. Його нормативна конструкція побудована так, що законодавець розмежовує два юридично значущі стани: момент, з якого особа вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, і момент, з якого вона набуває статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Уже сама ця конструкція дає підстави розглядати статус як процесуально розгорнуту форму, в межах якої правове становище особи проходить принаймні дві взаємопов'язані стадії.

Перша стадія пов'язана з поданням заяви про факт зникнення особи. Саме з цього моменту особа вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин. Юридичне значення цієї стадії полягає в тому, що вона фіксує первинне правове визнання ситуації безвісного зникнення та запускає механізм публічно-правової реакції. На цій стадії виникає первинний обов'язок держави реагувати на факт зникнення, розпочинати пошукові дії, приймати та фіксувати релевантну інформацію, а також включати в правовий обіг близьких родичів і членів сім'ї як учасників відповідних правовідносин.

Друга стадія пов'язана з внесенням відомостей про особу до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Саме з цього моменту особа набуває статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин [5]. Тут уже йдеться не лише про запуск правового механізму, а й про формалізоване включення особи в спеціальний статусний режим, який має чітко визначені юридичні наслідки. Саме розмежування цих двох стадій дозволяє побачити, що між моментом звернення із заявою та моментом реєстрового оформлення не існує правової порожнечі. У цей проміжок формується самостійний юридично значущий період, у межах якого особа вже є об'єктом спеціального правового реагування, але ще не є носієм повного, формалізованого статусу. Саме тому в доктрині запропоновано розглядати першу стадію як імпліцитний, тимчасовий або латентний правовий статус, а другу – як експліцитний, основний правовий статус.

Стадійність має не лише техніко-юридичне, а й глибше змістове значення. Вона показує, що правовий статус не є результатом одного адміністративного рішення, а формується поступово, у міру переходу від первинного правового визнання факту зникнення до його формалізованого статусного закріплення. Це означає, що правове забезпечення в цій сфері не може бути побудоване за бінарною схемою «є статус – немає статусу». Між цими полюсами існує стадія первинної юридичної визначеності, яка вже породжує правові наслідки й уже вимагає від держави активної поведінки. Саме тому стадійність має розглядатися як структурна характеристика статусу, а не як допоміжна деталь його опису.

Водночас стадійність дозволяє точніше пояснити й припинення відповідного статусного стану. Закон передбачає, що особа вважається зниклою безвісти за особливих обставин до моменту припинення її розшуку, а розшук припиняється після встановлення місця перебування особи, місця її поховання чи місцезнаходження останків. Отже, стадійна побудова статусу поєднується з власною логікою тривалості та завершення. У підсумку стадійність правового статусу доцільно розглядати як його визначальну структурну ознаку.

Витлумачення двоєдиної структури статусного стану спирається на те, що його стадійність не вичерпується лише послідовністю двох юридичних моментів, а має власний внутрішній зміст. Ідеться не просто про два часові відрізки, а про дві якісно відмінні форми одного й того самого статусного феномену. Саме тому доктринальне осмислення цього інституту дає підстави говорити про його двоєдину побудову, в межах якої статусний стан виявляється в двох взаємопов'язаних формах – імпліцитній і експліцитній.

Імпліцитний правовий статус доцільно розуміти як первинний статусний стан, що виникає з моменту подання заяви про факт зникнення особи. Його особливість полягає в тому, що він ще не набув повного реєстрово підтвердженого оформлення, але вже не може вважатися правовою порожнечею. У цій формі особа вже входить у сферу спеціального правового реагування, а її зникнення стає юридично визнаною обставиною, яка запускає механізми пошуку, фіксації, перевірки даних і комунікації з близькими.

Експліцитний правовий статус є основною, повністю формалізованою формою статусного стану. Його виникнення корелюється з внесенням відомостей про особу до Єдиного реєстру. Саме в цій формі статус набуває належної юридичної виразності, а пов'язані з ним права, гарантії, процедурні й інформаційні наслідки входять у режим повноцінного правового функціонування. Отже, йдеться не про два різні статуси, а про дві форми одного статусного феномену, пов'язані між собою генетично й функціонально.

У цьому сенсі двоєдина структура статусного стану має не механічний, а діалектичний характер. Імпліцитний і експліцитний статуси не існують паралельно як ізольовані правові стани. Перший є тимчасовим і транзитивним, другий – основним і стабілізованим. Саме така конструкція дозволяє пояснити співвідношення факту зникнення, правового реагування держави й юридичних наслідків для ро-

дини. Вона знімає ризик того, що період від подання заяви до внесення відомостей до Реєстру опиниться в зоні правової непевності, і дає змогу розглядати імпліцитний статус не як штучну проміжну конструкцію, а як реальну доктринальну форму первинної статусної визначеності особи.

Аналіз характеру реалізації правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, спирається на те, що цей статус не може бути пояснений лише через його нормативне закріплення або через перелік прав і гарантій. Не менш визначальною його властивістю є особливий спосіб реалізації, що істотно відрізняє його від більшості інших правових статусів фізичних осіб. Якщо в типовій статусній конструкції носій статусу безпосередньо здійснює належні йому права, то у випадку особи, зниклої безвісти за особливих обставин, така безпосередня реалізація є об'єктивно неможливою. Саме тому цей аспект потребує звернення до категорій опосередкованої реалізації, спеціального правового механізму та функціонального перерозподілу статусної активності між різними учасниками правовідносин.

Принципова особливість цього статусу полягає в тому, що його легальним носієм є конкретна фізична особа, однак фактична реалізація більшості пов'язаних із ним приписів переноситься на інших суб'єктів. Правовий зв'язок статусу з особою не припиняється, але практична реалізація статусних елементів здійснюється в опосередкований спосіб через діяльність уповноважених органів, інституцій, близьких родичів, членів сім'ї, пошукових груп та суб'єктів реєстрового й інформаційного забезпечення. Отже, характер реалізації цього статусу є не індивідуально-автономним, а опосередковано-організованим.

Саме тому в наукових матеріалах обґрунтовано використовується поняття спеціального правового механізму реалізації статусу. Його зміст розкривається як сукупність норм, державних органів і інституцій, громадських колективних суб'єктів та окремих осіб, які у своїй взаємодії забезпечують фактичне функціонування статусу. Оскільки носій статусу є недоступним для безпосередньої участі в правовідносинах, законодавець змушений компенсувати цю фактичну недоступність шляхом побудови опосередкованої системи реалізації. Це означає, що статус юридично належить одній особі, але його правовий рух забезпечується через дії інших учасників, які діють у зв'язку з нею та в її інтересах або у зв'язку з необхідністю встановлення її долі. Саме тому реалізація статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є водночас і реалізацією прав самої зниклої особи, і реалізацією прав та повноважень інших суб'єктів, пов'язаних із її статусним станом.

У методологічному плані це дає підстави розглядати реалізацію статусу як функціонування системи його складових, а не як поведінку одного суб'єкта. Адже реалізація правового статусу визначається як організація й фактичне досягнення мети нормативного впливу на систему компонентів статусу – компетенцію, порядок утворення й набрання юридичних ознак, порядок припинення і втрати юридичних ознак, гарантії функціонування, ідентифікаційні маркери, струк-

туру, дислокацію, цілі функціонування та відповідальність [6]. Це означає, що характер реалізації досліджуваного статусу є системним: він охоплює не один акт користування правом, а цілий комплекс взаємопов'язаних процедур, компетенцій, гарантій, рішень і дій, спрямованих на те, щоб статус не залишався номінальним.

Не менш суттєвою є й гуманітарно-правова сторона цього аспекту. Опосередкований характер реалізації статусу перетворює родину зниклої особи з пасивного спостерігача на одного з ключових учасників правового механізму. Саме через членів сім'ї та близьких родичів найчастіше ініціюється рух статусу в юридичному полі: подається заява, уточнюються обставини зникнення, надаються матеріали для ідентифікації, підтримується зв'язок із державними органами, заявляються вимоги щодо пошуку та інформування. У практичному вимірі такий характер реалізації дає змогу сформувати для родичів та членів сім'ї певний алгоритм дій у ситуації правової невизначеності. Водночас саме тут найвиразніше виявляється й напруга між нормативною конструкцією та реальною практикою, адже чим складніший механізм опосередкованої реалізації, тим вищим є ризик фрагментації компетенцій, комунікаційних збоїв, інформаційної неповноти та надмірного процедурного навантаження на сім'ю.

У підсумку характер реалізації правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, доцільно визначати як опосередкований, спеціально організований і механізмено забезпечений. Його сутність полягає в тому, що статус юридично належить зниклій особі, але фактично реалізується через скоординовану діяльність інших учасників правовідносин – уповноважених органів, інституцій, близьких родичів, членів сім'ї, пошукових груп, реєстрових та інформаційних суб'єктів.

Юридичні наслідки набуття особою правового статусу, зниклою безвісти за особливих обставин, мають багаторівневий характер. Вони полягають у виникненні для такої особи та її близьких визначеного законом комплексу прав і гарантій, інформаційно-реєстрових наслідків, пов'язаних із внесенням відомостей до Єдиного реєстру, а також організаційно-процедурних наслідків, оскільки статус активує діяльність уповноважених суб'єктів, запускає розшукові заходи й створює для родини певний алгоритм дій.

Не менш важливими є й правові наслідки припинення цього статусу. З аналізу статей 4 та 20 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» випливає, що особа вважається зниклою безвісти за особливих обставин до моменту припинення її розшуку, а розшук припиняється після встановлення місця перебування особи, місця її поховання або місцезнаходження останків. Водночас у наукових напрацюваннях слушно наголошено, що визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою не є автоматичною підставою для припинення розшуку, а отже не означає автоматичного припинення тих публічно-правових процедур і наслідків, які пов'язані з її розшуком. У такому контексті правовий статус особи, зниклої безвісти за особливих обставин,

постає не лише як статус із особливим моментом виникнення, а й як конструкція, що має власну логіку тривалості та припинення, не повністю збіжну з цивільно-правовими моделями безвісної відсутності чи оголошення особи померлою.

У підсумку правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, постає як комплексний статусний феномен із багатокомпонентною структурою, що охоплює ідентифікаційний, матеріальний, процедурний, інституційний і наслідковий елементи. Його внутрішня динаміка виявляється в переході від імпліцитного до експліцитного статусного стану, а юридичні наслідки поширюються на сферу прав, гарантій, розшуку, інформаційного обліку, взаємодії вповноважених суб'єктів та підтримки родини.

2.3. Права членів сім'ї та близьких родичів у системі гуманітарно-правових стандартів

Аналіз прав членів сім'ї та близьких родичів осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у системі гуманітарно-правових стандартів спирається на те, що в межах цього інституту саме родина виступає не периферійним, а одним із центральних носіїв правового захисту. Це зумовлено природою відповідної статусної ситуації, адже унаслідок фактичної відсутності носія основного статусу значна частина юридично значущих дій, комунікацій, звернень і процедур переноситься на близьких родичів та членів сім'ї. Саме тому гуманітарно-правові стандарти в цій сфері мають оцінюватися не лише за тим, наскільки вони формально визначають становище зниклої особи, а й за тим, наскільки вони забезпечують права тих, хто об'єктивно змушений діяти у зв'язку з її зникненням і в умовах тривалої правової невизначеності.

Нормативне ядро відповідних прав закріплено насамперед у ст. 6 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин». Саме її норми визначають, що близькі родичі та члени сім'ї мають право на отримання достовірних відомостей про місцеперебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин, обставини її загибелі (смерті), місце поховання, якщо воно відоме. Реалізація цього права відбувається через подання заяви про розшук і отримання достовірної інформації про хід та результати розшуку, а вповноважені органи зобов'язані надавати таку інформацію близьким родичам і членам сім'ї. Окремо Закон закріплює право членів сім'ї на соціальний захист.

Важливо, що законодавець не обмежується фрагментарним переліком пільг чи допоміжних можливостей. Йдеться про цілісний статусний режим захисту родини, в якому право на інформацію, участь у процедурі розшуку, комунікацію з уповноваженими органами та соціальний захист утворюють взаємопов'язану систему гарантій. У цьому аспекті права членів сім'ї та близьких родичів слід розуміти не як похідні від основного статусу в суто технічному значенні, а як самостійний сегмент гуманітарно-правового забезпечення, без якого відповідна модель втратила б свій людський і правозахисний зміст.

Зміст цих прав набуває додаткової визначеності через аналітичні матеріали, які показують, як саме законодавчі гарантії функціонують у практиці. Слушно наголошено, що законодавство відносить до близьких родичів та членів сім'ї не лише осіб, пов'язаних шлюбом або кровною спорідненістю, а й інших осіб, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, у тому числі осіб, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Для таких осіб передбачено право на отримання достовірних відомостей про місцеперебування зниклої особи, хід і результати її розшуку, обставини загибелі та місце поховання, а також право на соціальний захист, яке в чинній практиці включає, зокрема, пенсію у зв'язку із втратою годувальника. Звідси випливає, що саме право на інформацію слід визнати центральним елементом у системі прав членів сім'ї та близьких родичів. Його значення виходить далеко за межі простого повідомлення даних. У гуманітарно-правовому вимірі воно виконує функцію подолання невизначеності, зменшення стану тривалої невідомості щодо долі близької людини, а також забезпечення мінімального рівня юридичної та психологічної орієнтації родини в складній системі взаємодії з державними органами. Саме тому право на достовірні відомості про місцеперебування, обставини загибелі, місце поховання й хід розшуку має розглядатися як базовий гуманітарно-правовий стандарт, а не лише як технічний елемент адміністративної процедури [7].

Не менш істотним є й те, що в межах цього інституту члени сім'ї та близькі родичі виступають не лише адресатами інформації та соціального захисту, а й активними учасниками правового механізму. Закон прямо передбачає, що реалізація права на інформацію відбувається шляхом подання заяви про розшук, а отже саме родина фактично ініціює включення значної частини статусного механізму в дію. У спеціальних дослідженнях, оглядах, звітах і аналізах ця роль родини проявляється ще ширше: близькі родичі подають відомості, збирають документи, взаємодіють із різними органами, беруть участь у процедурі ідентифікації, відстежують хід розшуку й фактично несуть на собі значне процедурне навантаження [8].

У цьому зв'язку права членів сім'ї та близьких родичів набувають подвійної природи. З одного боку, це власні суб'єктивні права родини – на інформацію, соціальний захист, участь у належних процедурах. З другого боку, через них здійснюється опосередкована реалізація самого статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин. Саме тому родина в цій моделі постає не зовнішнім спостерігачем, а одним із ключових функціональних елементів статусної конструкції. Така побудова ще раз підтверджує, що гуманітарно-правові стандарти в цій сфері мають оцінюватися не тільки за ступенем формальної визначеності норм, а й за тим, наскільки вони враховують реальне положення тих осіб, які змушені заміщати відсутнього носія статусу в процедурному та комунікативному вимірі.

Нормативна модель забезпечення прав членів сім'ї та близьких родичів осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, і практика її реалізації досі не досягли

належного рівня узгодженості. Попри законодавче закріплення права на інформацію, соціальний захист і участь у відповідних процедурах, в Україні не сформовано єдиного спеціально вповноваженого комунікативного центру, який би забезпечував родинам цілісний алгоритм дій, системне роз'яснення компетенції залучених органів та належне інформування про наявні права, пільги й соціальні гарантії. За таких умов родичі змушені взаємодіяти з кількома інституціями одночасно – Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та його Секретаріатом, Управлінням з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин у складі Міністерства внутрішніх справ України, Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та іншими суб'єктами, – нерідко без достатньо чіткого розуміння меж їхніх повноважень і процедурної послідовності звернення. Унаслідок цього формально гарантовані права часто залишаються обмеженими в своєму практичному здійсненні, що свідчить про потребу подальшого організаційного та процедурного посилення всієї системи їх реалізації [9].

Звідси випливає, що в системі гуманітарно-правових стандартів права членів сім'ї та близьких родичів мають розглядатися щонайменше в трьох взаємопов'язаних площинах: як інформаційні права, спрямовані на отримання достовірних відомостей про долю зниклої особи і про хід розшуку; як соціально-захисні права, покликані підтримати родину в умовах тривалої невизначеності; як процедурно-комунікативні права, через які родина входить у правовий механізм розшуку, координації та взаємодії з державою. У підсумку права членів сім'ї та близьких родичів у системі гуманітарно-правових стандартів доцільно розуміти як самостійний і структурно необхідний елемент усього механізму забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Їх призначення полягає не лише в наданні родині окремих гарантій, а й у забезпеченні гуманітарно виправданої й юридично організованої участі близьких осіб у механізмі розшуку, інформування, соціального захисту та підтримання правової визначеності в умовах тривалої невідомості щодо долі зниклої людини.

2.4. Практика реалізації стандартів в Україні: проблеми координації, комунікації та доступності

Трактування практики реалізації гуманітарно-правових стандартів в Україні спирається на те, що чинна нормативна модель у сфері забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, уже сформувала базові юридичні засади статусу, гарантій і компетенцій, однак фактична реалізація цих стандартів виявляє істотну напругу між формальною визначеністю норм і реальними умовами їх здійснення.

Саме тому аналіз практики має зосереджуватися не лише на тому, чи існує відповідний правовий масив, а й на тому, наскільки ефективно він працює в площині координації дій уповноважених суб'єктів, комунікації з родинами та доступності процедур, інформації й гарантій. Така постановка питання підтверджується й новітніми публічними матеріалами. Так, офіційні повідомлення Міністер-

ства внутрішніх справ України наголошують на побудові «єдиної системи» розшуку [10], тоді як журналістські й правозахисні джерела фіксують збереження фрагментації в комунікації та практичній навігації родин між численними суб'єктами.

Проблема координації виявляється насамперед у багатосуб'єктності самого механізму. За офіційною позицією Міністерства внутрішніх справ України, розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є «складним багаторівневим механізмом», до якого входять Національна поліція України, Служба безпеки України, Офіс Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Офіс Генерального прокурора, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України, судово-медичні установи та інші суб'єкти. У тому самому повідомленні визнається, що для родин цей процес часто виглядає складним і фрагментованим, а держава розглядає посилення координації як один із ключових пріоритетів; а також зазначено, що спеціалізовані регіональні центри розшуку на базі обласних підрозділів поліції вже функціонують у всіх областях та в місті Києві. Це означає, що на практичному рівні проблема координації не заперечується самою державою, а радше визнається як центральний виклик, на який уже спрямовано інституційні зусилля.

Однак саме в комунікаційному вимірі інституційна множинність перетворюється на джерело найбільш відчутних труднощів. У матеріалі ресурсу «Донбас. Реалії» прямо зазначено, що попри декларування кількох точок взаємодії з родинами – служб військово-цивільного співробітництва бригад, слідчого поліції, електронного кабінету інформаційної системи Координаційного штабу та Національного інформаційного бюро – жодна з них на практиці не виконує функцію справжнього «єдиного вікна», оскільки не володіє всією актуальною інформацією про пошук. У тому самому матеріалі наголошено, що різні інформаційні канали не завжди синхронізовані, у базах даних може не оновлюватися статус особи, а родичі подекуди змушені самостійно добувати й звіряти відомості [11]. Така ситуація свідчить, що комунікація в чинній системі досі не набула ознак єдиного, інтегрованого процесу. Натомість вона часто залишається розподіленою між кількома інституціями, кожна з яких має лише частину функціонального та інформаційного ресурсу.

Показовою для оцінки практики реалізації стандартів є динаміка кількісних даних про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. У квітні 2025 року Артур Добросердов (Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин) зазначав, що в Реєстрі перебувало 63 тисячі людей, а щодо близько 10 тисяч із них було підтверджено перебування в полоні [12]. Уже в березні 2026 року, за повідомленням Укрінформу з посиланням на Уповноваженого, у Реєстрі містилися дані про понад 90 тис. людей. При цьому уточнювалося, що основний масив записів стосується періоду після 2022 року, хоча окремі відомості охоплюють і випадки, що виникли з 2014 року, а сам Реєстр функціонує з травня 2023 року [13].

Зазначимо, що ці показники не слід тлумачити як взаємовиключні, оскільки вони відображають різні часові зрізи та загальну тенденцію до зростання обсягу обліку. Саме така динаміка свідчить, що навантаження на інституційний механізм не зменшується, а посилюється, а отже, проблеми координації та комунікації набувають ще більшого практичного значення.

Проблема доступності в цій сфері має не лише організаційний, а й власне правозабезпечувальний характер. Офіційне повідомлення Міністерства внутрішніх справ України прямо акцентує, що держава розвиває механізми комунікації й підтримки «аби шлях родини від заяви до отримання інформації був зрозумілим і системним», а також виносить на видиме місце єдиний номер гарячої лінії Міністерства внутрішніх справ України 1536. Це свідчить про інституційну спробу зменшити бар'єри доступу до системи. Однак журналістський аналіз показує, що сама наявність контактної точки ще не гарантує доступності в матеріальному розумінні, якщо інформаційні потоки між органами лишаються неповними, а родини не отримують послідовного супроводу.

Отже, доступність у досліджуваній сфері не може зводитися лише до формального існування гарячої лінії, електронного кабінету чи окремого органу; вона має розумітися як реальна здатність родини отримати своєчасну, повну й узгоджену інформацію та пройти процедурний маршрут без надмірного повторного звернення до різних інституцій. Додатково слід ураховувати, що в українській практиці комунікація з родинами дедалі виразніше набуває не лише адміністративного, а й гуманітарного значення. У повідомленні Міністерства внутрішніх справ України прямо зазначено, що одним із ключових завдань є налагодження чіткої комунікації з родинами, «щоб зрештою кожна сім'я отримала відповіді, на які чекає».

Саме ця теза виявляє суттєву рису гуманітарно-правового стандарту: для родини достатньою не є сама формальна присутність справи в Реєстрі або факт існування вповноваженого органу. Визначальною стає якість інформування, зрозумілість маршруту дій і передбачуваність інституційної реакції. У разі, коли ці компоненти залишаються слабкими, формально закріплені права втрачають значну частину свого практичного змісту.

У підсумку практика реалізації гуманітарно-правових стандартів в Україні характеризується подвійністю. З одного боку, офіційні джерела фіксують посилення координації, створення регіональних центрів розшуку, розвиток механізмів підтримки та комунікації, а також зростання інформаційної місткості Реєстру, а з іншого, журналістські й правозахисні матеріали переконливо показують, що головними практичними проблемами залишаються розпорошеність компетенцій, відсутність реального «єдиного вікна» для родин, неповна синхронізація інформації й ускладнена доступність процедур.

Саме тому подальше вдосконалення цієї сфери має бути спрямоване не стільки на просте нарощування нормативного масиву, скільки на досягнення інституційної узгодженості, комунікативної цілісності та реальної доступності механізму для родин осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

2.5. Дефекти забезпечення прав сімей цивільних і військових зниклих осіб

Висвітлення дефектів забезпечення прав сімей цивільних і військових зниклих осіб спирається на те, що формальна єдність правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, не усуває істотної відмінності у фактичному становищі їхніх родин. На рівні закону сім'ї цивільних і військових охоплюються спільною конструкцією права на інформацію, участь у процедурі розшуку та соціальний захист. Однак у практиці реалізації цих прав виявляються спеціальні дефекти, зумовлені відмінністю інституційних маршрутів, обсягу соціального забезпечення, способів комунікації з державою та характеру доказових труднощів. Саме тому ці сім'ї, попри формальну належність до одного гуманітарно-правового поля, фактично перебувають у різних режимах правозабезпечення.

Перший дефект має характер нормативно-інституційної асиметрії. Для сімей військових законодавство й практика передбачають спеціальні канали соціального захисту, оформлення виплат і видачу посвідчень членам сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти під час проходження служби. Це свідчить про існування для сімей військових окремого адміністративного контуру підтвердження статусу й доступу до пільг, який для сімей цивільних у такій формі відсутній [14].

Другий дефект пов'язаний із нерівномірністю соціально-захисного наповнення статусу. У відкритих повідомленнях 2026 року зафіксовано підвищення мінімальних пенсійних виплат саме для членів сімей загиблих і зниклих безвісти захисників, а також законодавче закріплення окремих рівнів виплат для родин зниклих безвісти військовослужбовців. Отже, військовий сегмент має спеціально деталізований соціально-забезпечувальний контур, тоді як сім'ї цивільних залишаються переважно в межах загальної моделі соціального захисту без порівнянного рівня нормативної інституціоналізації [15].

Третій дефект має комунікативно-процедурний характер. Для сімей військових поряд із загальним механізмом діють додаткові канали комунікації – військові частини, служби цивільно-військового співробітництва, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, спеціалізовані сервіси для родин захисників. Однак ця багатоканальність нерідко не полегшує, а ускладнює ситуацію, оскільки інформація між інституціями не завжди синхронізується, а жоден із каналів не виконує повною мірою функцію єдиного центру супроводу. Для сімей цивільних, навпаки, частіше бракує спеціалізованого маршруту, який би вів їх через усю процедуру. Тому сім'ї військових стикаються переважно з дефектом фрагментації комунікації, а сім'ї цивільних – із дефектом недостатньої спеціалізації комунікативної підтримки [16].

Четвертий дефект пов'язаний із доказовим і статусним підтвердженням. У випадку військових держава має ширший масив службових джерел інформації: відомості військової частини, матеріали бойових донесень, канали взаємодії із Координаційним штабом, інформацію про полон чи бойову обстановку. Водночас навіть у цьому сегменті особа не може бути виключена з Реєстру лише через

підтвердження її перебування в полоні, а розшук не припиняється автоматично. Для сімей цивільних ситуація часто ще складніша, адже обставини зникнення можуть бути менш формалізованими, а коло доказів – менш структурованим. Це породжує нерівність не тільки в доступі до інформації, а й у самій можливості статусно «довести» зникнення в межах адміністративного механізму.

П'ятий дефект має статусно-представницький характер і найгостріше проявляється щодо цивільних осіб, незаконно позбавлених свободи або зниклих за обставин, де відсутня належна інституційна фіксація. У правозахисному матеріалі ZMINA наголошено, що частина таких осіб фактично опиняється поза належним статусним визнанням, а в публіцистично загостреній формі це описано як ситуацію, коли вони «юридично не існують» [17]. Подання ініціюється лише близькими родичами, тоді як коло осіб, здатних фактично діяти в інтересах потерпілого, може бути ширшим. Для сімей військових подібний дефект частково компенсується існуванням службових каналів повідомлення і супроводу.

Шостий дефект полягає у відмінності майнових і побутових наслідків зникнення. Міністерство внутрішніх справ України окремо роз'яснює порядок установлення опіки над майном особи, зниклої безвісти за особливих обставин, що особливо актуально для цивільних сімей, де зникла особа часто є власником житла, земельної ділянки чи іншого майна. Для сімей військових цей блок проблем також може існувати, але на практиці він частіше відтісняється на другий план спеціальним режимом грошового забезпечення та виплат. Тому майново-опікунський вимір правозабезпечення виявляється більш болісним і менш інституційно компенсованим саме для сімей цивільних зниклих осіб [18].

У підсумку спеціальні дефекти забезпечення прав сімей цивільних і військових зниклих осіб доцільно розуміти як прояв внутрішньої нерівномірності чинної моделі гуманітарно-правового захисту. Для сімей військових характерними є дефекти фрагментації багатоканальної комунікації та складної координації попри вищий рівень спеціального соціального забезпечення. Для сімей цивільних більш типові дефекти недостатньої спеціалізації інституційної підтримки, слабшої доказової бази, обмеженої представницької моделі та менш розвинених компенсаторних механізмів соціального й майнового захисту. Саме тому подальше вдосконалення гуманітарно-правових стандартів у цій сфері має бути спрямоване не лише на загальне посилення системи розшуку, а й на диференційоване усунення тих дефектів, які по-різному вражають сім'ї цивільних і військових зниклих осіб.

2.6. Порівняльно-правові орієнтири та міжнародний досвід

Коментування порівняльно-правових орієнтирів та міжнародного досвіду спирається на те, що проблема осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у сучасному праві не зводиться до національної техніки обліку чи розшуку. Її ядро становить міжнародно визнаний обов'язок держави встановлювати долю зниклої особи, організовувати пошук, ідентифікацію й інформування родини, а також

поважати право сім'ї знати правду про долю близької людини. Саме в такому значенні міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини формують базовий стандарт, від якого відштовхуються національні моделі. Міжнародний комітет Червоного Хреста прямо пов'язує проблему зниклих осіб із обов'язком держав установлювати долю та місцеперебування зниклих і забезпечувати родинам право знати [19]. Аналогічно в звичаях міжнародного гуманітарного права закріплено правило, за яким кожна сторона конфлікту має вживати всіх можливих заходів для встановлення долі осіб, про яких повідомлено як про зниклих унаслідок збройного конфлікту [20].

В європейській правозахисній перспективі особливого значення набуває не лише розшук як такий, а й становище родини зниклої особи. Рада Європи послідовно наголошує, що сім'ї зниклих осіб нерідко стикаються з труднощами доступу до соціальних і економічних прав. Звідси випливає важливий орієнтир для України: належна модель не може обмежуватися суто пошуковим контуром, а має включати механізми правової підтримки родини як самостійного адресата гуманітарно-правового захисту.

Показовим є досвід Німеччини, де наголос зроблено на інституційно сталій роботі зі встановлення долі зниклих осіб і підтриманні довготривалого зв'язку з родинами. Німецька модель спирається на функціонування Німецької служби розшуку Червоного Хреста та на співпрацю з організаціями, що надають родинам інформацію про військові поховання та зниклих безвісти [21]. Для українського контексту цей досвід цінний тим, що демонструє значення спеціалізованої, довготривалої й сервісно зорієнтованої інституції.

Французький досвід, навпаки, демонструє сильніше формалізований юридичний підхід. Французьке право передбачає судове оголошення смерті особи, яка зникла за обставин, що ставили її життя під загрозу, а також спеціальні правила щодо прав правонаступників осіб, зниклих за умов воєнних дій. Це означає, що французька модель інтегрує проблему зникнення в систему цивільного стану, судового підтвердження юридичних наслідків і публічних виплат [22]. Для України цей досвід важливий насамперед у частині узгодження пошукового механізму з майновими та пенсійними наслідками для сім'ї.

Польський досвід є показовим із погляду поєднання державного та громадського компонентів. У польському середовищі важливу роль відіграє неурядова організація «Центр пошуку зниклих осіб» (Fundacja ITAKA – Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych), яка спеціалізується на пошуку зниклих осіб і підтримці їхніх родин [23]. Вона підтримує цілодобову лінію допомоги, веде базу даних і виконує функцію соціально-комунікативного посередника. Для української моделі це важливо як орієнтир на інституційне включення спеціалізованих громадських суб'єктів у систему супроводу сімей зниклих осіб.

Американський досвід демонструє значення централізованої цифрової інфраструктури розшуку. Цю роль виконує National Missing and Unidentified Persons System (NamUs) – національна централізована інформаційна та ресурсна система

для справ про зниклих, невпізнаних і незатребуваних осіб. Вона функціонує як національний репозитарій справ про зниклих і водночас як ресурсний центр із безоплатною експертною й аналітичною підтримкою для слідчих і родин. У порівняльному плані це означає, що американська модель підсилює стандарт через централізований національний інформаційно-доказовий контур [24]. Для України цей досвід є важливим як орієнтир щодо підвищення якості реєстрової системи, трасованості даних і доказової підтримки родин.

У підсумку порівняльно-правові орієнтири та міжнародний досвід дають змогу виокремити кілька функціонально значущих висновків. Міжнародний рівень формує інваріант у вигляді обов'язку держави встановлювати долю зниклого та забезпечувати право родини знати правду. Німецький досвід підкреслює значення довготривалої сервісної інституції розшуку; французький – вагу правових наслідків для цивільного стану та публічних виплат; польський – роль спеціалізованих громадських механізмів підтримки; американський – значення централізованої інформаційної та доказової системи. Саме в такій сукупності ці моделі становлять для України орієнтири для вдосконалення власної системи координації, комунікації, доказовості та підтримки сімей осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що гуманітарно-правові стандарти забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, становлять не фрагментарну сукупність окремих гарантій, а цілісну нормативно-інституційну конструкцію, у центрі якої перебувають три взаємопов'язані елементи: обов'язок держави встановлювати долю зниклої особи, обов'язок організовувати належний механізм її розшуку та ідентифікації, а також обов'язок забезпечувати родині доступ до інформації, процедур, соціального захисту і правової визначеності.

Саме в такому розумінні проблема зникнення безвісти за особливих обставин виходить за межі суто пошукової чи облікової діяльності та набуває якостей самостійного гуманітарно-правового інституту, що поєднує міжнародно-правові стандарти, національні нормативні приписи, спеціальний статусний механізм і систему захисту родини.

Принципово важливим результатом дослідження є висновок про те, що правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, має складну внутрішню побудову й не може бути адекватно описаний у межах спрощеної бінарної схеми «є статус – немає статусу». Його структура охоплює ідентифікаційні, матеріальні, процедурні, інституційні та наслідкові компоненти; його стадійність виявляється у переході від первинного статусного стану, що виникає з моменту подання заяви, до формалізованого статусу, який пов'язується з внесенням відомостей до Єдиного реєстру; а реалізація цього статусу має опосередкований характер, оскільки здійснюється не самим носієм статусу, а через діяльність інших учасників правовідносин – органів влади, інституцій, близьких родичів, членів сім'ї, пошукових

груп та суб'єктів інформаційного забезпечення. Це означає, що юридична природа досліджуваного статусу має бути осмислена не як застигла формула, а як процесуально розгорнута статусна конструкція з власною логікою виникнення, тривалості, реалізації та припинення.

Не менш істотним є висновок про те, що в системі гуманітарно-правових стандартів члени сім'ї та близькі родичі не можуть розглядатись як другорядні учасники. У межах цього інституту вони виступають самостійними носіями правового інтересу і водночас функціональними учасниками реалізації статусу зниклої особи. Саме тому право на достовірну інформацію, право на участь у процедурах розшуку, право на соціальний захист, а також право на зрозумілий і доступний маршрут взаємодії з державою повинні розглядатись як ядро гуманітарно-правової моделі захисту родини. Разом із тим саме на рівні правового становища родини найвиразніше виявляється розрив між нормативною моделлю і практикою її реалізації: формально закріплені права нерідко втрачають частину своєї цінності через складність навігації між інституціями, фрагментованість комунікації, неповну синхронізацію інформації та недостатню зрозумілість процедур.

Дослідження також засвідчило, що інституційний механізм реалізації гуманітарно-правових стандартів в Україні вже має виразне нормативне ядро, сформоване навколо Уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Єдиного реєстру, територіальних органів Національної поліції України, пошукових груп та інших учасників міжвідомчої взаємодії. Однак практика показує, що цей механізм ще не досяг належної організаційної цілісності. Найгостріші труднощі зосереджені у сфері координації, комунікації та доступності: саме тут множинність суб'єктів, рухомість їхніх повноважень і відсутність справді інтегрованого каналу супроводу родини породжують дефекти практичного забезпечення прав.

Порівняльно-правовий аналіз дозволяє дійти висновку, що українська модель уже містить окремі елементи сучасного гуманітарно-правового підходу, однак потребує подальшого інституційного й процедурного дозрівання. Міжнародний стандарт, відображений у правилах звичаєвого міжнародного гуманітарного права, формує інваріант у вигляді обов'язку держави з'ясовувати долю зниклої особи й інформувати родину. Німецький досвід підкреслює значення довготривалої сервісної інституції розшуку та кооперації з іншими суб'єктами. Французька модель показує важливість узгодження пошукового механізму з цивільно-статусними та соціально-забезпечувальними наслідками для родини. Польський досвід наголошує на значенні спеціалізованої неурядової підтримки сімей, тоді як американська модель демонструє переваги централізованої інформаційно-доказової системи розшуку. У сукупності ці орієнтири дають підстави розглядати українську систему не як завершену, а як таку, що перебуває у фазі активного інституційного становлення.

Звідси випливає загальний висновок: подальше вдосконалення цієї сфери має відбуватися у двох взаємопов'язаних площинах. По-перше, у площині законодав-

ства необхідно підвищити визначеність статусної моделі, деталізувати процедурне становище родини, удосконалити норми про доказове підтвердження, інформаційний супровід, майнові наслідки та диференційовані механізми підтримки сімей цивільних і військових зниклих осіб. По-друге, у площині практики необхідно досягти інституційної узгодженості, комунікативної цілісності, реальної доступності процедур і якісної міжвідомчої синхронізації даних. Лише за умови поєднання цих двох площин гуманітарно-правові стандарти у сфері зникнення безвісти за особливих обставин можуть перейти зі стану формального проголошення у стан повноцінної, ефективної й людяно зорієнтованої реалізації.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 38. Ст. 280.

[2] Колпаков В. К. Феномен зниклих безвісті в гуманітарному праві. *Проблеми реалізації цілей сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку:* монографія / за заг. ред.: О. С. Бакумова, В. О. Серьогіна. Харків : Право, 2025. С. 129–154.

[3] Катеринчук К. В. Проблеми встановлення статусу особи, зниклої безвісти за особливих обставин, у законодавстві України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2025. № 3. С. 144–149. URL: https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-3-15-23

[4] Про статус народного депутата України : Закон України від 17.11.1992 № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 3. Ст. 17.

[5] Положення про Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Офіційний вісник України*. 2022. № 68. Ст. 4162.

[6] Колпаков В. К. Морфологія адміністративного права: концепція форми галузі : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 760 с.

[7] Синюк О. Як Україна розшукує зниклих безвісти внаслідок агресії Росії та підтримує членів їхніх сімей : аналіт. звіт / ред.: О. Луньова, О. Бєлячкова. Київ, 2024. 32 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/znykli_bezvisty_a4_ua-preview.pdf

[8] Коношко В. В., Подрєз О., Рижков Е. OSINT у роботі з безвісти зниклими особами. *Universum.* 2025. № 22. С. 31–36.
URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1886

[9] Кобзін Д. О., Щербань С. В. Потреби сімей зниклих безвісти. Звіт за результатами дослідження. *Харківський інститут соціальних досліджень; Харківська правозахисна група*. Харків : Права людини, 2024. 40 с. URL: https://library.khpg.org/1722407767

[10] Єдина система для тисяч історій: як в Україні вибудовують розшук зниклих безвісти за особливих обставин. *Міністерство внутрішніх справ України*. 2026. 19 лют. URL: https://mvs.gov.ua/news/jedina-sistema-dlia-tisiac-istorii-iak-v-ukrayini-vibudovuiut-rozsuk-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin

[11] Що не так з пошуком зниклих безвісти військових? Розбір. *Донбас. Реалії.* 2025. 25 лют. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/znykli-bezvisty-poshuk/33320874.html

[12] Добросердов А. Наразі в Україні понад 60 тисяч зниклих безвісти через війну. *Zmina: сайт Центру прав людини* 2025. 22 квіт. URL: https://zmina.info/news/narazi-v-ukrayini-narahovuyetsya-ponad-60-tysyach-znyklyh-bezvisty-lyudej/
[13] Наразі у Реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, є дані про понад 90 тисяч людей: інтерв'ю з уповноваженим із питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Укрінформ.* 2026. 11 берез. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4100583-u-reestri-zniklih-bezvisti-e-dani-pro-ponad-90-tisac-ludej-mvs.html
[14] Щодо видачі посвідчень членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) чи пропали безвісти під час проходження військової служби. *Міністерство внутрішніх справ України.* URL: https://mvs.gov.ua/social-protection-pension-provision/shhodo-vidaci-posvidcen-clenam-simei-viiskovosluzbovciv-iaki-zaginuli-pomerli-ci-propali-bezvisti-pid-cas-proxodzennia-viiskovoyi-sluzbi
[15] Кабмін збільшує виплати для членів сімей загиблих і зниклих безвісти захисників. *Радіо Свобода*. 2026. 5 лют. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viyny/31703318/lbl0lbi437326.html
[16] Відповіді на найбільш поширені питання щодо отримання витягу з Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Міністерство внутрішніх справ України.* URL: https://mvs.gov.ua/upovnovazenii-z-pitan-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin-1/korisna-informaciia/vidpovidi-na-naibils-posireni-pitannia-shhodo-otrimannia-vitiagu-z-jedinogo-rejestru-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin.
[17] Булгаков Д. Мене офіційно не існує: чому багато цивільних після російської неволі залишаються без допомоги. *Zmina: сайт Центру прав людини*. 2025. 3 груд. URL: https://zmina.info/columns/v-ukrayini-czyvilni-yaki-nezakonno-utrymuvalysya-u-rosijskyh-tyurmah-yurydychno-ne-isnuyut/
[18] МВС PRO важливе: що потрібно знати про встановлення опіки над майном осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Міністерство внутрішніх справ України.* 2025. 4 квіт. URL: https://mvs.gov.ua/news/mvs-provazlive-shho-potribno-znati-pro-vstanovlennia-opiki-nad-mainom-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin
[19] Missing persons and their families. *International Committee of the Red Cross.* 2023. URL: https://www.icrc.org/en/missing
[20] Henckaerts, J.-M., Doswald-Beck L. Customary international humanitarian law. Rule 117. *Accounting for Missing Persons. Cambridge University Press*, 2005. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf
[21] Cooperation with other institutions. *German Red Cross Tracing Service*. URL: https://www.drk-suchdienst.de/en/?utm_source=chatgpt.com
[22] Code des pensions militaires d'invalidité et des victimes de guerre. *Ayants cause de personnes disparues (Articles L144–1 à L144-3*). Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000031711067
[23] Fundacja ITAKA – *Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych*. URL: https://itaka.org.pl/
[24] What is NamUs? *National Missing and Unidentified Persons System (NamUs).* 2024. March 21. URL: https://namus.nij.ojp.gov/what-namus

REFERENCES

[1] On the Legal Status of Persons Missing under Special Circumstances: Law of Ukraine (2018, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505–19/ed20180802#Text [in Ukrainian]

[2] Kolpakov, V. K. (2025). The phenomenon of missing persons in humanitarian law. In O. S. Bakumov & V. O. Serohin (Eds.), *Problems of implementing the sustainable development goals in the aspect of strengthening national and international legal order* (pp. 129–154). Pravo. [in Ukrainian]

[3] Katerynchuk, K. V. (2025). Problems of establishing the status of a person missing under special circumstances in the legislation of Ukraine. *Ukrainska politseistyka: teoriia, zakonodavstvo, praktyka*, 3, 144–149. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2709-9261-2025-3-15-23 [in Ukrainian]

[4] On the Status of a People's Deputy of Ukraine: Law of Ukraine (1992, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790–12#Text [in Ukrainian]

[5] Regulation on the Unified Register of Persons Missing under Special Circumstances. (2022). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-22#Text [in Ukrainian]

[6] Kolpakov, V. K. (2026). *Morphology of administrative law: The concept of the form of the branch*. Yurinkom Inter. [in Ukrainian]

[7] Syniuk, O. (2024). *How Ukraine searches for missing persons as a result of Russia's aggression and supports their family members: Analytical report.* In O. Lunova, & O. Bieliachkova (Eds.). Retrieved from https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/07/znykli_bezvisty_a4_ua-preview.pdf [in Ukrainian]

[8] Konoshko, V. V., Podriez, O., & Ryzhkov, E. (2025). OSINT in work with missing persons. *Universum*, 22, 31–36.
Retrieved from https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1886 [in Ukrainian]

[9] Kobzin, D. O., & Shcherban, S. V. (2024). *Needs of families of missing persons: Research report*. Kharkiv Institute for Social Research; Kharkiv Human Rights Protection Group. Retrieved from https://library.khpg.org/1722407767 [in Ukrainian]

[10] One system for thousands of stories: How Ukraine is building the search for persons missing under special circumstances. (2026, February 19). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from https://mvs.gov.ua/news/jedina-sistema-dlia-tisiac-istorii-iak-v-ukrayini-vibudovuiut-rozsuk-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin [in Ukrainian]

[11] What is wrong with the search for missing military personnel? Analysis. (2025, February 25). *Donbas Realii*. Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/znykli-bezvisty-poshuk/33320874.html [in Ukrainian]

[12] Dobroserdov, A. (2025, April). Currently, there are more than 60 thousand missing persons in Ukraine because of the war. *Zmina*. Retrieved from https://zmina.info/news/narazi-v-ukrayini-narahovuyetsya-ponad-60-tysyach-znyklyh-bezvisty-lyudej/ [in Ukrainian]

[13] Currently, the Register of Persons Missing under Special Circumstances contains data on more than 90 thousand people: Interview with the Commissioner for Persons Missing under Special Circumstances. (2026, March). *Ukrinform*. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4100583-u-reestri-zniklih-bezvisti-e-dani-pro-ponad-90-tisac-ludej-mvs.html [in Ukrainian]

[14] Regarding the issuance of certificates to family members of servicemen who were killed, died, or went missing during military service. (n.d.). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from https://mvs.gov.ua/social-protection-pension-provision/shhodo-vidaci-posvidcen-clenam-simei-viiskovosluzbovciv-iaki-zaginuli-pomerli-ci-propali-bezvisti-pid-cas-proxodzennia-viiskovoyi-sluzbi [in Ukrainian]

[15] The Cabinet of Ministers increases payments for family members of fallen and missing defenders. (2026, February 5). *Radio Svoboda*. Retrieved from https://

www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-zahroza-viyny/31703318/lbl0lbi437326.html [in Ukrainian]
[16] Answers to the most frequently asked questions regarding obtaining an extract from the Unified Register of Persons Missing under Special Circumstances. (n.d.). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from https://mvs.gov.ua/upovnovazenii-z-pitan-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin-1/korisna-informaciia/vidpovidi-na-naibils-posireni-pitannia-shhodo-otrimannia-vitiagu-z-jedinogo-rejestru-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin [in Ukrainian]
[17] Bulhakov, D. (2025, December). Officially, I do not exist: Why many civilians remain without assistance after Russian captivity. *Zmina*. Retrieved from https://zmina.info/columns/v-ukrayini-czyvilni-yaki-nezakonno-utrymuvalysya-u-rosijskyh-tyurmah-yurydychno-ne-isnuyut/ [in Ukrainian]
[18] MIA PROimportant: What you need to know about establishing guardianship over the property of persons missing under special circumstances. (2025, April). *Ministry of Internal Affairs of Ukraine*. Retrieved from https://mvs.gov.ua/news/mvs-provazlive-shho-potribno-znati-pro-vstanovlennia-opiki-nad-mainom-osib-zniklix-bezvisti-za-osoblivix-obstavin [in Ukrainian]
[19] Missing persons and their families. (2023). *International Committee of the Red Cross*. Retrieved from https://www.icrc.org/en/missing [in English]
[20] Henckaerts, J.-M., & Doswald-Beck, L. (2005). *Customary international humanitarian law. Rule 117. Accounting for missing persons*. Cambridge University Press. Retrieved from https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf [in English]
[21] Cooperation with other institutions. (n.d.). *German Red Cross Tracing Service*. Retrieved from https://www.drk-suchdienst.de/en/ [in English]
[22] Code des pensions militaires d'invalidité et des victimes de guerre. Ayants cause de personnes disparues (Articles L144–1 à L144-3). (n.d.). *Legifrance*. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGISCTA000031711067 [in French]
[23] *Fundacja ITAKA – Centrum Poszukiwań Ludzi Zaginionych*. (n.d.). Retrieved from https://itaka.org.pl/ [in Polish]
[24] What is NamUs? (2024, March). *National Missing and Unidentified Persons System*. Retrieved from https://namus.nij.ojp.gov/what-namus [in English]

Тетяна Олександрівна Коломоєць
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Декан юридичного факультету
Запорізький національний університет
69011, вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
email: T_deputy@ukr.net

Tetiana O. Kolomoiets
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Dean of the Faculty of Law
Zaporizhzhia National University
69011, 66 Universytetska St., Zaporizhzhia, Ukraine
email: T_deputy@ukr.net

Валерій Костянтинович Колпаков
Доктор юридичних наук, професор
Завідувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет
69011, вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
email: v.k.kolpakov@gmail.com

Valerii K. Kolpakov
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Constitutional and Administrative Law
Faculty of Law Zaporizhzhia National University
69011, 66 Universytetska St., Zaporizhzhia, Ukraine
email: v.k.kolpakov@gmail.com

Рекомендоване цитування: Коломоєць Т. О., Колпаков В. К. Гуманітарно-правові стандарти забезпечення прав осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №2. С. 131–157. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.131.

Suggested Citation: Kolomoiets, T. O., & Kolpakov, V. K. (2026). Humanitarian Legal Standards for Safeguarding the Rights of Persons Missing in Special Circumstances. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 131–157. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.131.

Дата першого надходження статті до видання: 13.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.04.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.158

В'ячеслав Станіславович Політанський

Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4664-8537

Ганна Миколаївна Зайкіна

Кафедра правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Український державний університет залізничного транспорту
Харків, Україна

Сектор теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0007-7141-1391

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ СФЕРИ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ: ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА АНТИКОРУПЦІЙНІ ЗАСАДИ

Анотація. *У статті здійснено комплексне адміністративно-правове дослідження сталого розвитку територіальних громад у контексті публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України з акцентом на інформаційно-правові й антикорупційні засади. Обґрунтовано, що сталий розвиток територіальних громад у публічно-правовому вимірі постає як результат узгодженої управлінської діяльності органів публічної влади, спрямованої на забезпечення життєздатності територій, стабільності функціонування критичної інфраструктури та реалізації публічного інтересу в умовах сучасних викликів, зокрема воєнного стану. Паливно-енергетичний комплекс розглянуто як системоутворюючий об'єкт публічного адміністрування, ефективність управління яким безпосередньо впливає на соціальну стійкість і спроможність територіальних громад. Проаналізовано компетенційну природу повноважень органів місцевого самоврядування у сфері енергетики, розкрито значення принципів публічного адміністрування для забезпечення сталості управлінських рішень, а також досліджено інформаційно-правові засади публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу. Особливу увагу приділено ролі енергетичної інформації як управлінського ресурсу, проблемам публічності та доступу до інформації, функціонуванню інформаційних систем і реєстрів, цифровим адміністративним процедурам та правовим аспектам інформаційної безпеки на місцевому рівні. Окремий блок дослідження присвячено антикорупційним*

засадам публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад. Виявлено ключові корупційні ризики в локальному енергетичному врядуванні, проаналізовано антикорупційні інструменти, механізми доброчесності та комплаєнсу, форми громадського контролю й юридичну відповідальність за корупційні та пов'язані з ними інформаційні правопорушення. За результатами узагальнення теоретичних положень і практики України зроблено висновок, що інформаційно-правові та антикорупційні засади у сфері публічного адміністрування паливно-енергетичного комплексу мають взаємопов'язаний і системний характер, а їх інтеграція є необхідною умовою забезпечення сталого розвитку територіальних громад та підвищення ефективності публічного адміністрування у сфері енергетики.

Ключові слова: *органи місцевого самоврядування; територіальні громади; публічне адміністрування; паливно-енергетичний комплекс; інформаційно-правовий захист; критична інфраструктура; воєнний стан; корупційні правопорушення; юридичні особи публічного права.*

Viacheslav S. Politanskyi
Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4664-8537

Hanna M. Zaikina
Department of Legal Support and Administration of Transport Activities
Ukrainian State University of Railway Transport
Kharkiv, Ukraine

Sector of Theoretical and Methodological Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-7141-1391

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONTEXT OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE FUEL AND ENERGY COMPLEX OF UKRAINE: INFORMATION, LEGAL AND ANTI–CORRUPTION PRINCIPLES

Abstract. *The article carries out a comprehensive administrative and legal study of the sustainable development of territorial communities in the context of public administration of the fuel and energy complex of Ukraine with an emphasis on informational and legal and anti-corruption principles. It is substantiated that the sustainable development of territorial communities*

in the public and legal dimension arises as a result of coordinated management activities of public authorities aimed at ensuring the viability of territories, the stability of the functioning of critical infrastructure and the implementation of the public interest in the conditions of modern challenges, in particular martial law. The fuel and energy complex is considered as a system-forming object of public administration, the effectiveness of management of which directly affects the social stability and capacity of territorial communities. The competence nature of the powers of local government bodies in the energy sector is analyzed, the importance of public administration principles for ensuring the sustainability of management decisions is revealed, and the informational and legal principles of public administration in the fuel and energy complex are also investigated. Particular attention is paid to the role of energy information as a management resource, the problems of publicity and access to information, the functioning of information systems and registers, digital administrative procedures and legal aspects of information security at the local level. A separate block of the study is devoted to the anti-corruption principles of public administration of the fuel and energy complex at the level of territorial communities. Key corruption risks in local energy governance are identified, anti-corruption instruments, integrity and compliance mechanisms, forms of public control and legal liability for corruption and related information offenses are analyzed. Based on the results of the generalization of theoretical provisions and practice of Ukraine, it is concluded that information-legal and anti-corruption principles in the field of public administration of the fuel and energy complex are interconnected and systemic in nature, and their integration is a necessary condition for ensuring the sustainable development of territorial communities and increasing the efficiency of public administration in the energy sector.

Key words: *local governments; territorial communities; public administration; fuel and energy complex; information and legal protection; critical infrastructure; martial law; corruption offenses; legal entities under public law.*

ВСТУП

У сучасних умовах трансформації системи публічного адміністрування, децентралізації влади та дії правового режиму воєнного стану проблематика сталого розвитку територіальних громад набуває особливої актуальності як у національному, так і у світовому науковому дискурсі. На глобальному рівні сталий розвиток дедалі частіше розглядається не лише як соціально-економічна чи екологічна мета, а як результат якості публічного адміністрування, заснованого на принципах законності, підзвітності, прозорості та доброчесності, особливо в сферах управління критичною інфраструктурою та публічними ресурсами [1].

У цьому контексті паливно-енергетичний комплекс України посідає особливе місце як системоутворюючий чинник життєздатності територій і ключовий об'єкт публічного адміністрування. У сучасних адміністративно-правових дослідженнях обґрунтовується, що розвиток енергетичної сфери, зокрема альтернативної енергетики, потребує не лише технічних рішень, а й удосконалення правового регулювання, адміністративних процедур і форм управлінської діяльності органів місцевого самоврядування [2, с. 23–27, 190–196]. Це набуває особливої значущості в умовах, коли громади змушені оперативно приймати енергетичні рішення, поєднуючи ефективність із правовою визначеністю та підзвітністю.

Водночас у наукових публікаціях останніх років істотна увага приділяється інформаційно-правовим аспектам публічного адміністрування, зокрема ролі енергетичної інформації як управлінського ресурсу, значенню відкритих даних, цифрових адміністративних процедур і правових засад інформаційної безпеки [3]. Дослідження свідчать, що фрагментарність інформаційних систем і низька якість даних істотно знижують ефективність управлінських рішень та водночас підвищують корупційні ризики в ресурсомістких секторах, зокрема в енергетиці [4, с. 91–95].

Окремий напрям сучасних досліджень присвячений антикорупційним засадам діяльності органів місцевого самоврядування, де наголошується на підвищеній вразливості сфер, пов'язаних із управлінням публічними фінансами, комунальними підприємствами та інфраструктурними проєктами [5, с. 184]. При цьому вказується, що формальне дотримання антикорупційних вимог без інтеграції механізмів доброчесності, комплаєнсу та внутрішнього контролю у щоденну адміністративну практику не забезпечує реального зниження ризиків.

Разом із тим аналіз наукових джерел засвідчує, що взаємодія інформаційно-правових та антикорупційних засад у публічному адмініструванні сфери паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад залишається недостатньо дослідженою. Більшість праць зосереджуються на окремих аспектах енергетичного права, інформаційного забезпечення або антикорупційної політики, не формуючи цілісного адміністративно-правового бачення їх системної взаємодії [6, с. 2–4].

З огляду на зазначене, актуальність теми дослідження зумовлена потребою у комплексному адміністративно-правовому аналізі сталого розвитку територіальних громад у контексті публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України з урахуванням інформаційно-правових і антикорупційних засад, особливо в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови.

Метою статті є комплексний адміністративно-правовий аналіз сталого розвитку територіальних громад у сфері паливно-енергетичного комплексу України крізь призму інформаційно-правових та антикорупційних механізмів публічного адміністрування. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: а) уточнити публічно-правовий зміст сталого розвитку територіальних громад; б) охарактеризувати паливно-енергетичний комплекс як об'єкт публічного адміністрування; в) розкрити інформаційно-правові засади управління у сфері ПЕК; г) виявити основні корупційні ризики та антикорупційні інструменти на місцевому рівні; ґ) обґрунтувати системний характер взаємодії інформаційно-правових і антикорупційних засад як умови сталого розвитку громад.

Наукова новизна полягає в авторському підході, відповідно до якого сталий розвиток територіальних громад у сфері паливно-енергетичного комплексу розглядається як результат інтегрованої дії інформаційно-правових та антикорупційних засад публічного адміністрування, що дозволяє по-новому оцінити роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні енергетичної стій-

кості, доброчесності управлінських процесів і довгострокового публічного інтересу.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблематика сталого розвитку територіальних громад у контексті публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу охоплює декілька наукових напрямів, у межах яких досліджуються окремі елементи енергетичної політики, інформаційно-правового забезпечення й антикорупційної діяльності органів публічної влади.

У зарубіжних дослідженнях останніх років сталий розвиток територій тісно пов'язується з ефективністю муніципального енергетичного менеджменту. Так, M. Bačovský, J. Karásek та L. Kaločai доводять, що системний підхід до управління енергоспоживанням на місцевому рівні є ключовою умовою енергоефективності та фінансової стійкості громад [1]. Водночас ці роботи переважно мають управлінсько-економічний характер і не розкривають адміністративно-правові механізми відповідних процесів.

Адміністративно-правові аспекти функціонування енергетичної сфери в Україні ґрунтовно проаналізовані у дисертації Д. О. Штоди, де обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання використання альтернативних джерел енергії та визначено роль органів публічної влади у формуванні енергетичної політики [2]. Разом із тим зазначене дослідження не охоплює комплексно проблематику сталого розвитку територіальних громад крізь призму поєднання інформаційно-правових і антикорупційних засад.

Вагоме місце у сучасній доктрині посідають дослідження інформаційно-правового забезпечення публічного адміністрування. Зокрема, R. Wang та C. K. Xu доводять, що відкриті урядові дані сприяють підвищенню прозорості та результативності управлінських рішень у сфері розвитку територій [3]. Подібні висновки містяться й у працях, присвячених подоланню енергетичної бідності та підвищенню соціальної стійкості громад у період енергетичних трансформацій [4], однак правовий вимір цих процесів залишається недостатньо розкритим.

Антикорупційна проблематика в діяльності органів місцевого самоврядування досліджується, зокрема, О. І. Коханом, який виокремлює ключові корупційні ризики у сфері управління комунальними ресурсами та наголошує на необхідності вдосконалення правових механізмів їх запобігання [5]. Водночас специфіка паливно-енергетичного комплексу як об'єкта публічного адміністрування у таких дослідженнях розглядається фрагментарно. Зарубіжні автори також акцентують на взаємозв'язку між прозорістю в енергетичному секторі та рівнем корупційних ризиків, однак їхні висновки потребують адаптації до національної правової системи та місцевого рівня управління [6].

Методологічною основою для аналізу публічного адміністрування виступають праці В. Б. Авер'янова [12] та В. В. Галунька зі співавторами [13], в яких сформульовано базові принципи сучасного адміністративного права. Проте в зазна-

чених роботах відсутній цілісний аналіз взаємодії інформаційно-правових та антикорупційних засад саме у сфері паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад.

Таким чином, наукові дослідження свідчать про наявність ґрунтовних напрацювань щодо окремих аспектів енергетичної політики, інформаційного забезпечення та антикорупційної діяльності органів місцевого самоврядування. Водночас комплексний адміністративно-правовий аналіз сталого розвитку територіальних громад у сфері паливно-енергетичного комплексу з урахуванням взаємодії інформаційно-правових і антикорупційних засад залишається недостатньо розробленим, що й обумовлює наукову актуальність цього дослідження.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких зумовлене комплексним характером предмета дослідження – публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу у взаємозв'язку з інформаційно-правовими й антикорупційними засадами сталого розвитку територіальних громад. Дослідження здійснювалося у декілька логічно взаємопов'язаних етапів, що забезпечило системність і послідовність отриманих наукових результатів.

На першому етапі було використано *діалектичний* метод, який дозволив розглянути сталий розвиток територіальних громад як динамічний публічно-правовий процес, що формується під впливом управлінських рішень у сфері паливно-енергетичного комплексу, а також виявити суперечності між потребами енергетичної безпеки, інформаційною відкритістю й антикорупційними обмеженнями. Застосування цього методу дало змогу обґрунтувати подвійний характер сталого розвитку – як процесу публічного адміністрування і як юридично значущого результату діяльності органів місцевого самоврядування.

Другий етап дослідження ґрунтувався на використанні *формально-юридичного* методу, за допомогою якого проаналізовано норми Конституції України, законів і підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів місцевого самоврядування у сфері енергетики, доступу до інформації, цифрових адміністративних процедур та запобігання корупції. Цей метод дозволив визначити нормативні межі публічного адміністрування сфери ПЕК, розкрити юридичний зміст повноважень відповідних суб'єктів та виявити прогалини і колізії правового регулювання, що впливають на сталість управлінських рішень.

На третьому етапі застосовано *системно-структурний* і *функціональний* методи, що дали можливість розглянути інформаційно-правові й антикорупційні засади як взаємопов'язані елементи єдиної системи публічного адміністрування. За допомогою цих методів проаналізовано функціональну роль енергетичної інформації, цифрових адміністративних процедур, внутрішнього контролю, комплаєнсу та громадського нагляду в забезпеченні прозорості, підзвітності та добро-

чесності управлінських процесів у сфері паливно-енергетичного комплексу на місцевому рівні.

Важливе значення у дослідженні мав *порівняльно-правовий* метод, який використовувався для аналізу сучасних наукових підходів до публічного адміністрування енергетики, відкритих даних та антикорупційної політики, сформованих у зарубіжній доктрині. Застосування цього методу дозволило зіставити українську модель публічного адміністрування сфери ПЕК із окремими міжнародними підходами та визначити напрями, адаптація яких можлива з урахуванням особливостей національної правової системи та умов воєнного стану.

На завершальному етапі дослідження використано метод *узагальнення та правового моделювання*, що дало змогу систематизувати результати аналізу практики публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад, виявити типові управлінські ситуації та причини неефективності реалізації інформаційно-правових і антикорупційних засад. На основі цього сформульовано узагальнені висновки щодо необхідності інтегрованого адміністративно-правового підходу до забезпечення сталого розвитку територіальних громад у стратегічно важливій сфері енергетики.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Теоретико-правові засади сталого розвитку територіальних громад у системі публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України

У сучасній адміністративно-правовій доктрині сталий розвиток територіальних громад розглядається не лише як соціально-економічна або екологічна категорія, а передусім як результат цілеспрямованої діяльності суб'єктів публічного адміністрування, спрямованої на забезпечення балансу між поточними потребами населення та довгостроковими інтересами територіального розвитку.

У публічно-правовому вимірі сталий розвиток територіальних громад слід розглядати як об'єкт адміністративно-правового впливу, що реалізується через комплекс управлінських рішень, нормативно-правових актів, адміністративних процедур і механізмів контролю. Саме органи місцевого самоврядування, діючи в межах визначеної законом компетенції, формують управлінські пріоритети, визначають напрями використання ресурсів та забезпечують безперервність функціонування життєво важливих систем громади, зокрема у сфері енергетики.

Особливістю сталого розвитку територіальних громад є його подвійна природа: з одного боку – це процес, що охоплює планування, реалізацію та коригування публічної політики; з іншого – це результат, який проявляється у стабільності надання публічних послуг, стійкості інфраструктури та підвищенні якості життя населення. У цьому контексті сталий розвиток не може бути досягнутий шляхом одноразових управлінських рішень, а потребує послідовної та передбачуваної адміністративної діяльності.

На рівні територіальних громад сталий розвиток безпосередньо пов'язаний із реалізацією конституційних засад місцевого самоврядування, зокрема принципів самостійності, матеріально-фінансової спроможності та відповідальності органів місцевого самоврядування перед населенням [7]. У цьому контексті сталий розвиток громади слід розуміти як стійкий стан і керований процес, за якого органи публічної влади забезпечують безперервність надання публічних послуг, збереження інфраструктури, енергетичну безпеку та належну якість життя.

З адміністративно-правової точки зору ключовими ознаками сталого розвитку територіальних громад є: а) інституційна сталість (спроможність органів місцевого самоврядування виконувати покладені на них повноваження); б) нормативна визначеність (чіткість правових засад управлінських рішень); в) ресурсна забезпеченість, зокрема в енергетичній сфері; г) підзвітність і прозорість діяльності суб'єктів публічного адміністрування; ґ) орієнтація на довгостроковий результат, а не ситуативне реагування.

Таким чином, ми вважаємо, що сталий розвиток територіальних громад у публічно-правовому вимірі є юридично значущим результатом публічного адміністрування, що залежить від якості управлінських рішень, законності процедур і ефективності використання ресурсів, насамперед у стратегічних секторах, до яких належить паливно-енергетичний комплекс.

У свою чергу варто відзначити, що паливно-енергетичний комплекс України (далі – ПЕК) традиційно розглядається як базова галузь економіки, однак у сучасних умовах воєнного стану та децентралізації він набуває виразного публічно-управлінського значення, особливо на рівні територіальних громад. Забезпечення енергопостачання об'єктів критичної інфраструктури, житлового фонду, закладів охорони здоров'я та освіти є безпосереднім чинником життєздатності територій і соціальної стабільності.

З позиції адміністративного права ПЕК виступає складним об'єктом публічного адміністрування, що характеризується багаторівневістю управління, поєднанням державних і муніципальних інтересів, а також залученням приватних операторів. Нормативну основу такого адміністрування становлять, зокрема, закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [8], «Про ринок електричної енергії» [9], «Про енергетичну ефективність» [10], «Про теплопостачання» [11].

На локальному рівні ПЕК безпосередньо впливає на можливість реалізації програм розвитку, енергомодернізації, забезпечення енергонезалежності громад. Водночас специфіка енергетичної сфери, характеризується високими фінансовими потоки, технічною складністю й інформаційною асиметрією, яка обумовлює підвищені вимоги до якості публічного адміністрування та правового регулювання [2, с. 77].

У контексті сталого розвитку територіальних громад ПЕК виконує функцію системоутворюючого чинника, оскільки від стабільності енергопостачання залежить можливість реалізації соціальних, економічних і екологічних програм.

Таким чином, ефективне публічне адміністрування паливно-енергетичного комплексу на місцевому рівні є не похідним, а визначальним елементом життєздатності територій.

Крім того, варто відзначити, що компетенція органів місцевого самоврядування у сфері енергетики має комплексний і диференційований характер, що зумовлюється поєднанням власних, делегованих, координаційних і сервісних повноважень. Така структура компетенції відображає загальну тенденцію до розширення ролі громад у публічному адмініструванні стратегічних сфер.

Власні повноваження органів місцевого самоврядування охоплюють управління комунальними підприємствами у сфері теплопостачання й електропостачання, затвердження місцевих програм енергозбереження, прийняття рішень щодо модернізації енергетичної інфраструктури. Делеговані повноваження пов'язані з реалізацією державної політики у сфері енергетичної ефективності та виконанням загальнодержавних програм.

Координаційні повноваження проявляються у взаємодії з операторами систем розподілу, постачальниками енергоресурсів, органами виконавчої влади. Сервісні повноваження включають надання адміністративних послуг, інформування населення, консультаційну підтримку енергетичних ініціатив громад.

Адміністративно-правова проблема полягає в тому, що нечіткість меж компетенції або дублювання повноважень створює передумови для управлінських збоїв та корупційних ризиків [12, с. 112–115]. Тому сталий розвиток територіальних громад у сфері енергетики безпосередньо залежить від нормативної визначеності компетенцій та процедур їх реалізації.

Публічне адміністрування у сфері ПЕК має ґрунтуватися на системі принципів, які визначають якість, легітимність та результативність управлінської діяльності. До таких принципів належать законність, підзвітність, відкритість, пропорційність, доброчесність та орієнтація на результат. Принцип законності забезпечує правову визначеність управлінських рішень. Підзвітність гарантує контроль із боку громади та держави. Відкритість сприяє зниженню інформаційної асиметрії, що особливо важливо в енергетичній сфері. Пропорційність вимагає співмірності управлінських рішень із поставленими цілями. Доброчесність формує довіру до суб'єктів публічного адміністрування. Орієнтація на результат забезпечує досягнення реальних змін, а не формальне виконання процедур [13, с. 49].

З огляду на це, сталість управлінських рішень у сфері енергетики є ключовою передумовою сталого розвитку територіальних громад. З адміністративно-правових позицій якість такого рішення визначається його обґрунтованістю, прогнозованістю, контрольованістю та вимірюваністю. Обґрунтованість передбачає прийняття рішень на основі достовірної інформації та правового аналізу. Прогнозованість полягає у врахуванні можливих наслідків. Контрольованість забезпечує можливість перевірки виконання. Вимірюваність передбачає наявність індикаторів ефективності. Недотримання зазначених критеріїв призводить до ситуативно-

го управління, що суперечить самій ідеї сталого розвитку та знижує ефективність публічного адміністрування у сфері ПЕК.

3.2. Інформаційно-правові засади публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України у контексті сталого розвитку територіальних громад

Що стосується інформаційно-правових засад у системі публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу, то в першу чергу необхідно звернути увагу на енергетичну інформацію, яка набуває статусу самостійного управлінського ресурсу, без якого неможливе прийняття обґрунтованих і сталих рішень на рівні територіальних громад. Із позиції адміністративного права інформація у сфері енергетики є не лише об'єктом правового регулювання, а й інструментом реалізації управлінських повноважень, що забезпечує зв'язок між плануванням, виконанням та контролем публічної політики.

Енергетична інформація охоплює широке коло даних, зокрема: показники споживання електричної та теплової енергії; дані про стан енергетичної інфраструктури; інформацію щодо аварійності та надійності мереж; відомості про тарифи, субсидії, компенсаційні механізми; результати енергетичних аудитів і моніторингу енергоефективності. У сукупності ці дані формують інформаційну основу для розроблення місцевих програм розвитку, стратегій енергетичної безпеки та заходів зі сталого розвитку територій.

Юридичний статус енергетичної інформації визначається нормами законодавства про інформацію, доступ до публічної інформації, енергетику й енергоефективність. Зокрема, Закон України «Про інформацію» закріплює принцип відкритості інформації та її значення для реалізації прав і законних інтересів суб'єктів публічних відносин [14]. Водночас Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює обов'язок органів публічної влади забезпечувати доступ до інформації, що знаходиться в їх володінні, у тому числі інформації у сфері ПЕК [15].

Для територіальних громад енергетична інформація має особливе значення як інструмент планування розвитку, оскільки саме на її основі визначаються пріоритети модернізації інфраструктури, обсяги інвестицій, напрями енергозбереження. Відсутність достовірних і систематизованих даних призводить до ситуативного управління, що суперечить принципам сталого розвитку.

У свою чергу, важливими засадами є публічність і відкритість інформації у сфері ПЕК, що виступають одними з ключових гарантій прозорості публічного адміністрування та запобігання корупційним ризикам. В адміністративно-правовому аспекті відкритість інформації виступає не лише як право громадян, а як обов'язок суб'єктів публічного адміністрування, що забезпечує підзвітність управлінських рішень.

Законодавство України передбачає можливість віднесення частини енергетичної інформації до публічної, зокрема у формі відкритих даних, які підлягають

оприлюдненню у машиночитному форматі [16]. Такі дані можуть використовуватися територіальними громадами для аналізу споживання, контролю ефективності використання бюджетних коштів, залучення інвесторів.

Водночас у контексті воєнного стану виникає об'єктивна необхідність обмеження доступу до окремих категорій енергетичної інформації, пов'язаної з функціонуванням об'єктів критичної інфраструктури. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» допускає тимчасове обмеження інформаційних прав в інтересах національної безпеки [17]. Таким чином, публічне адміністрування у сфері ПЕК має здійснюватися у режимі балансу між відкритістю та безпекою.

У цьому контексті важливим є запровадження чітких критеріїв віднесення енергетичної інформації до відкритої або обмеженої, щоб уникнути зловживань і необґрунтованого засекречування даних. Саме прозорість процедур обмеження доступу, а не формальна закритість, є передумовою довіри громад до рішень у сфері енергетики.

Крім того, публічне адміністрування сфери ПЕК дедалі більше ґрунтується на використанні інформаційних систем і реєстрів, які забезпечують збирання, обробку й аналіз енергетичних даних. На державному та місцевому рівнях функціонують різні інформаційні ресурси, що стосуються енергетики, енергоефективності, житлово-комунального господарства.

Разом з тим варто відзначити про існування характерної проблеми, а саме певної фрагментарності та часткової несумісності таких систем, що ускладнює використання даних для управлінських цілей. Відсутність єдиних стандартів даних призводить до дублювання інформації, розбіжностей у показниках і зниження якості управлінських рішень. З адміністративно-правового погляду це свідчить про недостатню врегульованість повноважень щодо ведення й інтеграції інформаційних систем.

У цьому контексті важливим є також питання визначення відповідальних суб'єктів за наповнення, актуальність і достовірність енергетичних даних. Невизначеність відповідальності створює передумови для перекладання функцій між органами влади та комунальними підприємствами, що негативно впливає на сталість управлінських процесів.

Цифровізація публічного адміністрування у сфері ПЕК є одним із ключових напрямів підвищення ефективності управлінських процесів на рівні територіальних громад. Із адміністративно-правової точки зору цифрові адміністративні процедури становлять нову форму реалізації владних повноважень, що змінює традиційні механізми взаємодії між суб'єктами публічної влади та населенням.

Електронні сервіси у сфері енергетики охоплюють подання заяв, отримання довідок, доступ до інформації про споживання енергоресурсів, участь у програмах енергоефективності. Електронний документообіг забезпечує прозорість і контрольованість управлінських рішень, зменшуючи корупційні ризики. Цифровий моніторинг енергоспоживання дозволяє громадам оперативно реагувати на зміни та планувати розвиток інфраструктури.

Нормативну основу цифрових процедур становлять, зокрема Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» та акти у сфері електронного урядування [18]. Водночас важливим залишається питання уніфікації адміністративних процедур у цифровому середовищі, що є предметом подальшого розвитку адміністративного законодавства.

Більш того, одним із найважливіших елементів інформаційно-правових засад публічного адміністрування енергетики в громадах є інформаційна безпека у сфері ПЕК, яка набуває особливого значення в умовах цифровізації та воєнного стану. З адміністративно-правової точки зору кібербезпека розглядається не як технічна проблема, а як елемент правового режиму функціонування публічної влади у сфері енергетики.

Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» визначає обов'язок органів публічної влади вживати заходів щодо захисту інформаційних систем, у тому числі тих, що використовуються у сфері критичної інфраструктури [19]. Для територіальних громад це означає необхідність інтеграції вимог кібербезпеки у процеси публічного адміністрування ПЕК. Відтак інформаційна безпека є невід'ємною складовою інформаційно-правових засад сталого розвитку територіальних громад, оскільки без захисту даних неможливі ні прозорість, ні довіра, ні стабільність управлінських рішень [20].

3.3. Антикорупційні засади публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України на рівні територіальних громад

Що стосується антикорупційних засад публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України на рівні територіальних громад, то в першу чергу варто відзначити, що сфера паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад належить до підвищено корупційно вразливих сегментів публічного адміністрування, що зумовлено концентрацією фінансових ресурсів, технічною складністю процесів та значною дискрецією посадових осіб. З адміністративно-правової точки зору корупційні ризики виникають насамперед у тих управлінських ситуаціях, де поєднуються владні повноваження, інформаційна асиметрія й обмежений зовнішній контроль.

Одним із найбільш ризикогенних напрямів є публічні закупівлі у сфері енергетики, зокрема закупівлі палива, електричної енергії, робіт із ремонту та модернізації мереж. Практика застосування Закону України «Про публічні закупівлі» свідчить, що на локальному рівні поширеними є ризики формального обґрунтування переговорних процедур, поділу предмета закупівлі, маніпулювання технічними вимогами [21]. У сфері енергетики такі порушення мають особливо негативні наслідки, оскільки безпосередньо впливають на стабільність постачання та фінансову спроможність громад.

Іншим осередком корупційних ризиків є управління комунальними енергетичними підприємствами, де поєднання господарських і владних функцій створює умови для зловживань. Нечітке розмежування повноважень між органами місце-

вого самоврядування як власниками та керівниками комунальних підприємств як суб'єктами господарювання часто призводить до конфліктів інтересів, непрозорих кадрових рішень і неефективного використання ресурсів.

Окрему групу ризиків формують ремонти та відновлення енергетичної інфраструктури, особливо в умовах воєнного стану. Спрощені процедури, терміновість робіт і значні бюджетні видатки об'єктивно підвищують імовірність корупційних зловживань. До цього додаються ризики у сфері тарифної комунікації, коли відсутність належного інформування населення щодо структури тарифів та підстав їх зміни підриває довіру до органів публічної влади [5, с. 184].

Також корупційно вразливими залишаються питання підключення до мереж і видачі технічних умов, де значна дискреція посадових осіб поєднується з технічною складністю процедур. У таких випадках корупційні прояви часто маскуються під адміністративну доцільність або технічну необхідність, що ускладнює їх виявлення та запобігання.

У свою чергу варто відзначити, що адміністративно-правове забезпечення запобігання корупції у сфері ПЕК на рівні територіальних громад ґрунтується на системі превентивних, процедурних і контрольних інструментів, передбачених законодавством України. Ключовим нормативним актом у цій сфері є Закон України «Про запобігання корупції», який поширює свою дію на посадових осіб органів місцевого самоврядування та керівників комунальних підприємств [22].

Одним із базових інструментів є запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, що має особливе значення у сфері енергетики, де посадові особи нерідко поєднують управлінські, контрольні та розпорядчі функції. Ефективність цього механізму безпосередньо залежить від чіткості внутрішніх процедур, належного документування управлінських рішень і реального, а не формального, контролю.

Важливе значення мають прозорі адміністративні процедури, зокрема у сфері закупівель, тарифоутворення, управління майном. Запровадження електронних процедур і стандартизованих алгоритмів прийняття рішень зменшує дискрецію посадових осіб і, відповідно, корупційні ризики. У цьому контексті електронна система закупівель ProZorro розглядається не лише як технічний інструмент, а як адміністративно-правовий механізм забезпечення прозорості [23].

Контроль і аудит є ще одним ключовим антикорупційним інструментом. На місцевому рівні вони реалізуються через внутрішній контроль в органах місцевого самоврядування, діяльність наглядових органів, а також зовнішній аудит. Водночас практика свідчить, що ефективність контрольних механізмів значною мірою залежить від їх незалежності та професійної спроможності.

Також варто відзначити, що в сучасному публічному адмініструванні сфери ПЕК дедалі більшого значення набувають категорії доброчесності та комплаєнсу. Це поняття, що відображають не тільки формальне дотримання законодавства, а й сутнісне, системне забезпечення законності, етичних стандартів і внутрішнього контролю у діяльності публічної влади. З адміністративно-правової точки зору доброчесність виступає як універсальний принцип публічної служби, а комплаєнс

є інструментальною складовою забезпечення доброчесності та мінімізації корупційних ризиків. Тоді, як комплаєнс у комунальному секторі енергетики полягає у створенні внутрішніх політик і процедур, спрямованих на забезпечення дотримання вимог законодавства, запобігання правопорушенням і мінімізацію ризиків. До таких інструментів належать кодекси етики, внутрішні антикорупційні програми, процедури внутрішнього повідомлення про порушення.

Закон України «Про запобігання корупції» прямо встановлює обов'язок суб'єктів публічного адміністрування, у тому числі посадових осіб органів місцевого самоврядування та керівників комунальних підприємств, дотримуватися вимог антикорупційного законодавства й утримуватися від дій, що можуть призвести до конфлікту інтересів або створити умови для корупції – ці вимоги є фундаментом доброчесної поведінки та комплаєнсу [22].

У сфері енергетичного врядування доброчесність вимагає, зокрема: а) прозорого формування та реалізації управлінських рішень, що стосуються комунальних енергетичних підприємств; б) обґрунтованого та документально підкріпленого прийняття рішень щодо закупівель, тарифоутворення, технічних умов підключення; в) відповідального ставлення до інформаційної відкритості, що забезпечує громадський контроль і зменшує інформаційну асиметрію.

Комплаєнс у комунальному секторі енергетики слугує системою внутрішніх процедур та правил, спрямованих на забезпечення реалізації вимог закону й адміністративних стандартів. Він включає створення та функціонування: 1) кодексів етики та професійної поведінки, що визначають конкретні стандарти дій і заборон для посадових осіб; 2) внутрішніх процедур оцінювання та управління ризиками, які дозволяють ідентифікувати потенційні корупційні загрози на етапі планування рішень; 3) механізмів внутрішнього контролю, включно з системою звітності, аудитом, моніторингом реалізації рішень; 4) процедур реагування на виявлені порушення, таких як внутрішні розслідування та дисциплінарні дії.

Чинне антикорупційне законодавство не встановлює обов'язкової форми чи змісту антикорупційних програм для всіх комунальних суб'єктів, але закріплює обов'язок реалізовувати антикорупційні заходи, базовані на оцінці ризиків. Це означає, що громади та їхні енергетичні суб'єкти мають самостійно забезпечити нормативно-процедурне наповнення своїх внутрішніх систем комплаєнсу відповідно до загальних правових вимог.

На нашу думку, юридичне значення комплаєнсу в адміністративно-правовому контексті полягає у створенні та підтриманні дієвих процедур превенції правопорушень, що підсилюють ефективність інших антикорупційних інструментів (закупівельних процедур, контролю, громадського нагляду). Без такого системного підходу доброчесність залишається декларативною, а реальні корупційні ризики – неврегульованими, що негативно впливає на сталий розвиток територіальних громад у сфері ПЕК.

Крім цього, важливою складовою антикорупційних засад публічного адміністрування у сфері ПЕК є громадський контроль. З адміністративно-правової точ-

ки зору участь мешканців територіальних громад у формуванні та реалізації енергетичної політики розглядається як форма реалізації публічного інтересу.

Інструментами такої участі є громадські консультації, публічні звіти органів місцевого самоврядування та комунальних підприємств, участь у розробленні місцевих енергетичних програм, подання звернень і запитів на інформацію. Ефективність громадського контролю значною мірою залежить від рівня відкритості інформації та готовності органів влади до діалогу. У сфері енергетики громадський контроль виконує не лише антикорупційну, а й превентивну функцію, оскільки публічність управлінських рішень зменшує простір для зловживань і підвищує якість адміністрування.

Юридична відповідальність є завершальним елементом системи антикорупційних засад публічного адміністрування сфери ПЕК. У межах адміністративно-правового аналізу доцільно зосередитися на дисциплінарній та адміністративній відповідальності, які мають безпосереднє значення для діяльності органів місцевого самоврядування та комунальних підприємств.

Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення (глава 13-А) [24]. Дисциплінарна відповідальність реалізується у межах публічної служби та трудових відносин.

Особливу увагу слід приділити відповідальності за інформаційні порушення, пов'язані з ненаданням, приховуванням або спотворенням інформації у сфері енергетики, оскільки такі дії безпосередньо підривають принципи прозорості та підзвітності публічного адміністрування.

3.4. Взаємодія інформаційно-правових та антикорупційних засад у публічному адмініструванні сфери паливно-енергетичного комплексу як умова сталого розвитку територіальних громад

У свою чергу варто відзначити, що у сучасній системі публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу інформаційно-правові й антикорупційні засади не можуть розглядатись як автономні або паралельні елементи управлінського впливу. З позиції адміністративного права вони формують єдину функціональну систему, у межах якої інформація виступає базовим ресурсом управління, а антикорупційні механізми – гарантією її добросовісного, правомірного та цільового використання.

Інформаційно-правові засади публічного адміністрування ПЕК забезпечують прозорість, обґрунтованість і контрольованість управлінських рішень, що приймаються органами місцевого самоврядування й іншими суб'єктами публічної влади. Саме через інформаційні процеси – збирання, обробку, аналіз і оприлюднення даних – формується управлінська логіка рішень щодо тарифної політики, енергетичних програм, закупівель, відновлення інфраструктури та взаємодії з комунальними підприємствами. У цьому контексті норми законів України «Про інформацію» [14] та «Про доступ до публічної інформації» [15] виконують не де-

кларативну, а системоутворюючу роль для всього механізму публічного адміністрування.

Водночас інформаційна відкритість без належних антикорупційних гарантій не забезпечує досягнення цілей сталого розвитку. За відсутності ефективних механізмів запобігання конфлікту інтересів, процедурної дисципліни й юридичної відповідальності інформаційні ресурси можуть використовуватися вибірково, маніпулятивно або формально. Саме тому антикорупційні засади, закріплені у Законі України «Про запобігання корупції», виступають інституційним запобіжником викривлення інформаційних процесів у сфері ПЕК [22].

Адміністративно-правова єдність інформаційно-правових та антикорупційних засад проявляється у таких аспектах: по-перше, інформація є об'єктом антикорупційного захисту, оскільки її приховування, спотворення або несвоєчасне оприлюднення створює умови для зловживань; по-друге, антикорупційні механізми реалізуються через інформаційні процедури (декларування, звітування, оприлюднення рішень, електронні закупівлі); по-третє, якість публічного адміністрування безпосередньо залежить від узгодженості цих двох блоків.

У сфері ПЕК на рівні територіальних громад така взаємодія набуває особливого значення через поєднання стратегічної важливості енергетики, високих бюджетних витрат і підвищених корупційних ризиків. Саме тому сталий розвиток громад у цій сфері є неможливим без інтегрованого підходу, за якого інформаційно-правові та антикорупційні засади розглядаються як взаємозалежні елементи єдиної системи публічного адміністрування.

Також варто наголосити на тому, що якість інформаційних процесів у публічному адмініструванні сфери ПЕК безпосередньо впливає на формування та реалізацію корупційних ризиків на рівні територіальних громад. Із адміністративно-правової точки зору корупційні прояви у сфері ПЕК часто є похідними від інформаційної асиметрії, нечіткості процедур або обмеженого доступу до управлінськи значущих даних.

Низька якість інформаційних процесів може проявлятися у різних формах: відсутність систематизованих даних про споживання енергоресурсів; фрагментарність інформації про фінансові потоки комунальних енергетичних підприємств; несвоєчасне оприлюднення рішень щодо тарифів або ремонтів; формальний характер публічних звітів. У таких умовах органи місцевого самоврядування фактично втрачають можливість здійснювати ефективний внутрішній контроль, а громадськість – реалізовувати контроль зовнішній.

Практика застосування законодавства про доступ до публічної інформації свідчить, що саме ненадання або приховування інформації у сфері ПЕК є одним із найбільш поширених інформаційних правопорушень на місцевому рівні. Такі порушення не лише обмежують інформаційні права громадян, а й створюють сприятливе середовище для корупційних зловживань, зокрема у сфері закупівель, управління комунальним майном і встановлення технічних умов підключення.

Висока якість інформаційних процесів, навпаки, виступає превентивним антикорупційним чинником. Системне збирання й аналіз даних, їх відкритість у допустимих межах, чітке документування управлінських рішень зменшують дискрецію посадових осіб і ускладнюють реалізацію корупційних схем. У цьому контексті електронні системи публічних закупівель, відкриті реєстри й електронний документообіг виконують не лише сервісну, а й антикорупційну функцію.

Особливої актуальності набуває питання балансу між відкритістю інформації та захистом критичної інфраструктури, що прямо пов'язане з якістю управлінських рішень. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» допускає обмеження доступу до інформації в інтересах безпеки, однак такі обмеження мають бути правомірними, обґрунтованими та пропорційними [12]. Непрозоре або надмірне засекречування енергетичної інформації, не підкріплене чіткими правовими підставами, фактично нівелює антикорупційний потенціал інформаційно-правових засад.

Таким чином, у публічному адмініструванні сфери ПЕК на рівні територіальних громад якість інформаційних процесів є ключовим фактором управління корупційними ризиками. Саме через належну організацію інформаційних процедур, їх правове забезпечення та поєднання з антикорупційними механізмами формується стійка управлінська модель, здатна забезпечити досягнення цілей сталого розвитку.

3.5. Практика України та проблеми реалізації інформаційно-правових і антикорупційних засад сталого розвитку територіальних громад у публічному адмініструванні сфери паливно-енергетичного комплексу

У свою чергу, аналіз практики публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад України свідчить про наявність типових управлінських ситуацій, у межах яких найбільш виразно проявляються як потенціал інформаційно-правових та антикорупційних засад, так і системні проблеми їх реалізації.

Однією з таких ситуацій є енергоменеджмент у бюджетній сфері, що охоплює управління енергоспоживанням закладів освіти, охорони здоров'я, адміністративних будівель. Попри наявність законодавчих передумов для впровадження систем енергетичного менеджменту та моніторингу, на практиці управлінські рішення часто ухвалюються без належної інформаційної бази, що знижує їх ефективність. Відсутність єдиних стандартів збору й аналізу даних про споживання енергоресурсів унеможливлює довгострокове планування та контроль результатів.

Іншою поширеною управлінською ситуацією є забезпечення резервного живлення критичних об'єктів (лікарень, насосних станцій, пунктів управління), що набула особливої актуальності в умовах воєнного стану. На практиці рішення щодо закупівлі генераторів або альтернативних джерел енергії часто приймаються в умовах дефіциту часу та інформації, що підвищує корупційні ризики та знижує прозорість процедур. Водночас законодавство про публічні закупівлі допускає

спрощені процедури, але не звільняє органи місцевого самоврядування від обов'язку забезпечувати обґрунтованість і підзвітність управлінських рішень.

Складною управлінською проблемою залишається відновлення пошкоджених енергетичних мереж, особливо у прифронтових і деокупованих громадах. Тут інформаційно-правовий вимір тісно переплітається з антикорупційним: відсутність повної інформації про обсяги пошкоджень, кошториси та підрядників ускладнює громадський і внутрішній контроль, а непрозорість рішень щодо вибору виконавців створює ризики нецільового використання коштів.

Окрему групу проблем формує взаємодія органів місцевого самоврядування з операторами систем розподілу та постачальниками енергоресурсів. Нечіткість процедур комунікації, асиметрія інформації та різний правовий статус суб'єктів часто призводять до конфліктів компетенції й ускладнюють реалізацію місцевих енергетичних програм.

Крім цього, однією з ключових проблем реалізації інформаційно-правових і антикорупційних засад у сфері ПЕК є нечіткість розмежування повноважень між органами державної влади й органами місцевого самоврядування. Хоча законодавство України формально визначає компетенцію відповідних суб'єктів, на практиці спостерігається дублювання функцій або, навпаки, їх фактична невизначеність.

Такі розриви особливо відчутні у сфері реалізації державних програм енергоефективності та відновлення інфраструктури, коли стратегічні рішення приймаються на центральному рівні, а їх реалізація покладається на громади без належного ресурсного та інформаційного забезпечення. У результаті органи місцевого самоврядування опиняються в ситуації управлінської відповідальності без достатніх повноважень, що суперечить принципам публічного адміністрування та знижує ефективність сталого розвитку.

Що стосується інформаційних проблем, то практика публічного адміністрування у сфері ПЕК демонструє наявність таких системних інформаційних проблем, що безпосередньо впливають на якість управлінських рішень. Насамперед йдеться про відсутність єдиних стандартів збору, зберігання й аналізу енергетичних даних на місцевому рівні.

Неповнота та несумісність реєстрів унеможливлюють формування цілісної картини стану енергетичної інфраструктури, що негативно позначається на стратегічному плануванні. Водночас в умовах воєнного стану органи публічної влади стикаються з необхідністю обмеження доступу до окремих категорій інформації з міркувань безпеки. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» передбачає такі обмеження, однак їх застосування на практиці нерідко є надмірним або недостатньо обґрунтованим [17]. Це створює ситуацію, коли інформаційна закритість використовується не лише як захисний механізм, а інколи – як засіб уникнення контролю, що суперечить антикорупційним засадам публічного адміністрування.

Тоді, як антикорупційні проблеми у сфері ПЕК на рівні територіальних громад мають також системний характер і проявляються, зокрема у формальному під-

ході до реалізації антикорупційних процедур. Часто антикорупційні заходи зводяться до декларативного виконання вимог законодавства без реальної інтеграції у процес прийняття управлінських рішень.

Слабкість внутрішнього контролю в органах місцевого самоврядування та комунальних підприємствах, дефіцит кваліфікованих кадрів і високе навантаження на посадових осіб істотно знижують ефективність превентивних механізмів. Особливої гостроти ці проблеми набувають у контексті використання коштів на відновлення енергетичної інфраструктури, де поєднуються великі обсяги фінансування, терміновість рішень і обмежений зовнішній контроль.

Узагальнення практики реалізації інформаційно-правових і антикорупційних засад у публічному адмініструванні сфери ПЕК на рівні територіальних громад України дає підстави констатувати, що основні проблеми не мають випадкового або ситуативного характеру, а є наслідком системних дисфункцій у публічному управлінні. При цьому зазначені проблеми проявляються не стільки у відсутності правового регулювання, скільки у недостатній узгодженості між нормами права, управлінськими процедурами та реальними адміністративними практиками.

По-перше, серед ключових причин неефективності слід виокремити інституційну обмеженість спроможності органів місцевого самоврядування у сфері публічного адміністрування ПЕК. На практиці громади часто наділені формальними повноваженнями у сфері енергетики, однак не забезпечені належними організаційними структурами, кадровим потенціалом і аналітичними ресурсами для їх повноцінної реалізації. Це призводить до ситуації, коли управлінські рішення приймаються реактивно, без належного інформаційного та правового аналізу, що суперечить принципам сталого розвитку.

По-друге, істотною причиною неефективності є процедурна фрагментарність публічного адміністрування, яка проявляється у відсутності цілісних, стандартизованих адміністративних процедур у сфері ПЕК. Інформаційні процеси (збір, аналіз, оприлюднення даних), антикорупційні заходи (запобігання конфлікту інтересів, внутрішній контроль, аудит) та управлінські рішення (планування, закупівлі, відновлення інфраструктури) функціонують паралельно, але не інтегровано. У результаті антикорупційні засади часто застосовуються формально, а інформаційні ресурси не використовуються як повноцінний інструмент управління.

По-третє, практика свідчить про наявність глибинних інформаційних дисбалансів, які істотно знижують ефективність публічного адміністрування у сфері енергетики. Йдеться про низьку якість первинних даних, відсутність єдиних стандартів їх формування, несумісність локальних інформаційних систем і реєстрів, а також обмежену аналітичну спроможність органів місцевого самоврядування. За таких умов інформація не виконує функцію управлінського ресурсу, а перетворюється на формальний атрибут звітності.

По-четверте, суттєвим чинником неефективності є викривлений баланс між відкритістю інформації та безпековими обмеженнями, особливо в умовах воєн-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ного стану. Хоча обмеження доступу до окремих категорій енергетичної інформації є об'єктивно необхідним для захисту критичної інфраструктури, на практиці відсутність чітких критеріїв і процедур такого обмеження призводить до надмірної закритості управлінських процесів. Це, у свою чергу, знижує рівень громадського контролю та підвищує корупційні ризики.

По-п'яте, аналіз практики засвідчує, що антикорупційні механізми у сфері ПЕК на місцевому рівні часто мають декларативний характер. Формальне виконання вимог законодавства про запобігання корупції без реальної інтеграції антикорупційних процедур у процес прийняття управлінських рішень не забезпечує належного превентивного ефекту. Особливо це проявляється у сфері використання коштів на відновлення енергетичної інфраструктури, де поєднуються значні фінансові ресурси, терміновість рішень і обмежені можливості зовнішнього контролю.

У сукупності зазначені чинники дозволяють дійти висновку, що неефективність реалізації інформаційно-правових і антикорупційних засад у публічному адмініструванні сфери ПЕК має комплексний, системний характер. Вона зумовлена не стільки недосконалістю окремих норм законодавства, скільки відсутністю інтегрованого адміністративно-правового підходу до організації управлінських процесів на рівні територіальних громад.

З огляду на це, забезпечення сталого розвитку територіальних громад у сфері ПЕК потребує переосмислення ролі інформації й антикорупційних механізмів як взаємопов'язаних елементів єдиної системи публічного адміністрування, що має ґрунтуватися на принципах правової визначеності, підзвітності, доброчесності й орієнтації на довгостроковий публічний інтерес.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження обґрунтовано, що сталий розвиток територіальних громад у сучасних умовах є не абстрактною соціально-економічною категорією, а комплексним адміністративно-правовим результатом публічного адміністрування, який формується через систему управлінських рішень у стратегічно значущих сферах, передусім у сфері паливно-енергетичного комплексу. У публічно-правовому вимірі паливно-енергетичний комплекс виступає системоутворюючим об'єктом адміністрування, від якості управління яким безпосередньо залежить життєздатність територій, безперервність надання публічних послуг і спроможність органів місцевого самоврядування реалізовувати власні та делеговані повноваження на засадах законності, підзвітності й орієнтації на результат.

Дослідження інформаційно-правових засад публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу дозволило встановити, що енергетична інформація є повноцінним управлінським ресурсом, який забезпечує обґрунтованість, прогнозованість і контрольованість адміністративних рішень на місцевому рівні. Водночас фрагментарність інформаційних систем, відсутність єдиних стандартів даних, обмежена аналітична спроможність органів місцевого самовряду-

вання та невизначеність меж відкритості інформації, особливо в умовах воєнного стану, істотно знижують ефективність публічного адміністрування та створюють передумови для управлінських помилок і зловживань.

Антикорупційний аналіз засвідчив, що сфера паливно-енергетичного комплексу на рівні територіальних громад є підвищено вразливою до корупційних ризиків, які концентруються у закупівельних процедурах, управлінні комунальними енергетичними підприємствами, процесах відновлення інфраструктури, тарифній комунікації та процедурах підключення до мереж. Установлено, що формальний характер окремих антикорупційних заходів, слабкість внутрішнього контролю та кадрові обмеження істотно знижують превентивний потенціал антикорупційних інструментів і не забезпечують належного рівня доброчесності у публічному адмініструванні енергетики на місцевому рівні.

Узагальнення теоретичних положень і практики України дало підстави зробити висновок, що інформаційно-правові й антикорупційні засади у сфері публічного адміністрування паливно-енергетичного комплексу мають взаємопов'язаний і системний характер, а їх ізольоване застосування не здатне забезпечити досягнення цілей сталого розвитку територіальних громад. Ефективне публічне адміністрування у цій сфері потребує комплексного адміністративно-правового підходу, заснованого на інтеграції якісних інформаційних процесів, дієвих антикорупційних механізмів, належного розмежування повноважень і посилення управлінської спроможності громад, що в сукупності формує правові передумови довгострокової стійкості територіального розвитку.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

[1] Bačovský M., Karásek J., Kaločai L. Development of Municipal Energy Management as Trigger of Future Energy Savings. *Buildings*. 2024. Vol. 14. No. 4. P. 899. URL: https://doi.org/10.3390/buildings14040899

[2] Штода Д. О. Адміністративно-правове регулювання відносин у сфері використання альтернативних джерел енергії : дис. … д-ра філософ. в галузі права : 081. Київ, 2023. 235 с. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_shtoda.pdf

[3] Wang R., Xu C. K., Wu X. Open Government Data (OGD) as a catalyst for smart city development: Empirical evidence from Chinese cities. *Government Information Quarterly.* 2024. Vol. 41. No. 4. P. 101983. URL: https://doi.org/10.1016/j.giq.2024.101983

[4] Government support for addressing energy poverty in the context of low-carbon transition / S. Naumenkova et al. *Public and Municipal Finance*. 2025. Vol. 14. No. 2. P. 64–82. URL: https://doi.org/10.21511/pmf.14(2).2025.07

[5] Кохан О. І. Боротьба з корупцією в органах місцевого самоврядування: правові передумови та шляхи подолання. *Вісник Ужгородського національного університету.*

Серія «Право». 2024. № 82. Ч. 2. С. 182–186. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/31–1.pdf.
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.82.2.29

[6] Malah-Kuete Y., Messie-Pondie T. Transparency in energy-rich developing countries: A solution for energy poverty? *Energy Policy*. 2025. Vol. 198. P. 114488. URL: https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.114488

[7] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

[8] Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (станом на 20.01.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text

[9] Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII (станом на 01.01.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019–19#Text

[10] Про енергетичну ефективність : Закон України від 21.10.2021 № 1818-IX (станом на 01.01.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818–20#Text

[11] Про теплопостачання : Закон України від 02.06.2005 № 2633-IV (станом на 30.06.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633–15#Text

[12] Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. 592 с.

[13] Галунько В. В., Курило В. І., Короєд С. О., Дрозд О. Ю., Гиренко І. В., Єщук О. М., Риженко І. М., Іванищук А. А., Саунін Р. Д., Ямкова І. М. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навч. посібн. / за ред. В. В. Галунька. Херсон: Грінь Д. С., 2015. 272 с. URL: http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE-%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8–2015. pdf

[14] Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII (станом на 20.01.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text

[15] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI (станом на 08.08.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text

[16] Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних : постанова Каб. Міністрів України від 21.10.2015 № 835 (станом на 21.11.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835–2015-п#Text

[17] Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (станом на 14.05.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text

[18] Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV (станом на 01.01.2024).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851–15#Text

[19] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (станом на 19.10.2025).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19#Text

[20] Сердюченко О. В. Адміністративно-правові засади забезпечення енергетичної безпеки України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 212 с. URL: https://uacademic.info/download/file/0409U004572/Сердюченко%20О.В.%20дисертація.DOC.

[21] Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII (станом на 31.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922–19#Text

[22] Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (станом на 24.01.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700–18#Text
[23] Prozorro. URL: https://prozorro.gov.ua/uk
[24] Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24) від 07.12.1984 № 8073-X (станом на 11.12.2025).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731–10#Text

REFERENCES

[1] Bačovský, M., Karásek, J., & Kaločai, L. (2024). Development of municipal energy management as trigger of future energy savings. *Buildings,* 14(4), 899. Retrieved from https://doi.org/10.3390/buildings14040899
[2] Shtoda, D. O. (2023). *Administrative and legal regulation of relations in the field of renewable energy use* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u145/dis_shtoda.pdf
[3] Wang, R., Xu, C. K., & Wu, X. (2024). Open government data as a catalyst for smart city development: Empirical evidence from Chinese cities. *Government Information Quarterly, 41*(4), 101983. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.giq.2024.101983
[4] Naumenkova, S., et al. (2025). Government support for addressing energy poverty in the context of low-carbon transition. *Public and Municipal Finance,* 14(2), 64–82. Retrieved from https://doi.org/10.21511/pmf.14(2).2025.07
[5] Kokhan, O. I. (2024). Combating corruption in local self-government bodies: Legal preconditions and ways of overcoming. *Visnyk of Uzhhorod National University. Law Series*, 82(2), 182–186. Retrieved from https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/05/31–1.pdf
https://doi.org/10.24144/2307–3322.2024.82.2.29
[6] Malah-Kuete, Y., & Messie-Pondie, T. (2025). Transparency in energy-rich developing countries: A solution for energy poverty? *Energy Policy,* 198, 114488. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.enpol.2024.114488
[7] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
[8] On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine. (1997, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text
[9] On the electricity market: Law of Ukraine. (2017, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019–19#Text
[10] On energy efficiency: Law of Ukraine. (2021, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818–20#Text
[11] On heat supply: Law of Ukraine. (2005, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633–15#Text
[12] Averianov, V. B. (2007). *Administrative law of Ukraine* (Vol. 1). Kyiv: Yurinkom Inter.
[13] Halunko, V. V., Kurylo, V. I., Koroied, S. O., Drozd, O. Yu., Hyrenko, I. V., Yeshchuk, O. M., Ryzhenko, I. M., Ivanyshchuk, A. A., Saunin, R. D., & Yamkova, I. M. (2015). *Administrative law of Ukraine: General administrative law* (Vol. 1). Kherson: Hrin D. S. Retrieved from http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Адміністративне-право-України-2015.pdf
[14] On information: Law of Ukraine. (1992, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657–12#Text

[15] On access to public information: Law of Ukraine. (2011, Januar). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939–17#Text
[16] On approval of the Regulation on data sets subject to publication in the form of open data: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine. (2015, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835–2015-%D0%BF#Text
[17] On the legal regime of martial law: Law of Ukraine. (2015, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text
[18] On electronic documents and electronic document circulation: Law of Ukraine. (2003, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851–15#Text
[19] On basic principles of cybersecurity of Ukraine: Law of Ukraine. (2017, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163–19#Text
[20] Serdiuchenko, O. V. (2009). *Administrative and legal foundations of ensuring energy security of Ukraine* (Candidate dissertation, Kyiv, Ukraine). Retrieved from https://uacademic.info/download/file/0409U004572/Сердюченко%20О.В.%20дисертація.DOC
[21] On public procurement: Law of Ukraine. (2015, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922–19#Text
[22] On prevention of corruption: Law of Ukraine. (2014, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700–18#Text
[23] Prozorro. (n.d.). *Electronic public procurement system*. Retrieved from https://prozorro.gov.ua/uk
[24] Code of Ukraine on administrative offences (1984, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731–10#Text

В’ячеслав Станіславович Політанський
Доктор юридичних наук, старший дослідник
Провідний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних
проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: slavik777tom@gmail.com

Viacheslav S. Politanskyi
Doctor of Law, Senior Researcher
Leading Researcher Sector of Theoretical and Methodological
Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: slavik777tom@gmail.com

Ганна Миколаївна Зайкіна
Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри правового забезпечення та адміністрування транспортної діяльності
Український державний університет залізничного транспорту
61050, майдан Фейєрбаха, 7, Харків, Україна

Головний науковий співробітник сектору теоретико-методологічних проблем організації державної влади
Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61002, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
email: Anna-zaykina@ukr.net

Hanna M. Zaikina
Doctor of Law, Professor
Professor of the Department of Legal Support and Administration of Transport Activities
Ukrainian State University of Railway Transport
61050, 7 Feuerbach Sq., Kharkiv, Ukraine

Chief Researcher Sector of Theoretical and Methodological
Problems of the Organization of State Power
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 80 Chernyshevska St., Kharkiv, Ukraine
email: Anna-zaykina@ukr.net

Рекомендоване цитування: Політанський В. С., Зайкіна Г. М. Сталий розвиток територіальних громад у контексті публічного адміністрування сфери паливно-енергетичного комплексу України: інформаційно-правові та антикорупційні засади. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №2. С. 158–183. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.158.

Suggested Citation: Politanskyi, V. S., & Zaikina, H. M. (2026). Sustainable Development of Territorial Communities in the Context of Public Administration of the Fuel and Energy Complex of Ukraine: Information, Legal and Anti-Corruption Principles. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 158–183. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.158

Дата першого надходження статті до видання: 16.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК: 342.84:351.86](477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.184

Катерина Дмитрівна Янішевська
Кафедра кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
Суми, Україна
https://orcid.org/0000-0002-3648-5543

Дмитро Васильович Мурач
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
Суми, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4645-1275

АНТИКОРУПЦІЙНИЙ ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. *У статті досліджується критичний вплив корупції на систему національної безпеки України та констатується неефективність чинних правових механізмів, направлених на протидію їй. Визначено, що головною вразливістю вказаної системи є корупційні практики, які, відповідно до наявної емпіричної бази, спричиняють відчутний деструктивний вплив на весь масив секторів національної безпеки. З'ясовано, що причиною такої ситуації є унікальна властивість корупції нейтралізовувати правові норми, зокрема ті, що спрямовані безпосередньо на боротьбу з нею. Автор пропонує оригінальну концептуалізацію феномену нейтралізації правових норм як пресупозиційної помилки (протиріччя) у правотворчому процесі. Зокрема, у дослідженні виявлено ключові пресупозиційні суперечності в нормах антикорупційної політики, а саме: ігнорування законодавцем нейробіологічної гетерогенності популяції щодо здатності до самоконтролю, що згідно із Загальною теорією злочинності (General Theory of Crime), є ключовим предиктором схильності до корупційного вибору – під час розробки норм щодо добору кадрів до антикорупційних органів, та генерації суміжних норм, що визначають організаційно-правові основи діяльності чинного адміністративно-правового механізму протидії корупції. У роботі запропоновано класифікацію антикорупційних стратегій за темпоральним критерієм на три парадигми: Ex ante (превентивна), In itinere (інтервенційна) та Ex post (реактивна). У межах аксіологічного підходу парадигму Ex ante визначено як пріоритетну. Дослідженням установлено домінування парадигми Ex post у сучасній українській моделі антикорупційної діяльності та визначено ключові недоліки такого становища. На основі аналізу наукової літератури з досліджуваної тематики надано конкретні рекомендації щодо усунення виявлених прогалин. Акцентовано увагу на синергії застосування сучасних технологічних рішень, зокрема штучного інтелекту, для проведення мультимодального психологічного тестування, яке включає нейрофізіологічні маркери, для кандидатів, що претендують на посади публічного сектору з підвищеними*

корупційними ризиками. Стаття може бути корисною для науковців, правників, політиків та експертів у сфері антикорупкційної політики, адже зосереджена на висвітлені останніх наукових здобутків і сучасних трендів щодо детермінації та превенції корупції.

Ключові слова: *корупція; національна безпека України; протидія корупції; пресупозиційний аналіз норм права; нейтралізація норм права; превенція корупції.*

Kateryna D. Yanishevska
Department of Criminal Legal Disciplines and Proceedings
Academic and Research Institute of Law
Sumy State University
Sumy, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-3648-5543

Dmytro V. Murach
Academic and Research Institute of Law
Sumy State University
Sumy, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4645-1275

THE ANTI–CORRUPTION COMPONENT OF NATIONAL SECURITY ASSURANCE IN UKRAINE

Abstract. *This article investigates the critical impact of corruption on Ukraine's national security framework and establishes the inefficacy of existing legal mechanisms designed to combat it. Corruption practices are identified as the primary vulnerability of the aforementioned system, capable of compromising any sphere of national security. It is determined that the root cause of this predicament is the unique capacity of corruption to neutralize legal norms, particularly those explicitly aimed at its suppression. The author proposes an original conceptualization of the phenomenon of legal norm neutralization as a presuppositional error (contradiction) within the law-making process. The study reveals key presuppositional contradictions in anti-corruption policy norms. Specifically, it identifies the legislator's disregard for the neurobiological heterogeneity of the population regarding self-control capacity – which, according to the General Theory of Crime, is a key predictor of propensity for corrupt behavior – during the development of recruitment standards for anti-corruption bodies and the generation of related norms defining the organizational and legal foundations of the current administrative-legal anti-corruption mechanism. Based on an analysis of relevant scientific literature, specific recommendations are provided to bridge the identified gaps. Emphasis is placed on the synergistic application of modern technological solutions, particularly artificial intelligence, for conducting multimodal psychological testing – incorporating neurophysiological markers – for candidates seeking public sector positions with elevated corruption risks. The paper proposes a classification of anti-corruption strategies based on a temporal criterion into three paradigms: Ex ante (preventive), In itinere (interventional), and Ex post (reactive). Within an axiological approach, the Ex ante paradigm is defined as the priority. The research establishes the dominance*

of the Ex post paradigm in the contemporary Ukrainian model of anti-corruption activity. This article is of value to scholars, legal practitioners, policymakers, and experts in anti-corruption policy, as it focuses on highlighting the latest scientific achievements and contemporary trends in methodologies for the determination and prevention of corruption.

Keywords: *corruption; national security of Ukraine; anti-corruption; presuppositional analysis of legal norms; neutralization of legal norms; corruption prevention.*

ВСТУП

Національна безпеки України згідно п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII становить «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз» [1]. Її забезпечення відбувається через реалізацію правових приписів спеціального законодавства, що в сукупності складає окремий правовий інститут. Останній, і будь-який інститут права, має ієрархічну структуру своїх компонентів (джерел права), що походить із принципу правової держави (ст. 1 Конституції України) і передбачає сувору підпорядкованість нормативних актів (п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України від 19.06.2001 № 9-рп/2001) [2]. Найвищим із них є Конституція України, яка в статтях 1, 2, 16, 17, 18 і 92 визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, які гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз [3]. Подальшого розвитку положення Конституції отримують у законах України, підзаконних актах та інших нормативно-правових і нормативних актах органів державної влади та місцевого самоврядування.

Предмет регулювання вказаної системи джерел права охоплює увесь спектр суспільних відносин, унормування яких необхідне для підтримання належного існування і забезпечення оптимального функціонування суспільства та державного апарату України (п. 1 Розд. I Стратегії національної безпеки України) [4]. Відповідно заходи спрямовані на нівеляцію всіх потенційних ризиків і загроз на шляху до втілення вказаних цілей, як і будь-які правила (настанови), що сформульовані (проявлені) в нормах права, можуть бути нейтралізовані корупцією [5].

Емпіричний аналіз засвідчує, що корупція в Україні трансформувалася в ключовий фактор ерозії національної безпеки. Її деструктивний вплив носить наскрізний характер, охоплюючи всі сфери національної безпеки: від зниження обороноздатності та компрометації розвідувальних операцій до деградації людського капіталу та критичної інфраструктури. Системні зловживання (непрозорі закупівлі, тіньові схеми, інституційна бездіяльність) нівелюють ефективність будь-яких, у тому числі й потенційних, безпекових інновацій. Відтак антикорупційна стратегія має розглядатися не як окремий напрям реформ, а як імперативна передумова існування та дієвості архітектури національної безпеки держави.

Водночас наявність потужної кримінально-правової бази та спеціалізованого адміністративно-правового механізму протидії корупції в Україні, навіть із роз-

ширенням повноважень відповідних органів у період дії воєнного стану, з огляду на оцінки спеціалізованих міжнародних інституцій [6], не змогли суттєво вплинути на катастрофічний рівень корупції в країні. Указане робить ідентифікацію детермінантів нейтралізації правової бази протидії корупції в Україні ключовою проблемою українських реалів, на вирішення якої направлено назване дослідження.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Незважаючи на існування розвиненої архітектури кримінально-правової й адміністративної превенції, емпіричні показники корупційної динаміки в Україні демонструють украй низьку ефективність чинного нормативного базису, що в умовах екзистенційних викликів воєнного часу каталізувало сплеск науково-дослідницького інтересу до цієї проблематики [7].

Так, сучасний науковий дискурс фокусується на аналізі екзогенних факторів стримування, зокрема функціональної ролі громадянського суспільства [8] та інституту розслідувальної журналістики [9], а також на оцінці ефективності технократичних рішень, таких як імплементація електронного врядування на базі екосистеми «Дія» [10], глобальна цифровізація адміністративних процедур [11] та інтеграція новітніх цифрових інструментів транспарентності [12]. Поряд із цим у науковій спільноті кристалізується консенсус щодо необхідності вдосконалення методологічного апарату розслідування високолатентних корупційних злочинів [13] та повної ревізії державної антикорупційної стратегії [14], що зумовлено виявленими фактами імітації реформаторських процесів [15] і феноменом «законодавчої нейтралізації» правових норм, який призводить до інструменталізації державних механізмів корупційними акторами [16].

Секторальний аналіз підтверджує системну ураженість ключових сфер життєдіяльності: від містобудування [17] та авіації [18] до гуманітарного [19], науково-освітнього [20–21], оборонного [22]та медичного секторів [23], включаючи ризики у сфері праці [24] та при адмініструванні використання міжнародної допомоги [25].

Соціологічні зрізи сприйняття корупції [26–27] свідчать про кризу легітимності існуючих інституцій [28–29] та виникнення механізму «подвійної обумовленості» у відносинах із західними партнерами [30].

Ураховуючи специфіку корупціогенних факторів воєнного часу [31], стає очевидним, що конвенційна нормативно-позитивістська модель вичерпала свій регуляторний потенціал і потребує докорінного переосмислення, що актуалізовано в новому мультидисциплінарному підході: цей напрям пропонує досліджувати фундаментальні нейрогенні [32–34], поведінкові [35–36], когнітивно-психологічні [37–38], ендокринні [39] й еволюційно-антропологічні [40] детермінанти девіантної поведінки, включаючи пошук психофізіологічних маркерів схильності до корупції [41], що формує підґрунтя для міждисциплінарної інтеграції законо-

давчих і судово-медичних інституцій [42] і становить наразі найбільш перспективний сегмент академічного напрацювання у питанні протидії корупції в світі.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

У процесі підготовки цієї наукової роботи використано комплекс сучасних загальнонаукових і спеціально-правових методів дослідження, що забезпечили всебічне, логічно структуроване й аналітично обґрунтоване висвітлення проблематики протидії корупції як елементу забезпечення національної безпеки України.

Для з'ясування місця антикорупційних норм у системі забезпечення національної безпеки застосовано *формально-догматичний* метод. Завдяки йому проаналізовано ієрархічну структуру законодавства України (Конституція, ЗУ «Про національну безпеку України», галузеві кодекси) та виявлено, що декларативні норми безпеки фактично нейтралізуються корупційними практиками.

Метод *класифікації* дозволив систематизувати наявні антикорупційні стратегії за темпоральним критерієм на три парадигми: *Ex ante (превентивна), In itinere (інтервенційна)* та *Ex post (реактивна)*, виділивши їхні специфічні ознаки залежно від моменту реагування на правопорушення.

Використання *аксіологічного* методу стало ключовим для оцінки ефективності державних стратегій протидії злочинності. Спираючись на засади утилітарної етики (максимізація загального блага), було проведено ранжування стратегічних парадигм (*Ex ante, In itinere, Ex post*). Це дозволило обґрунтувати неефективність домінуючої в Україні репресивної моделі (*Ex post*) та довести етичну та прагматичну перевагу превентивної моделі (*Ex ante*), яка спрямована на упередження шкоди.

Задля пояснення механізму недієвості правових норм застосовано підхід *логіко-семантичного аналізу*, зокрема за допомогою методу *екстраполяції* його було адаптовано під особливості юридичної науки, наслідком чого було введення нового методу пресупозційного аналізу норм права. Це дало змогу ідентифікувати «пресупозиційну помилку» законодавця, який хибно припускає наявність однакового рівня вольового самоконтролю в усіх суб'єктів права. Для ілюстрації меж ефективності правового регулювання використано метод *мисленнєвого експерименту* («Дихотомія юридичного та природного закону»), що унаочнив неможливість виконання юридичних приписів, які суперечать біологічній природі людини.

Важливу роль у роботі відіграв *міждисциплінарний синтез*. Інтеграція положень *General Theory of Crime* (Загальної теорії злочинності) та даних сучасних нейробіологічних досліджень (щодо дисфункцій префронтальної кори та роботи дофамінергічної системи) дозволила розглядати корупційну поведінку не лише як правову девіацію, а як біологічно детермінований феномен. Метод *моделювання* використано при розробці пропозицій щодо впровадження новітніх систем скринінгу державних службовців із застосуванням технологій штучного інтелекту й аналізу нейрофізіологічних маркерів.

Емпіричну базу дослідження склали результати соціологічних опитувань, звіти міжнародних антикорупційних інституцій, статистичні дані щодо наслідків корупції в різних секторах національної безпеки України, а також репрезентативний корпус наукових досліджень, присвячений проблематиці нейропсихології та кримінології корупції.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Ключовим завданням правової держави є встановлення та підтримка правопорядку. Інструментом контролю за правопорядком у такому суспільстві виступають механізми утвердження нормативних обмежень волі його членів, зокрема констатація нормативної заборони на вчинення певних дій. Формою *ultima ratio* такої заборони є криміналізація, тобто надання якійсь дії або бездіяльності статусу протиправної [43]. У національній системі права України, залежно від ступеня суспільної небезпеки, ці протиправні діяння диференціюються за висхідною: від адміністративних правопорушень до кримінальних проступків і, зрештою, злочинів (останні, з яких також поділяються за тяжкістю). На протидію ним державна влада розробляє і затверджує окремі стратегії та створює спеціалізований апарат із державних органів та інституцій, що їх реалізовують.

Концептуально стратегії протидії злочинності можна класифікувати за темпоральним критерієм відносно моменту вчинення злочину на:

– *Ex ante* (від лат. «до події») – превентивна (профілактична) парадигма. Включає комплекс заходів, спрямованих на виявлення й усунення глибинних причин і умов (детермінант), що сприяють вчиненню злочинів. Метою є мінімізація криміногенних ризиків і зниження самої вірогідності злочинних посягань до їх фактичного початку;

– *In itinere* (від лат. «під час події») – парадигма припинення (інтервенційна). Це заходи безпосереднього втручання та реагування на злочин, що вчиняється в реальному часі. Ключове завдання – негайне припинення протиправного діяння, затримання правопорушника «на гарячому» (або «по гарячих слідах») і мінімізація шкоди, що завдається;

– *Ex post* (від лат. «після події») – реактивна (репресивно-відновлювальна) парадигма. Охоплює всю діяльність, пов'язану з опрацюванням наслідків уже вчиненого злочину. Це включає розслідування, кримінальне переслідування, притягнення винних до юридичної відповідальності (покарання), а також заходи з відновлення порушених прав потерпілих і запобігання рецидивам.

Для визначення найбільш релевантної з-поміж наявних парадигм пропонуємо застосувати аксіологічний підхід: ранжування наявних альтернатив від гіршої до кращої на основі критерію відповідності визначеним ціннісним орієнтирам. Так, оскільки правова система України належить до континентальної (романо-германської) правової традиції, доцільно концептуалізувати її ціннісну основу на засадах утилітарної етики. Фундаментальним принципом останньої є максимізація загального блага (суспільної користі) для найбільшої кількості людей [44].

У такий спосіб із урахуванням контексту нашого дослідження ми можемо операціоналізувати цей абстрактний етичний принцип через конкретний кількісний показник – мінімізацію числа постраждалих осіб (тобто осіб, яким було завдано шкоди або чиї блага не були збережені).

За таких обставин аналіз конкуруючих парадигм зводиться до наступного: превентивна парадигма спрямована на нівелювання самої можливості настання правопорушення, що в ідеалі забезпечує нульову кількість постраждалих; парадигма припинення спрямована на зупинку вже розпочатого протиправного діяння, а це, враховуючи існування правопорушень із формальним складом, необов'язково має наслідком відсутність постраждалих; реактивна парадигма фокусується на роботі з наслідками, що *a priori* передбачає наявність постраждалих. Відповідно лише парадигма *Ex ante* повною мірою відповідає визначеному фундаментальному принципу утилітарної етики.

Однак українська модель протидії злочинності суворо прив'язана до формальних критеріїв злочинності, що відображається в приматі застосування заходів саме парадигми *Ex post* над усіма іншими. Зокрема, якщо йдеться про адміністративні та кримінальні правопорушення (які є взаємодоповнюючими, і з якими класично асоціюють термін «злочин» в українському праві), то згідно частин 1–2 ст. 11 Кримінального кодексу України таким визнається тільки «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [45]; згідно ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення адміністративним правопорушенням (проступком) визнається «протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності» [46].

Структурно обидва з наведених видів правопорушень складаються з 4 елементів: суб'єкт (особа), суб'єктивна сторона (характеристика волі особи), об'єкт (частина навколишнього світу, на яку постягається), об'єктивна сторона (проявлення волі). Формальна артикуляція сутності конкретної дії чи бездіяльності, що визнається за протиправну, – є об'єктивна сторона правопорушення. Пресупозиція, тобто обов'язкові обставини, без яких таке втілення волі особи неможливе, складає всі інші елементи. Тобто норма правопорушення генерується наступним чином: певна дія чи діяння «Х» спочатку артикулюється за допомогою формальної мови (гіпотеза); надалі визначаються її пресупозиціональні елементи та їх підводять у відповідність до вже наявних правових постулатів (диспозиція); додається санк-

ція. Згідно з таким підходом диспозиція сама по собі не впливає на дійсне (тобто не має онтологічної сили), а є лише умовою для активації санкції. У цій інтерпретації формальна заборона «не вчиняти «X» відсутня. Вона не існує й як самостійний імператив і як реальний важіль впливу, а є лише логічною передумовою для застосування санкції. Відповідно норма-заборона зводиться до прагматичної конструкції *Ex post*: якщо за обставин «Y» (гіпотеза) суб'єкт вчиняє «X» (диспозиція), то до нього застосовується «P» (санкція). Втілюють санкцію щодо суб'єкта уповноважені на це органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Відповідно завдання щодо державної протидії злочинності в Україні зводиться виключно до людського фактору в державному апараті: чи буде уповноважена особа слідувати імперативним настановам чи ні. Легальна поведінка передбачає неухильне слідування нормам закону. Натомість у контексті державного управління свідоме відхилення від законної процедури, зумовлене приватним інтересом або метою отримання неправомірної вигоди, кваліфікується як корупційне діяння.

Саме ця девіантна поведінка сприяє формуванню системних дисфункцій у державному управлінні. Першопричиною вбачається специфічна властивість корупції, що вирізняє її з-поміж інших правопорушень: здатність нейтралізовувати будь-які норми права, в тому числі ті, що направлені на протидію їй самій (проактивні правові засоби). Формалізований аргумент щодо неефективності проактивних антикорупційних заходів можна представити у вигляді наступного силогізму:

P1. Іманентною (сутнісною) характеристикою корупції є нейтралізація нею регулятивного впливу норм права.

P2. Проактивні правові засоби протидії корупції об'єктивуються (експлікуються) у нормах права.

C1. Отже, корупція здатна нейтралізувати дію саме тих норм, які покликані проактивно їй протидіяти [5].

Як випливає з наведеного аргументу, корупція генерує умови для деформації правового поля, в якому формально чинні антикорупційні механізми стають фактично недієздатними (нейтралізованими). У сукупності це знищує жодні гарантії виконання посадовими особами органів антикорупційного апарату приписів законодавства. Разом з тим це нівелює будь-які гарантії дотримання посадовими особами, зокрема й антикорупційного апарату, відповідних законодавчих приписів. Відтак існують обґрунтовані сумніви щодо того, що актуальна модель протидії корупції в Україні, особливо в її реактивній частині (парадигмі *Ex ante*), має хоч якийсь реальний вплив на поточну ситуацію з корупцією в країні.

Відтак робота в межах покращення нинішньої ситуації з протидії корупції в Україні має фокусуватися на 2 цілях: подолання феномену нейтралізації норм права корупцією та зміні домінуючої парадигми стратегії протидії корупції з *Ex post* на *Ex ante*.

З приводу першого варто першочергово вказати, що сам феномен нейтралізації норм права доволі погано вивчений. Наразі серед авторів можемо відмітити

напрацювання В. Старинського, який під такою розуміє «використовувану в нормотворчій діяльності уповноваженими суб'єктами сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких установлюються перепони для досягнення нормою права результату, що запрограмований нормотворцем. Головними ознаками нейтралізації норм права є те, що це – використовувана в нормотворчій діяльності сукупність засобів та прийомів; те, що суб'єктами, які можуть скористатись цими прийомами та засобами, є суб'єкти нормотворчості; те, що в результаті використання прийомів та засобів нейтралізації норм права вона не виконує покладеної на неї функції та не досягає результату, що запрограмований нормотворцем» [47]. Таким чином, у концепції вказаного автора, феномен нейтралізації зводиться до свідомої деструктивної діяльності нормотворця. Йдеться про умисне імплементування в правові конструкції латентних «гальмівних механізмів», що блокують або ускладнюють процес реалізації правових приписів. На нашу думку, такий підхід не дозволяє виділити всі можливі випадки, котрі зовнішньо виглядають як нейтралізація норм права, оскільки феномен нейтралізації не завжди детермінований виключно протиправною мотивацією законодавця за наступних причин: видається методологічно неможливим верифікувати, що всі випадки дисфункції норм індуковані саме протиправним умислом на етапі їх створення. Дисфункція норми може бути наслідком пресупозиційної помилки *(error of presupposition)* у процесі правотворчості.

Тобто законодавець, діючи *bona fide* (із легальними інтересами), міг не врахувати об'єктивні фактори, що ставлять під сумнів саму можливість дотримання норми її адресатами. Причиною також можуть бути логічні або фактологічні помилки у фундаментальних передумовах, на яких базувалася відповідна правова конструкція.

Для ілюстрації меж ефективності правового регулювання доцільно застосувати метод мисленнєвого експерименту. Назвемо такий експеримент «Дихотомія юридичного та природного закону». Суть його зводиться до наступного: як відомо, існують фундаментальні фізіологічні потреби, задоволення яких є необхідною умовою біологічного виживання людини. Яскравим прикладом є потреба людини в достатній кількості їжі. Визначимо критичний мінімум енергетичної цінності раціону на рівні 1000 ккал на добу, зменшення якого призведе до летальних наслідків для абсолютної більшості індивідів. Уявімо гіпотетичний нормативно-правовий акт (закон «Х»), що імперативно встановлює заборону на споживання їжі понад указаний критичний ліміт (1000 ккал). Прогнозованим наслідком введення такої норми стане її тотальне ігнорування адресатами. Причина такого правового нігілізму криється не в девіантній поведінці суб'єктів, а в біологічному детермінізмі. Цей експеримент демонструє класичний приклад помилки у передумовах (пресупозиціях) правової норми. Ефективність норми права обмежена об'єктивною спроможністю адресата виконати її приписи, що, у свою чергу, детермінується природою людини. Цей принцип екстраполюється і на ширший контекст: будь-яка правова конструкція, що вступає в колізію з фундаментальни-

ми законами природи (біологічними, хімічними чи фізичними), є апріорі нежиттєздатною. У випадках, коли юридичний імператив суперечить об'єктивним законам буття, очікування легальної поведінки від суб'єктів права є безпідставним, а сама норма приречена на неминучу нейтралізацію.

Відтак, якщо ми маємо певну норму «Х», яку на практиці дуже часто порушують, то згідно запропонованого концепту це вказує на наявність пресупозиційних помилок (протирічь) у формулюванні «Х». Указані протиріччя виявляються при редукції формулювання норми «Х» до більш фундаментальної терміно-системи, тобто зображення її мовою фундаментальних наук.

Для проведення пресупозиційного аналізу варто спочатку ідентифікувати саму норму, що аналізується. Як ми згадували раніше, увесь масив чинної моделі протидії корупції в Україні зводиться виключно до людського фактору в державному апараті, а саме: вибору певного представника влади вчиняти згідно закону або його порушити, тобто у нашому випадку вчинити корупційний вибір чи ні. Виходячи з розуміння ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII корупція є використання особою, що має статус уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або такої, що прирівнюється до неї, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, аналогічного з нею статусу, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей [48]. Тобто корупція є вибором особи вчиняти певну дію незважаючи на можливі катастрофічні наслідки для неї в майбутньому. У такому світлі вона постає як певна поведінка, що в свою чергу вже є предметом досліджень біології та її субдисциплін (за ієрархією наук О. Конта).

Так, поведінка являє собою «самостійний рух, що забезпечує функціональну взаємодію між твариною та її середовищем» [49]. В академічному середовищі наразі існує значна кількість класифікацій поведінки на різні види за конкретними критеріями. Однак нас цікавить саме той аспект, який безпосередньо корелює з корупцією, а саме: нехтування ризиком заради отримання потенційної значної вигоди. Вибудовуючи причинно-наслідковий зв'язок, слід зазначити, що оскільки корупція передбачає порушення встановлених законодавчих імперативів, вона першочергово кваліфікується як протиправна поведінка. У соціологічній площині будь-яка протиправна діяльність є різновидом девіантної поведінки, тобто такої, що відхиляється від загальноприйнятих соціальних норм.

Хоча корупційні діяння часто мають ознаки спланованості, у контексті поведінкових наук такий вибір можна інтерпретувати як ірраціональний (або такий, що демонструє обмежену раціональність) [50]. Ця ірраціональність редукується до біологічного виміру в якості патології й на рівні психіки проявляється через

когнітивне викривлення, відоме як гіперболічне дисконтування: суб'єкт надмірно знецінює майбутні ризики (кримінальна відповідальність, втрата репутації) на користь отримання миттєвої винагороди (неправомірної вигоди) [51]. Така нездатність відтермінувати задоволення й ігнорування довгострокових наслідків, згідно із Загальною теорією злочинності (General Theory of Crime) М. Готтфредсона та Т. Хірші, є прямим індикатором дефіциту вольової регуляції [52]. Отримане доводить, що в основі корупційного вибору лежить психологічний конструкт низького рівня самоконтролю, який актуалізується в умовах наявності сприятливих ситуативних можливостей (спокус). Згідно Загальної теорії злочинності коцепт самоконтролю містить у собі 6 рис особистості, таких як імпульсивність, схильність до ризику, егоцентризм, нездатність стримувати гнів, а також надання переваги простим завданням і фізичній активності [53].

У сучасній психології для операціоналізації зазначених характеристик застосовується широкий спектр метричних систем. Зокрема, для оцінки імпульсивності та самоконтролю використовуються такі інструменти, як Multimodal Objective Assessment of Impulsivity, UPPS-P Impulsive Behavior Scale, Adjustable Impulsivity Scale (AIMS), The Momentary Impulsivity Scale, The Impulsive Behavior Short Scale – 8 (I-8), Assessing Impulsivity Measurement (UPPS-P-20-R). Для вимірювання вольової регуляції застосовують The Brief Self-Control Scale (BSCS), The Multidimensional Self-Control Scale (MSCS) та класичну Self-Control Scale (SCS). Окремі аспекти, такі як схильність до ризику та егоцентризм, оцінюються за допомогою Risk Propensity Scale (RPS), Selflessness/Self-centeredness Inventory (SSI-T) та State-Trait Anger Expression Inventory-2 (STAXI-2).

Наразі в Україні відсутня практика детальної психометричної перевірки претендентів навіть на посади з підвищеним корупційним ризиком. Більше того, чинне законодавство дозволяє особам, що були вже засуджені за вчинення корупційних правопорушень, бути призначеними на посади в головних антикорупційних органах: згідно п. 2 ч. 1 ст. 13 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» особа не може бути призначена на посаду в Національному бюро, якщо на неї протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією [54].

Однак, попри доволі розвинену в академічному середовищі систему психометричних інструментів, вони мають суттєвий недолік – суб'єктивність (ефект соціальної бажаності відповідей). Перспективу подолати бар'єр людського фактору мають лише мультимодальні тестування, а також індивідуальні багатофакторні тестування з використанням технологій штучного інтелекту. Водночас усі шість вищезазначених характеристик низького самоконтролю мають чіткі біологічні кореляти, які є значно більш валідними й об'єктивними предикторами поведінки. Так, наразі дослідження у галузі нейрокримінології вказують на те, що дефіцит самоконтролю детермінується дисфункцією виконавчих функцій мозку, зокрема наголошується на зниженій активності або пошкодженнях медіальної орбітофронтальної кори (mOFC) [55], порушенням дофамінергічної передачі у смугасто-

му тілі (*striatum*) [56] тощо. Дослідження функціональної нейровізуалізації процесів саморегуляції та її порушень свідчать про те, що саморегуляція ґрунтується на балансі між ділянками мозку, які репрезентують винагороду, значущість та емоційну цінність стимулу, і префронтальними ділянками, пов'язаними із самоконтролем. Коли цей баланс зміщується на користь висхідних (bottom-up) імпульсів – або через недостатню активацію префронтальних контрольних зон, або через надмірно сильний імпульс (наприклад, вигляд і запах сигарет для курця, який утримується від паління), – ймовірність зриву саморегуляції зростає [57]. Указані дані дають підстави стверджувати, що рівень резистентності особи до корупційного вибору детермінується фундаментальними психофізіологічними змінними. Такий підхід підтверджує думку про те, що здатність дотримуватися нормативних приписів і протистояти корупційним впливам (спокусам, стимулам) є біологічно неоднорідною серед населення. У свою чергу, це надає теоретичний фундамент для підтримки парадигмального зсуву в антикорупційній політиці: переходу від універсальних нормативно-правових заборон до впровадження науково-орієнтованої моделі превенції та прогнозування корупційної поведінки.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження було визначено, що чинна юридична дефініція визначає корупцію як використання особою наданих їй службових повноважень із метою одержання неправомірної вигоди. Прихована пресупозиція закону в цьому разі передбачає, що законодавець *a priori* припускає, що кожен суб'єкт, ознайомлений із забороною та загрозою покарання, здатен утриматися від спокуси її порушити. Тобто закон передбачає наявність у всіх суб'єктів однакового та достатнього рівня вольового контролю, що при редукції вказаних положень до рівня більш фундаментальних наук не підтвердилося. Більше того, наразі немає жодних переконливих доказів, що нинішня конвенційна нормативно-позитивістська модель протидії корупції взагалі має хоч якийсь позитивний вплив на корупцію, а не як указують окремі дослідження є фіктивним державним механізмом у руках корупційного політичного сегменту.

Відповідно для реалізації парадигми Ex Ante (попередження порушення до його вчинення) необхідно змістити фокус із реактивного покарання на проактивну діагностику. Самоконтроль і стриманість (як здатність особи до рефлексії над власним вибором) можливо операціоналізувати через об'єктивні незалежні вимірювані змінні (біомаркери). Це відкриває перспективу побудови прогностичних моделей, які дозволять із високою точністю оцінити схильність особи до вчинення корупційного правопорушення ще на етапі допуску до виконання функцій держави, мінімізуючи вплив людського фактору через науково обґрунтований відбір кадрів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Факт визнання нейробіологічної гетерогенності популяції у контексті здатності до самоконтролю актуалізує питання щодо доцільності розробки спеціалізованих

протоколів нейрокогнітивного скринінгу для кандидатів на посади з високим корупційним ризиком. Якщо дисфункція в окремих діялнках мозку та дисбаланс у системі винагороди є об'єктивними корелятами схильності до імпульсивних (у т.ч. протиправних) рішень, то традиційні методи відбору, що базуються виключно на аналізі професійних компетенцій та декларативних психологічних тестах, видаються недостатніми для забезпечення доброчесності публічної служби. Відтак перспективним напрямом подальших розвідок є створення прогностичних моделей на базі штучного інтелекту, які б інтегрували дані мультимодального тестування (айтрекінг, мікровирази обличчя, латентний час реакції на стимули-спокуси) із нейрофізіологічними маркерами.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (станом на 05.10.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text (дата звернення: 29.11.2025).

[2] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 93 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого пункту 2 про визначення стажу наукової роботи «з дати присудження наукового ступеня або присвоєння вченого звання» Постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік посад наукових працівників державних наукових установ» від 19.06.2001 № 9-рп/2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-01#Text (дата звернення: 29.11.2025).

[3] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 01.01.2020). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення: 29.11.2025).

[4] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 (станом на 07.01.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text (дата звернення: 29.11.2025).

[5] Мурач Д. В. Аргумент неефективності проактивних правових засобів як способів протидії корупції. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23–24 трав. 2024 р.). / редкол.: А. М. Куліш, В. В. Миргород, А. Р. Голоха. Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2024. С. 187–192. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/96385.

[6] Our Work In Ukraine. *Transparency International*. URL: https://www.transparency.org/en/countries/ukraine (access date: 29.11.2025).

[7] Belyaev D., Villeneuve J. P., Mugellini G. Framing corruption in Ukraine: a two-decade scoping review of academic and organizational perspectives. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. 2025. No. 33(1). P. 109–128. URL: https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2457818.

[8] Khambekova K., Los A. Huss O. Corruption framing and formation of action strategies: case of regional civil society organizations in Ukraine. *Crime Law Soc Change.* 2021. No. 76. P. 277–297. URL: https://doi.org/10.1007/s10611-021-09966-x.

[9] Soldatenko I, Chub O. Kopina O. Journalism and the Right to Information as Tools for Combating Corruption in Ukraine: Assessment of Media Access to Anti-Corruption Authorities. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2025. No. 8(2). P. 9–37. URL: https://doi.org/10.33327/AJEE-18–8.2-a000103.

[10] Marysyuk K., Tomchuk I., Denysovskyi M., Geletska I., Khutornyi B. «Diia. Digital state» and E-Government Practices as Anti-Corruption Tools in Ukraine. *WSEAS Transactions on Environment and Development*. 2021. No. 17. P. 885–897. URL: https://doi.org/10.37394/232015.2021.17.83.

[11] Kravtsov S., Orobets K., Shyshpanova N., Vovchenko O., Berezovska-Chmil O. Progress and Challenges in Combating Corruption in Ukraine: Pathways Forward. *Journal of Strategic Security.* 2024. No. 17(2). P. 28–43. URL: https://doi.org/10.5038/1944–0472.17.2.2223.

[12] Belyaev D., Villeneuve J. P., Mugellini G. Framing corruption in Ukraine: a two-decade scoping review of academic and organizational perspectives. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*. 2025. No. 33(1). P. 109–128. URL: https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2457818.

[13] Vaitsekhovska O., Iakymchuk N., Shchokin Y., Vorotina N., Korchak N. Combating corruption in the public sector: international legal standards and their implementation in the legislation of Ukraine. *Studies of Applied Economics*. 2021. No. 39(6). URL: https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5302.

[14] Kisil Z., Tarasenko O. International experience in preventing porruption as a vector for creating a national anti-corruption strategy in Ukraine. *Social and Legal Studios*. 2022. No 5(3). P. 9–15. URL: https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-3-9-15.

[15] Králiková M. Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine. *Journal of European Integration*. 2021. No. 44(2). P. 245–260. URL: https://doi.org/10.1080/07036337.2021.1872559.

[16] Holovach V., Holovach T. Działalność ustawodawcza i korupcja na Ukrainie. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem*. 2021. No. 13(3). P. 159–175. URL: https://doi.org/10.7206/KP.2080–1084.478.

[17] Varnalii Z., Onyshchenko S., Maslii O., Filonych O. Prerequisites for Shadowing and Corruption in the Construction Business of Ukraine. In Onyshchenko V., Mammadova G., Sivitska S., Gasimov A. (Eds). *Proceedings of the 3rd International Conference on Building Innovations. ICBI 2020. Lecture Notes in Civil Engineering.* Vol. 181. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-85043-2_73.

[18] Syniavska O., Pushko O. Some Issues of Corruption Risk Assessment in the Activities of State Bodies, Legal Entities (in Case Study of the Aviation Industry of Ukraine). In Nechyporuk M., Pavlikov V., Kritskiy D. (Eds). *Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2021. ICTM 2021. Lecture Notes in Networks and Systems*. Vol. 367. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-94259-5_52.

[19] Nadtochyieva A. Features Of The Criminal-Legal Characteristics Of The Provisions Of Part 2 Of Article 201–2 Of The Criminal Code Of Ukraine In The Context Of Combating Corruption In Ukraine. *European Political and Law Discourse.* 2022. No. 9. P. 98–106. URL: https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.6.7.

[20] Karaman O., Kurylo V., Yurkiv Y., Stepanenko V., Stepanenko V. Prospects for overcoming academic dishonesty in Ukraine in order to eliminate corruption and shadow schemes. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series «Physics».* 2024. No. 55. P. 1018–1028. URL: https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.101hf8.

[21] Hasiuk I., Darmanska I., Nahornyi Y. Factor analysis of causes of corruption risks in the educational and scientific sphere of Ukraine. *International Journal of Educational Development*. 2023. No. 100. URL: https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102803.
[22] Astramowicz-Leyk T., Nagornyak T., Natalina N., Osmolovska A., Yurkovsyi V. Anti-Corruption Policy in Ukraine During the War with. *Prawo i Więź*. 2023. No. 3(46). P. 551–575. URL: https://doi.org./10.36128/PRIW.VI46.660.
[23] Vindman E. Corruption in the United States and Ukraine. *Grand Corruption*. London, 2024. P. 84–87. URL: https://doi.org/10.4324/9781032719344–8.
[24] Getman A., Kostohryz Y., Yaroshenko O., Protsiuk I., Nesterovych O. Corruption offences in the labour sector in Ukraine. *Kriminologija & socijalna integracija*. 2025. Vol. 33. No. 1. P. 72–84. URL: https://doi.org/10.31299/ksi.33.1.4.
[25] Cifuentes-Faura J. Government transparency and corruption in a turbulent setting: The case of foreign aid to Ukraine. *Governance*. 2024. No. 37(2). P. 659–670. URL: https://doi.org/10.1111/gove.12835.
[26] Rieznik S., Lee H.-B. Citizens' Perception of Corruption and Transparency as Determinants of Public Trust in Local Government in Ukraine. *Hrvatska i komparativna javna uprava*. 2021. Vol. 21. No. 2. P. 225–258. URL: https://doi.org/10.31297/hkju.21.2.2.
[27] Gisladottir J., Sigurgeirsdottir S., Ragnarsdóttir K. V., Stjernquist I. Economies of Scale and Perceived Corruption in Natural Resource Management: A Comparative Study between Ukraine, Romania, and Iceland. *Sustainability*. 2021. No 13(13). URL: https://doi.org/10.3390/su13137363.
[28] Pop-Eleches G., Robertson G. Do reforms reduce corruption perceptions? Evidence from police reform in Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2024. No. 40(5). P. 345–361. URL: https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2321833.
[29] Markovska A., Serdiuk O. Soldatenko I. Trust as a weapon of war: fighting corruption and corporate crime in Ukraine. *Crime Law Soc Change.* 2025. No. 83. URL: https://doi.org/10.1007/s10611-024-10191-5.
[30] Richter M. M. «Call the Bluff» or «Build Back Better» – Anti-corruption reforms in post-war Ukraine. *Global Policy*. 2023. No. 14. P. 611–622. URL: https://doi.org/10.1111/1758–5899.13251.
[31] Holovkin B. M., Semenyshyn M., Tavolzhanskyi O. V., Lysodyed O. V., Smetanina N. V. Fight against Corruption-Related Crimes in Wartime in Ukraine. *International Annals of Criminology*. 2023. No. 61(3-4). P. 384–409. URL: https://doi.org/10.1017/cri.2023.31.
[32] Hu Y., Hu C., Derrington E., Corgnet B., Qu C., Dreher J. C. Neural basis of corruption in power-holders. *eLife*. 2021. No 10. URL: https://doi.org/10.7554/eLife.63922.
[33] Niu B., Li Y., Ding X., Shi C., Zhou B., Gong J. Neural correlates of bribe-taking decision dilemma: An fNIRS study. *Brain and Cognition*. 2023. Vol. 166. URL: https://doi.org/10.1016/j.bandc.2023.105951.
[34] Mourão L. Neuroscience: A New Model for Anticorruption Policies? 2018. URL: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3103099.
[35] Jaber-López T., García-Gallego A., Perakakis P., Georgantzis N. Physiological and behavioral patterns of corruption. *Frontiers in behavioral neuroscience*. 2014. No. 8. URL: https://doi.org/10.3389/fnbeh.2014.00434.
[36] Dimant E., Schulte T. The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective. *German Law Journal.* 2016. No. 17. P. 54–72. URL: https://doi.org/10.1017/S2071832200019684.
[37] Chen Y., Ding Y., Mao L., Pan Y., Wang X. How corruption prevails: A laboratory experiment. *China Economic Review*. 2024. Vol. 88. URL: https://doi.org/10.1016/j.chieco.2024.102290.

[38] Neset S. Cognitive psychology concepts for understanding corrupt behavior. *The U4*. URL: https://www.u4.no/cognitive-psychology-concepts-for-understanding-corrupt-behaviour (access date: 01.01.2025).
[39] Blavatskyy P. Obesity of politicians and corruption in Ukraine in 2000–2020 – Reply. *Econ Transit Institut Change*. 2021. No. 29. P. 361–365. URL: https://doi.org/10.1111/ecot.12272.
[40] Hasty J. Anthropology of Corruption. *Oxford Bibliographies Online*. Last Modified: 22 November 2024. URL: https://doi.org/10.1093/obo/9780199766567–0292 (access date: 02.12.2025).
[41] Salcedo-Albarán E. León-Beltrán I. Rubio M. Feelings, Brain and Prevention of Corruption. *International Journal of Psychology Research*. 2008. Vol. 3. No. 3. URL: https://www.researchgate.net/publication/256001434_Feelings_Brain_and_Prevention_of_Corruption.
[42] Geller B., Martynenko N. Issues of Combating Corruption Oriented Crimes: Forensic Science Aspect. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*. 2022. No. 28(3). P. 47–63. URL: https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.04.
[43] Criminalizing. *Cambridge Dictionary / English Dictionary, Translations & Thesaurus*. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/criminalizing (last accessed: 02.12.2025).
[44] Driver J. The History of Utilitarianism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2025 Edition).* Edward N. Zalta, Uri Nodelman (Eds.).
URL: https://plato.stanford.edu/archives/fall2025/entries/utilitarianism-history.
[45] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (станом на 17.07.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text (дата звернення: 02.12.2025).
[46] Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1–212-24) від 07.12.1984 № 8073-X (станом на 01.09.2025).
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731–10#Text (дата звернення: 02.12.2025).
[47] Старинський М. Нейтралізація норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2017. Вип. 45. Т. 1. С. 35–37. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f3734b2-474c-471b-b1d4-d0bfe29405bb/content.
[48] Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII (станом на 12.09.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700–18#Text (дата звернення: 02.12.2025).
[49] Aunger R., Curtis V. Kinds of behaviour. *Biology & Philosophy*. 2008. Vol. 23. No. 3. P. 317–345. URL: https://doi.org/10.1007/s10539-007-9108-4.
[50] Oaksford M. Rational explanation of irrational behaviour. *Cognitive Studies: Bulletin of the Japanese Cognitive Science Society*. 2022. Vol. 29. No. 3. P. 327–330. URL: https://doi.org/10.11225/cs.2022.042.
[51] Enke B., Graeber T., Oprea R. Complexity and Hyperbolic Discounting (2023, March). *NBER Working Paper* No. 24–048. URL: https://ssrn.com/abstract=4393388.
[52] Gottfredson M. R., Hirschi T. *A general theory of crime.* 1990. Stanford University Press. URL: https://psycnet.apa.org/record/1990-97753-000.
[53] Grasmick H. G., Tittle C. R., Bursik R. J., Arneklev B. J. Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*. 1993. No. 30(1). P. 5–29.
URL: https://doi.org/10.1177/0022427893030001002.

[54] Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII (станом на 25.03.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698–18#Text (дата звернення: 02.12.2025).
[55] Sellitto M., Ciaramelli E., di Pellegrino G. Myopic Discounting of Future Rewards after Medial Orbitofrontal Damage in Humans. *Journal of Neuroscience*. 2010. Vol. 30. No. 49. P. 16429–16436. URL: https://doi.org/10.1523/jneurosci.2516–10.2010.
[56] Aarts E., Roelofs A., Franke B. Rijpkema M., Fernández G., Helmich R., Cools R. Striatal Dopamine Mediates the Interface between Motivational and Cognitive Control in Humans: Evidence from Genetic Imaging. *Neuropsychopharmacoly.* 2010. No. 35. P. 1943–1951. URL: https://doi.org/10.1038/npp.2010.68.
[57] Heatherton T. F., Wagner D. D. Cognitive neuroscience of self-regulation failure. *Trends in cognitive sciences*. 2011. No. 15(3). P. 132–139. URL: https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.12.005.

REFERENCES

[1] On National Security of Ukraine: Law of Ukraine (2018, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text.
[2] Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case regarding the constitutionality of the provision… of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the list of positions of scientific workers…» No. 9-rp/2001 (2001, June 19). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-01#Text.
[3] Constitution of Ukraine (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
[4] On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine: Decree of the President of Ukraine No. 392/2020 (2020, September). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text.
[5] Murach, D. V. (2024). The argument of inefficiency of proactive legal means as ways to combat corruption. *Reforming the legal system in the context of European integration processes: materials of the VIII International Scientific and Practical Conference*, 187–192. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/96385.
[6] Our Work in Ukraine. (n.d.). *Transparency International*. Retrieved from https://www.transparency.org/en/countries/ukraine.
[7] Belyaev, D., Villeneuve, J. P., & Mugellini, G. (2025). Framing corruption in Ukraine: a two-decade scoping review of academic and organizational perspectives. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe,* 33(1), 109–128. Retrieved from https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2457818.
[8] Khambekova, K., Los, A., & Huss, O. (2021). Corruption framing and formation of action strategies: case of regional civil society organizations in Ukraine. *Crime Law and Social Change,* 76, 277–297. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10611-021-09966-x.
[9] Soldatenko I., Chub O., Kopina O. (2025). Journalism and the Right to Information as Tools for Combating Corruption in Ukraine: Assessment of Media Access to Anti-Corruption Authorities. *Access to Justice in Eastern Europe,* 8(2), 9–37. Retrieved from https://doi.org/10.33327/AJEE-18–8.2-a000103.
[10] Marysyuk, K., Tomchuk, I., Denysovskyi, M., Geletska, I., & Khutornyi, B. (2021). «Diia. Digital state» and E-Government Practices as Anti-Corruption Tools in Ukraine. *WSEAS Transactions on Environment and Development,* 17, 885–897. Retrieved from https://doi.org/10.37394/232015.2021.17.83.

[11] Kravtsov, S., Orobets, K., Shyshpanova, N., Vovchenko, O., & Berezovska-Chmil, O. (2024). Progress and Challenges in Combating Corruption in Ukraine: Pathways Forward. *Journal of Strategic Security,* 17(2), 28–43. Retrieved from https://doi.org/10.5038/1944–0472.17.2.2223.

[12] Belyaev, D., Villeneuve, J. P., & Mugellini, G. (2025). Framing corruption in Ukraine: a two-decade scoping review of academic and organizational perspectives. *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe,* 33(1), 109–128. Retrieved from https://doi.org/10.1080/25739638.2025.2457818.

[13] Vaitsekhovska, O., Iakymchuk, N., Shchokin, Y., Vorotina, N., & Korchak, N. (2021). Combating corruption in the public sector: international legal standards and their implementation in the legislation of Ukraine. *Studies of Applied Economics,* 39(6). Retrieved from https://doi.org/10.25115/eea.v39i6.5302.

[14] Kisil, Z., & Tarasenko, O. (2022). International experience in preventing corruption as a vector for creating a national anti-corruption strategy in Ukraine. *Social and Legal Studios,* 5(3), 9–15. Retrieved from https://doi.org/10.32518/2617-4162-2022-5-3-9-15.

[15] Králiková, M. (2021). Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine. *Journal of European Integration,* 44(2), 245–260. Retrieved from https://doi.org/10.1080/07036337.2021.1872559.

[16] Holovach, V., & Holovach, T. (2021). Legislative activity and corruption in Ukraine. *Krytyka Prawa. Niezależne Studia Nad Prawem,* 13(3), 159–175. Retrieved from https://doi.org/10.7206/KP.2080–1084.478.

[17] Varnalii, Z., Onyshchenko, S., Maslii, O., & Filonych, O. (2020). Prerequisites for Shadowing and Corruption in the Construction Business of Ukraine. In V. Onyshchenko et al. (Eds.), *Proceedings of the 3rd International Conference on Building Innovations. ICBI 2020* (Lecture Notes in Civil Engineering, Vol. 181). Springer, Cham. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-85043-2_73.

[18] Syniavska, O., & Pushko, O. (2021). Some Issues of Corruption Risk Assessment in the Activities of State Bodies, Legal Entities (in Case Study of the Aviation Industry of Ukraine). In M. Nechyporuk et al. (Eds.), *Integrated Computer Technologies in Mechanical Engineering – 2021. ICTM 2021* (Lecture Notes in Networks and Systems, Vol. 367). Springer, Cham. Retrieved from https://doi.org/10.1007/978-3-030-94259-5_52.

[19] Nadtochyieva, A. (2022). Features Of The Criminal-Legal Characteristics Of The Provisions Of Part 2 Of Article 201–2 Of The Criminal Code Of Ukraine In The Context Of Combating Corruption In Ukraine. *European Political and Law Discourse,* 9, 98–106. Retrieved from https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.6.7.

[20] Karaman, O., Kurylo, V., Yurkiv, Y., Stepanenko, V., & Stepanenko, V. (2024). Prospects for overcoming academic dishonesty in Ukraine in order to eliminate corruption and shadow schemes. *Scientific Herald of Uzhhorod University. Series «Physics»,* 55, 1018–1028. Retrieved from https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.101hf8.

[21] Hasiuk, I., Darmanska, I., & Nahornyi, Y. (2023). Factor analysis of causes of corruption risks in the educational and scientific sphere of Ukraine. *International Journal of Educational Development,* 100. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2023.102803.

[22] Astramowicz-Leyk, T., Nagornyak, T., Natalina, N., Osmolovska, A., & Yurkovsyi, V. (2023). Anti-Corruption Policy in Ukraine During the War with Russia. *Prawo i Więź,* 3(46), 551–575. Retrieved from https://doi.org/10.36128/PRIW.VI46.660.

[23] Vindman, E. (2024). Corruption in the United States and Ukraine. *Grand Corruption*, 84–87. Retrieved from https://doi.org/10.4324/9781032719344–8.
[24] Getman, A., Kostohryz, Y., Yaroshenko, O., Protsiuk, I., & Nesterovych, O. (2025). Corruption offences in the labour sector in Ukraine. *Kriminologija & socijalna integracija,* 33(1), 72–84. Retrieved from https://doi.org/10.31299/ksi.33.1.4.
[25] Cifuentes-Faura, J. (2024). Government transparency and corruption in a turbulent setting: The case of foreign aid to Ukraine. *Governance,* 37(2), 659–670. Retrieved from https://doi.org/10.1111/gove.12835.
[26] Rieznik, S., & Lee, H.-B. (2021). Citizens' Perception of Corruption and Transparency as Determinants of Public Trust in Local Government in Ukraine. *Hrvatska i komparativna javna uprava,* 21(2), 225–258. Retrieved from https://doi.org/10.31297/hkju.21.2.2.
[27] Gisladottir, J., Sigurgeirsdottir, S., Ragnarsdóttir, K. V., & Stjernquist, I. (2021). Economies of Scale and Perceived Corruption in Natural Resource Management: A Comparative Study between Ukraine, Romania, and Iceland. *Sustainability,* 13(13). Retrieved from https://doi.org/10.3390/su13137363.
[28] Pop-Eleches, G., & Robertson, G. (2024). Do reforms reduce corruption perceptions? Evidence from police reform in Ukraine. *Post-Soviet Affairs,* 40(5), 345–361. Retrieved from https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2321833.
[29] Markovska, A., Serdiuk, O., & Soldatenko, I. (2025). Trust as a weapon of war: fighting corruption and corporate crime in Ukraine. *Crime Law and Social Change,* 83. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10611-024-10191-5.
[30] Richter, M. M. (2023). «Call the Bluff» or «Build Back Better» – Anti-corruption reforms in post-war Ukraine. *Global Policy,* 14, 611–622. Retrieved from https://doi.org/10.1111/1758–5899.13251.
[31] Holovkin, B. M., Semenyshyn, M., Tavolzhanskyi, O. V., Lysodyed, O. V., & Smetanina, N. V. (2023). Fight against Corruption-Related Crimes in Wartime in Ukraine. *International Annals of Criminology,* 61(3-4), 384–409. Retrieved from https://doi.org/10.1017/cri.2023.31.
[32] Hu, Y., Hu, C., Derrington, E., Corgnet, B., Qu, C., & Dreher, J. C. (2021). Neural basis of corruption in power-holders. *eLife,* 10. Retrieved from https://doi.org/10.7554/eLife.63922.
[33] Niu, B., Li, Y., Ding, X., Shi, C., Zhou, B., & Gong, J. (2023). Neural correlates of bribe-taking decision dilemma: An fNIRS study. *Brain and Cognition,* 166. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.bandc.2023.105951.
[34] Mourão, L. (2018). Neuroscience: A New Model for Anticorruption Policies? Retrieved from http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3103099.
[35] Jaber-López, T., García-Gallego, A., Perakakis, P., & Georgantzis, N. (2014). Physiological and behavioral patterns of corruption. *Frontiers in Behavioral Neuroscience,* 8. Retrieved from https://doi.org/10.3389/fnbeh.2014.00434.
[36] Dimant, E., & Schulte, T. (2016). The Nature of Corruption: An Interdisciplinary Perspective. *German Law Journal,* 17, 54–72. Retrieved from https://doi.org/10.1017/S2071832200019684.
[37] Chen, Y., Ding, Y., Mao, L., Pan, Y., & Wang, X. (2024). How corruption prevails: A laboratory experiment. *China Economic Review,* 88. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.chieco.2024.102290.

[38] Neset, S. (n.d.). Cognitive psychology concepts for understanding corrupt behavior. *The U4*. Retrieved from https://www.u4.no/cognitive-psychology-concepts-for-understanding-corrupt-behaviour.

[39] Blavatskyy, P. (2021). Obesity of politicians and corruption in Ukraine in 2000–2020 – Reply. *Economics of Transition and Institutional Change,* 29, 361–365. Retrieved from https://doi.org/10.1111/ecot.12272.

[40] Hasty, J. (2024). Anthropology of Corruption. *Oxford Bibliographies Online*. Retrieved from https://doi.org/10.1093/obo/9780199766567–0292.

[41] Salcedo-Albarán, E., León-Beltrán, I., & Rubio, M. (2008). Feelings, Brain and Prevention of Corruption. *International Journal of Psychology Research,* 3(3). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/256001434_Feelings_Brain_and_Prevention_of_Corruption

[42] Geller, B., & Martynenko, N. (2022). Issues of Combating Corruption Oriented Crimes: Forensic Science Aspect. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics,* 28(3), 47–63. Retrieved from https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.04.

[43] Criminalizing. (n.d.). *Cambridge Dictionary / English Dictionary, Translations & Thesaurus*. Retrieved from https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/criminalizing.

[44] Driver, J. (2025). The History of Utilitarianism. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2025 Edition). Retrieved from https://plato.stanford.edu/archives/fall2025/entries/utilitarianism-history.

[45] Criminal Code of Ukraine (2001, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text.

[46] Code of Ukraine on Administrative Offenses (Articles 1–212-24) (1984, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731–10#Text.

[47] Starynskyi, M. (2017). Neutralization of legal norms. *Scientific Herald of Uzhhorod National University. Series «Law»,* 45(1), 35–37. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5f3734b2-474c-471b-b1d4-d0bfe29405bb/content.

[48] On Prevention of Corruption: Law of Ukraine (2014, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700–18#Text.

[49] Aunger, R., & Curtis, V. (2008). Kinds of behaviour. *Biology & Philosophy,* 23(3), 317–345. Retrieved from https://doi.org/10.1007/s10539-007-9108-4.

[50] Oaksford, M. (2022). Rational explanation of irrational behaviour. *Cognitive Studies: Bulletin of the Japanese Cognitive Science Society,* 29(3), 327–330. Retrieved from https://doi.org/10.11225/cs.2022.042.

[51] Enke, B., Graeber, T., & Oprea, R. (2023). Complexity and Hyperbolic Discounting. *NBER Working Paper, 24–048*. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=4393388.

[52] Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press. Retrieved from https://psycnet.apa.org/record/1990-97753-000.

[53] Grasmick, H. G., Tittle, C. R., Bursik, R. J., & Arneklev, B. J. (1993). Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency,* 30(1), 5–29. Retrieved from https://doi.org/10.1177/0022427893030001002.

[54] On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine (2014, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698–18#Text.

[55] Sellitto, M., Ciaramelli, E., & di Pellegrino, G. (2010). Myopic Discounting of Future Rewards after Medial Orbitofrontal Damage in Humans. *Journal of Neuroscience,* 30(49), 16429–16436. Retrieved from https://doi.org/10.1523/jneurosci.2516–10.2010.
[56] Aarts, E., Roelofs, A., Franke, B., Rijpkema, M., Fernández, G., Helmich, R., & Cools, R. (2010). Striatal Dopamine Mediates the Interface between Motivational and Cognitive Control in Humans: Evidence from Genetic Imaging. *Neuropsychopharmacology,* 35, 1943–1951. Retrieved from https://doi.org/10.1038/npp.2010.68.
[57] Heatherton, T. F., & Wagner, D. D. (2011). Cognitive neuroscience of self-regulation failure. *Trends in Cognitive Sciences,* 15(3), 132–139. Retrieved from https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.12.005.

Катерина Дмитрівна Янішевська
Кандидат юридичних наук, доцент
Доцент кафедри кримінально правових дисциплін та судочинства
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
40000, вул. Петропавлівська, 59, Суми, Україна
email: k.yanishevska@yur.sumdu.edu.ua

Kateryna D. Yanishevska
Candidate of Law, Associate Professor
Associate Professor of Criminal Legal Disciplines and Proceedings Department
Academic and Research Institute of Law
Sumy State University
40000, 59 Petropavlivska St., Sumy, Ukraine
email: k.yanishevska@yur.sumdu.edu.ua

Дмитро Васильович Мурач
Аспірант
Навчально-науковий інститут права
Сумського державного університету
40000, вул. Петропавлівська, 59, Суми, Україна
email: d.v.murach@gmail.com

Dmytro V. Murach
PhD student
Academic and Research Institute of Law
Sumy State University
40000, 59 Petropavlivska St., Sumy, Ukraine
email: d.v.murach@gmail.com

Рекомендоване цитування: Янішевська К. Д., Мурач Д. В. Антикорупційний елемент забезпечення національної безпеки України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. №2. С. 184–205. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.184.

Suggested Citation: Yanishevska, K. D., & Murach, D. V. (2026). The Anti-Corruption Component of National Security Assurance in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 184–205. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.184

Дата першого надходження статті до видання: 23.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 347.23:304
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.206

Оксана Мар'янівна Вінник
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-9397-5127

Марина Миколаївна Великанова
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
Київ, Україна,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1845-6500

СОЦІАЛЬНА ФУНКЦІЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЗАГРОЗ СУСПІЛЬНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ

Анотація. *Стаття присвячена актуальній темі соціальної функції права власності, що набула особливої злободенності в сучасних умовах посилення загроз суспільству (війни, зміна клімату через забруднення довкілля, загрози пандемій, ризики цифровізації, зловживання можливостями – цифровими, майновими тощо). Використовуючи діалектичний метод, метод системного, логічного аналізу та синтезу, формально-логічний, метод комплексного аналізу, а також спеціальні правові методи дослідження (порівняльно-правовий, конкретизації й тлумачення правових норм, формально юридичний, історико-правовий), авторами було запропоновано правові засоби, які здатні посилити соціальну функцію права власності. У сучасних умовах таке посилення є життєво важливим не лише в національному масштабі, а й для всього людства. Аналіз праць українських та зарубіжних дослідників свідчить: соціальна функція права власності розглядається як механізм узгодження приватних інтересів власника із загальносуспільними потребами; право власності як динамічна категорія еволюціонує разом із правовою та соціальною системами, переходячи від абсолютного панування власника над майном до моделі, відповідно до якої власність корелюється із соціальними обов'язками. Ця функція права влас-*

ності передбачає забезпечення балансу приватних та публічних інтересів при реалізації права власності; соціальну і в передбачених законом випадках – майнову відповідальність власника; економічну справедливість (переважний захист вразливих верств суспільства – споживачів); регуляторну роль держави (закріплення на рівні закону правового режиму права власності); суспільну корисність (використання власності – сплачених податків та інших обов'язкових платежів – для вирішення соціальних проблем). На підставі аналізу відповідних положень українського законодавства, права ЄС та проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) виявлено системні проблеми правового забезпечення соціальної функції власності. Сформульовано авторські пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання інституту власності та його адаптації до умов цифрової трансформації, що забезпечить ефективне функціонування оновленого приватного права України.

Ключові слова: *право власності; цивільні правовідносини; приватні правовідносини; зловживання правом; ризики; баланс приватних публічних інтересів; цифрова справедливість; захист прав.*

Oksana M. Vinnyk
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-9397-5127

Maryna M. Velykanova
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1845-6500

THE SOCIAL FUNCTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF INCREASING THREATS TO PUBLIC WELL-BEING

Abstract. *The article is devoted to the topical topic of the social function of property rights, which has become particularly relevant in the current context of increasing threats to public well-being (wars, climate change due to environmental pollution, threats of pandemics, risks of digitalization, abuse of opportunities – digital, property, etc.). By employing the dialectical method, methods of systemic and logical analysis and synthesis, formal-logical and comprehensive analysis, as well as specialized legal research methods (comparative-legal, concretization*

and interpretation of legal norms, formal-legal, and historical-legal), the authors propose legal instruments capable of enhancing the social function of property rights. In contemporary conditions, such enhancement is vital not only on a national scale but for humanity as a whole. An analysis of the works of Ukrainian and foreign researchers shows: the social function of property rights is considered as a mechanism for harmonizing the private interests of the owner with general social needs; property rights as a dynamic category evolves together with the legal and social systems, moving from the absolute domination of the owner over property to a model according to which property is correlated with social obligations. This function of property rights involves ensuring a balance of private and public interests in the exercise of property rights, social and, in cases provided for by law, property responsibility of the owner, economic justice (preferential protection of vulnerable segments of society – consumers), the regulatory role of the state (consolidation at the level of law of the legal regime of property rights), public utility (use of property – paid taxes and other mandatory payments – to solve social problems). Through the examination of Ukrainian legislation, EU law, and the draft Civil Code of Ukraine (the Private Law Code), this study identifies systemic challenges in the legal support of the social function of property. It formulates original proposals aimed at refining the legal framework of property and adapting it to digital transformation, thereby ensuring the efficient operation of Ukraine's updated private law system.

Keywords: *property rights; civil legal relations; private legal relations; abuse of law; risks; balance of private public interests; digital justice; rights protection.*

ВСТУП

У сучасних умовах посилення загроз суспільному благополуччю, серед яких: агресивна або егоїстична політика низки держав (що призводить до воєн і захоплення чужих територій із метою не лише позбавлення незалежності сусідніх держав, а й отримання доступу до важливих природних ресурсів, свідченням чого є російська війна проти України, і частково – прагнення отримання ресурсів Гренландії проти волі її народу [1]), глобальне (і за оцінками вчених – найближчими десятиліттями навіть критичне для життя на землі [2]) потепління, викликане надмірним використанням природних ресурсів (землі, води [3], повітря, навколоземного простору) з ігноруванням потреб збереження довкілля та здоров'я населення Землі (викликає поширення раніше невідомих пандемій, спровокованих підвищенням температури повітря, води), використання сучасних технологій із акцентом на переваги їх застосування, але без належного врахування ступеня їхньої безпеки (це стосується в першу чергу біотехнологій [4], надбань цифровізації, серед яких особливу загрозу для людства в цілому самі розробники таких технологій очікують від штучного інтелекту [5], намагаючись захистити себе від загроз, що він несе).

Видається, що головна причина такої ситуації – ігнорування інтересів суспільства в цілому при використанні права власності взагалі й прав на згадані технології, зокрема, оскільки нерідко такі права трактують як всеосяжні, хоча і з деякими незначними обмеженнями. Про це свідчить поведінка цифрових гігантів на ринках цифрової економіки (з відповідним порушенням прав інших учасників/

потенційних учасників ринку та споживачів) [6; 7], ігнорування проблем довкілля, прагнення вирішити проблеми своєї країни за рахунок чужих територій і, відповідно, ресурсів (за прикладом антидемократичної російської держави-агресора, що прагне захопити схід і південь України, демократичні США в особі чинного президента претендують на чужі території – Канади, Куби, Гренландії [8; 9]).

Прагнення використання права власності на розсуд самого суб'єкта цього права чи осіб, що його контролюють, і без істотних обмежень нерідко домінує на практиці. Зокрема про це свідчать початкові етапи цифровізації, коли було проголошено принцип незалежності кіберпростору [10], який, на жаль, тривалий час працював досить ефективно, попри відсутність офіційного врегулювання. Запізніле унормування відносин інформатизації й застосування заходів впливу щодо цифрових гігантів [6; 7; 11; 12], що зловживають своїми можливостями на ринку, реакція на проблеми використання штучного інтелекту [13], який проконтролювати з метою попередження можливих негативних наслідків не наважуються навіть самі розробники, побоюються й навіть готуються до найгіршого [5], – все це є усвідомленням необхідності належного забезпечення реалізації соціальної функції права власності.

Отже, доводиться констатувати, що соціальна функція права власності на згадані та інші суспільно важливі ресурси нерідко ігнорується, що, здебільшого, притаманно великим власникам, які завдяки своїм неймовірним статкам намагаються впливати й на політику [14], у тому числі правову. Поряд із цим суспільне благо (і, відповідно, благо пересічних громадян і суб'єктів підприємництва) ігнорується, що суперечить ідеям громадянського суспільства, соціальної правової демократичної держави, які проголошуються в міжнародних документах [15; 16]та конституціях країн [17; 18].

Відтак ця стаття має *на меті* запропонувати правові засоби, які допоможуть посилити соціальну функцію права власності, що в сучасних умовах збільшення загроз суспільному благополуччю є життєво необхідним не лише в масштабі однієї країни (України зокрема) чи Європи, а людства взагалі.

Ураховуючи, що благо людства складається з суспільного блага різних країн та блага кожного, окреслена проблема в цій публікації розглядається з використанням досвіду ЄС в умовах України, її правової системи з метою виявлення правових механізмів, що запобігають зловживанню правом власності, забезпечуючи таким чином посилення його соціальної функції, на якій ще в 1905 році наголошував К. Реннер, доводячи «наявність у права приватної власності багатьох соціальних функцій, зокрема, економічної, організаційної, виробничої, розподільчої тощо»[1].

[1] Цитата за працею [19]: Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер 2006. URL: https://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1305.htm (дата звернення: 06.02.2026).

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблема посилення в сучасних умовах соціальної функції права власності, спрямованої на забезпечення соціальної справедливості, рівності, захист соціально вразливих верств населення, порушується в низці праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Зокрема, Є. Д. Міське розглядав соціальну функцію як таку, що спрямована на забезпечення соціальної справедливості, рівності, захисту вразливих верств населення [20].

Р. А. Майданик та ін. [21; 22] наголошують на доцільності закріплення положення про соціальну функцію права власності в ЦК України, а для його дієвості передбачити й негативні наслідки для власника, який діє всупереч суспільним інтересам; «рекодифікація цивільного законодавства про речові права в умовах європеїзації покликана юридично забезпечувати за допомогою механізмів майнового присвоєння усталений розвиток національного ринку, сумісного з європейським єдиним внутрішнім ринком, як ключового елементу забезпечення вільного руху товарів, капіталів, послуг і праці в розумінні «чотирьох свобод», передбачених правом Європейського Союзу» [22, с. 50–51].

За результатами проведеного дослідження Н. В. Безсмертна [23] виділилианизку передбачених законодавством України обмежень у здійсненні громадянами права приватної власності, серед яких: обмеження, що зобов'язують власника утримуватися від завдання шкоди навколишньому середовищу, правам та інтересам громадян, юридичних осіб та держави, які охороняються законом; обмеження, пов'язані з необхідністю дотримуватися моральних засад суспільства; обмеження, що встановлюються сервітутними правами; добровільні обмеження, які приймає на себе власник за договором; процедурні обмеження, які встановлюють спеціальні правила щодо умов та порядку реалізації правомочностей власника з окремими видами майна; обмеження, які зумовлені соціальним призначенням власності в суспільстві.

С. С. Бичкова [24] наголошує на тому, що «цивільні права особа має здійснювати в межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства із додержання моральних засад суспільства, утримуючись, зокрема, від дій, які могли б порушити права інших осіб, і не вчиняючи дій із наміром завдати шкоди іншій особі, тощо».

Аналізуючи принципи, закріплені в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод, О. В. Дзера [25] відзначив, що в Конвенції згадується про непорушність права власності фізичних та юридичних осіб, право вільного здійснення ними правомочностей власника, а також визнається право держави втручатися у використання власниками належного їм майна з метою контролю правомірності дій власників та *виконання ними своїх обов'язків перед державою, суспільством* [25, с. 70].

І. О. Костяшкін у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук [26] формулює поняття соціальної функції права власності на землю

як виражені у нормах права суспільні й приватні інтереси суб'єктів здійснення права власності на землю Українського народу щодо забезпечення соціальної справедливості в процесі розподілу й перерозподілу землі в суспільстві, ефективного й раціонального використання земель за основним цільовим призначенням, сталого використання та охорони земель, гарантування екологічної безпеки в здійсненні прав на земельну ділянку з метою забезпечення прогресивного розвитку й якісного життєвого середовища [26, с. 12–13]. Автор підкреслює, що забезпечення соціального ефекту права власності відбувається за умови узгодження приватних і суспільних інтересів, а ключовим принципом попередження протиріч між публічним і приватним інтересом вважає «створення умови, коли додержання публічних інтересів є вигідним усім носіям приватних інтересів і відбувається через реалізацію приватного інтересу» [26, с. 376]. У поняття соціальної функції права власності на землю дослідник включає «виражені в нормах права суспільні й приватні інтереси суб'єктів здійснення права власності на землю Українського народу щодо забезпечення соціальної справедливості в процесі розподілу й перерозподілу землі в суспільстві, ефективного й раціонального використання земель за основним цільовим призначенням, сталого використання та охорони земель як основного національного багатства, гарантування екологічної безпеки в здійсненні прав на земельну ділянку, з метою забезпечення прогресивного розвитку й якісного життєвого середовища, що передбачає високі соціальні, екологічні та економічні стандарти життя» [26, с. 382].

Н. Л. Бурменська [27] визначає принцип заборони зловживання правом як «запровадження в правовий спосіб чітких меж (обмежень, заборон) щодо реалізації правовочними суб'єктами правовідносин своїх прав (повноважень) із метою гарантування прав та свобод людини, суспільних (державних) інтересів» [27, с. 216]; як неправомірну поведінку [27, с. 220], актуальність тенденції нормативного закріплення заходів юридичної відповідальності за зловживання правом [27, с. 222].

Проблема зловживання правом власності (і, відповідно, відповідальності за це як прояв соціальної функції права в умовах громадянського суспільства) порушується також й іншими дослідниками [28; 29; 30; 31], які пропонують свої шляхи її вирішення.

Серед зарубіжних учених варто згадати тих, хто дає оцінку соціальній функції права власності в сучасних умовах. Так, Sheila R. Foster & Daniel Bonilla [32], підкреслюють, що соціальна функція власності має багато вимірів. Більше того, ідея про те, що власники мають соціальні зобов'язання перед іншими, може проявлятися досить по-різному в різних правових, політичних, економічних та соціальних системах.

Lorenzo Cotula [18] наголошує на впливі світових проблем (надзвичайна концентрація багатства та посилення нерівності, зміни в регулюванні довкілля, що зумовлює перехід від привласнення природних ресурсів до перебалансування захисту власності та регулювання навколишнього середовища, поява нових зло-

вживань та посилення нерівності, спричинені поширенням використання надбань цифровізації, та ін.), що зумовлюють переосмислення соціальної функції права власності з установленням нових вимог щодо реалізації цього права з метою уникнення завдання шкоди природі, суспільству, окремим його членам.

Clara Esteve-Jordà [33], досліджуючи еволюцію права власності й зосереджуючись на його соціальних та екологічних функціях у конституціях низки країн (Франції, Італії та Еквадору), виявляє тенденції, що свідчать про перехід трактування після другої світової війни (через конституційні реформи в Франції) права власності як абсолютного права до відносного права через такі обмеження, як експропріація та екологічні гарантії, відображаючи при цьому капіталістичні ідеології. Авторка критикує ефективність конституційних меж у балансуванні приватної власності з ширшими соціальними та екологічними потребами, підкреслюючи нагальність переосмислення значення власності для підтримки рівності, стійкості й екологічної сталості перед сучасними викликами.

Marijana Pajvančić, Novi Sad Nevena Petrušić [34] розглядають соціальні й екологічні функції власності в ракурсі конституційного гарантування права власності на прикладі конституційних рішень Сербії, пов'язаних із режимом використання природних ресурсів, крізь призму соціальної функції власності, суспільних інтересів та охорони довкілля, а також умов допустимості експропріації та обмежень прав власності. Дослідники підкреслюють залежність сучасних конституційних рішень від ідеї необхідності встановлення балансу між індивідуальними інтересами власника та інтересами громади, а також балансу між потребами нинішнього та майбутніх поколінь. Підкреслюється, що конституційні норми забезпечують реалізацію соціальних та екологічних функцій власності на майно, чітко демонструють позицію, що власність на майно тягне за собою зобов'язання, підлягаючи законним обмеженням, установленим для забезпечення не лише принципів соціальної справедливості, але й принципу сталого розвитку, реалізація якого є основою виживання та прогресу людства. У роботі наголошується, що соціальна функція власності визначає не лише гарантії та обмеження індивідуальних прав власності, але й соціальну функцію власності, а також соціальний лад держави; Конституція робить право особистої власності державною політикою: це право, з одного боку, є гарантом майнових прав особи, а з іншого боку, його соціальна функція визначає соціальний лад та спрямованість економічної системи держави.

A Phirtskhalashvili [35] підкреслює особливе значення права власності в сучасному демократичному суспільстві, оскільки, окрім правового виміру, воно має також політичний, соціальний та, певною мірою, моральний вимір. «Соціальна функція власності – зазначає автор – особливо добре відображає її роль у формуванні таких важливих для сучасного суспільства цінностей, як соціальна справедливість, загальна економічна рівність та справедлива соціальна політика». Крім того обґрунтовується ідея про те, що соціальна функція власності визначає гарантії індивідуальних прав власності, хоча, водночас, і їх обмеження.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для досягнення поставленої мети дослідження застосовано як загальнонаукові (діалектичний, метод системного, логічного аналізу та синтезу, формально-логічний, комплексного аналізу), так і спеціальні правові методи дослідження (порівняльно-правовий, конкретизації й тлумачення правових норм, формально юридичний, історико-правовий).

За допомогою *діалектичного* методу пізнання розкрито сутність соціальної функції права власності та правових норм, покликаних забезпечити баланс публічних і приватних інтересів на засадах сталого соціально-економічного розвитку правової соціальної держави.

Метод *аналізу та синтезу* в поєднанні з формально-логічним методом дали змогу розкрити юридичну природу та зміст соціальної функції права власності.

Історико-правовий метод надав можливість відстежити трансформацію сприйняття поняття права власності та його соціальної функції починаючи з довоєнного (до Другої світової війни) періоду до сучасності (початок третього тисячоліття) з притаманним йому посиленням загроз суспільному благополуччю.

За допомогою *формально-юридичного* методу виявлено проблеми нормативного забезпечення соціальної функції права власності в чинному законодавстві України.

Порівняльно-правовий метод використано під час дослідження правових засад забезпечення соціального змісту права власності в сучасних умовах посилення загроз суспільному благополуччю в Україні та ЄС.

Комплексний метод застосовувався для формулювання низки наукових визначень та положень щодо доцільності корегування чинного законодавства з точки зору правового забезпечення соціальної функції права власності в сучасній Україні з урахуванням посилення загроз суспільному благополуччю та відповідного досвіду Євросоюзу.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Офіційно на міжнародному й державних рівнях наявність у права власності соціальної функції в той чи інший спосіб підтверджувалося. Так, у Хартії ЄС [15, ст. 17] закріплено положення про правове регулювання користування власністю «в тій мірі, наскільки це буде необхідно для суспільних інтересів», а в Конвенції захисту прав людини [16] закріплено принцип заборони зловживання правом (ст. 17), а також випадки втручання держави в приватне життя людини – коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб (ст. 8).

Україна також не є винятком: у нашому законодавстві (Конституції України [17, ст. 13, ч. 6 ст. 41], Цивільному [36, статті 3, 13, 319], Земельному [37, стат-

ті 1, 5, 79–1, глава 18] кодексах України, інших актах законодавства) закріплено положення, що забороняють зловживання правом власності на шкоду суспільству та його членів. Проте, незважаючи на доволі однозначну позицію законодавця стосовно неприпустимості зловживання правом власності, доводиться констатувати збільшення таких випадків, у тому числі з використанням цифрових технологій, реакція на які є досить повільною з різних причин (в Україні – це насамперед розв'язана російським сусідом проти нашої держави повномасштабна війна, що потребує колосальних зусиль для протидії агресорові, ліквідації наслідків війни, щоденних ворожих атак та завданих унаслідок цього руйнувань, підтримання життєдіяльності суспільства тощо). В інших країнах, які перебувають у кращому, ніж Україна, безпековому становищі, та міжнародних союзах на зразок ЄС така реакція протягом останніх років заслуговує на увагу. Прикладом цього є акти ЄС, спрямовані на підтримання справедливої конкуренції на цифрових та цифровізованих ринках, включно із захистом прав споживачів (DMA [11], DSA [12]), а також на зменшення загроз від використання штучного інтелекту (AI Act [13]), що можуть бути вельми ризикованими для суспільства. Разом із тим ризики (у т.ч. неприйнятні за класифікацією AI Act) притаманні не лише штучному інтелекту. Це можуть бути біотехнології (біологічна зброя, зокрема, що може використовуватись не лише у війнах між державами, а й проти конкурентів), небезпечні психотехнології, масове використання яких за допомогою штучного інтелекту спроможне завдати значної шкоди в різних сферах суспільного й приватного життя. Власне, використання штучного інтелекту з шкідливою метою спроможне завдати істотної шкоди в будь-яких сферах, чого й побоюються його розробники [5].

У зазначених умовах дискусія про баланс публічних і приватних інтересів в умовах згаданих загроз набуває іншого забарвлення, ніж у доцифрову епоху. На кону – існування людської цивілізації, яка не спромоглася вчасно адекватно відреагувати на зростання згаданих загроз. Проте варто вжити заходи до попередження найгіршого сценарію й створити правові бар'єри для цих загроз, подібні до закріплених в AI Act (заборона практик із неприйнятним ризиком, що використовують штучний інтелект для свідомої маніпуляції або зловживання слабкостями людей; значні обмеження – для систем AI з високим ступенем ризику, які становлять значну загрозу здоров'ю, безпеці або основним правам людини [13; 38]). Це потребує встановлення меж для поведінки, що характеризується як зловживання правом, розширивши критерії такого зловживання за рахунок суспільно небезпечних ризиків у нинішній ст. 13 ЦК України, а у разі оновлення Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [39] – і в його статті 14.

Про важливість соціальної функції права власності свідчить і намір Єврокомісії щодо розробки та прийняття Акту (ймовірно Регламенту) про цифрову справедливість (DFA) [40], спрямованого на захист цифрових споживачів з огляду на зміну поведінки учасників цифрових та цифровізованих ринків, аналіз яких

свідчить про появу нових схем використання цифрових технологій на цих ринках та ігнорування прав і законних інтересів споживачів.

Хоча проблема ролі соціальної функції права власності в сучасних умовах порушується не лише у висновках Єврокомісії та інших міжнародних інституцій, а також численних наукових працях, проте швидкі зміни в суспільних відносинах зумовлюють необхідність оцінки поточного стану суспільних відносин із метою напрацювання правових засобів, спрямованих на мінімізацію кількості випадків зловживання правом власності і, відповідно, забезпечення соціальної функції права.

З огляду на необхідність реакції законодавця на згадані зміни та появу нових ризиків, ігнорування якими призводить до зловживань правом власності, необхідно дослідити виконання правом власності соціальної спрямованості в сучасних умовах, визначити правові засоби, здатні попередити зловживання цим правом задля забезпечення соціальної функції цього правового інституту, що й є метою цієї статті.

Соціальна функція права власності в українській та зарубіжній правовій науці розглядається як механізм узгодження приватних інтересів власника із загальносуспільними потребами. Дослідники наголошують, що власність не є абсолютною чи обмеженою: вона має служити не лише власнику, а й суспільству (це, зокрема, кореспондується з конституційним статусом України як соціальної держави відповідно до ст. 1 Конституції України [33]). Отже, соціальна функція права власності охоплює баланс між індивідуальними правами власника й інтересами суспільства, що передбачає екологічні та соціальні зобов'язання власника, а також його відповідальність за використання майна з дотриманням установлених законом вимог.

Сучасне розуміння права власності охоплює не лише його зміст (право володіння, користування та розпорядження майном), а й розглядається як інструмент впливу на економічні відносини, забезпечення суспільного розвитку та добробуту громадян. Право власності – динамічна категорія, що еволюціонує разом із правовою та соціальною системами, переходячи від абсолютного панування власника до моделі, відповідно до якої власність корелюється із соціальними обов'язками.

Така тенденція відстежується й у приписах проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) [37], відповідно до якого низка засад приватного права (ст. 3) свідчить про його соціальну функцію (добросовісність *(bona fides)*; недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом); регулювання приватних відносин із урахуванням доброзвичайності *(boni mores)* – сукупності моральних норм і принципів, стандартів етичної поведінки та загальновизнаних уявлень про належну поведінку, усталених у суспільстві (ст. 6); межі здійснення цивільних прав (ст. 14), відповідно до яких поведінка особи, що завдає шкоди іншій особі, національній безпеці, довкіллю та/або культурній спадщині, а також спрямована

на зловживання правом у будь-якій формі, є недопустимою; соціальна функція речових прав (ст. 363), відповідно до якої речове право зобов'язує, а суб'єкт цього права, здійснюючи його, має дбати про національну безпеку держави, охорону довкілля та/або культурної спадщини; поняття права власності (ст. 400) як повне ***панування*** особи над річчю в межах, установлених цим Кодексом та/або іншим законом; зміст права власності (ст. 401) як право власника вчиняти щодо належного йому майна все, що ***не заборонено***, та усувати будь-який вплив із боку інших осіб, але в ***установлених законом випадках власник має право вчиняти лише дії, дозволені законом та/або договором;*** при здійсненні своїх прав та виконанні обов'язків власник зобов'язаний додержувати доброзвичайності (ст. 403); обмеження права власності в контексті їхніх речово юридичних наслідків (ст. 404): обмеження права власності порядком, установленим законом, і жодна особа не може бути позбавлена права власності, ***якщо лише цього не вимагає публічний інтерес, установлений законом або на підставі закону, із справедливою компенсацією***; право власності є непорушним (ст. 406), а позбавлення права власності або його обмеження можливе лише у випадках, визначених законом, і порядком, установленим законом; можливість примусового відчуження об'єктів права власності може бути застосоване лише як виняток із мотивів суспільної необхідності (у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин) на підставі, визначеній законом, і порядком, установленим законом, та за умови попередньої й повної відшкодування їх вартості, крім установлених законом випадків (ст. 451), у разі конфіскації – безоплатно за рішенням суду як санкція за вчинення правопорушення (ст. 452).

Отже, у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) значною мірою враховані сучасні тенденції регулювання права власності з урахуванням наявності в нього соціальної функції. Разом з тим зазначені положення варто доповнити обмеженнями, пов'язаними з наявністю неприйнятних або значних ризиків при використанні права власності на певні об'єкти, серед яких штучний інтелект та інші новітні технології (біотехнології, зокрема), неконтрольоване, непрофесійне, нерозважливе або суто антисуспільне використання яких може призвести навіть до катастрофічних наслідків для людства, занепокоєння щодо чого висловлюють провідні вчені світу [8]). Євросоюз відреагував на ризики використання штучного інтелекту в своєму акті [13; 36], визначивши категорії ризиків (неприйнятні, з високим ступенем ризику, з ризиком недостатньої прозорості, мінімального ризику) та встановивши режим їх використання (істотні обмеження залежно від ступеня ризику), заборону для неприйнятних ризиків і мінімальні або відсутні обмеження для практик із незначним ступенем ризику. Оскільки Україна – частина світового співтовариства і їй притаманні ті ж самі тенденції розвитку суспільних відносин, варто в ст. 14 Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) визначити й наслідки (включно з обмеженнями і навіть забороною) використання об'єктів права власності залежно від ступеня ризику для суспільства.

ВИСНОВКИ

Соціальна функція права власності в українській та зарубіжній правовій науці розглядається як механізм узгодження приватних інтересів власника із загальносуспільними потребами. Право власності – динамічна категорія, що еволюціонує разом із правовою та соціальною системами, переходячи від абсолютного панування власника до моделі, відповідно до якої власність корелюється із соціальними обов'язками.

Соціальна функція права власності передбачає:

забезпечення балансу приватних і публічних інтересів при реалізації права власності (аналіз того, як реалізація права власності впливає на права інших членів суспільства);

соціальну відповідальність власника і, відповідно, визначення його обов'язків щодо дотримання правил, спрямованих на запобігання завдання шкоди навколишньому середовищу чи суспільним інтересам;

економічну справедливість, відповідно до якої зменшуються наслідки майнової нерівності (пріоритетний захист прав споживачів як слабшої сторони у відносинах із виробниками/продавцями, встановлюються обмеження для осіб, що зловживають своїм домінуючим становищем на ринку, негативно впливаючи на економічну конкуренцію);

регуляторну роль держави – визначення нею механізмів, якими обмежується або спрямовується використання власності для досягнення соціально значущих цілей (екологічні стандарти, обмеження використання певних об'єктів, стимулювання інвеститування в пріоритетні інвестиційно-інноваційні проєкти тощо);

суспільну корисність – використання власності для вирішення соціальних проблем (за рахунок коштів, отриманих у процесі оподаткування, сплати інших обов'язкових платежів), у тому числі розвитку інфраструктури, реалізації суспільно важливих інвестиційно-інноваційних проєктів (через публічно-приватне партнерство та інші форми інвестування) та підтримки вразливих груп суспільства (благодійні фонди).

Посилення соціальної функції права власності пов'язане з появою нових загроз суспільному благополуччю (екологічні проблеми, загроза пандемій на зразок короновірусної, неконтрольоване використання сучасних технологій, військові конфлікти) і зумовлює необхідність адекватного правового забезпечення.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Greenland and Trump's plans: 4 scenarios for US control over the island. URL: https://newssky.com.ua/en/grenlandiya-i-plany-trampa-4-sczenariyi-kontrolyu-ssha-nad-ostrovom/ (access date: 15.02.2026).

[2] Фролов Б. Світ ще ближче до глобальної катастрофи: вчені перевели стрілки «Годинника Судного дня» вперед. URL: https://www.unian.ua/curiosities/godinnik-sudnogo-

dnya-do-pivnochi-zalishilosya-menshe-chasu-nazvano-golovni-zagrozi-2026-roku-13268904.html (дата звернення: 16.02.2026).
[3] До 2030 року штучному інтелекту потрібні будуть мільярди літрів води на день. URL: https://internetua.com/do-2030-roku-shtucsnomu-intelektu-potribni-budut-milyardi-litriv-vodi-na-den (дата звернення: 09.03.2026).
[4] Challenges and Ethical Considerations in Biotechnology. URL: https://www.coherentmarketinsights.com/blog/challenges-and-ethical-considerations-in-biotechnology-1933 (access date: 15.02.2026).
[5] Найкращі програмісти світу заговорили про кінець світу через ШІ – лишилося два роки. URL: https://novosti-n.org/ua/analitic/Najkrashhi-programisty-svitu-zagovoryly-pro-kinecz-svitu-cherez-II-lyshylosya-dva-roky-6045 (дата звернення: 15.02.2026).
[6] Commission finds Apple and Meta in breach of the Digital Market Act. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1085 (access date: 21.02.2026).
[7] Daily News 06/02/2026 – European Commission. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_26_316 (access date: 21.02.2026).
[8] Горецька А. Плани Трампа захопити Канаду, Гренландію та інші території – це більше, ніж просто розмови – WSJ. URL: https://24tv.ua/geopolitics/donald-tramp-rozshiryuye-gorizonti-novi-plani-shhodo-kanadi-grenlandiyi_n2775049 (дата звернення: 18.03.2026).
[9] Трамп заявив про бажання анексувати Кубу. URL: https://newformat.info/politics/tramp-zaiavyv-pro-bazhannia-aneksuvaty-kubu/ (дата звернення: 18.03.2026).
[10] Barlow J. P. A Declaration of the Independence of Cyberspace (1996). URL: https://constitutioncenter.org/the-constitution/historic-document-library/detail/a-declaration-of-the-independence-of-cyberspace-1996 (access date: 19.02.2025).
[11] Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on competitive and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1925 (access date: 20.12.2025).
[12] Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng (access date: 18.01.2026).
[13] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (access date: 08.09.2025).
[14] Ілон Маск у великій політиці: що означає його партнерство з Трампом для США і світу? URL: https://daycom.com.ua/news/ilon-mask-u-velikiy-politici-shcho-oznachaie-yogo-partnerstvo-z-trampom-dlya-ssha-i-svitu (дата звернення: 19.02.2025).
[15] Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/ (дата звернення: 12.02.2026).
[16] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.03.2026).
[17] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 07.02.2026).
[18] Cotula L. The shifting contours of property: 'social function' in the neoliberal era (2021). URL: https://transformativeprivatelaw.com/the-shifting-contours-of-property-social-function-in-the-neoliberal-era/ (дата звернення: 12.02.2026).

[19] Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006.
URL: https://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1305.htm (дата звернення: 06.02.2026).
[20] Міський Є. Д. Функції права та їх види. 2025. URL: https://vseosvita.ua/library/funktsii-prava-ta-ikh-vydy-930073.html (дата звернення: 06.02.2026).
[21] Майданик Р. А. Переосмислення права власності в умовах рекодифікації. *Стан і засади реформування цивільного та житлового законодавства України* : матеріали XXII наук.-практ. конф. (Харків, 9 лют. 2024 р.). Харків : ЕКУС, 2024. С. 15–30. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/wp-content/uploads/2024/03/maslov_2024.pdf (дата звернення: 24.03.2026).
[22] Майданик Р., Майданик Н., Попова Н. Переосмислення загальної частини речового права в умовах європеїзації та кодифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 39–54. URL: https://doi.org/10.32849/2663–5313/2021.6.07.
[23] Безсмертна Н. В. Обмеження та обтяження права власності в законодавстві України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. № 2. С. 44–48.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2005_2_7 (дата звернення: 24.03.2026).
[24] Бичкова С. С. Віндикація і зловживання правом власності. *Рекодифікація речового права* : зб. матеріалів XIV міжнар. цивілістичного форуму (м. Київ, 16 трав. 2025 р.). Одеса : Юридика, 2025. С. 23–26.
[25] Дзера О. В. Інститут права власності за новим цивільним законодавством і європейські стандарти з охорони права власності. *Університетські наукові записки*. 2005. № 1–2. С. 69–70.
[26] Костяшкін І. О. Проблеми правового забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2016. 451 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/e3c/dis_Kostyashkin%20I.%20O..pdf (дата звернення: 11.03.2026).
[27] Бурменська Н. Л. Поняття і правова природа принципу заборони зловживання правом : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 247 с.
URL: https://library.krok.edu.ua/media/library/category/disertatsiji-avtoreferati-vidguki/buromenska_2021-disertatsija.pdf (дата звернення: 14.03.2026).
[28] Кузнєцова Н. С. Власність як основа громадянського суспільства і демократичної держави. *Право України*. 2011. № 5. С. 4–12.
[29] Пашинін О. А. Юридичні гарантії реалізації права власності у сфері господарювання. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Вип. 1. С. 114–122. URL: https://doi.org/10.31558/2786–5835.2022.1.11.
[30] Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 133–141.
[31] Корнеєва Є. М. Зловживання правами при здійсненні речових прав. *Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та ІТ* : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 груд. 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 28–31.
[32] Foster S. R., Bonilla D. The Social Function of Property: A Comparative Law Perspective (2011). URL: http://ssrn.com/abstract=1960022 (access date: 17.03.2026).
[33] Esteve-Jordà C. The consolidation of the social function of property. *Beyond Private Property: Monograph Book*. 2025. URL: https://doi.org/10.4337/9781035362240.0001.
[34] Pajvančić M., Petrušić N. The social function of property ownership in the context of sustainable development. *Зборник радова Правног факултта у Нишу*. 2018. No. 79. С. 89–113. URL: 10.5937/zrpfni1879089P.

[35] Phirtskhalashvili A. The Legal Dimension of the Social Function of Property. *Journal of Constitutional Law*. 2022. Vol. 2. P. 17–26.
URL: https://constcourt.ge/files/4/Phirtskhalashvili%20ENG%202022.pdf (access date: 09.03.2026).
[36] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15 (дата звернення: 15.02.2026).
[37] Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768–14 (дата звернення: 15.02.2026).
[38] Забокрицький І. І. Акт про штучний інтелект (Artificial Intelligence Act, AI Act) як основа правового регулювання штучного інтелекту в ЄС: огляд основних положень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3. Ч. 3. С. 282–286. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.03.3.44.
[39] Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (станом на 11.03.2026). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528 (дата звернення: 11.03.2026).
[40] Digital Fairness Act : website. URL: https://www.digital-fairness-act.com/ (дата звернення: 20.02.2026).

REFERENCES

[1] Greenland and Trump's plans: 4 scenarios for US control over the island. (2026). *Newssky*. Retrieved from https://newssky.com.ua/en/grenlandiya-i-plany-trampa-4-sczenariyi-kontrolyu-ssha-nad-ostrovom/
[2] Frolov, B. (2026). The world is even closer to a global catastrophe: Scientists have moved the hands of the «Doomsday Clock» forward. *Unian*. Retrieved from https://www.unian.ua/curiosities/godinnik-sudnogo-dnya-do-pivnochi-zalishilosya-menshe-chasu-nazvano-golovni-zagrozi-2026-roku-13268904.html
[3] By 2030, artificial intelligence will need billions of liters of water per day. (2026). *InternetUA*. Retrieved from https://internetua.com/do-2030-roku-shtucsnomu-intelektu-potribni-budut-milyardi-litriv-vodi-na-den
[4] Challenges and ethical considerations in biotechnology. (2025). *Coherent Market Insights*. Retrieved from https://www.coherentmarketinsights.com/blog/challenges-and-ethical-considerations-in-biotechnology-1933
[5] The world's best programmers talk about the end of the world due to AI – two years left. (2026). *Novosti-N*. Retrieved from https://novosti-n.org/ua/analitic/Najkrashhi-programisty-svitu-zagovoryly-pro-kinecz-svitu-cherez-II-lyshylosya-dva-roky-6045
[6] European Commission. (2025). Commission finds Apple and Meta in breach of the Digital Market Act. *European Commission Press Corner*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_25_1085
[7] European Commission. (2026). Daily News 06/02/2026. *European Commission Press Corner*. Retrieved from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/mex_26_316
[8] Horetska, A. (2025). Trump's plans to seize Canada, Greenland, and other territories are more than just talk – WSJ. *24 Channel*. Retrieved from https://24tv.ua/geopolitics/donald-tramp-rozshiryuye-gorizonti-novi-plani-shhodo-kanadi-grenlandiyi_n2775049
[9] Trump announced a desire to annex Cuba. (2026). *New Format*. Retrieved from https://newformat.info/politics/tramp-zaiavyv-pro-bazhannia-aneksuvaty-kubu/

[10] Barlow, J. P. (1996). *A declaration of the independence of cyberspace*. National Constitution Center. Retrieved from https://constitutioncenter.org/the-constitution/historic-document-library/detail/a-declaration-of-the-independence-of-cyberspace-1996
[11] Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on competitive and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). (2022). *EUR-Lex*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R1925
[12] Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a single market for digital services (Digital Services Act). (2022). *EUR-Lex*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng
[13] Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (AI Act). (2024). *EUR-Lex*. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng
[14] Elon Musk in big politics: What does his partnership with Trump mean for the USA and the world? (2025). *Daycom*. Retrieved from https://daycom.com.ua/news/ilon-mask-u-velikiy-politici-shcho-oznachaie-yogo-partnerstvo-z-trampom-dlya-ssha-i-svitu
[15] Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2021). *Center for Civil Liberties*. Retrieved from https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/
[16] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. (1950). *Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
[17] Constitution of Ukraine (1996, June). *Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
[18] Cotula, L. (2021). *The shifting contours of property: 'social function' in the neoliberal era*. Transformative Private Law. Retrieved from https://transformativeprivatelaw.com/the-shifting-contours-of-property-social-function-in-the-neoliberal-era/
[19] Zaichuk, O. V., & Onishchenko, N. M. (2006). *Theory of state and law. Academic course*. Yurinkom Inter.
Retrieved from https://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1305.htm
[20] Misko, Ye.D. (2025). *Functions of law and their types*. Vseosvita. Retrieved from https://vseosvita.ua/library/funktsii-prava-ta-ikh-vydy-930073.html
[21] Maydanyk, R. A. (2024). Rethinking property rights in the context of recodification. *In State and principles of reforming the civil and housing legislation of Ukraine:* Collection of Materials of the XXII Research and Practice Conference (Kharkiv, Feb. 9, 2024) (pp. 15–30). Kharkiv: Ekus.
[22] Maydanyk, R., Maydanyk, N., & Popova, N. (2021). Rethinking the general part of property law in the conditions of Europeanization and codification. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 6, 39–54. Retrieved from https://doi.org/10.32849/2663–5313/2021.6.07
[23] Bezsmertna, N. V. (2005). Restrictions and encumbrances of property rights in the legislation of Ukraine. *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2, 44–48.
[24] Bychkova, S. S. (2025). Vindication and abuse of property rights. *In Recodification of property law*: Collection of Materials of the XIV International Civil Law Forum (Kyiv, May 16, 2025) (pp. 23–26). Odesa: Yurydyka.
[25] Dzera, O. V. (2005). The institution of property rights under the new civil legislation and European standards for the protection of property rights. *University Scientific Notes*, 1–2, 69–70.

[26] Kostyashkin, I. O. (2016). *Problems of legal support for the social function of land ownership in Ukraine* (Doctoral dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine).
[27] Buromenska, N. L. (2021). *The concept and legal nature of the principle of prohibition of abuse of rights* (Candidate dissertation, KROK University, Kyiv, Ukraine).
[28] Kuznietsova, N. S. (2011). Ownership as the basis of civil society and a democratic state. *Law of Ukraine*, 5, 4–12.
[29] Pashynin, O. A. (2023). Legal guarantees for the implementation of property rights in the economic sphere. *Law Journal of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 1, 114–122. Retrieved from https://doi.org/10.31558/2786–5835.2022.1.11
[30] Kot, O. (2013). The problem of abuse of subjective rights in the civil law of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 133–141.
[31] Korneieva, Ye.M. (2021). Abuse of rights in the exercise of property rights. In *Shereshevsky readings: Problems of civil law in terms of pandemic and IT*: Collection of Materials of the All-Ukrainian Scientific Conference (Odesa, December 10, 2021) (pp. 28–31). Odesa: Feniks.
[32] Foster, S. R., & Bonilla, D. (2011). *The social function of property: A comparative law perspective*. SSRN. Retrieved from http://ssrn.com/abstract=1960022
[33] Esteve-Jordà, C. (2025). The consolidation of the social function of property. *Beyond Private Property: Monograph Book*. Retrieved from https://doi.org/10.4337/9781035362240.00014
[34] Pajvančić, M., & Petrušić, N. (2018). The social function of property ownership in the context of sustainable development. *Collection of papers of the Faculty of Law in Niš*, 79, 89–113. Retrieved from https://doi.org/10.5937/zrpfni1879089P
[35] Phirtskhalashvili, A. (2022). The legal dimension of the social function of property. *Journal of Constitutional Law*, 2, 17–26. Retrieved from https://constcourt.ge/files/4/Phirtskhalashvili%20ENG%202022.pdf
[36] Civil Code of Ukraine (2003, January). *Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15
[37] Land Code of Ukraine (2001, October). *Legislation of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768–14
[38] Zabokrytskyi, I. I. (2025). Artificial Intelligence Act (AI Act) as the basis of legal regulation of artificial intelligence in the EU: Overview of the main provisions. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3, 282–286. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2025.03.3.44
[39] Draft Civil Code of Ukraine (Code of Private Law). (2026). *Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528
[40] Digital Fairness Act. (2026). *Digital Fairness Act Website*. Retrieved from https://www.digital-fairness-act.com/

Оксана Мар'янівна Вінник
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Головний науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна
email: vinnoks@gmail.com

Oksana M. Vinnyk
Doctor of Law, Professor
Corresponding Member of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Chief researcher of the Department of Private Law Research
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylyp Orlyk St., Kyiv, Ukraine
email: vinnoks@gmail.com

Марина Миколаївна Великанова
Доктор юридичних наук, професор
Завідувач відділу приватноправових досліджень
Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
01024, вул. Пилипа Орлика, 3, Київ, Україна,

Професор кафедри цивільного права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
email: velikanova2008@gmail.com

Maryna M. Velykanova
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Private Law Research
Institute of Lawmaking and Scientific and Legal Expertise
National Academy of Sciences of Ukraine
01024, 3 Pylyp Orlyk St., Kyiv, Ukraine

Professor of the Department of of Civil Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01601, 64/13 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: velikanova2008@gmail.com

Рекомендоване цитування: Вінник О. М., Великанова М. М. Соціальна функція права власності в умовах посилення загроз суспільному благополуччю. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 206–224. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.206.

Suggested Citation: Vinnyk, O. M., & Velykanova, M. M. (2026). The Social Function of Property Rights in the Context of Increasing Threats to Public Well-Being. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 206–224. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.206.

Дата першого надходження статті до видання: 26.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 347.65(477)
DOI: https://doi.org/10.31359/1993.0909.2026.33.2.225

Олександр Євгенович Кухарєв
Кафедра цивільного права та процесу
Навчально-науковий інститут № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ
Харків, Україна
http://orcid.org/0000-0003-2086-9179

СУТНІСТЬ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню категорії «право на спадкування».* У роботі використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: *системно-структурний; аналізу; узагальнення; формально-логічний (догматичний); моделювання; логіко-аналітичний; узагальнення судової практики. Метою статті є з'ясування сутності права на спадкування на підставі аналізу положень чинного цивільного законодавства, сучасної правової доктрини та матеріалів судової практики. Сформульовано висновок, що досліджуване право є висхідним, базовим для всіх інших прав у сфері спадкування. Наводяться аргументи на користь того, що право на спадкування нетотожне праву на спадщину. За своєю сутністю право на спадкування належить до суб'єктивних цивільних прав, виникає в особи в межах спадкових правовідносин, а його здійснення забезпечує універсальне спадкове правонаступництво. Набуття особою права на спадкування зумовлено не лише фактом відкриття спадщини, а й видом спадкування, що зумовлено дією принципу свободи заповіту. Саме з урахуванням такого методологічного підходу сформульовано зміст статті 1223 Цивільного кодексу України, в якому міститься базове правило про те, що право на спадкування мають спадкоємці за заповітом. Виокремлено визначальні ознаки права на спадкування, детерміновані специфікою сфери спадкового права: 1) таке право виникає лише у спадкоємця та нерозривно пов'язане з його особою; 2) набувається спадкоємцем без необхідності вчинення ним будь-яких юридичних чи фактичних дій; 3) темпоральний характер; 4) майновий характер; 5) абсолютний характер; 6) за своїм змістом таке право є складним. У статті наголошено, що зміст права нетотожний його здійсненню. Так, зміст права складають закладені в ньому потенційні правові можливості особи, а здійснення права передбачає фактичну реалізацію таких можливостей. Обґрунтовано, що зміст право на спадкування складають правомочності спадкоємців прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від її прийняття. Дії спадкоємців, спрямовані на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття, є формами здійснення права на спадкування. У зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками, заперечується віднесення неприйняття спадщини до способів відмови спадкоємця від прийняття спадщини.*

Ключові слова: *право на спадкування; спадкове правонаступництво; спадкове правовідношення; сфера спадкового права; спадкодавець; спадкоємець; спадщина.*

Oleksandr Ye. Kukhariev
Department of Civil Law and Procedure
Educational and Research Institute No. 5 of Kharkiv
National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine
http://orcid.org/0000-0003-2086-9179

ESSENCE OF THE RIGHT TO INHERITANCE

Abstract. *The article is focused on studying the category of «the right to inheritance». The author of the paper has used a complex of general scientific and special methods, namely: systematic and structural; analysis; generalization; formal and logical (dogmatic); modeling; logical and analytical, as well as case-law generalization. The purpose of the article is to clarify the essence of the right to inheritance based on the analysis of the current civil legislation's provisions, modern legal doctrine and case-law materials. The author has formulated the conclusion that the studied right is ascendant, basic for all other rights in the field of inheritance. The author has stated arguments in favor of the fact that the right to inherit is not identical to the right to the inheritance. The right to the inheritance, by its essence, belongs to subjective civil rights, arises in a person within inheritance legal relations, and its implementation ensures universal hereditary succession. The person's acquisition of the right to inherit is determined both by the fact of opening of inheritance and by the type of inheritance, which is determined by the freedom of last will and testament principle. Considering this methodological approach the content of the Art. 1223 of the Civil Code of Ukraine has been formulated, which contains the basic rule that lawful heirs under the last will and testament have the right to inherit. The author has singled out defining features of the right to inherit determined by the specifics of the sphere of inheritance law: 1) such a right arises only in a lawful heir and is inextricably related to his / her personality; 2) is acquired by a lawful heir without the need to perform any legal or factual actions; 3) is of a temporal nature; 4) is of a property nature; 5) is of an absolute nature; 6) this right is complex in its content. The author of the article has emphasized that the content of the right is not identical to its implementation. Thus, the content of the right consists of the potential legal possibilities of a person inherent there, and the implementation of the right involves the actual realization of such possibilities. It has been substantiated that the content of the right to inherit consists of entitlements of lawful heirs to accept the inheritance, not to accept the inheritance or to refuse to accept it. Lawful heirs' actions aimed at accepting the inheritance or refusing to accept it are forms of exercising the right to inherit. Due to significant differences both in volitional orientation and legal consequences, the author has denied the attribution of not accepting the inheritance to the methods of a lawful heir's refusal from accepting the inheritance. It has been proved that a person's right to post-mortuary disposition of own property does not belong to the content of the right to inheritance.*

Key words: *the right to inherit, hereditary succession, hereditary legal relations, sphere of inheritance law, ancestor, lawful heir, inheritance.*

ВСТУП

За загальним правилом ст. 1223 Цивільного кодексу України (далі за текстом – ЦК) право на спадкування мають особи, визначені у заповіті. У разі відсутності запо-

віту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261–1265 ЦК. Право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

Аналогічна за змістом норма розміщена у ст. 1715 проєкту ЦК (Кодексу права приватного), оприлюдненого на офіційному вебпорталі Верховної Ради України [1], за винятком застереження про те, що право на спадкування виникає у день відкриття спадщини.

З виокремленням на рівні закону права на спадкування як самостійної правової категорії, а також зважаючи на його визначальне значення для забезпечення динаміки спадкових правовідносин, виникає об'єктивна необхідність у виявленні сутності цього права та властивих йому елементів: суб'єктів, змісту, способів здійснення. Слід указати, що право на спадкування характеризується цілою низкою ключових особливостей, що потребують детального наукового осмислення. Крім того, нез'ясованим повною мірою залишається питання співвідношення таких понять, як «право на спадкування» та «право на спадщину», що викликає складнощі як у цивілістиці, так і в правозастосовній діяльності.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Окремі аспекти виявлення змісту та природи права на спадкування були предметом наукових досліджень сучасних українських науковців. Хоча окреслена проблематика не набула такого поширення, як інші сегменти сфери спадкового права: об'єкти спадкового правонаступництва, спеціальні заповідальні розпорядження, управління спадщиною, виконання спадкоємцями обов'язку задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, відумерла спадщина тощо.

Щодо останніх досліджень, в яких прямо чи опосередковано розглядалося право на спадкування, доцільно назвати такі. Передусім це монографія М. О. Михайлів «Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві» (2022), в якій надано загальну характеристику права на спадкування та зроблено узагальнювальний висновок, що таке право є одним із видів суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин та елементом цивільної правоздатності [2, с. 338–341].

О. П. Печений у статті, присвяченій особливостям спадкових правовідносин, обґрунтував позицію про те, що спадкове право в суб'єктивному розумінні є змістом спадкових правовідносин [3, с. 101].

У своєму спільному дослідженні Є. О. Харитонов і О. І. Харитонова виокремлюють три значення терміна «право на спадкування»: 1) елемент цивільної правоздатності, і в такому сенсі воно належить усім суб'єктам цивільного права; 2) можливість отримати спадщину за заповітом як елемент цивільної дієздатності («пасивна тестоментоздатність»); 3) цивільне організаційне право, що виникає за наявності певних юридичних фактів, і є елементом цивільних організаційних правовідносин спадкування [4, с. 576].

Інше розуміння аналізованої категорії наведено в коментарі до ЦК, опублікованому в 2025 році, де стверджується, що право на спадкування не слід ототожнювати зі здатністю бути спадкоємцем. Остання є елементом цивільної правоздатності особи, теоретичною можливістю, яка може ніколи не реалізуватися. Навпаки, право на спадкування – це реально існуюче суб'єктивне право особи, виникнення якого зумовлюється кількома юридичними фактами (автор коментаря до ст. 1223 ЦК – Є. О. Рябоконь) [5, с. 1200].

Отже, можна констатувати відсутність у цивілістиці єдиного розуміння сутності категорії «право на спадкування», що, з урахуванням його теоретичної та практичної важливості, є імпульсом для проведення представленого дослідження. Наведений огляд літератури свідчить, що право на спадкування розглядається як: елемент правоздатності; елемент дієздатності; елемент змісту спадкових правовідносин тощо. Таке розмаїття поглядів вимагає ретельного наукового аналізу окресленого поняття, що відповідає й потребам правозастосовної діяльності. Йдеться, зокрема, про розмежування понять «право на спадкування», «право на спадщину», «спадкове право». Крім того, важливе практичне значення має співвідношення права на спадкування із прийняттям спадщини та відмовою від її прийняття.

Тож *метою* цієї статті є з'ясування сутності права на спадкування на підставі аналізу положень чинного цивільного законодавства, сучасної правової доктрини та матеріалів судової практики.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження будь-якого правового явища базується на певній методології правового пізнання. Відповідно до поставленої мети цієї статті було використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, що забезпечило комплексний підхід до вивчення сутності права на спадкування та виявлення визначальних особливостей цього права.

Методологічною основою дослідження є *діалектичний* метод пізнання, який використовувався як наскрізний на всіх етапах пізнавального процесу. Застосування цього методу дало змогу розглянути предмет вивчення – право на спадкування – з урахуванням його багатогранності та з'ясувати сутність понять, що використовуються під час вивчення конкретного правового явища. Це дозволило всі правові явища й поняття, досліджені у статті, вивчати в єдності та суперечності їх протилежностей.

За допомогою *системно-структурного* методу аналізувалася проблематика співвідношення таких елементів змісту права на спадкування, як правомочності прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від її прийняття. Це дало змогу розкрити цілісність досліджуваного явища, виявити його внутрішні елементи та зв'язки, а також виокремити зміст права та його здійснення.

Метод *аналізу* використано при вивченні наукових напрацювань, що прямо чи опосередковано стосуються виявлення сутності й особливостей права на спад-

кування. Застосування методу *аналізу* дозволило виявити нез'ясовані сегменти досліджуваного явища та сформулювати висновки, що містять наукову новизну та мають значення для подальшого розвитку цивілістичної науки.

За допомогою методу *узагальнення* зафіксовано визначальні ознаки права на спадкування як основного, базового права у сфері спадкування.

Формально-логічний (догматичний) метод як один зі спеціально-наукових методів, застосовувався під час аналізу змісту норм спадкового законодавства шляхом їх вивчення й інтерпретації, а також матеріалів судової практики.

За допомогою методу *моделювання* визначено наслідки віднесення до змісту права на спадкування правомочності особи розпорядитися своїм майном на випадок смерті. Цей методологічний підхід надав можливість сформулювати загальний висновок, що право на спадкування належить лише спадкоємцям.

Застосування *логіко-аналітичного методу* дозволило сформулювати авторські висновки щодо визначальних ознак категорії «права на спадкування», окреслити співвідношення права на спадкування та права на спадщину.

Метод *узагальнення судової практики* використаний для аналізу позицій Верховного Суду, пов'язаних із застосуванням принципу свободи заповіту.

Застосування зазначених методів забезпечило наукову обґрунтованість висновків цього дослідження.

Теоретичною основою цієї статті стала низка наукових праць фахівців, які присвятили свої розробки дослідженню сутності права на спадкування, його змісту та здійсненню.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Усталеним в юридичній літературі є дуалістичне розуміння поняття «спадкове право». Зокрема, в об'єктивному значенні спадкове право розглядають як сукупність правових норм, що регулюють порядок переходу прав та обов'язків особи (спадкодавця) до його правонаступників (спадкоємців) у зв'язку зі смертю. Натомість у суб'єктивному розумінні спадкове право ототожнюють із правом на спадкування.

Причому право на спадкування є одним із видів спадкових прав, що є збірною категорією, яка охоплює різноманітні права, належні особі у зв'язку з її участю у спадкових або супутніх правовідносинах. І якщо таке право можуть набути лише спадкоємці, то носіями спадкових прав можуть бути й інші особи: відказоодержувачі, виконавці заповіту тощо. У цьому аспекті слід указати на визначальне значення досліджуваного права для функціонування механізму спадкування. Це зумовлено тим, ще без набуття та здійснення права на спадкування об'єктивно неможлива як реалізація інших спадкових прав, так і в цілому універсальне спадкове правонаступництво. Наведене дає підстави стверджувати, що право на спадкування є висхідним, базовим для всіх інших прав у відповідній сфері. Невипадково окремі науковці обґрунтовують позицію про віднесення права спадкування до природних прав [6, с. 12].

Право на спадкування виникає в особи в межах спадкових правовідносин, а його здійснення забезпечує посмертний перехід прав та обов'язків спадкодавця до спадкоємців. Важливо врахувати нетотожність таких понять, як «спадкове правовідношення» та «спадкове правонаступництво». Правонаступництво, як одномоментний перехід, є динамікою, рухом спадкового правовідношення або проявом останнього. Спадкові правовідносини, що виникли внаслідок смерті фізичної особи, можуть на тому й завершитися, якщо ніхто зі спадкоємців не прийме спадщину. У такому разі немає місця і для спадкового правонаступництва через незавершеність спадкових правовідносин і відсутність руху прав та обов'язків. Тому спадкові правовідносини автоматично не породжують спадкового правонаступництва, ці категорії співвідносяться між собою відповідно як причина та наслідок. Водночас спадкові правовідносини можуть виникнути лише за умови можливості правонаступництва. Можливість правонаступництва – необхідна умова й одночасно мета спадкового правовідношення.

У цивілістиці сформувалося дві основні теорії, що пояснюють природу права на спадкування – теорія суб'єктивного права та теорія секундарного права.

Згідно з першою теорією досліджуване право належить до суб'єктивних прав як виду можливої поведінки уповноваженої особи (спадкоємця), забезпеченого обов'язками інших осіб [2, с. 338–341; 7, с. 217–219; 8, с. 18].

Прихильники другої теорії стверджують, що право на спадкування є секундарним правом. У науковій літературі секундарне право характеризують зазвичай як правомочність, якій не протистоїть обов'язок іншої особи вчиняти або утримуватися від певних дій. Через це часто місце секундарного права, яке кваліфікують як «недозріле право», визначають між правоздатністю та суб'єктивним правом.

Так, на думку О. О. Кота, секундарне право на спадкування складається з правомочності на прийняття спадщини та правомочності на відмову від її прийняття [9, с. 22, 23]. У свою чергу І. Я. Федорич у змісті права на спадкування виокремлює три основні (первинні) правомочності (прийняти спадщину; не приймати спадщину; відмовитися від прийняття спадщини), які, за твердженням авторки, належать до категорії секундарних прав [10, с. 59, 60].

Більш переконливою та такою, що враховую специфіку спадкових правовідносин, видається точка зору стосовно віднесення права на спадкування до категорії суб'єктивних цивільних прав. Окреслене право має абсолютний характер, адже його здійснення зумовлене волею управомоченої особи та не залежить від поведінки інших осіб. Право на спадкування належить спадкоємцю, який закликається до спадкування, реалізується у спадковому правовідношенні його власними діями за пасивної поведінки зобов'язаних суб'єктів. Наявність обов'язку в цьому випадку пояснюється можливістю порушення права на спадкування іншими спадкоємцями, кредитором спадкодавця тощо. Йдеться передусім про заперечення виникнення цього права. Так, в окремих випадках близькі родичі та члени сім'ї спадкодавця, за заявами яких заводиться спадкова справа, приховують від нотаріуса відомості про наявність інших спадкоємців, які вважаються такими,

що прийняли спадщину на підставі ч. 4 ст. 1268 ЦК. У такий спосіб заперечується набуття права на спадкування малолітніми, неповнолітніми, недієздатними, а також обмеженими в цивільній дієздатності спадкоємцями, внаслідок чого їх частка безпідставно не враховується при оформленні прав на спадкове майно. Поширеними на практиці є випадки заперечення з боку інших спадкоємців, а також територіальної громади стосовно виникнення в особи права на спадкування внаслідок проживання зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (ст. 1264 ЦК). Нарешті, часто спадкоємці або інші особи утримують у себе правовстановлювальні документи на спадкове майно, тим самим перешкоджаючи носієві права на спадкування в його здійсненні. У такому разі особа об'єктивно позбавлена можливості отримати в нотаріуса свідоцтво про право на спадщину.

Викладене вище свідчить про наявність обов'язку, покладеного на необмежене коло осіб, не порушувати право на спадкування. І ця обставина спростовує віднесення такого права до категорії секундарних. Право на спадкування як суб'єктивне право надає конкретному спадкоємцю можливість виразити свою волю стосовно спадщини, здійснюється в приватних інтересах такої особи та може стати предметом захисту у випадку його порушення. Відповідній поведінці спадкоємця кореспондується обов'язок, покладений на необмежене коло суб'єктів, утриматись від порушення чужого суб'єктивного права.

Щодо змісту права на спадкування, то в юридичній літературі є різні підходи до розв'язання цього питання, що залежать від того, якій теорії права на спадкування – односуб'єктній чи двосуб'єктній – надається перевага. Ті автори, які суб'єктами досліджуваного права вважають лише спадкоємців, до змісту права на спадкування включають правомочності прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття.

Прихильники двосуб'єктної теорії права на спадкування стверджують, що зміст цього права охоплюється й правомочністю особи розпорядитися належним їй майном на випадок смерті [11, с. 12]. Такий підхід, пов'язаний із ототожненням спадкового права в об'єктивному та суб'єктивному значеннях, видається спірним, адже право на складення заповіту, яке зводиться до можливості особи розпорядитися своїм майном на випадок смерті, за своїм змістом суттєво відрізняється від права на спадкування. Слід підкреслити, що право особи заповісти своє майно охоплюється змістом права власності, що узгоджується з положеннями чинного законодавства. Так, у ч. 1 ст. 317 ЦК наголошено, що власникові належить право володіння, користування та розпорядження своїм майном (зміст права власності). Право розпорядження – право власника визначити юридичну долю свого майна. Оскільки право розпорядитися своїм майном, у тому числі й на випадок смерті, здійснюється власником за життя, то воно завжди передує праву на спадкування, яке не може виникнути до часу відкриття спадщини.

З цього приводу в правовій доктрині справедливо стверджується, що до моменту відкриття спадщини заповіт «дріматиме», не породжуючи жодних правових

наслідків [12, с. 10]. Аналогічний підхід застосовується й у судовій практиці. Зокрема, Верховний Суд неодноразово наголошував на тому, що заповіт спрямований лише на виникнення у спадкоємця прав та обов'язків, але до моменту смерті не створює їх у нього. Розпорядження, яке міститься в заповіті, набирає чинності тільки в разі смерті заповідача [13; 14].

Таким чином, право на складення заповіту та право на спадкування відрізняються не лише змістом, а й строком, упродовж якого вони існують. Так, право на спадкування виникає тоді, коли право на складення заповіту припиняється й об'єктивно не може бути реалізованим.

Не викликає сумніву, що правом на спадкування наділені лише спадкоємці, про що свідчить спеціальне застереження ст. 1223 ЦК про його виникнення у день відкриття спадщини. Такий законодавчий підхід виключає віднесення до змісту цього права можливості скласти заповіт в силу смерті особи (заповідача), а через це й втрати нею самої можливості бути носієм будь-яких прав та обов'язків. Спадкове правонаступництво або спадкування – це заміна суб'єктів, викликана смертю спадкодавця, яка не відбувається за життя останнього. Термінологічно такий підхід узгоджується також зі ст. 1224 ЦК, яка регулює усунення від права на спадкування. У цій статті йдеться про позбавлення права на спадкування саме спадкоємців як його носіїв. Крім того, якщо допустити, що правом на спадкування наділені як спадкоємець, так і заповідач, то виходить, що одне й те саме право надається суб'єктам, які мають різні як цілі й інтереси, так і правові можливості. Хоча різні правові можливості, якими наділені спадкодавець і заповідач, тягнуть виникнення у них різних суб'єктивних прав.

Слід урахувати, що право на спадкування може бути здійснене лише в межах спадкових правовідносин, що виникають із часу відкриття спадщини та тривають до моменту оформлення спадкоємцями прав на спадщину. При цьому за своєю природою відносини, що виникають у зв'язку зі складенням та посвідченням заповіту, хоча й регулюються нормами книги 6 ЦК, не є спадковими, а, скоріше, тяжіють до організаційних правовідносин.

Тому більш обґрунтованою видається точка зору про віднесення до змісту права на спадкування правомочностей прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. Це свідчить про те, що за своїм змістом право на спадкування є складним, оскільки складається з двох елементів, протилежних за своєю спрямованістю.

Окремо варто зробити застереження з приводу поняття «неприйняття спадщини», що поряд із прийняттям спадщини та відмовою від її прийняття окремими дослідниками включається до змісту права на спадкування. Згідно з ч. 1 ст. 1272 ЦК якщо спадкоємець протягом установленого законом строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. Тобто неприйняття спадщини – це невчинення спадкоємцем дій, які кваліфікуються законом як прийняття спадщини. Правові наслідки неприйняття спадщини аналогічні тим, що настають при безадресній відмові від прийняття спадщини, тобто відбувається приростання спадкових часток, визначене у частинах 1, 2 ст. 1275 ЦК.

Актуальним як із теоретичної, так і з практичної точки зору видається питання співвідношення понять «неприйняття спадщини» та «відмова від прийняття спадщини». Остання характеризується тим, що особа усвідомлено відмовляється від свого суб'єктивного права, не бажаючи набувати статусу правонаступника. Натомість особа, не здійснюючи своє право на прийняття спадщини, може навіть не знати про смерть спадкодавця. У такому разі спадкоємець не відмовляється від свого суб'єктивного права, а не здійснює його. Тобто має місце стан правової невизначеності, а не втрата суб'єктивного права, на чому наголошується в спеціальній літературі [15, с. 219, 220], адже спадкоємець, який не прийняв спадщину, може заявити про свої права і після спливу встановленого законом строку. При цьому за загальним правилом ч. 2 ст. 12 ЦК нездійснення особою своїх цивільних прав не є підставою для їх припинення. У свою чергу, подаючи заяву про відмову від прийняття спадщини, спадкоємець, знаючи про відкриття спадщини, відкрито та явно не бажає її приймати. Відмова від прийняття спадщини потребує високого ступеня достовірності, зважаючи на відмову особи від свого суб'єктивного права.

Крім того, наслідком неприйняття спадщини в установлений законом строк є можливість визначення такому спадкоємцеві додаткового строку, достатнього для подання заяви про прийняття спадщини. І навпаки, якщо особи відмовилась від прийняття спадщини, її позов про визначення додаткового строку для прийняття спадщини задоволенню не підлягає. Відповідна правова позиція закріплена у п. 24 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 № 7. Таким чином, неприйняття спадщини не є способом відмови від прийняття спадщини у зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками.

Право на спадкування має визначальні ознаки, що відрізняють його від інших суб'єктивних прав.

1. Таке право виникає лише у спадкоємця та нерозривно пов'язане з його особою, що пояснюється зв'язаністю зі спадкодавцем його волею (у разі складення заповіту), або відносинами сім'ї, споріднення, усиновлення (при спадкуванні за законом). Це виключає набуття права на спадкування сторонньою особою, яка не має жодного відношення до спадкодавця. Зворотне призвело б до невиправданого розширення кола спадкоємців та суперечило б родинно-сімейному характеру спадкування. У цьому аспекті простежується певний імператив, адже набуття особою права на спадкування пов'язане з певним вичерпним переліком обставин, установленим у законі, а також неможливістю його відчуження.

2. Право на спадкування набувається спадкоємцем без необхідності вчинення ним будь-яких юридичних чи фактичних дій. Складення на користь особи заповіту або належність її до кола спадкоємців за законом визнається достатньою підставою для виникнення такого права після смерті спадкодавця.

3. Темпоральний характер, оскільки виникнення та здійснення цього права можливе не в будь-який час за вибором його носія, а лише впродовж певного

періоду – з дня смерті спадкодавця або оголошення його померлим та до моменту оформлення спадкоємцями своїх прав на спадщину.

4. Майновий характер, адже здійснення права на спадкування має на меті отримання спадкоємцем спадщини як сукупності передусім майнових прав і обов'язків, що належали спадкодавцеві та не припинилися внаслідок його смерті. Основним елементом складу спадщини є право власності.

5. Абсолютний характер – суб'єктивному праву спадкоємця протистоїть обов'язок необмеженого кола осіб утриматись від порушення цього права.

6. За своїм змістом таке право є складним, адже охоплює три правомочності, що мають діаметрально протилежну спрямованість – прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від прийняття спадщини.

Аналіз змісту ст. 1223 ЦК дозволяє стверджувати, що виникнення в особи права на спадкування зумовлено не лише фактом відкриття спадщини, а й видом спадкування. Такий висновок випливає із закріпленого в законі пріоритету спадкування за заповітом над спадкуванням за законом, що є методологічною засадою сучасного спадкового права. Воля особи тут первинна, а норми інституту спадкування за законом застосовуються за відсутності заповіту або неохоплення ним усієї спадщини, тобто мають додаткове значення.

Причина такого методологічного підходу полягає не в технічному розміщенні норм, що регулюють спадкування за заповітом (глава 85 ЦК) перед інститутом спадкуванням за законом (глава 86 ЦК), на чому переважно наголошується в юридичній літературі, коли йдеться про пріоритет спадкування за заповітом. Принципове значення в цьому аспекті має збільшення законодавчої уваги до заповіту як виду спадкування, що забезпечене розширенням переліку видів заповітів і розпоряджень, що становлять його зміст, наданням можливості тлумачення заповіту як самими спадкоємцями, так і судом, деталізацією відносин із виконання заповіту в межах окремої глави книги 6 ЦК. Тому заслуговує на підтримку суттєве оновлення у проєкті ЦК [1] інституту спадкування за заповітом шляхом запровадження нових видів заповідальних розпоряджень стосовно: репродуктивного біологічного матеріалу заповідача; утримання та догляду за належною заповідачеві твариною; визначення спадкодавцем опікуна (піклувальника) для своєї малолітньої, недієздатної (неповнолітньої, обмеженої у цивільній дієздатності) дитини, батька, матері у разі визнання їх недієздатними або обмеження їх цивільної дієздатності; призначення спадкоємцем особу, зачату протягом шести місяців з часу відкриття спадщини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій із репродуктивного матеріалу заповідача та народжену живою після його смерті. Оскільки динаміка розвитку спадкового правовідношення визначається волевиявленням особи, вчиненим за життя у передбаченому законом порядку, роль заповіту зводиться до рангу регулятора цивільних правовідносин, який по суті замінює закон.

Невипадково за приписом закону право на спадкування мають спадкоємці за заповітом, і лише в разі відсутності заповіту, неприйняття ними спадщини,

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

відмови від її прийняття, таке право набувається спадкоємцями за законом. Тож за наявності спадкоємців за заповітом та за законом, перевага віддається першим, якщо заповітом охоплене все майно спадкодавця. У цьому аспекті слід згадати принцип свободи заповіту, який, незважаючи на відсутність його текстуального закріплення у ст. 3 ЦК, а також у нормах книги 6 ЦК, як визнається у правовій доктрині [7, с. 90, 91; 16, с. 252], так і широко застосовується Верховним Судом [17; 18; 19]. Зміст свободи заповіту виражається у правовій можливості фізичної особи з повною цивільною дієздатністю вільно та в будь-який час особисто складати заповіт, обирати його вид, скасувати вже складений заповіт, а також визначати зміст заповіту, тобто сукупність розпоряджень, що містяться в ньому.

В аспекті предмета дослідження важливим видається аналіз співвідношення таких категорій як «право на спадкування» та «право на спадщину», що ототожнюються окремими авторами [7, с. 219, 220]. На мою думку, ці права є різними за своєю сутністю та змістом.

Так, відповідно до ч. 5 ст. 1268 ЦК незалежно від часу прийняття спадщини вона належить спадкоємцеві з часу відкриття спадщини.

Право на спадщину виникає в спадкоємця з моменту прийняття ним спадщини, хоча й ретроспективно, тобто зі зворотною силою в часі. Така властивість зумовлена двома обставинами. По-перше, необхідністю належного захисту прав спадкоємців і можливістю застосування ними способів захисту, якими наділений власник майна. По-друге, безперервністю переходу прав та обов'язків від спадкодавця до його спадкоємців із метою забезпечення стабільності майнового обороту й уникнення стану «лежачої» спадщини.

У свою чергу право на спадкування виникає з часу відкриття спадщини та не має ознаки ретроспективності.

Для набуття права на спадщину спадкоємець має прийняти спадщину у спосіб і строки, визначені законодавством. Натомість право на спадкування набувається особою без необхідності вчинення фактичних чи юридичних дій із її боку, проте в силу певних фактів, що не залежать від волі спадкоємця, – складення заповіту на його користь, споріднення зі спадкодавцем.

При цьому для виникнення права на спадщину в особи має з'явитися право на спадкування, що має первинний характер стосовно права на спадщину.

У правовій доктрині висловлюється позиція про те, що до моменту відкриття спадщини право на спадкування існує лише як презумпція [20, с. 287, 288]. З таким розумінням права на спадкування погодитися важко. Правова презумпція є припущенням про наявність чи відсутність певного правового явища, та за своєю природою не є юридичним фактом, хоча й наділена властивістю породжувати певні правові наслідки. Це лише судження про юридичний факт. Застосування законодавцем презумпції як техніко-юридичного прийому означає, що вона може бути спростована в процесі правозастосування. Спростовність правової презумпції є її визначальною властивістю, що відрізняє цей прийом юридичної техніки від юридичної фікції. У сфері спадкування застосовуються правові пре-

зумпції, серед яких найбільш поширеною є правова презумпція прийняття спадщини, сформульована у частинах 3, 4 ст. 1268 ЦК.

Водночас віднесення ч. 1 ст. 1223 ЦК до презумптивних норм видається необґрунтованим, адже жодного припущення та способу його спростування в ній не міститься. Аналізована норма лише констатує виникнення суб'єктивного права у спадкоємця з часу відкриття спадщини. Проте до смерті спадкодавця (оголошення його померлим) це право не виникає та не припускається. Коло спадкоємців визначається на день смерті спадкодавця (оголошення його померлим), до цього ж часу особа не може набувати правового статусу спадкоємця. Протилежне призвело б до припущення про існування права на спадкування у необмеженої кількості осіб, ураховуючи можливість особи скласти заповіт на користь будь-якого суб'єкту, включно з юридичними особами, а також віднесення до числа спадкоємців за законом членів сім'ї, утриманців та родичів спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно.

Важливо виокремлювати зміст суб'єктивного цивільного права від його здійснення. Зміст права складають закладені в ньому потенційні правові можливості особи, а здійснення права передбачає фактичну реалізацію таких можливостей. Отже, якщо зміст права визначає певну модель поведінки суб'єкта, то здійснення права має вольовий характер. Як справедливо зазначає О. О. Кот, з точки зору цивільного закону здійсненням суб'єктивного права вважається фактичне вчинення тих дій, актів реальної поведінки особи, можливість вчинення яких надана цій особі шляхом закріплення за нею (набуття) цивільного права [9, с. 18]. Тож саме по собі наділення особи суб'єктивним цивільним правом ще не означає досягнення мети правового регулювання відповідних правовідносин. Набуття особою права на спадкування та нездійснення його надалі не призведе до посмертного переходу прав та обов'язків від однієї особи до її наступників, забезпечення якого становить функціональне призначення спадкового права. Саме здійснення права на спадкування є каталізатором механізму універсального спадкового правонаступництва.

Зважаючи на таке співвідношення категорій «зміст» і «здійснення» права, дії спадкоємців, спрямовані на прийняття спадщини та відмову від її прийняття, складають форми здійснення права на спадкування. Водночас зміст права на прийняття спадщини охоплюють відповідні правомочності носіїв такого права – прийняти спадщину, не приймати спадщину, відмовитися від прийняття спадщини.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави для формулювання низки теоретичних і практичних висновків, основні з яких зводяться до такого. Право на спадкування є висхідним, базовим для всіх інших прав у сфері спадкування. За своєю сутністю воно належить до суб'єктивних цивільних прав, виникає в особи в межах спадкових правовідносин, а його здійснення забезпечує універсальне спадкове правонаступництво. Право на спадкування нетотожне праву на спадщину.

Набуття особою права на спадкування зумовлено не лише фактом відкриття спадщини, а й видом спадкування, що зумовлено дією принципу свободи заповіту. Саме з урахуванням такого методологічного підходу сформульована ст. 1223 ЦК, що містить базове правило про те, що право на спадкування мають спадкоємці за заповітом.

Право на спадкування має низку визначальних ознак, пов'язаних передусім зі специфікою сфери спадкового права, де воно набувається та реалізується: 1) таке право виникає лише у спадкоємця та нерозривно пов'язане з його особою; 2) набувається спадкоємцем без необхідності вчинення ним будь-яких юридичних чи фактичних дій; 3) темпоральний характер; 4) майновий характер; 5) абсолютний характер; 6) за своїм змістом таке право є складним.

Зміст права на спадкування складають правомочності спадкоємців прийняти спадщину, не приймати спадщину або відмовитися від її прийняття. Дії спадкоємців, спрямовані на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття, є формами здійснення права на спадкування.

У зв'язку із суттєвими відмінностями як за вольовою спрямованістю, так і за правовими наслідками, неприйняття спадщини немає підстав вважати способом відмови спадкоємця від прийняття спадщини.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) № 14394 від 22.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528 (дата звернення: 20.03.2026).

[2] Михайлів М. О. Правове регулювання відносин спадкування в міжнародному приватному праві : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 520 с.

[3] Печений О. П. До питання про особливості спадкових правовідносин. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 99–103.

[4] Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Приватне право як концепт. Т. IV: від ідеї до реалізації : монографія. Одеса : Фенікс, 2021. 632 с.

[5] Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України: у 2 т. 7-ме вид., переробл. і доп. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, В. В. Цюри. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 1424 с.

[6] Matthys Francis W. Nature of the Right to Inherit Property. *Notre Dame Law Review*. 1936. Vol. 12. Iss. 1. P. 7–14.
URL: https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4081&context=ndlr (access date: 20.03.2026).

[7] Козловська Л. В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 448 с.

[8]. Васильченко В. В. Коментар та постатейні матеріали до законодавства України про спадкування. Харків : Одіссей, 2007. 480 с.

[9] Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.

[10] Федорич І. Я. Концепція секундарних прав у здійсненні права на спадкування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвип. Ч. 1. С. 58–61.
[11] Заіка Ю. О. Особливості здійснення суб'єктивних спадкових прав. *Проблеми здійснення та захисту суб'єктивних спадкових прав : зб. наук. праць*; за ред. В. В. Луця. Київ : Ред. журн. «Право України», 2013. С. 12–15.
[12] Спадкове право: крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.
[13] Постанова Верховного Суду від 25.01.2023, судова справа № 754/3162/21, провадження № 61–8164св22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654337 (дата звернення: 20.03.2026).
[14] Постанова Верховного Суду від 14.07.2021, судова справа № 684/36/19, провадження № 61–20600св19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98368078 (дата звернення: 20.03.2026).
[15] Набуття та припинення права власності в Україні (проблеми теорії та практики) : монографія / за заг. ред. В. В. Луця. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. 358 с.
[16] Кірик А. Право на обов'язкову частку майна у спадщині в законодавстві України та зарубіжних країн. *Університетські наукові записки*. 2019. Т. 18. № 3. С. 251–259. URL: https://doi.org/10.37491/UNZ.71.20
[17] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25.05.2021, судова справа № 522/9893/17, провадження № 14-173цс20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794 (дата звернення: 20.03.2026).
[18] Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 29.01.2024, судова справа № 369/7921/21, провадження № 61-5293сво23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116919791 (дата звернення: 20.03.2026).
[19] Постанова Верховного Суду від 13.01.2025, судова справа № 444/373/18, провадження № 61-12689св23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124409207 (дата звернення: 20.03.2026).
[20] Федорич І. Я. Теоретико-правовий аналіз змісту поняття «здійснення права на спадкування» за Цивільним кодексом України. *Вісник Львівського університету*. *Серія «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 285–291.

REFERENCES

[1] Draft Civil Code of Ukraine (Private Law Code) No. 14394. (2026, January). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528
[2] Mykhailiv, M. O. (2022). *Legal regulation of inheritance relations in international private law*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
[3] Pechenyi, O. P. (2015). On the issue of features of hereditary legal relations. *Problems of Legality*, 129, 99–103.
[4] Kharytonov, Ye.O., & Kharytonova, O. I. (2021). Private law as a concept. Vol. IV: from idea to implementation. Odesa: Feniks.
[5] Dzera, O. V., Kuznietsova, N. S., & Tsiura, V. V. (Eds.). (2025). *Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine* (7th ed., Vols. 1–2). Kyiv: Yurinkom Inter.
[6] Matthys, F. W. (1936). Nature of the Right to Inherit Property. *Notre Dame Law Review*, 12(1), 7–14. Retrieved from https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4081&context=ndlr
[7] Kozlovska, L. V. (2015). *Theoretical foundations of exercise and protection of inheritance rights*. Kyiv: Yurinkom Inter.

[8] Vasylchenko, V. V. (2007). *Commentary and article-by-article materials to the legislation of Ukraine on inheritance*. Kharkiv: Odissei.
[9] Kot, O. O. (2017). *Exercise and protection of subjective civil rights: problems of theory and judicial practice*. Kyiv: Alerta.
[10] Fedorych, I. Ya. (2017). The concept of secondary rights in the exercise of the right to inheritance. *Actual Problems of Native Jurisprudence*, Spec. Iss. (1), 58–61.
[11] Zaika, Yu.O. (2013). Features of the exercise of subjective inheritance rights. In V. V. Luts (Ed.), *Problems of exercise and protection of subjective inheritance rights* (pp. 12–15). Kyiv: Pravo Ukrainy.
[12] Spasybo-Fatieieva, I. V. (Ed.). (2021). *Inheritance law: through the prism of judicial practice*. Kharkiv: EKUS.
[13] Supreme Court. (2023, January 25). *Resolution of the Supreme Court in case No. 754/3162/21*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/108654337
[14] Supreme Court. (2021, July 14). *Resolution of the Supreme Court in case No. 684/36/19*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/98368078
[15] Luts, V. V. (Ed.). (2013). Acquisition and termination of property rights in Ukraine (problems of theory and practice). Kyiv: Academician F. H. Burchak SRI of Private Law and Entrepreneurship of the NALS of Ukraine.
[16] Kiryk, A. (2019). The right to a compulsory share of property in inheritance in the legislation of Ukraine and foreign countries. *University Scientific Notes*, 18(3), 251–259. Retrieved from https://doi.org/10.37491/UNZ.71.20
[17] Grand Chamber of the Supreme Court. (2021, May 25). *Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court in case No. 522/9893/17*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/98235794
[18] Supreme Court. (2024, January 29). *Resolution of the Supreme Court in case No. 369/7921/21*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/116919791
[19] Supreme Court. (2025, January 13). *Resolution of the Supreme Court in case No. 444/373/18*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/124409207
[20] Fedorych, I. Ya. (2012). Theoretical and legal analysis of the content of the concept of «exercise of the right to inheritance» under the Civil Code of Ukraine. *Visnyk of the Lviv University. Series «Law»*, 56, 285–291.

Олександр Євгенович Кухарєв
Доктор юридичних наук, професор
Професор кафедри цивільного права та процесу
Навчально-науковий інститут № 5
Харківського національного університету внутрішніх справ
61080, проспект Льва Ландау, 27, Харків, Україна
email: kukharyev@gmail.com

Oleksandr Ye. Kukhariev
Doctor in Law, Professor
Professor of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Research Institute No. 5 of Kharkiv of the

National University of Internal Affairs
61080, 27 L. Landau Av., Kharkiv, Ukraine
email: kukharyev@gmail.com

Рекомендоване цитування: Кухарєв О. Є. Сутність права на спадкування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. №2. С. 225-240. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.225.

Suggested Citation: Kukhariev, O. Ye. (2026). Essence of the Right to Inheritance. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 225-240. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.225.

Дата першого надходження статті до видання: 24.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.04.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

УДК 343.2
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.241

Роман Миколайович Шестопалов
Дніпропетровська обласна прокуратура
Дніпро, Україна
https://orcid.org/0000-0003-1460-2355

ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (СТАТТЯ 114–1 КК УКРАЇНИ): ЮРИДИЧНА АБСТРАКЦІЯ ЧИ ПРАВОВА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ?!

Анотація. *Стаття присвячена критичному аналізу змісту й особливостей правозастосування ст. 114–1 КК України в умовах особливого періоду. У роботі досліджено наукову дихотомію між «юридичною абстракцією» та «правовою універсальністю» зазначеної норми. Автор аналізує диспозицію статті крізь призму теорії «широкої сітки» (net-widening), вказуючи на аморфність терміну «перешкоджання», що створює ризики для правової визначеності та принципу nullum crimen sine lege. Обґрунтовано, що широта формулювань статті є не стільки спробою законодавця створити «правовий універсал» для протидії гібридним загрозам, у тому числі в інформаційній та фізичній сферах діяльності Збройних Сил України, скільки результатом недосконалості юридичної техніки на стадії законопроєктної роботи. Водночас у статті доводиться, що надмірна дискреція правоохоронних, судових та інших органів при тлумаченні цієї норми може призвести до свавільного втручання у конституційні права громадян, а також штучному переорієнтуванні цілей і завдань запровадження даної норми в 2014 році. На основі аналізу судової практики виявлено тенденції до розширеного тлумачення складу злочину та запропоновано шляхи переходу до «снайперського підходу» – чіткої конкретизації форм перешкоджання, що дозволить відокремити злочинні діяння від законної реалізації прав і свобод особи, а також відокремити й розмежувати питання перешкоджання законної діяльності Збройних Сил України від інших суміжних злочинів, зокрема, несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. Отже, метою роботи доцільно визначити науково-практичний аналіз положень ст. 114–1 КК України, на основі якого вирішити такі задачі як: сформувати її загальні, суттєві та специфічні ознаки і властивості; запропонувати власні пропозиції щодо правового забезпечення норми закону про кримінальну відповідальність за фактами перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та суміжних злочинів шляхом диференціації (за об'єктом і предметом злочинного посягання,*

а також вектору злочинного умислу) тотожних і однотипних кримінально-караних діянь. Втіленню цього сприяло використання методів юридичної абстракції, правової універсальності, критичного аналізу, емпіричного методу (вивчення судової практики, а також роботи правоохоронних органів), формально-догматичного (юридико-технічного) методу у синтезі із герменевтичним, порівняльно-правового, діалектичного й системно-структурного методів. Зазначене надало можливість виокремленню сутнісних ознак об'єктивної і суб'єктивної сторін перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України, конкретизувати об'єкт злочинного посягання, виявити прогалини юридичної техніки в системі правової конструкції диспозиції норми Закону про кримінальну відповідальність, провести поглиблений аналіз вектору правозастосування цієї статті, порівняти її з іншими суміжними злочинами, надавши науково-обґрунтовані та практично затребувані пропозиції її правозастосування.

Ключові слова: *перешкоджання; діяльність Збройних Сил України; праворозуміння; правозастосування; судова практика.*

Roman M. Shestopalov
Dnipropetrovsk Regional Prosecutors's Office
Dnipro, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-1460-2355

OBSTRUCTION OF THE LAWFUL ACTIVITIES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE (ARTICLE 114–1 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): LEGAL ABSTRACTION OR LEGAL UNIVERSALITY?!

Abstract. *This article provides a critical analysis of the legal substance and enforcement patterns of Article 114–1 of the Criminal Code of Ukraine during the «special period.» The study explores the scientific dichotomy between «legal abstraction» and «legal universality» inherent in this provision. The author examines the article's disposition through the lens of the «net-widening» theory, highlighting the amorphous nature of the term «obstruction,» which poses significant risks to legal certainty and the principle of nullum crimen sine lege. The author argues that the broad phrasing of the article is less a deliberate attempt by the legislature to create a «legal universal» for countering hybrid threats – both in the information and physical spheres of the Armed Forces' activities – and more a result of flawed legal drafting during the legislative process. Furthermore, the article contends that excessive discretion granted to law enforcement and judicial authorities in interpreting this norm may lead to arbitrary interference with constitutional rights and a distortion of the original objectives set for this provision in 2014. Based on an analysis of judicial practice, the study identifies trends toward an expansive interpretation of the actus reus and proposes a transition to a «sniper approach» – a precise specification of the forms of obstruction. This would enable the demarcation of criminal acts from the lawful exercise of individual rights and freedoms, as well as distinguish obstruction of the Armed Forces' activities from related offenses, such as the unauthorized dissemination of information regarding the movement or deployment of the Armed Forces and weaponry under martial law*

or a state of emergency. Consequently, the purpose of this article is to conduct a scholarly and practical analysis of Article 114–1 of the Criminal Code of Ukraine to achieve the following objectives: to define its general, essential, and specific characteristics; and to provide recommendations for the legal refinement of criminal liability for obstructing the Armed Forces and related crimes. This is achieved through the differentiation of identical or similar criminal acts based on the object, the subject matter of the offense, and the vector of criminal intent. These findings were facilitated by the application of methods including legal abstraction, legal universality, and critical analysis, alongside empirical methods (studying judicial practice and law enforcement operations). The study also utilized the formal-dogmatic (legal-technical) method synthesized with hermeneutics, as well as comparative-legal, dialectical, and systemic-structural approaches. This methodological framework allowed for the isolation of the essential elements of the actus reus and mens rea of the offense, the clarification of the object of the crime, the identification of technical legal gaps in the provision's construction, and a profound analysis of enforcement trends, resulting in evidence-based and practically relevant recommendations for the application of the law.

Keywords: *obstruction; activities of the Armed Forces of Ukraine; legal understanding; law enforcement; judicial practice.*

ВСТУП

Старе українське прислів'я «Потреба закон змінює», яку приписують кошовому отаману Запорізької Січі Іванові Сірку, відображає перманентність суспільних і державних потреб у певних життєвих умовах, доводячи, що закони адаптуються під реалії та вимоги часу, іноді під впливом нагальних об'єктивних обставин.

Умови особливого періоду, зокрема воєнного стану, докорінно змінили ландшафт вітчизняного кримінального права, змусивши законодавця оперативно реагувати на загрози, які раніше мали гіпотетичний характер. Одним із найбільш дискусійних інструментів захисту державного суверенітету в контексті протидії злочинам проти основ національної безпеки України стала стаття 114–1 КК України. Динаміка сучасних конфліктів продемонструвала, що «перешкоджання» законній діяльності Збройних Сил України здійснюється не лише фізично (блокування техніки), а й в інформаційному просторі (координація постів про роботу ТЦК та СП, поширення даних про розташування військовослужбовців, іншої військово значимої інформації тощо).

Це ставить перед наукою і практикою питання: чи здатна ст. 114–1 КК України виступати як «правовий універсал», здатний адаптуватися до нових методів захисту національних інтересів в особливий період, чи вона перетворюється на юридичну абстракцію, що дозволяє суб'єктивне тлумачення будь-якої критичної діяльності?!

Також актуальність підсилюється проблемою загального правозастосування аморфної диспозиції норми Закону про кримінальну відповідальність, яка не дає чіткого розуміння, де закінчується дозволена поведінка і починається злочин.

Сформована з указаного питання судова практика потребує критичного аналізу того як суди балансують між «снайперською точністю» кваліфікації та необ-

хідністю широкого охоплення загроз, що є життєво важливим для запобігання системним помилкам у сфері правосуддя.

Отже, дослідження положень ст. 114–1 КК України, перш за все об'єктивної і суб'єктивної сторін складу даного злочину, крізь призму дихотомії «абстракція – універсальність» є критично необхідним для розробки рекомендацій, що дозволять зробити цю норму ефективним засобом проти реальних загроз законної діяльності Збройних Сил України, на які згідно Конституції України покладається оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, а не інструментом випадкового ураження.

Цьому має сприяти комплексне дослідження парадигми кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України, а також розв'язання теоретико-практичної дилеми: чи є конструкція ст. 114–1 КК України надмірною юридичною абстракцією, що створює ризики для правової визначеності, чи вона є необхідною формою правової універсальності в умовах особливого періоду?!

Досягненню такого результату допоможуть аналіз ґенез та передумов запровадження ст. 114–1 КК України; розкриття змісту об'єктивної сторони складу злочину, у тому числі наукова оцінка поняття «перешкоджання» та визначення, де закінчується реалізація конституційних прав і починається кримінально карне діяння; дослідження проблем «юридичної абстракції», також шляхом перевірки статті на відповідність принципу *nullum crimen sine lege certa* (немає злочину без чіткого закону); обґрунтування концепції «правової універсальності», з'ясувавши, чи дозволяє гнучкість цієї норми ефективно протидіяти новим формам посягань на національну безпеку України; вивчення сучасної судової практики з означеного питання; формулювання пропозицій із удосконалення законодавства, регламентація конкретних дій, які підпадають під кримінально-правові санкції в контексті кримінально-правової охорони законної діяльності Збройних Сил України.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Із часу внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення нової норми Закону про кримінальну відповідальність, яка передбачає покарання за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань в особливий період, еволюціонували й наукові підходи щодо вирішення питань, які стосуються окремих ознак аналізованого злочину, його співвідношення з іншими складами кримінальних правопорушень, виокремлення специфічних та індивідуальних ознак, практики і сфери правозастосування даної статті Карного Кодексу тощо.

Зокрема, В. Кундеус, аналізуючи детермінанти поняття, що закладено в диспозицію цієї статті, під перешкоджанням законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань України пропонує розуміти умисне створення перешкод або встановлення будь-яких обмежень у законній діяльності військовослужбовців ЗСУ

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

та інших військових формувань України при виконанні ними службових обов'язків в особливий період [1, с. 179].

На думку Д. Олєйнікова, який на ранніх етапах правозастосування цієї норми досліджував її кримінально-правову характеристику, воно може виражатися в блокуванні, перекритті та знищенні шляхів, шляхопроводів захопленні, пошкодженні, викраденні, знищенні засобів, необхідних для виконання задач, поставлених перед ЗСУ та іншими військовими формуваннями, застосуванні насильства щодо військовослужбовців, а також у невиконанні необхідних дій, які залежать від суб'єкта, якщо внаслідок такого невиконання створюються перешкоди законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань; підкупі чи обмані для недопущення чи припинення здійснення відповідними суб'єктами своєї законної діяльності [2, с. 56]. З точки зору В. Людвіка перешкоджання може полягати у вчиненні дій або бездіяльності, що спрямовані на створення перепон, завад законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань, наприклад, блокування військових частин, блокпостів, блокування руху військових колон, незаконне захоплення військових об'єктів та їх утримання, знищення або пошкодження ліній зв'язку тощо [3, с. 236].

Аналізуючи сфери правозастосування ст. 114–1 КК України в більш сучасних умовах та після оголошеного в Україні воєнного стану, С. Стецюк здійснив напрацювання вирішення ситуації кваліфікації дій особи в контексті сприяння ухиленню від призову на військову службу за мобілізацією [4, с. 762]. Натомість, Є. Письменський критикує кваліфікацію таких дій за даною нормою Закону про кримінальну відповідальність, доводячи відсутність у такому разі безпосереднього об'єкта складу злочину та суспільно небезпечного діяння, яке хоч і становить собою перешкоджання, але не будь-якій законній діяльності, а лише тій, що безпосередньо пов'язана із забезпеченням національної безпеки [5, с. 67].

У свою чергу, проаналізувавши строкату та багатогранну за вектором правозастосування судову практику ухвалення вироків за ст. 114–1 КК України, Р. Мовчан взагалі ставить під сумнів правильність кваліфікацій дій осіб саме як перешкоджання законній діяльності ЗСУ [6, с. 133–134].

На підтвердження еволюціонування ст. 114–1 КК України свідчить робота О. Пащенка, в якій аналізується наукова концепція застосування ст. 114–1 КК України у відповідності до сформованих висновків якої дослідження наукових публікацій свідчить про те, що стаття 114–1 КК України застосовується на практиці зовсім не у тих випадках, заради протидії яким її було туди внесено у 2014 році. Тому, якщо тоді її поява оцінювалася в доктрині кримінального права як обґрунтована, своєчасна й актуальна, то на сьогодні цього вже стверджувати неможна [7, с. 157].

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Для здійснення цього дослідження було застосовано систему методів наукового пізнання.

Зокрема, доцільним було використання методу *юридичної абстракції* як ключового інтелектуального прийому і методу пізнання в кримінальному праві, що лежить в основі формування правових понять, норм і всієї системи законодавства про кримінальну відповідальність, у тому числі за перешкоджання законній діяльності ЗСУ. Вказаний метод також є необхідним для дослідження загальних понять (визначень), які стосуються аналізу законодавчо закріпленої та (станом на час написання цієї наукової роботи) абстрактно й аморфно визначеної об'єктивної і суб'єктивної сторін даної норми закону про кримінальну відповідальність, що в сучасних українських реаліях правозастосування можуть охоплювати нескінченну кількість конкретних ситуацій та однотипних відносин, пов'язаних із доказуванням фактичних обставин перешкоджання законній діяльності ЗСУ. Такий метод наукового пізнання, окрім іншого, результатом свого застосування може спростити складну дійсність правового регулювання суспільних відносин у вказаній сфері, й надати власні пропозиції «ідеальної моделі» правозастосування.

Використання методу *правової універсальності* наддасть можливість розкрити окремі аспекти юридичного популізму, як окремого типу праворозуміння та правозастосування. В основі цього методу наукового пізнання є вивчення задекларованих у ст. 114–1 КК України стимулів держави очікувати правомірної поведінки та позитивної правосвідомості потенційних суб'єктів кримінальних правопорушень даної норми, «пропагуючи ідеї» табу і заборон стосовно окремих сфер функціональної діяльності ЗСУ, сприяючи легітимізації посягань на принципи верховенства права, скороченню демократичних процесів, створенню нереалістичного законодавства та персоналізації ініціатив його правозастосування.

Використання саме такого методу каталізує необхідність застосування іншого методу – *критичного аналізу*, який дозволить виявити найбільш кричущі недоліки законодавчої техніки через надто широке формулювання терміну «перешкоджання», та мінімізувати ризики суб'єктивного його трактування правоохоронцями й суддями.

Метод *аналізу* судової практики дозволить проаналізувати рішення Феміди по справам даної категорії, надавши науковому дослідженню правозастосовної значимості та практичній затребуваності.

Формально-догматичний (юридико-технічний) метод у синтезі з *герменевтичним* є необхідним для пізнання, розуміння і тлумачення термінів «перешкоджання» та «законна діяльність» у контексті диспозиції досліджуваної статті Закону про кримінальну відповідальність.

Аналізуючи роль і значення ст. 114–1 КК України в системі злочинів проти основ національної безпеки необхідним є також використання *порівняльно-правового* методу шляхом зіставлення цієї норми КК України з іншими суміжними складами злочинів (наприклад, із ст. 114–2 КК України (несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України

чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану), аналізом причин виявлених відмінностей, оцінки ефективності норм і прогнозування їх розвитку.

Діалектичний метод надасть можливість простежити еволюцію правозастосування даної статті Кримінального Кодексу України через постійний взаємозв'язок і розвиток суспільних відносин.

Системно-структурний метод дозволить проаналізувати різні сфери правозастосування ст. 114–1 КК України в залежності від універсального та, одночасно, абстрактного об'єкту злочинного посягання.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Історичні передумови виникнення та генезис статті 114–1 КК України

Указана норма з'явилася шляхом доповнення КК України згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» № 1183-VII від 08.04.2014 [8]. Варто відзначити, що цим Законом, окрім доповнення КК України новою статтею 114–1, яка передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період, внесено зміни до статті 49 цього Кодексу (шляхом доповнення частиною 5, яка запровадила не застосування строку давності у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114–1, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і ч. 1 ст. 442 цього Кодексу), а також статей 110, 111, 113, 114 шляхом закріплення більш суворих санкцій за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, як злочинів, максимально актуальних для держави в особливий період, перш за все в умовах збройного конфлікту. Вказані зміни згідно з пояснювальною запискою до цього законопроєкту розроблено з метою забезпечення невідворотності покарання за вчинення найтяжчих злочинів проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які викликають занепокоєння не тільки громадян України, а й усієї світової спільноти. Прийняття цього законопроєкту обумовлено ситуацією, що склалася в Криму та інших регіонах України у зв'язку з поширенням фактів посягання на територіальну цілісність і недоторканість України. Прийняття законопроєкту дасть можливість законодавчо врегулювати проблему, пов'язану з необхідністю посилити відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [9]. І вже при самому початку зародження нового кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого ст. 114–1 КК України вказані пропозиції проєкту внесення змін викликали певні зауваження Головного науково-експертного управління Верховної Ради України. Зокрема, дещо сумнівним є пропозиція про віднесення злочину, передбаченого ст. 114–1, до злочинів проти основ національної безпеки України (розд. I Особливої частини КК), адже об'єктом його посягання буде не національна безпека України як така, а законна

діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, до якої відноситься, зокрема і господарська діяльність (див. ст. 14 Закону України «Про Збройні Сили України» та Закон України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України») [10].

Отже, парламентарі, а точніше професійні правники органу законодавчої влади, одразу засумнівався в об'єкті злочинного посягання даної норми, науково обґрунтувавши альтернативу – законну діяльність ЗСУ. Ми, у свою чергу, частково погодившись із такою думкою, зауважимо, що досить аморфно й абстрактно, занадто широко і зовсім не конкретно задекларовано об'єктивну сторону злочину – перешкоджання законній діяльності ЗСУ. Вважаємо, що об'єктом злочинного посягання за цією статтею може бути національна безпека, але тільки за тих обставин, коли ЗСУ та інші військові формування безпосередньо виконують свої функції, передбачені статтею 17 Конституції України щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Але є нюанс, пов'язаний із часом і безпосередністю виконання ЗСУ та іншими військовими формуваннями державних функцій із захисту суверенітету і територіальної цілісності України. Прив'язка до «особливого періоду», як до часу настання кримінальної відповідальності за перешкоджання їх законній діяльності, на нашу думку, не дає остаточної відповіді на питання «безпосередності й реальності виконання таких функцій», оскільки відсилає лише на обставини й умови особливого періоду, і, знов таки, не вказує ані на арсенал і алгоритм дій із забезпечення суверенітету та територіальної цілісності, ані на географію застосування функціоналу. Наприклад, Держприкордонслужба України (як військове формування) де-факто на одному боці країни виконує функцію забезпечення цілісності державного кордону, вступаючи із зброєю в реальні бої із ворожим супротивником, на іншому – охороняючи державний кордон зі зброєю здійснює заходи із недопущення перетину державного кордону самими громадянами України.

Починаючи з лютого 2022 року через оголошений у державі воєнний стан, що потягло посилення державницької позиції в усіх сферах суспільних відносин, у тому числі певні обмеження конституційних прав і свобод громадян, практика правозастосування ст. 114–1 КК України набула нових специфічних рис і відмінних ознак, що надає можливість об'єктивному спостерігачеві, мінімально дотичному до юриспруденції, констатувати її правову універсальність, котра може виражатись, у різноманітності сфер і гнучкості фактичних обставин її правозастосування. Утім при поглибленому її аналізі можна дійти певного висновку про юридичні абстракцію, аморфність і, певного роду, популізм та алогічність цієї норми КК України.

Утім указані прогалини лише дають можливості для високого польоту фантазії науковців, а також широкі можливості правозастосування для практиків. Юридичну техніку не зовсім чіткої конструкції ст. 114–1 КК України (у частині відсутності законодавчого закріплення конкретики і правової визначності алгоритму протиправних дій, які давали б можливість їх правильно кваліфікувати саме

як перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань), можна порівняти хіба що з абсурдною колишньою статтею 230 КК України «Порушення антимонопольного законодавства», яку було скасовано ще в 2003 році, диспозиція якої охоплювала абстрактне «ухилення від виконання законних рішень Антимонопольного Комітету України» [11].

3.2. Абстракція vs універсальність

Розбираючи диспозицію ст. 114–1 КК України маємо нагоду констатувати, що кримінальна відповідальність наступає за: 1) перешкоджання (активні дії); 2) законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ця діяльність має бути: 2.1) законною (тобто такою, що передбачена законом (законами), наприклад Законом України «Про національну безпеку України» [12], який дає визначення поняття Збройних Сил України та регламентує перелік інших військових формувань, Законом України «Про Збройні Сили України» [13], який визначає їх функціонал), та, здійснюватися виключно 2.2) Збройними Силами України та 2.3) іншими військовими формуваннями (зокрема, визначеними Законом України «Про національну безпеку України»); 3) в особливий період (період, який охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій [14].

Не зважаючи на недосконалість диспозиції ст. 114–1 КК України вона протягом уже 12 років є активним інструментом протидії злочинам проти основ національної безпеки України. Зауважимо, що абстрактність дефінітивного окреслення в Законі про кримінальну відповідальність об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення лише «позитивно» грає на руку правоохоронцям у частині статистичних показників із виявлення та припинення злочинів у цій сфері, надаючи такій нормі закону всіх ознак «універсальності». Тобто завдяки більш-менш правильному визначенню об'єкта посягання (національна безпека) і дотепній аргументації протиправних дій під цю статтю при бажанні можна «підігнати» надзвичайно широке і невиправдане коло будь-яких діянь, пов'язаних із ключовими аспектами мілітарної складової держави.

3.3. Судова практика правозастосування статті 114–1 КК України

Так, проаналізувавши роботу правоохоронців і судову практику щодо використання ст. 114–1 КК України, виокремимо наступні найбільш популярні аспекти правозастосування цієї універсальної та водночас абстрактної норми закону про кримінальну відповідальність:

– фото і відеозйомка співробітників ТЦК і СП при проведенні ними заходів із оповіщення про мобілізацію, у т.ч. створення, адміністрування та участь у відповідних спільнотах месенджерів (як правило «Телеграм-каналах»), в яких розповсюджується інформація про місце їх перебування (із можливістю ідентифікації на місцевості в режимі реального часу);

– вступ цивільних осіб у конфлікт із військовослужбовцями ТЦК і СП, які проводили мобілізаційні заходи оповіщення, висловлювання в грубій формі образ в їхній бік, блокування їх транспорту тощо;

– поширення в соцмережах образливих публікацій про військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, подача їх діяльності в негативному для суспільства світлі;

– будь-які махінації із тилового забезпечення діяльності ЗСУ;

– сприяння в отриманні документів, які надають можливість від призову за мобілізацією, чи звільняють від подальшого проходження військової служби (підробка документів про непроживання військовозобов'язаного за певною адресою; підробка документів щодо медичного діагнозу військовозобов'язаного чи особи, за яким останній має здійснювати догляд; зарахування військовозобов'язаного до закладу вищої освіти тощо; фіктивний шлюб чи усиновлення (удочеріння);

– підпали автотранспортних засобів, які за своїми ідентифікуючими ознаками вказують на їх використання військовослужбовцями Збройних Сил України чи представниками інших військових формувань;

– роз'яснення алгоритму спілкування з патрулями, інструктаж щодо перетину блок-постів, надання правових рекомендацій із цих питань (як правило це діяльність блогерів, медіа-юристів, інтернет-активістів тощо);

– сприяння переправленню військовозобов'язаних осіб чоловічої статі через державний кордон України.

Якби парадоксально це не звучало, але такий перелік не є вичерпним, а зазначена диференціація вказує лише на відсутність правової визначеності, і, не зважаючи на набрання більшістю судових вироків законної сили, задає риторичне запитання: а чи була кваліфікація правомірною?!

На наш погляд, слід критично оцінювати судову практику правозастосування даної статті, оскільки ухваленню протягом 2014–2026 років обвинувальних вироків такої категорії в більшості випадків сприяли: 1) сприятлива (для прокурора і суду) позиція сторони захисту – визнання особою винуватості у вчиненні інкримінованих їй за статтею 114–1 КК України діянь; 2) вчинення цього злочину в сукупності з іншими, більш «приземленими і реальними», які поглинали собою протиправні дії особи, наближені до діянь, передбачених ст. 114–1 КК України; 3) розгляд кримінальної справи в спрощеному порядку без дослідження доказів; 4) затвердження судом угоди про визнання винуватості між підозрюваним (обвинуваченим) і прокурором. Навряд чи таку судову практику, коли служитель Феміди, подібно до нотаріуса (за принципом «що бачу, те й затверджую»), можна вважати повною і пропорційною (для усіх сторін кримінального провадження). За таких обставин, на наш погляд, вона є однобічною (прийнятною лише для сторони обвинувачення), так як повноцінна правозастосовна судова практика має формуватися виключно «проти шерсті», коли суд мотивує рішення за результатами ретельного оцінювання і зважування аргументів усіх сторін.

На сьогоднішній день наявне єдине рішення Верховного Суду по справі такої категорії, у відповідності до якого «перешкоджанням законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань України, як об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 114–1 КК, за наявності правового режиму особливого періоду, необхідно вважати умисне створення перешкод або встановлення будь-яких обмежень у законній діяльності військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань України при виконанні ними своїх службових обов'язків в особливий період. Перешкоджання може відбуватися в такий із наведених способів: блокування органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин, шляхів сполучення, обладнання, споруд, руху військового транспорту шляхом перекриття руху, виставлення пікетів або постів, організації скупчення людей, тварин або транспорту, влаштування перепон, барикад, завалів тощо; пошкодження, знищення, захоплення або незаконне утримання військових об'єктів, споруд, будівель, техніки, транспорту й об'єктів інфраструктури; інші дії, що спрямовані на створення перепон у діяльності або виконанні військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань України своїх службових обов'язків [15].

3.4. Концепція та філософія сфер правозастосування ст. 114–1 КК України

Коротко розбираючи кожну зі сфер правозастосування ст. 114–1 КК України варто задати пару риторичних, але глибинних запитань:

1. Яким чином фото і відеозйомка представників ТЦК і СП при проведенні ними мобілізаційних заходів перешкоджає саме законній діяльності Збройних Сил України?!

2. Який взаємозв'язок між *ухиленням* від військової служби і *перешкоджанням (курсив Р. Ш.)* законній діяльності Збройних Сил України?!

Ми не заперечуємо ту обставину, що забезпечення мобілізаційної готовності є підґрунтям загальної бойової готовності ЗСУ, а поширення інформації про місце, форми і методи проведення мобілізаційних заходів впливає на їх ефективність у частині пошуку мобілізаційного ресурсу, ускладнюючи представникам ТЦК і СП задачі щодо виконання плану мобілізації. Тут питання у відповідності таких дій ознакам кримінально-караного діяння, а саме: суспільній небезпечності фото і відеофіксації дій представників ТЦК і СП, наявності реальних негативних наслідків, які зазнала держава в особі Збройних Сил України чи інших військових формувань, а також причинно-наслідковому зв'язку між ними. І хоча склад цього злочину є формальним та не потребує обов'язкового заподіяння шкоди, наведемо цікавий приклад із судової практики: «допитаний у судовому засіданні свідок ОСОБА_15 (який є представником ТЦК і СП) пояснив, що «проводяться спільні заходи спрямовані на виконання мобілізаційних заходів. 06.09.2023 року біля ТЦ «Маяк» в м. Тернівка з 08–00 год до 16–00 год. шукали ухилянтів. Йому відомо, що особи знімають на мобільні телефони фотографії цього процесу та викладають це в телеграм каналі, чим зривають план мобілізації, оскільки в той день

люди розбіглись після повідомлення про це» [16]. Тобто фіксування дій представників ТЦК і СП під час проведення ними мобілізаційних заходів не унеможливлює і не припиняє їх діяльності, а лише викликає незадоволення останніх, оскільки сприяє зниженню їх ефективності при пошуку мобілізаційного ресурсу. Якщо йти таким шляхом, то це аналогічно тому, що адвокати, надаючи клієнтові правничу допомогу, гіпотетично, теж перешкоджають слідчому і прокурору притягнути особу до кримінальної відповідальності, оскільки їх робота (особливо якщо вона пов'язана з активною позицією сторони захисту щодо невизнання підозрюваним (обвинуваченим) вини, оскарження дій і рішень слідчого (прокурора), підготовка та подача скарг) реально створює перепони в роботі правоохоронців, які теж мають плани статистичної звітності.

Варто відзначити, що саме представники колишніх військкомів, не будучи правозастосовниками Кримінального кодексу, фактично взяли на себе повноваження «доктринально» тлумачити положення ст. 114–1 КК України, акцентуючи увагу не на правовому аналізі диспозиції цієї статті в контексті конструкції її об'єктивної сторони, а саме на санкції та суворості можливого покарання [17]. Вказане незадоволення представників даного органу військового управління, викладене у формі «роз'яснення чинного законодавства», фактично свідчить про залякування населення не вчиняти дії з фіксації протиправних дій зазначених органів військового управління, та породжує латентність неправомірних дій саме представників ТЦК і СП. Якщо йти цією логікою, то доцільним було б на законодавчому рівні заборонити фотографування і відеозапис представників ТЦК і СП, яка на сьогодні де-юре не заборонена жодним нормативним актом, але про заборону чого наполягають чи не всі військовослужбовці ТЦК і СП майже в кожному скандальному ролику, якими переповнені сучасні соціальні мережі (зазначене стосується лише фотографування і відеозапису, а не поширення та розповсюдження даних про розташування їх військовослужбовців).

Натомість, згідно Рішення Національної асоціації адвокатів України «Щодо порушень професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності під час мобілізаційних заходів» № 38 від 08.06.2024 констатовано, що «практика усунення посадовими особами ТЦК і СП адвокатів від участі в наданні правничої допомоги мобілізованим громадянам призводить до порушення права людини на захист і правничу допомогу, передбаченого Конституцією України. Водночас наразі зростають не популярні мобілізаційні заходи, коли дії окремих представників ТЦК і СП, органів поліції фактично виходять за межі наданих повноважень, призводять до грубих порушень закону, неприпустимих порушень прав і свобод людини, що має дуже негативні наслідки для іміджу держави, Збройних Сил України, дотримання вимог законодавства у військовій сфері» [18]. Чи не виникає за таких обставин нового запитання (знову риторичного): то хто в даному випадку, і завдяки яким діям реально перешкоджає законній діяльності Збройних Сил України?!

Доречним у цьому контексті навести кримінальну справу колишнього військовослужбовця харківського ТЦК і СП Сергія Воловика, який під час проведення

мобілізаційних заходів оповіщення побив вчителя історії. Ця справа, яка набула суспільного резонансу та розголосу, якраз і виникла внаслідок відеопублікації в соцмережах протиправних дій військовослужбовця ТЦК і СП, а відеозапис його протиправних дій став ключовим доказом, а саме: «вина обвинуваченого ОСОБА_4 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 296 КК України, підтверджується протоколом зняття інформації з електронних інформаційних систем інформації, доступ до якої не обмежується її власником, володільцем або утримувачем від 12.05.2025, відповідно до змісту якого оглянуто Telegram-канал «ІНФОРМАЦІЯ_5» і виявлено публікацію за 11.05.2025, розміщену о 15:19 год, яка має підпис «ТЦК-шник ударив чоловіка в живіт на Примерівській» «Біля готелю ОСОБА_12 у хлопця перевіряли документи. Під час розмови його вдарили кулаком, а через деякий час посадили в бус та відвезли», – повідомляє підписниця». Публікація містить відеозапис тривалістю 25 секунд. На відеозаписі відображено п'ять чоловіків, одягнутих у військову форму, у деяких чоловіків обличчя прикрите фабами (балаклавами) та один чоловік у цивільному одязі, який одягнутий у синьо-чорну куртку з помаранчевим капюшоном, темні штани, та чорні кросівки. Всі чоловіки знаходяться біля автомату для розливу питної води з написом «Роганська». Далі під час відеозапису на 06 секунді відеозапису відображено, як чоловік, який одягнутий у військову форму піксельного забарвлення, у чорних рукавицях, на ремені з правого боку маючий радіостанцію, наносить один удар правою рукою в ділянку живота чоловікові у цивільному одязі, одягнутому в синьо-чорну куртку з помаранчевим капюшоном, темні штани та чорні кросівки. Далі, під час огляду відеозапису на 21 секунді відеозапису відображено, як чоловік, який одягнутий у військову форму піксельного забарвлення, у чорних рукавицях, на ремені з правого боку маючий радіостанцію, наносить один удар лівою рукою в ділянку грудної клітини чоловікові у цивільному одязі, одягнутому у синьо-чорну куртку з помаранчевим капюшоном, темні штани та чорні кросівки» [19].

Підсумовуючи викладене, незважаючи на наявність однотипної, та фактично безапеляційної судової практики правозастосування ст. 114–1 КК України мусимо констатувати, що такий інструментарій навряд чи є релевантним цілям і завданням уведення в дію цієї статті у 2014 році. Тому з метою забезпечення принципу правової визначеності, а також належного кримінально-правового реагування на факти сприяння в ухиленні від призову на військову службу під час мобілізації вважаємо, що КК України має доповнитися новою нормою, на кшалт, «сприяння в ухиленні за мобілізацією», «пособництво в ухиленні за мобілізацією» або, до запровадження подібних нововведень, кваліфікувати такі дії осіб за ч. 5 ст. 27, ст. 336 КК України (за умов притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України іншого співучасника, якщо буде доведено, що пособницькі дії сприяли ухиленню від призову за мобілізацією конкретної особи (осіб)).

Зважаючи на те, що з початку оголошення в Україні воєнного стану дуже популярними стали розробка і втілення всіляких хитрих схем уникнення бути мо-

білізованим, ідея запровадження нової статті подібного змісту є більш виправданою. Можливість притягнення особи за такою новою статтею до кримінальної відповідальності за здійснення фото і відеофіксації дій представників ТЦК і СП вважаємо має бути можлива лише в разі чіткої заборони законодавця вчиняти такі дії саме стосовно представників даного органу військового управління і саме під час проведення мобілізаційних заходів (оскільки поширення інформації про локації військовослужбовців, рух техніки, частин, з'єднань утворює окремий склад злочину за ст. 114–2 КК України). Вказане потребує також внесення відповідних коректив до Закону України «Про інформацію».

3.5. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України чи несанкціоноване поширення інформації про розташування Збройних Сил України?! Стаття 114–1 чи 114–2 КК України!?

Предметом злочину за ст. 114–2 КК України є інформація про зброю, озброєння, бойові припаси, розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань [20, с. 753]. Предмет злочину за ст. 114–1 КК України є значно ширшим, і, (у чому й парадокс), менш конкретним – законна діяльність Збройних Сил України.

Якщо брати до уваги етимологію дієслова «перешкоджати», то ця дія може бути перепоною для чого-небудь, створювати завади, заважати, забороняти кому-, чому-небудь» [21, с. 322]. Тому на думку Д. Олєйнікова, перешкоджання фактично представляє собою цілеспрямовану діяльність, яка полягає у незаконному втручанні з метою створення перешкод, перепон, спрямованих на недопущення, припинення чи заборону певного явища чи діяльності. Перешкоджання законній діяльності ЗСУ та інших військових формувань полягає у вчиненні діяння (дій або бездіяльності), яке виражається у втручанні в цю діяльність, створенні перешкод, перепон, спрямованих на недопущення, припинення чи заборону проведення окремих дій чи маневрів ЗСУ та іншими військовими формуваннями, прийняття тактичних чи стратегічних рішень керівництвом чи особовим складом зазначених підрозділів задля ускладнення або унеможливлення здійснення законної діяльності ЗСУ та іншими військовими формуваннями або істотному зниженні її ефективності [2, с. 56].

Злочин за ст. 114–2 КК України вчиняється теж цілеспрямовано, оскільки в тлумачному розумінні «поширення інформації – це розповсюдження інформації, обнародування, її реалізація в установленому законом порядку. Поширювати – робити приступним, відомим для багатьох. Розповсюджувати – роздавати, передавати, продавати і т.ін. багатьом для придбання, ознайомлення, і т.ін.; поширювати. Доводити до відома багатьох, поширювати серед багатьох…» [22, с. 1098, 1257].

Однак це зовсім не значить, що вказані кримінальні правопорушення можуть вчинятися виключно з прямим умислом. Хоча несанкціоноване поширення інформації, як дія, передбачена ст. 114–2 КК України, і перешкоджання законній ді-

яльності Збройних Сил України, як дія, передбачена ст. 114–1 КК України, вчиняються, як правило, цілеспрямовано, що передбачає певний злочинний алгоритм і механізм, але варто допускати, що вони можуть вчинятись імпульсивно, емоційно та необачно. Тому за основу розмежування цих злочинів під час кваліфікації слід ураховувати такі категорії як діяльність, що являє собою велику, мотивовану систему, обумовлену психічним ставленням винного до скоєного, та безпосередньо дію, як її менший, цільовий елемент. Указане кореспондує висновок про необхідність чітко визначати мету скоєння цих злочинів. Остання хоч прямо і не передбачена диспозиціями відповідних статей Закону про кримінальну відповідальність, але з урахуванням диференціації діяльності та дії, як категорій об'єктивної сторони цих злочинів, є необхідною для належної правової кваліфікації крізь призму саме суб'єктивної їх сторони.

Для прикладу. Під час досудового розслідування кримінального провадження № 22024040000000291 за підозрою С. за ч. 2 ст. 114–2 КК України останній під час допиту в якості підозрюваного повідомив слідчому, що 26.01.2025, знаходячись у м. Павлограді, Дніпропетровської області, він помітив приблизно 10–12 осіб із числа представників ТЦК і СП та поліції, які проводили мобілізаційні заходи. Будучи емоційно збудженим подіями недавньої загибелі його брата, що був мобілізований до лав Збройних Сил України, з метою збереження життя і здоров'я необмеженої кількості осіб чоловічої статі шляхом недопущення їх мобілізації, розуміючи наявність великої кількості чоловіків, які уникають бути призваними до армії, він на свій мобільний телефон сфотографував указаних військовослужбовців і поліцейських, і відправив фото з геолокацією їх перебування та проведення заходів із оповіщення за мобілізацією до чату одного «Телеграм» – каналу «Повестки Павлоград-Терновка-Першотравенск», дописувачі якого в онлайн-режимі слідкували за переміщенням представників ТЦК і СП задля уникнення мобілізації [23]. Незважаючи на повне визнання обвинуваченим С. своєї вини варто задатися питанням правильності кваліфікації. Навіть із самих показань особи стає очевидним те, заради чого він постив фото з локаціями місць перебування військовослужбовців ТЦК і СП – це зрив мобілізаційних заходів, створення їм перешкод для пошуку мобілізаційного ресурсу, надання необмеженому колу осіб інформації про такі локації як можливість уникнути перевірки військово-облікових документів. Але слідча і судова практика з цих питань є строкатою, неоднозначною, тому одні кваліфікують такі дії за ст. 114–1 КК України (як перешкоджання законній діяльності ЗСУ), інші – як поширення інформації про переміщення ЗСУ, деякі – за правилами ідеальної сукупності за статтями 114–1 і 114–2 КК України.

Ми, у свою чергу, можемо констатувати, що мета злочину, як бажаний кінцевий результат, і злочинна діяльність, як мотивована злочинною ціллю система (алгоритм) протиправних дій, є більш ширшими і глибинними, ніж безпосередня дія з поширення інформації про розміщення локацій військовослужбовців, як цільовий елемент такої діяльності. Тому доречним було б вести мову про ідеальну

сукупність злочинів за статтями 114–1 і 114–2 КК України. І хоча учений Р. Мовчан називає таку сукупність «прикладом штучно створеної сукупності кримінальних правопорушень» [6, с. 139], це дозволяє з максимальною точністю і прискіпливістю розібрати філософію вчинення злочину, де, на наш погляд, метою все ж таки є перешкоджання законній діяльності ЗСУ (ст. 114–1 КК України), а засобом її досягнення – поширення інформації про розташування військовослужбовців ЗСУ (ст. 114–2 КК України), яка де-факто виступає інструментарієм втілення цієї мети в дію. В якості обґрунтування нашої позиції логічним є поставити запитання: для чого вчинялися такі дії (з якою кінцевою метою), а не як (у який спосіб)?! При цьому ст. 114–1 КК України дасть відповідь на перше запитання, а ст. 114–2 КК України – на друге.

ВИСНОВКИ

Чинна (станом на дату підготовки цієї наукової роботи) невизначеність, нечіткість, абстрактність і аморфність викладення кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114–1 КК України) у частині відсутності правової регламентації конкретного переліку протиправних діянь, які перешкоджають вищевказаній діяльності, породжує неоднозначну правозастосовну практику, що не завжди позитивно впливає на питання дотримання прав і свобод людини, а також імідж правоохоронних і судових органів, та, як наслідок, авторитет держави.

За результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що вказана норма КК України на сучасному етапі поєднує ознаки декількох юридично значимих концептів, проте вектор і багатогранність їх розвитку потребують корекції. Вказане обумовлено проблемою нормативно закріпленої (юридично визначеної) абстракції, а також універсальною правозастосовною реальністю.

Перше стосується надмірною абстракцією диспозиції даної статті, що проявляється в аморфності нормативної регламентації об'єктивної сторони складу злочину через відсутність чіткого переліку форм «перешкоджання» та розмитості поняття «законна діяльність», створюючи ризики порушення принципу *nullum crimen sine lege* (немає злочину без закону). Вказане, у свою чергу, перетворює статтю на «бланкетну пастку», де межа між реалізацією конституційних прав і кримінально-караним діянням визначається суб'єктивним розсудом правозастосовників, а чого гірше – квазідоктринальним «тлумаченням» інших суб'єктів, які видають себе за правозастосовників.

Універсальність, як прикладна складова, полягає у правозастосовній лабільності означеної норми, та констатує діаметральну протилежність між метою її запровадження і сучасною реальністю. Справжня універсальність має полягати не у всеохопності та багатоаспектності (тобто можливості «підтягнути» будь-яку дію під статтю), а у здатності норми ефективно й однаково захищати інтереси національної безпеки й оборони в усіх сферах – від фізичного блокування техніки до інформаційних диверсій.

Задля усунення виявлених недоліків, для перетворення статті з «юридичної абстракції» на дієвий «універсальний інструмент» пропонується на рівні змін до КК України: уточнити, що відповідальність настає лише за конкретні дії, які створили реальну загрозу або істотно перешкодили відповідній законній діяльності Збройних Сил України (виконанню бойових завдань, проведенню мобілізаційних заходів тощо), у тому числі класифікувати форми перешкоджання, розмежувавши фізичне (пряме) й організаційне (опосередковане); чітко визначити, що перешкоджання можливе лише з прямим умислом, що дозволить відокремити злочин від випадкових чи необережних дій громадян. Указане неодмінно має сприяти еволюціонуванню ст. 114–1 КК України від «гумової» абстракції до прецизійного інструменту кримінально-правового захисту, де суворість покарання компенсується бездоганною чіткістю його застосування, де кожен має розуміти межу: де закінчується свобода слова чи цивільні права і де починається кримінал, а висока ціна (тривалий термін ув'язнення за посягання на об'єкт злочину) вимагає ідеальної якості закону про кримінальну відповідальність.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Кундеус В. Правові підстави кримінальної відповідальності за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика :* зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Київ, 8 жовт. 2014 р.). Київ: [б. в.], 2014. С. 177–181.

[2] Олєйніков Д. Кримінально-правова характеристика злочину, передбаченого ст. 114–1 КК України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право»*. 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 54–58.

[3] Людвік В. Кримінально-правова характеристика перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2015. №2. С. 234–238.

[4] Стецюк С. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань VS співучасть в ухиленні від призову на військову службу під час мобілізації: проблеми кваліфікації в судовій практиці. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №5. С. 757–764. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.05.116

[5] Письменський Є. Кримінально-правова кваліфікація перешкоджання мобілізації (поточна практика правозастосування та перспективи вдосконалення). *Правовий часопис Донбасу*. 2024. №1. С. 65–71. URL: https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71

[6] Мовчан Р. Поширення інформації про проведення мобілізаційних заходів: проблеми кримінально-правової оцінки та вдосконалення законодавства. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. №1(23). С. 121–145. URL: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2025.23.321583

[7] Пащенко О. Деякі питання застосування статті 114–1 КК України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. № 1(23). С. 146–162. URL: https://doi.org/10.21564/2311–9640.2025.23.327399

[8] Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 08.04.2014 № 1183-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183–18#n21 (дата звернення: 30.12.2025).

[9] Про внесення змін до Кримінального кодексу України : пояснювальна записка до проєкту Закону України. URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4524–1&skl=8 (дата звернення: 30.12.2025).

[10] Висновок Головного науково експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України)». URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4524–1&skl=8 (дата звернення 30.12.2025).

[11] Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального Кодексів України : Закон України від 03.04.2003 № 669-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669–15#Text (дата звернення: 30.12.2025).

[12] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text (дата звернення: 30.12.2025).

[13] Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934–12#Text дата звернення: 30.12.2025).

[14] Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543–12#Text (дата звернення: 30.12.2025).

[15] Постанова Верховного Суду від 26.02.2019 по справі № 653/1302/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/80224185 (дата звернення: 07.01.2026).

[16] Вирок Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 12.11.2024 по справі № 194/150/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122976395 (дата звернення: 07.01.2026).

[17] В Одеському ТЦК розповіли, який строк можна отримати за перешкоджання роботі військкомів. URL: https://usionline.com/v-odeskomu-ttsk-rozpovily-iakyj-strok-mozhna-otrymaty-za-pereshkodzhannia-roboti-vijskkomiv/ (дата звернення: 07.01.2026).

[18] Щодо порушень професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності під час мобілізаційних заходів : Рішення Національної асоціації адвокатів України № 38. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-06-08-r-shennya-rau-38_6686b397de1dc.pdf (дата звернення: 07.01.2026).

[19] Вирок Салтівського районного суду міста Харкова від 07.10.2025 по справі № 643/8051/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130795822 (дата звернення: 07.01.2026).

[20] Старко О. Аналіз практики застосування ст. 114–2 Кримінального Кодексу України (несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до Законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 5. С. 752–756. URL: https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.05.115

[21] Словник української мови : в 11 т. / ред.: Л. К. Артем'єва, М. М. Друченко та ін. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 6. 832 с.
[22] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
[23] Матеріали кримінального провадження №22024040000000291 за обвинуваченням С. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 114–2 КК України, досудове розслідування у якому проводилось Слідчим відділом УСБУ у Дніпропетровській області. Т. 1, а.с. 31–50.

REFERENCES

[1] Kundeus, V. (2014). Legal grounds for criminal liability for obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. In *Priorities of National Reform of State and Law: Theory and Practice: Proceedings of the International Legal Science-to-Practice Internet Conference* (pp. 177–181). Kyiv, Ukraine.
[2] Olieinikov, D. (2014). Criminal law characteristics of the crime provided for by Art. 114–1 of the Criminal Code of Ukraine. *Uzhhorod National University Scientific Herald. Series: Law*, 27(3), 54–58.
[3] Liudvik, V. (2015). Criminal law characteristics of obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 234–238.
[4] Stetsiuk, S. (2024). Obstructing the lawful activities of the Armed Forces of Ukraine and other military formations VS complicity in evasion of conscription during mobilization: Qualification problems in judicial practice. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 5, 757–764. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.05.116
[5] Pysmenskyi, Ye. (2024). Criminal law qualification of obstructing mobilization (current law enforcement practice and prospects for improvement). *Donbas Law Journal*, 1, 65–71. Retrieved from https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-86-65-71
[6] Movchan, R. (2025). Dissemination of information on mobilization measures: Problems of criminal law assessment and improvement of legislation. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1(23), 121–145. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2311–9640.2025.23.321583
[7] Pashchenko, O. (2025). Some issues of the application of Article 114–1 of the Criminal Code of Ukraine. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 1(23), 146–162. Retrieved from https://doi.org/10.21564/2311–9640.2025.23.327399
[8] On amendments to the Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine. (2014, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183–18#n21
[9] Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine «On amendments to the Criminal Code of Ukraine.» (n.d.). Retrieved from https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4524–1&skl=8
[10] Conclusion of the Main Scientific and Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine on the Draft Law of Ukraine «On amendments to the Criminal Code of Ukraine (regarding liability for crimes against the foundations of national security of Ukraine).» (n.d.). Retrieved from https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4524–1&skl=8
[11] On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine: Law of Ukraine. (2003, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669–15#Text

[12] On national security of Ukraine: Law of Ukraine. (2018, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469–19#Text
[13] On the Armed Forces of Ukraine: Law of Ukraine. (1991, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934–12#Text
[14] On mobilization preparation and mobilization: Law of Ukraine. (1993, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543–12#Text
[15] Supreme Court. (2019, February 26). *Resolution in case No. 653/1302/15-k*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/80224185
[16] Ternivka City Court of Dnipropetrovsk Region. (2024, November 12). *Verdict in case No. 194/150/24*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/122976395
[17] Odesa TCC explained what term can be received for obstructing the work of military enlistment offices. (n.d.). *USI Online*. Retrieved from https://usionline.com/v-odeskomu-ttsk-rozpovily-iakyj-strok-mozhna-otrymaty-za-pereshkodzhannia-roboti-vijskkomiv/
[18] Ukrainian National Bar Association. (2024, June 8). *Decision No. 38 «Regarding violations of the professional rights of lawyers and guarantees of advocacy during mobilization measures»*. Retrieved from https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2024-06-08-r-shennya-rau-38_6686b397de1dc.pdf
[19] Saltivka District Court of Kharkiv. (2025, October 7). *Verdict in case No. 643/8051/25*. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/130795822
[20] Starko, O. (2024). Analysis of the practice of applying Art. 114–2 of the Criminal Code of Ukraine (unauthorized dissemination of information on the direction, movement of weapons… movement or placement of the Armed Forces of Ukraine…). *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 5, 752–756. Retrieved from https://doi.org/10.24144/2788–6018.2024.05.115
[21] Artemieva, L. K., & Druchenko, M. M. (Eds.). (1980). *Dictionary of the Ukrainian language* (Vol. 6). Kyiv, Ukraine: Naukova Dumka.
[22] Busel, V. T. (Ed.). (2005). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv; Irpin, Ukraine: VTF Perun.
[23] Materials of criminal proceedings No. 22024040000000291 on the charges against S. under Part 2 of Art. 114–2 of the Criminal Code of Ukraine. Investigative Division of the SSU Directorate in Dnipropetrovsk Region. Vol. 1, pp. 31–50.

Роман Миколайович Шестопалов
Кандидат юридичних наук, доцент
Почесний працівник прокуратури України
Прокурор відділу нагляду за додержанням законів регіональним органом безпеки
Дніпропетровська обласна прокуратура
490044, проспект Дмитра Яворницького, 38, Дніпро, Україна
email: rams2000@ukr.net

Roman M. Shestopalov
Candidate of Law, Associate Professor
Honorary Employee of the Prosecutor's Office of Ukraine
Prosecutor of the Department for Supervision of Compliance with

Laws by the Regional Security Body
Dnipropetrovsk Regional Prosecutor's Office
490044, 38 Dmytro Yavornytsky Av., Dnipro, Ukraine
email: rams2000@ukr.net

Рекомендоване цитування: Шестопалов Р. М. Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (стаття 114–1 КК України): юридична абстракція чи правова універсальність?! *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 241–261. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.241.

Suggested Citation: Shestopalov, R. M. (2026). Obstruction of the Lawful Activities of the Armed Forces of Ukraine (Article 114–1 of the Criminal Code of Ukraine): Legal Abstraction or Legal Universality?! *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 241–261. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.241.

Дата першого надходження статті до видання: 27.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.1:347
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.262

Оксана Володимирівна Капліна
Національна академія правових наук України
Харків, Україна
Кафедра кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0002-3654-673X

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ РИЗИКИ ПРОЄКТУ ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Анотація. *Прийняття у першому читанні проєкту нового Цивільного кодексу України зумовлює необхідність звернення до положень майбутнього законодавства, які унормовують міжгалузеві інститути та використовують міжгалузеву термінологію. Виходячи з того, що система права функціонує належним чином лише за умови відсутності колізій як внутрішньогалузевих, так і міжгалузевих, адже саме узгодженість і несуперечливість норм забезпечують ефективність правового впливу та стабільність правопорядку, автором проаналізовані ті норми проєкту ЦК, які пов'язані з кримінальним процесуальним законодавством. Виходячи з того, що одним із ключових аспектів правозастосування є термінологічна сумісність чинного законодавства, у статті проаналізовано поняття «кореспонденція», яке має міжгалузевий характер. Зазначено, що в ст. 333 проєкту ЦК законодавець пропонує надмірно деталізований перелік видів кореспонденції. Наголошено, що швидка зміна технологій, використання побутових і несталих термінів, а також включення застарілих понять (зокрема «телеграма») створюють ризик нормативної неповноти та згодом потенційного відставання законодавства від технічного прогресу. Окрему увагу приділено використанню в проєкті ЦК терміна «істина», який уживається у статтях 332, 333 і 352 у контексті доступу до кореспонденції чи особистих нотаток. Показано, що така термінологія суперечить концептуальним засадам КПК України 2012 року, який свідомо відмовився від радянської доктрини «об'єктивної істини» та ґрунтується на засадах змагальності, диспозитивності, стандарті доказування винуватості «поза розумним сумнівом» і пріоритеті належної правової процедури. Проаналізовано також положення ст. 335 проєкту ЦК України, яке відтворює конституційну модель права на недоторканність житла, але водночас переносить у цивільне законодавство існуючи проблеми, пов'язані з недосконалістю нормативного регулювання та закладає колізію, зокрема при ігноруванні самостійної підстави проникнення до житла*

чи іншого володіння особи – добровільної згоди володільця житла, передбаченої ст. 233 КПК, легітимність і важливість якої неодноразово підтверджував Верховний Суд. У статті приділено увагу положенням ч. 3 ст. 1434 проєкту ЦК України, яка унормовує відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Підкреслено, що хоча проєктна норма загалом відтворює підхід чинного законодавства, її редакція істотно розширює підстави для відмови у відшкодуванні, доповнюючи самообмову категорією «інші завідомо неправдиві показання», що значно збільшує коло поведінки, здатної бути інтерпретованою як така, що перешкоджала встановленню обставин справи. Зазначено, що така конструкція вступає у напруження з конституційним принципом повного та безумовного відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями та діями державних органів, та положеннями спеціального Закону України від 01.12.1994. Наголошено на доктринальній проблемі «процесуальної вини» та на надзвичайно тонкій межі між самообмовою, неправдивими показаннями та реалізацією права на захист. Показано, що у практиці кримінального провадження неточні чи неповні показання часто є елементом захисної стратегії, а не свідомим перешкоджанням установленню фактів. Підкреслено, що імперативність норми не враховує ситуацій, коли такі показання є наслідком тиску, примусу чи неналежного поводження, що суперечить конституційним гарантіям та загальним засадам деліктної відповідальності держави.

Ключові слова: *норми права; кримінальне процесуальне законодавство; юридична термінологія; тлумачення норм права; таємниця кореспонденції; істина у кримінальному провадженні; право на недоторканність житла; відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює досудове розслідування, прокуратури або суду; деліктна відповідальність держави; право на справедливий суд.*

Oksana V. Kaplina
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Department of Criminal Procedure
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-3654-673X

CRIMINAL PROCEDURAL RISKS OF THE DRAFT CIVIL CODE OF UKRAINE

Abstract. *The adoption at first reading of the draft of the new Civil Code of Ukraine necessitates an examination of the provisions of the future legislation that regulate cross-sectoral institutions and employ cross-sectoral terminology. Since the legal system functions properly only in the absence of both intra-sectoral and inter-sectoral conflicts – because it is precisely the consistency and non-contradiction of legal norms that guarantee the effectiveness of legal regulation and the stability of the legal order – the author analyses those provisions of the draft Civil Code*

that are potentially connected with criminal procedural legislation. Given that one of the key aspects of law enforcement is the terminological compatibility of the applicable legislation, the article examines the concept of «correspondence», which has an intersectoral character. It is noted that Article 333 of the draft Civil Code proposes an excessively detailed list of types of correspondence. It is emphasised that the rapid evolution of technologies, the use of everyday and unstable terminology, as well as the inclusion of outdated concepts (such as «telegram»), create a risk of normative incompleteness and, subsequently, potential lag of legislation behind technological progress. Special attention is given to the use of the term «truth» in Articles 332, 333, and 352 of the draft Civil Code in the context of access to correspondence or personal notes. It is demonstrated that such terminology contradicts the conceptual foundations of the 2012 Criminal Procedure Code of Ukraine, which deliberately abandoned the Soviet doctrine of «objective truth» and is based on the principles of adversarial proceedings, dispositiveness, the standard of proof «beyond a reasonable doubt», and the priority of due legal procedure. The article also analyses Article 335 of the draft Civil Code, which reproduces the constitutional model of the right to the inviolability of the home, yet simultaneously transfers into civil legislation existing problems related to the imperfections of normative regulation. It also creates a conflict, particularly by ignoring an independent ground for entering a dwelling or other property – voluntary consent of the possessor – provided for in Article 233 of the Criminal Procedure Code, the legitimacy and importance of which have been repeatedly confirmed by the Supreme Court. Attention is also given to Part 3 of Article 1434 of the draft Civil Code, which regulates liability for damage caused by unlawful decisions, actions, or omissions of bodies conducting operational-search activities, pre-trial investigation, the prosecution, or the court. It is emphasised that although the draft provision generally reproduces the approach of current legislation, its wording significantly expands the grounds for refusing compensation by supplementing self-incrimination with the category of «other knowingly false statements», thereby broadening the range of conduct that may be interpreted as obstructing the establishment of the circumstances of the case. It is noted that such a construction creates tension with the constitutional principle of full and unconditional compensation for damage caused by unlawful decisions of state authorities, as well as with the provisions of the special Law of Ukraine of 1 December 1994. The article highlights the doctrinal problem of «procedural fault» and the extremely fine line between self-incrimination, false testimony, and the exercise of the right to defence. It is shown that in criminal proceedings, inaccurate or incomplete statements often constitute an element of a defence strategy rather than a deliberate obstruction of fact-finding. It is emphasised that the imperative nature of the provision fails to take into account situations in which such statements result from pressure, coercion, or improper treatment, which contradicts constitutional guarantees and the general principles of state tort liability.

Keywords: *legal norms; criminal procedural legislation; legal terminology; interpretation of legal norms; secrecy of correspondence; truth in criminal proceedings; right to the inviolability of the home; liability for damage caused by unlawful decisions, actions or omissions of bodies conducting pre-trial investigation, prosecution or court; state tort liability; right to a fair trial.*

ВСТУП

Вся сукупність чинних норм права, що існує в державі не може функціонувати хаотично. Вона перебуває у певній структурі, зумовленій об'єктивною організацією правового матеріалу та здатністю норм урегульовувати однорідні за своєю

природою суспільні відносини. Саме така об'єктивно зумовлена внутрішня організація права держави, що характеризується його єдністю та взаємоузгодженістю, утворює систему права. Соціальне призначення системи права виявляється у створенні структурованої нормативної основи, яка слугує фундаментом для інституційно організованого державного впливу на суспільні відносини та забезпечення їх цілеспрямованого й результативного розвитку.

У межах цієї системи вся сукупність чинних норм поділяється на галузі, підгалузі та правові інститути відповідно до предмета та методу правового регулювання суспільних відносин. Як зазначав П. М. Рабінович, «системність є закономірною, неодмінною властивістю об'єктивного права; деформація, руйнування цієї властивості представляє собою аномалію, «хворобу» права, яка може звести нанівець його регулятивні можливості, перешкодити досягненню очікуваного законодавцем соціального результату» [1, с. 124]. Отже, як слушно зазначають представники теорії права, система права − це зумовлена поєднанням приватних і публічних інтересів, інтегрована принципами права впорядкована сукупність норм права, внутрішня організація якої характеризується цілісністю, диференціацією та структурним упорядкуванням норм у відносно самостійні, узгоджені між собою утворення (інститути, галузі, підсистеми тощо) [2, с. 149].

Попри диференціацію норм права на галузі за критеріями предмета та методу правового регулювання, система права має зберігати внутрішню єдність і узгодженість. Галузі права як відносно самостійні комплекси норм, що регулюють певні сфери суспільних відносин, не функціонують у повній ізоляції одна від одної. Навпаки, їх взаємоузгодженість виявляється у тому, що норми, які до них входять, у багатьох випадках взаємно доповнюють і конкретизують одна одну, забезпечуючи цілісність правового регулювання.

Система права функціонує належним чином лише за умови відсутності колізій як внутрішньогалузевих, так і міжгалузевих, адже саме узгодженість і несуперечливість норм забезпечують ефективність правового впливу та стабільність правопорядку.

Найбільш виразно така взаємоузгодженість проявляється у співвідношенні матеріального та спорідненого з ним процесуального права. Норми матеріального права об'єктивно потребують процедурного механізму їх реалізації, що й забезпечується за допомогою норм процесуального права. Саме процесуальні норми створюють упорядковану процедуру втілення матеріально-правових приписів, надаючи їм реальної юридичної сили та практичної дієвості.

Крім того, як зазначалося вище, галузеві інститути права, будучи автономними та відносно самостійними в межах системи права, для комплексного нормативного регулювання певного кола суспільних відносин можуть набувати міжгалузевого характеру. Йдеться про інститути, що формуються з норм різних галузей права, коли специфіка відповідних правовідносин вимагає інтеграції різнорідних правових засобів.

Такі міжгалузеві інститути забезпечують цілісність правового регулювання у сферах, де предмет правового впливу виходить за межі однієї галузі. Вони демонструють, що система права не є механічною сукупністю норм, а функціонує як внутрішньо узгоджена, структурно взаємопов'язана цілісність.

Не занурюючись у детальне з'ясування питання щодо взаємоузгодженості системи та структури вітчизняного права, оскільки це значною мірою виходить за межі предмету дослідження, можна зазначити, що право виконує функцію ефективного регулятора суспільних відносин лише за умови узгодженості нормативного матеріалу. Це особливо помітно у сфері змішаних інститутів, де комплексне нормативне регулювання можливе лише тоді, коли норми різних галузей права, що формують міжгалузевий інститут, не суперечать одна одній, а навпаки – взаємно підсилюють і доповнюють регулятивний вплив.

Прийняття 28 квітня 2026 року в першому читанні проєкту нового Цивільного кодексу України актуалізує питання його належної узгодженості з кримінальним процесуальним законодавством у тих аспектах, де норми обох галузей перетинаються та впливають на практику їх застосування.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Джерельну базу дослідження становлять норми чинного цивільного та кримінального процесуального законодавства України, зокрема положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також проєкт нового Цивільного кодексу України, прийнятий Верховною Радою України 28 квітня 2026 року в першому читанні (далі – проєкт ЦК України, проєкт ЦК). До матеріалів дослідження також належать практика Верховного Суду та Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), офіційні документи, що супроводжують законопроєктну діяльність, і наявні доктринальні джерела, присвячені проблемам міжгалузевої взаємодії. Слід зазначити, що аспекти узгодженості проєкту нового ЦК України з кримінальним процесуальним законодавством, які аналізуються у статті, досі не були предметом системного наукового дослідження, що зумовлює їхню наукову новизну.

Для досягнення поставленої мети та забезпечення наукової об'єктивності отриманих результатів у дослідженні застосовано комплекс сучасних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що традиційно використовуються у правовій науці. Застосування методів у взаємозв'язку дало змогу забезпечити всебічність, повноту й внутрішню узгодженість наукового аналізу, а також коректність і несуперечливість сформульованих висновків.

Зокрема, автором використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, застосовані з урахуванням міжгалузевого характеру проблематики.

Формально-юридичний метод використано для аналізу змісту нормативних конструкцій, визначення юридичної природи окремих положень проєкту нового ЦК України та їх співвідношення з нормами КПК України. Застосування цього методу дало змогу виявити внутрішню логічну побудову норм, їхню архітекто-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

нику й юридичні наслідки, що випливають із запропонованих у проєкті законодавчих пропозицій.

Системно-структурний метод забезпечив дослідження взаємозв'язків між нормами цивільного та кримінального процесуального законодавства, а також дозволив визначити, в яких саме точках перетину виникають потенційні колізії, дублювання або прогалини.

Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення положень чинного законодавства, зокрема Конституції України, КПК України, законів України та Протоколу № 7 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), з нормами проєкту нового ЦК України, а також для аналізу окремих підходів, сформованих у судовій практиці. Це дало змогу виявити відмінності у регулюванні споріднених правовідносин та оцінити можливі наслідки запропонованих законодавчих змін.

Герменевтичний метод використано для тлумачення норм права, зокрема для з'ясування змісту термінологічних конструкцій, що застосовуються у проєкті нового ЦК України, КПК України та законах України. Застосування цього методу дозволило встановити, як саме зміст окремих понять впливає на їхнє тлумачення у правозастосовній практиці, а також виявити потенційні семантичні розбіжності, здатні породжувати неоднозначність у застосуванні норм різних галузей права.

Метод *правового моделювання* дав змогу сформулювати пропозиції щодо усунення виявлених дефектів нормативного регулювання, а також окреслити можливі варіанти нормативного вдосконалення положень проєкту нового ЦК України з урахуванням сталої практики нормативного конструювання.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Кримінальне процесуальне право − це галузь права, яку неможливо уявити поза об'єктивним зв'язком з іншими галузями національної системи права. Передусім слід згадати кримінальне право. Взаємозв'язок цих двох галузей настільки тісний і нерозривний, що кримінальний процес у принципі неможливо уявити без матеріального кримінального права. Аксіоматичним є положення про те, що кримінальний процес без кримінального права є безпредметним, адже саме норми матеріального права визначають, яке діяння є кримінальним правопорушенням. Водночас норми кримінального права не можуть бути реалізовані поза процесуальною формою, оскільки лише кримінальним процесуальним законодавством визначається порядок кримінального провадження на території України (ч. 1 ст. 1 КПК України) [3].

Кримінальний процес пов'язаний також із цивільним процесом. Хоча цей зв'язок не має такого генетичного характеру, як із кримінальним правом, однак низка інститутів демонструє їхню функціональну взаємодію. Йдеться, зокрема, про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, шляхом пред'явлення цивільного позову в межах кримінального провадження, а також

про міжгалузеву преюдицію, коли встановлені в одному провадженні факти мають юридичне значення для іншого тощо.

Усе це обумовлює необхідність розглядати кримінальний процес не як ізольовану галузь, а як елемент ширшої системи права, у межах якої міжгалузеві зв'язки забезпечують цілісність і узгодженість правового регулювання.

Кримінальне процесуальне право також перебуває у взаємозв'язку з цивільним правом. Предмет цивільного права визначений у ст. 1 ЦК України, відповідно до якої цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників. Водночас законодавець прямо виключає зі сфери цивільно-правового регулювання майнові відносини, що ґрунтуються на адміністративному чи іншому владному підпорядкуванні, а також податкові та бюджетні відносини, якщо інше не встановлено законом [4].

Широта предмета цивільного-правового регулювання зумовлює те, що у кримінальному провадженні неминуче виникають питання, які потребують застосування норм цивільного права. Злочин, як правило, посягає не лише на публічний порядок, а й на приватні права особи − право власності, особисті немайнові права, договірні інтереси, що обумовлює необхідність їх відновлення у межах кримінального процесу. Під час здійснення кримінального провадження норми цивільного законодавства застосовуються у тих випадках, коли виникає необхідність визначити правовий режим майна, на яке може бути накладено арешт, режим спільного майна, встановити суб'єктів та обсяг відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, встановити особу, яка буде нести відповідальність за шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, окреслити межі деліктної відповідальності тощо. Інститути цивільного права органічно інтегруються у механізм кримінального судочинства. Таким чином, широке нормативне поле цивільного законодавства створює підґрунтя для застосування його норм у кримінальному провадженні, забезпечуючи комплексний характер захисту як публічних, так і приватних інтересів.

28 квітня 2026 року Верховна Рада України прийняла у першому читанні проєкт нового ЦК України [5] Це актуалізує питання його узгодженості з кримінальним процесуальним законодавством у тих точках дотику, які можуть впливати на правозастосування у кримінальному провадженні та вимагати нормативної гармонізації.

По-перше, увагу слід звернути на термінологію, адже саме вона забезпечує внутрішню логіку та системність правового регулювання. Юридична термінологія не є набором довільних слів − це система спеціальних понять, кожне з яких має усталений зміст, нормативне закріплення та доктринальне наповнення. Від точності термінів залежить: коректність тлумачення норм, передбачуваність правозастосування, узгодженість міжгалузевих інститутів, можливість забезпечити єдність судової практики.

У цьому контексті проєкт нового ЦК України вимагає детальнішого аналізу, оскільки він оперує низкою понять, які не повністю узгоджуються або не узгоджуються з термінологією чинного законодавства, зокрема кримінального процесуального.

Наприклад, потребує окремого розгляду ч. 1 ст. 333 проєкту ЦК України, яка встановлює право фізичної особи на таємницю кореспонденції та містить надмірно деталізований перелік видів повідомлень і засобів комунікації, що підлягають охороні.

У частині 1 ст. 333 «Право на таємницю кореспонденції» проєкту ЦК України зазначено, що «Фізична особа має право на таємницю поштової кореспонденції, посилок, інших видів поштових відправлень, телеграм, факсограм, електронних поштових повідомлень (e-mail), телефонних розмов і повідомлень, електронних текстових, голосових повідомлень, зображень, аудіо-, відеоспілкування в месенджерах, соціальних мережах, під час використання цифрових сервісів, а також інших видів особистих повідомлень, отриманих у спосіб електронних комунікацій». Змістовно однотипний перелік видів кореспонденційні міститься й у ст. 352 проєкту ЦК «Право юридичної особи на таємницю кореспонденції».

Такий підхід демонструє прагнення законодавця охопити всі можливі форми сучасного спілкування, однак водночас створює низку проблем нормативної техніки.

По-перше, сам термін «кореспонденція» є узагальнюючим. Це підтверджує і практика Європейського суду з прав людини, яка послідовно використовує широке, технологічно нейтральне тлумачення поняття «кореспонденція» у змісті статті 8 Конвенції. ЄСПЛ виходить із того, що право на повагу до кореспонденції не залежить від форми чи змісту повідомлень і охоплює будь-які приватні комунікації. Суд наголошує, що стаття 8 захищає «усі форми обміну інформацією між приватними особами» і поширюється також на нові способи передавання даних, які можуть з'явитися в майбутньому. Такий підхід підтверджено, зокрема, у справі Michaud v. France, де підкреслено, що конфіденційність комунікацій охоплює найширший спектр взаємодій, включно з документами та файлами, які відображають зміст приватного спілкування [6]. Хоча все ж є й інші точки зору. Наприклад, суддя ЄСПЛ Джеральд Фіцморіс в окремій думці у справі «Golder v. the United Kingdom» (1975) відстоював позицію, що термін «кореспонденція» є менш широким, ніж термін «спілкування» і тому було б неправильно ототожнювати ці два поняття [7].

На відміну від ч. 1 ст. 333 ЦК України Конституція України у ст. 31 гарантує таємницю: 1) листування; 2) телефонних розмов; 3) телеграфної та 4) іншої кореспонденції [8]. Незважаючи на те, згідно Конституції «листування» та «кореспонденція» є окремими об'єктами конституційного захисту, все ж конституційний текст принципово не містить переліку конкретних видів повідомлень, оскільки виходить із технологічної нейтральності та універсальності захисту приватного спілкування. Аналогічний підхід закріплено у ст. 14 КПК України, де гарантуєть-

ся таємниця «листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування» [3]. У статті 163 КК України об'єктом кримінального правопорушення є право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер [9].

Тобто кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство прямо визнає, що коло форм комунікації є відкритим і не потребує переліку.

По-друге, сама спроба проєкту ЦК охопити переліком усі можливі види кореспонденції приречена на потенційно неповноту. Технології комунікації, з огляду на перманентні цифрові інновації, розвиваються значно швидше, ніж оновлюється законодавство. Уже сьогодні ст. 333 проєкту ЦК не охоплює всіх форм електронного спілкування, а завтра їхня кількість і різновиди можуть змінитися настільки, що будь-який перелік втратить актуальність у момент ухвалення. Навіть сам термін «електронний» в аспекті спілкування поступово замінюється терміном «цифровий». Деталізація створює ризик тлумачення за принципом *expressio unius est exclusio alterius*, тобто «якщо певний вид повідомлення не згадано виникає сумнів чи підпадає він під охорону». Це суперечить конституційній моделі, яка не допускає звуження змісту та обсягу прав і свобод.

По-третє, перелік у проєкті ЦК не узгоджується зі спеціальним законодавством. Закон України «Про поштовий зв'язок» [10] містить чіткі визначення видів поштових відправлень: «лист», «письмова кореспонденція», «посилка», «дрібний пакет», «мішок М», «відправлення EMS», «відправлення для сліпих» тощо (ст. 1). Крім того, у цьому Законі немає поняття «телеграма», тоді як проєкт ЦК продовжує його використовувати, хоча телеграфний зв'язок фактично припинив існування як технологія. Натомість проєкт ЦК вводить терміни, яких немає у спеціальному законодавстві, зокрема «факсограма», «електронні текстові повідомлення», «аудіо-, відеоспілкування в месенджерах»». Логіка запровадження цих новел зрозуміла − законодавець прагне охопити сучасні форми цифрової комунікації. Проте така деталізація створює колізію між загальним і спеціальним законом та порушує принцип системності законодавства.

Спеціальне законодавство у сфері електронного зв'язку, насамперед закони України «Про електронні комунікації» [11], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [12], оперують уніфікованою, технологічно нейтральною термінологією: «електронна комунікація», «електронна комунікаційна мережа», «віртуальна електронна комунікаційна мережа». Саме ці категорії охоплюють будь-які форми цифрового спілкування, незалежно від платформи, формату чи технічного способу передання інформації. У сучасних умовах галузеве законодавство послідовно приводиться у відповідність до термінології, усталеної в технічних науках і закріпленої у спеціальних нормативних актах. Відбувається поступове оновлення понятійного апарату, спрямоване на його узгодження з актуальними термінологічними змінами.

За таких обставин використання в проєкті ЦК України термінів, не гармонізованих із чинним спеціальним законодавством, неминуче зумовить потребу в оперативному внесенні змін до вже прийнятого акта з метою приведення його у відповідність до сучасної термінологічної системи.

Тому використання у проєкті ЦК побутових і несталих формулювань на кшталт «електронні голосові повідомлення» чи «відеоспілкування в месенджерах» є методологічно некоректним. Значно точніше й узгодженіше з чинною системою законодавства застосовувати серед іншого, наприклад, термін «електронна комунікація» («цифрова комунікація»), «інші форми спілкування» як узагальнюючи категорії, що забезпечить стабільність правового регулювання, технологічну нейтральність і унеможливить звуження змісту конституційного права внаслідок неповного або застарілого переліку.

Поряд із термінологічними питаннями, пов'язаними з регулюванням поняття «таємниця кореспонденції», уваги заслуговує й інший аспект проєкту ЦК – застосування категорії «істина» у статтях, що регламентують доступ до інформації під час досудового розслідування.

У проєкті нового ЦК України неодноразово використовується термін «істина», зокрема у ст. 332 «Право на особисті нотатки», ст. 333 «Право на таємницю кореспонденції» та ст. 352 «Право юридичної особи на таємницю кореспонденції», де йдеться про можливість доступу до особистих нотаток або кореспонденції «з метою запобігання кримінальному правопорушенню або з'ясування істини під час досудового розслідування…». Така термінологія викликає обґрунтовані застереження, оскільки КПК України 2012 року принципово не містить цієї категорії.

Як відомо, проблематика істини та шляхів її досягнення належить до найдавніших і найскладніших філософських питань, над розв'язанням яких людство працює протягом тисячоліть. Не випадково ця категорія стала визначальною і для кримінального процесу, який традиційно розглядався як особлива форма пізнання. Упродовж тривалого часу в радянській та пострадянській доктрині проголошувався принцип об'єктивної істини, хоча він і не був безпосередньо закріплений у вигляді окремої засади. Саме зміст статті 22 КПК УРСР 1960 року подавався як нормативне втілення цього підходу: «встановити об'єктивну істину» означало правильно, відповідно до фактів об'єктивної дійсності, відобразити у слідчих і судових актах обставини справи та надати їм належну суспільно-політичну й правову оцінку.

Радянська кримінальна процесуальна наука виходила з марксистсько-ленінської теорії пізнання, яка претендувала на універсальність для всіх сфер науки та суспільної практики. Вважалося, що саме марксизм-ленінізм «довів» здатність людської свідомості адекватно відображати об'єктивну реальність, що існує поза свідомістю. Це положення механічно переносилося і на кримінальний процес, який розглядався як різновид пізнавальної діяльності органів держави, спрямованої на встановлення істини шляхом кримінального процесуального доказуван-

ня. У такій моделі істина розумілася як єдиний, об'єктивно існуючий результат, який держава зобов'язана віднайти, а слідчий і суд − «правильно відобразити» [13, с. 34–35].

Як зазначав свого часу В. Т. Нор «під істиною (об'єктивною, матеріальною) у кримінальному судочинстві розуміється відповідність висновків досудового слідства, суду про обставини справи об'єктивним фактам дійсності. Власне, таке розуміння істини – мети доказування у кримінальному процесі – ґрунтується на загально філософському її розумінні, як адекватному, правильному відображенню явищ, процесів об'єктів (предметів) дійсності в свідомості суб'єкта, який пізнає їх. На думку філософів, істина об'єктивна, її зміст не залежить від людини. Але, будучи об'єктивною за своїм змістом, вона є суб'єктивною за формою свого вираження, оскільки відображається у свідомості людини і виражається назовні через її мислення. Процес пізнання істини у кримінальному судочинстві відбувається за законами гносеології (теорії пізнання), які мають всезагальне значення» [14, с. 6].

Згодом, як указували науковці, теорія об'єктивної істини в результаті еволюціонування кримінального судочинства втратила монопольне методологічне начало в кримінальному процесуальному доказуванні, оскільки змагальна форма кримінального судочинства багато в чому несумісна з вимогами досягнення об'єктивної істини [15, с. 55].

КПК 2012 року свідомо відмовився від радянської концепції матеріальної (об'єктивної) істини. Натомість новий КПК побудований на європейській моделі кримінального процесу, де завданням кримінального провадження є не «встановлення істини», а «…захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [3, ст. 2].

Стандарт доказування винуватості особи ґрунтується на формулі «встановлення поза розумним сумнівом», а змагальність, диспозитивність і процесуальна рівність сторін виключають можливість того, щоб держава монопольно визначала, що є «істинним». У такій моделі кримінального процесу істина перестає розумітися як абсолютна об'єктивна категорія, яку держава має встановити будь-якою ціною; натомість пріоритет надається верховенству права, законності, рівності сторін і процедурній коректності − належній правовій процедурі, що забезпечує справедливий результат.

Крім того, запровадження інституту угод у кримінальному провадженні додатково підтверджує відхід нового КПК від традиційної для радянської моделі

ідеї «об'єктивної істини». Угоди про визнання винуватості та угоди про примирення ґрунтуються не на встановленні державою «єдино правильної» «абсолютно об'єктивної» версії події, а на автономному волевиявленні сторін, їхньому праві самостійно визначати прийнятний спосіб завершення провадження. У межах угоди фактичні обставини не досліджуються в повному обсязі, суд не проводить всебічного доказового аналізу, а лише перевіряє добровільність, усвідомленість і законність домовленостей.

Таким чином, інститут угод концептуально несумісний із доктриною «встановлення істини», оскільки передбачає можливість завершення провадження без повного доказування всіх обставин. Він функціонує у логіці європейського кримінального процесу, де пріоритет надається процесуальній економії, автономії сторін та забезпеченню справедливості, а не пошуку «абсолютної істини». Це ще раз підкреслює, що новий КПК орієнтований на модель, у якій результат провадження визначається змагальною взаємодією сторін, а не монопольним тлумаченням істини представниками держави.

Саме тому термін «істина» був вилучений із кримінального процесуального законодавства як концептуально несумісний із сучасною моделлю кримінального судочинства. Його повернення у текст ЦК України створює ризик міжгалузевої термінологічної колізії та може спричинити хибне тлумачення меж допустимого втручання у приватність під час кримінального провадження.

З огляду на це видається доцільним відмовитися від використання терміна «істина» у проєкті ЦК та замінити його на нейтральні, процесуально коректні формулювання, які узгоджуються з термінологією та концептуальною побудовою КПК.

З метою приведення у відповідність до термінології кримінального процесуального закону можна запропонувати таку редакцію проєкту ч. 6 ст. 332 ЦК України «Доступ до особистих нотаток фізичної особи можливий за рішенням суду у випадках, визначених законом, з метою запобігання кримінальному правопорушенню або забезпечення всебічного, повного та неупередженого дослідження обставин вчиненого кримінального правопорушення у кримінальному провадженні, якщо неможливо одержати інформацію в інший спосіб.».

Саме такий редакційний шаблон доцільно застосувати й щодо інших норм проєкту ЦК України, зокрема ч. 4 ст. 333 та ч. 3 ст. 352, які нині містять формулювання «з'ясування істини під час досудового розслідування у кримінальному провадженні».

Уніфікація цих положень у відповідних частинах статей 332, 333 та 352 проєкту ЦК України дозволить забезпечити внутрішню узгодженість самого проєкту Кодексу, запобігти поверненню до застарілої радянської моделі «встановлення істини у справі», а також усунути концептуальну суперечність між ЦК та КПК.

Увагу також слід звернути на ст. 335 проєкту ЦК України, яка унормовує право на недоторканність житла та демонструє ще одну важливу проблему термінологічної й концептуальної узгодженості між цивільним, конституційним і кримі-

нальним процесуальним законодавством. Зокрема, ст. 335 проєкту ЦК пропонує таку редакцію: «1. Житло фізичної особи є недоторканним. 2. Проникнення до житла або до іншого володіння фізичної особи, проведення в ньому огляду або обшуку можливе лише за вмотивованим рішенням суду. 3. У невідкладних випадках, пов'язаних із рятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, законом може бути встановлено інший порядок проникнення до житла або до іншого володіння фізичної особи, проведення в ньому огляду або обшуку…».

Аналіз цієї статті свідчить, що законодавець фактично відтворив зміст ст. 30 Конституції України, яка встановлює загальну гарантію недоторканності житла та визначає дві підстави для правомірного проникнення − вмотивоване рішення суду та невідкладні випадки, коли законом може бути передбачено інший порядок.

До речі, окремої уваги потребує й питання законодавчої техніки, зокрема використання сполучників при визначенні підстав для проникнення до житла. У чинній редакції ст. 30 Конституції України та ст. 233 КПК застосовано конструкцію: «у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб…». Така побудова речення створює неоднозначність у тлумаченні: поєднання сполучників «та» і «чи» фактично тлумачиться як вимога одночасної наявності двох підстав для проникнення − врятування життя людей та майна, що, у свою чергу, ставить під сумнів можливість проникнення до житла у ситуації, коли необхідно врятувати лише майно. Саме ця колізійна конструкція вже тривалий час піддається обґрунтованій критиці як практиками, так і у науковій доктрині, оскільки суперечить принципу правової визначеності та не відповідає реальним потребам оперативного реагування.

Ця проблемна нормативна конструкція фактично переноситься і на норми майбутнього цивільного законодавства. Відтворення такої моделі у ст. 335 проєкту ЦК України означатиме дублювання вже наявної проблеми та неминуче вимагатиме подальших змін після корекції відповідних положень Конституції України та кримінального процесуального законодавства.

Крім того, КПК був прийнятий у 2012 році та містить положення, які відповідають як Конституції України, так і практиці ЄСПЛ та потребам правозастосування. Зокрема, ст. 233 КПК передбачає ще одну самостійну й повністю легітимну підставу для проникнення до житла чи іншого володіння − добровільну згоду особи, яка володіє житлом (ч. 1 ст. 233 КПК). Ігнорування цієї підстави у проєкті ЦК звужує галузеве нормативне регулювання, суперечить принципу автономії волі особи та не узгоджується з процесуальною моделлю, закріпленою в КПК. Тому редакція ст. 335 потребує уточнення шляхом прямого зазначення, що проникнення до житла можливе також за добровільною згодою особи або в інших випадках, установлених законом.

Легітимність і важливість цієї підстави для проникнення до житла за умови добровільності неодноразово підтверджував Верховний Суд, зокрема, у випадках

звернення постраждалих до органів охорони правопорядку із метою фіксації обставин вчинення кримінальних правопорушень [див.: 16].

На доктринальному рівні увагу також хотілося б звернути на положення ч. 3 ст. 1434 проєкту ЦК України, відповідно до якого фізична особа не має права на відшкодування майнової та/або компенсацію моральної шкоди, якщо вона «у спосіб самообмови або надання інших завідомо неправдивих показань перешкоджала з'ясуванню обставин справи і цим сприяла» незаконному притягненню до кримінальної відповідальності чи засудженню. Частина 3 ст. 1434 проєкту ЦК України змістовно є майже еквівалентною підходу, закріпленому в ч. 4 ст. 1176 чинного ЦК, оскільки в обох випадках ідеться про позбавлення особи права на відшкодування шкоди у разі самообмови, що сприяла її незаконному притягненню до кримінальної відповідальності чи засудженню. Водночас редакція проєкту ЦК не є буквальним дублюванням чинної норми: вона розширює підстави для відмови у компенсації, доповнюючи самообмову категорією «надання завідомо неправдивих показань», істотно збільшуючи коло поведінки, яка може бути інтерпретована як така, що перешкоджала встановленню обставин справи.

У цілому не заперечуючи концептуальної ідеї щодо можливості позбавлення особи права на відшкодування відповідної шкоди, тим більше, що подібний підхід закріплений у п. 6 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та ст. 3 Протоколу №7 до ЄКПЛ [17; 18], усе ж необхідно висловити низку суттєвих застережень.

Свого часу авторка статті вже звертала увагу на проблеми «процесуальної вини» особи, яка притягується до кримінальної відповідальності на дисертаційному рівні [див.: 19]. Проблема самообмови у контексті відшкодування шкоди, завданої незаконним притягненням особи до кримінальної відповідальності, традиційно належить до найбільш дискусійних у вітчизняній доктрині: вона неодноразово ставала предметом гострих наукових дебатів, у межах яких дослідники висловлювали концептуально відмінні підходи.

Зокрема, І. Я. Фойницький, заперечуючи встановлення процесуальної «вини» обвинуваченого як підстави для відмови у компенсації, слушно зауважував, що під час кримінального провадження кожна особа перебуває у стані підвищеного емоційного напруження. Природне прагнення до свободи спонукає її вдаватися до будь-яких дій, які, на її думку, можуть якнайшвидше зняти підозру. Часто обвинувачений не усвідомлює значення своїх слів і вчинків, може давати неточні або неповні показання, не розуміти важливості певних обставин чи навіть приховувати їх із мотивів, що не мають жодного стосунку до кримінальної справи. За таких умов покладати на особу негативні наслідки у вигляді позбавлення права на відшкодування шкоди є концептуально необґрунтованим [20, с. 71].

Особливої уваги потребує надзвичайно тонка межа, за якою поведінку особи можна кваліфікувати як самообмову або надання завідомо неправдивих показань. У практиці кримінального провадження неправдиві чи неповні показання затриманого, підозрюваного або обвинуваченого нерідко є елементом його захисної

позиції, способом мінімізувати ризики, зменшити обсяг підозри або нейтралізувати тиск ситуації. За таких умов існує реальна небезпека того, що норму, спрямовану на запобігання зловживанням, буде застосовано таким чином, що фактично покарає особу за реалізацію її права на захист.

Крім того, увагу слід звернути на те, що Конституція України (статті 56, 62) не містить жодного положення, яке б передбачало можливість обмеження права особи на відшкодування шкоди у зв'язку з її самообмовою чи наданням неправдивих показань. Показово й те, що під час підготовки проєкту [21] Закону України від 01.12.1994 «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон України від 01.12.1994) розглядалася можливість включення норми про відмову в компенсації у разі самообмови, однак у фінальній редакції законодавець свідомо відмовився від такого підходу [2]. Це свідчить про послідовну орієнтацію на принцип повного та безумовного відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями державних органів, і про небажання законодавця покладати на особу негативні наслідки за її поведінку. Введення до проєкту ЦК додаткової підстави для відмови у компенсації − поряд із самообмовою також і «інших завідомо неправдивих показань, що перешкоджали з'ясуванню обставин справи» − фактично звужує зміст і обсяг уже існуючого права на відшкодування шкоди. Такий підхід суперечить ст. 22 Конституції України, яка прямо забороняє звуження змісту й обсягу конституційних прав і свобод при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних.

Ще один аспект, на який необхідно звернути увагу, полягає в надмірній імперативності формулювання ч. 3 ст. 1434 проєкту ЦК. Норма не містить жодних застережень щодо ситуацій, коли самообмова чи надання неправдивих показань є наслідком катування, жорстокого поводження, психологічного тиску або інших незаконних методів впливу. За таких умов покладення на особу негативних наслідків у вигляді втрати права на компенсацію суперечило б статтям 28 та 55 Конституції України, а також усталеній практиці ЄСПЛ, яка виходить із абсолютного характеру заборони катувань і недопустимості використання будь-яких показань, отриманих унаслідок примусу.

Сама конструкція ч. 3 ст. 1434 проєкту ЦК не визначає, який саме орган і в якому процесуальному порядку має встановлювати факт самообмови чи надання завідомо неправдивих показань, що нібито сприяли незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності або її незаконному засудженню. Відсутність у чинному законодавстві такого процедурного механізму створює ризик надмірної дискреції для правозастосувачів і, відповідно, загрозу неоднакового та непередбачуваного застосування норми.

Варто також урахувати, що КПК України виходить із принципу вільної оцінки доказів: слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд оцінюють кожний доказ за своїм внутрішнім переконанням, сформованим на основі всебічного, повного й неупе-

редженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом. Жоден доказ не має наперед установленої сили, а його належність, допустимість, достовірність і достатність підлягають обов'язковій перевірці у сукупності з іншими доказами (ст. 94 КПК). Відтак покладення в основу повідомлення про підозру, обвинувального акта чи судового рішення лише показань підозрюваного або обвинуваченого, в яких він визнає себе винним, без їх підтвердження сукупністю інших доказів, суперечить вимогам КПК і фактично означає ухилення від належної процесуальної перевірки. Такі показання не можуть бути самостійною підставою для формування висновків у справі.

Якщо звернутися до змісту ст. 3 Протоколу № 7 до ЄКПЛ, то вона встановлює право особи на відшкодування у разі судової помилки, за винятком ситуацій, коли буде доведено, що нововиявлений факт не був установлений своєчасно повністю або частково з вини самої особи. Важливо підкреслити саме останнє формулювання: «якщо тільки не буде *доведено*, що зазначений невідомий факт не було свого часу виявлено повністю або частково з вини цієї особи». Отже, навіть у міжнародному праві, яке допускає можливість обмеження компенсації, ключовим є критерій *доведеності* так званої процесуальної вини. Це означає, що будь-яке покладення на особу негативних наслідків можливе лише за умови встановлення її усвідомленої та доведеної поведінки, яка перешкодила виявленню істотних фактів. Такий підхід принципово відрізняється від моделі, за якої факт самообмови чи неправдивих показань презюмується або тлумачиться розширено, що створює ризик фактичного покарання особи за реалізацію свого права на захист.

Зрештою, запропоноване обмеження суперечить загальним засадам деліктної відповідальності держави. Відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями чи діями органів досудового розслідування, прокуратури чи суду, має об'єктивний характер і не залежить від поведінки постраждалої особи. Введення елементів «співвини» постраждалого у сфері, де діє принцип безумовної відповідальності держави, є концептуально несумісним із природою цього інституту.

Таким чином, ч. 3 ст. 1434 проєкту ЦК України в запропонованій редакції містить реальний ризик звуження конституційного права на відшкодування шкоди, створює потенційні колізії із Законом України від 01.12.1994, з КПК України, міжнародними стандартами, які *вимагають доведеності вини особи*, а також не забезпечує належних гарантій від зловживань і неправомірного тиску на особу. За відсутності чітких процедурних критеріїв, механізмів установлення самообмови чи інших неправдивих показань і застережень щодо недопустимості примусу, норма може призвести до непередбачуваного правозастосування та фактичного покарання особи за реалізацію права на захист.

Зрештою, перенесення до сучасного законодавства моделі, сформованої у пострадянському нормативному середовищі у 2003 році, без урахування трансформацій суспільного життя, еволюції уявлень про права людини у кримінальному провадженні та посилення гарантій їх захисту, суперечить засаді верховенства права, вимогам правової визначеності, людиноцентричності, забезпеченню права

на справедливий суд. Відтворення такої моделі без додаткового обґрунтування, а тим більше її розширення, видається необґрунтованим і потребує ретельного додаткового обговорення та подальшого доопрацювання.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає можливість сформулювати наступні висновки.

1. Система права є дієвою та здатною забезпечувати належне регулювання суспільних відносин лише за умови внутрішньої узгодженості нормативного матеріалу. Норми різних галузей права, що формують цілісну систему права, не можуть перебувати у стані розбалансованості, оскільки будь-яка колізія чи семантична невизначеність знижує ефективність правового впливу. Це однаковою мірою стосується й таких різних за предметом і методом правового регулювання галузей, як цивільне право та кримінальний процес, норми яких у низці випадків перетинаються та взаємно зумовлюють практику застосування. Саме тому прийняття проєкту нового ЦК України актуалізує потребу в забезпеченні його належної міжгалузевої узгодженості з кримінальним процесуальним законодавством.

2. Виходячи з того, що термінологічна сумісність є одним із ключових аспектів ефективного правозастосування, при доопрацюванні проєкту ЦК України необхідно усунути термінологічну неузгодженість поняття «кореспонденція», використаного у ст. 333 проєкту, з нормами КПК України та положеннями законів України «Про поштовий зв'язок», «Про електронні комунікації» та «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах». Швидка зміна технологій, використання побутових і несталих термінів, а також включення застарілих понять (зокрема «телеграма») створюють ризики нормативної неповноти та відставання законодавства від динаміки сучасних комунікаційних технологій.

3. Концептуальна відмова КПК України від радянської доктрини «об'єктивної істини» та побудова кримінального процесу на засадах змагальності, диспозитивності, стандарту доказування винуватості «поза розумним сумнівом» і пріоритету належної правової процедури зумовлюють необхідність нормативного коригування статей 332, 333 і 352 проєкту ЦК України. Використання у цих статтях термінології, що апелює до встановлення «істини», суперечить сучасній моделі кримінального процесу та створює ризик міжгалузевої неузгодженості, яка може негативно вплинути на практику правозастосування.

4. Уявляється недоцільним переносити до ст. 335 проєкту ЦК України, без відповідної нормативної корекції, існуючу модель підстав проникнення до житла чи іншого володіння особи. Такий підхід фактично тиражує проблеми чинного регулювання, які тривалий час критикуються доктриною та правозастосовною практикою, і переносить їх у цивільне законодавство, закладаючи потенційну міжгалузеву колізію. Крім того, ігнорується самостійна та повністю легітимна підстава для обмеження права на недоторканність житла − добровільна згода володільця, передбачена ст. 233 КПК України, важливість і правомірність якої неодноразово підтверджував Верховний Суд. Відсутність у проєкті ЦК України

згадки про цю підставу створює ризик нормативної неузгодженості та може негативно вплинути на практику застосування норм обох галузей.

5. Додаткового обговорення при прийнятті ЦК України потребує положення ч. 3 ст. 1434 проєкту, яке унормовує відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду. Хоча проєктна норма загалом відтворює підхід чинного законодавства, її редакція істотно розширює підстави для відмови у відшкодуванні, доповнюючи самообмову категорією «інші завідомо неправдиві показання». Це значно збільшує коло поведінки, здатної бути інтерпретованою як такої, що перешкоджала встановленню обставин справи. Така конструкція вступає у напруження з конституційним принципом повного та безумовного відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями державних органів, а також із положеннями спеціального Закону України від 01.12.1994. Надзвичайно тонка межа між самообмовою, неправдивими показаннями та реалізацією права на захист обумовлює необхідність коригування положень ч. 3 ст. 1434 шляхом пом'якшення імперативності норми та уточнення її змісту.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 9-е зі змін. Львів : Край, 2007. 192 с.
[2] Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін.]; за ред. О. В. Петришина. Вид. 2-ге, виправ. і перероб. Харків : Право, 2025. 576 с.
[3] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text
[4] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text
[5] Цивільний кодекс України : законопроєкт № 15150 від 09.04.2026. *Верховна Рада України.* URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837
[6] Michaud v. France, No. 12323/11, judgment of 6 December 2012 (final 6 March 2013). HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–115377%22]}
[7] Case of Golder v. the United Kingdom (Application No. 4451/70) : Judgment of 21 Febr. 1975. HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=00157496
[8] Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
[9] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text

[10] Про поштовий зв'язок : Закон України від 04.10.2001 № 2759-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2722–20#Text
[11] Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX (ред. від 27.02.2026). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089–20#Text
[12] Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР (ред. від 20.04.2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text
[13] Радянський кримінальний процес : підручник / за ред. А. Л. Ривліна. Київ : Вищ. шк., 1971. 346 с.
[14] Нор В. Т. Істина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. С. 1–14.
[15] Вапнярчук В. В. Сутність істини у кримінальному процесі України. *Legeas viata.* 2013. № 9/2. С. 53–56.
[16] Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 01.11.2018 у справі № 536/1048/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/77684989
[17] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
[18] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
[19] Капліна О. В. Проблеми реабілітації в кримінальному процесі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1998. 21 с.
[20] Фойницький І. Я. Про винагороду безневинно до суду кримінального притягуваних. 1884. 110 с.
[21] Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, заподіяної громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» : проєкт. Мін'юст України. Київ, 1993.
[22] Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text

REFERENCES

[1] Rabinovych, P. M. (2007). *Fundamentals of the General Theory of Law and State*. (9th ed., with amendments). Lviv: Kray.
[2] Petryshyn, O. V., Lukyanov, D. V., Maksymov, S. I., Smorodynskyi, V. S., & et al. (2025). *General theory of law*. (2nd ed., corrected and revised). In O. V. Petryshyn (Ed.). Kharkiv: Pravo.
[3] Criminal Procedure Code of Ukraine No. 4651-VI (2012, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text
[4] Civil Code of Ukraine No. 435-IV (2003, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–15#Text
[5] Draft Civil Code of Ukraine No. 15150 (2026, April). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837
[6] *Michaud v. France*, No. 12323/11 (ECtHR, 2012). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001–115377 (hudoc.echr.coe.int in Bing)
[7] *Golder v. United Kingdom*, No. 4451/70 (ECtHR, 1975). Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=00157496

[8] Constitution of Ukraine No. 254k/96-VR (1996, June). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
[9] Criminal Code of Ukraine No. 2341-III (2001, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341–14#Text
[10] On Postal Services: Law of Ukraine (2001, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2722–20#Text
[11] On Electronic Communications: Law of Ukraine (2020, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089–20#Text
[12] On Information Protection in Information and Telecommunication Systems: Law of Ukraine (1994, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text
[13] Ryvlin, A. L. (Ed.). (1971). *Radyansky criminal trial*. Kyiv: High school.
[14] Nor, V. T. (2010). The truth in criminal justice: idea, dogma of law, implementation. *Book of hours of the National University «Ostrozka Academy». Series «Law»,* 1–14.
[15] Vapniarchuk, V. V. (2013). The essence of truth in the criminal process of Ukraine. *Legeas Viata,* 9(2), 53–56.
[16] Resolution of the panel of judges of the Other Shipping Chamber of the KKS VS at certificate No. 536/1048/16-k (2018, November). Retrieved from http://reyestr.court.gov.ua/Review/77684989
[17] International Covenant on Civil and Political Rights (1966, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
[18] European Convention on Human Rights (1950, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
[19] Kaplina, O. V. (1998). *Problems of rehabilitation in the criminal process* (Candidate thesis, Kharkiv, Ukraine).
[20] Foinitsky, I. Ya. (1884). *About the wine city, innocently before the court of criminal attraction*.
[21] Law of Ukraine «On the procedure for dealing with harm caused by the citizens' illegal actions of the investigative bodies, preliminary investigation, prosecutor's office and court»: draft. Ministry of Justice of Ukraine (1993).
[22] About the procedure for the investigation of harm caused by the widespread illegal actions of the authorities that carry out prompt investigation activities, pre-trial investigation bodies, the prosecutor's office and the court: Law of Ukraine (1994, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text

Оксана Володимирівна Капліна
Докторка юридичних наук, професорка
Дійсний член (академік) НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Завідувачка кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: o.v.kaplina@nlu.edu.ua

Oksana V. Kaplina
Doctor of Law, Professor
Full Member (Academician) of the NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Head of the Department of Criminal Procedure
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: o.v.kaplina@nlu.edu.ua

Рекомендоване цитування: Капліна О. В. Кримінальні процесуальні ризики проєкту Цивільного кодексу України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 262–282. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.262.

Suggested Citation: Kaplina O. V. (2026). Criminal Procedural Risks of the Draft Civil Code of Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 262–282. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.262.

Дата першого надходження статті до видання: 11.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.05.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 341.13
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.283

Наталія Валеріївна Глинська

Відділ проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
Харків, Україна
https://orcid.org/0000-0001-5835-3798

РОЗУМНІСТЬ ЯК ВЕКТОР ПРАВИЛЬНОЇ ПРІОРИТИЗАЦІЇ В «ІНТРУЗИВНОМУ СЕГМЕНТІ» КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Інтерпретатор може розуміти закон краще, ніж його
творець, закон може бути мудрішим, ніж його автор – він, власне,
мусить бути мудрішим, ніж його автор
Г. Радбрух

Анотація. *Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтенсивності втручання держави в права та свободи особи в межах кримінального провадження, особливо в його інтрузивному сегменті, а також цифровізацією процесуальної діяльності, що посилює ризики надмірного або формалізованого застосування процесуального примусу. У загальному вимірі правильної приоритезації (у дусі верховенства права) при зважуванні приватних та суспільних інтересів формальна відповідність рішень вимогам законності та пропорційності не завжди гарантує їх справедливість, оптимальність і відсутність свавілля, що актуалізує потребу в осмисленні розумності як самостійного стандарту правозастосування. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування розумності як системоутворюючого принципу кримінального провадження, визначення її співвідношення з пропорційністю та доведення доцільності нормативного закріплення відповідної засади. Методологічну основу становлять діалектичний і системний підходи, формально-юридичний аналіз процесуальних норм, логічні методи узагальнення й аргументації, а також порівняльно-правове дослідження практики Європейського суду з прав людини щодо критеріїв необхідності втручання та достатності його обґрунтування. У результаті доведено, що пропорційність є необхідним, але не вичерпним елементом ширшого стандарту розумності, який охоплює оцінку оптимальності засобів, мінімізації шкоди, належної мотивації та наявності ефективних гарантій проти зловживань. Обґрунтовано концепцію «цифрової розумності», що передбачає врахування не лише обсягу, а й якості втручання в сферу приватності, з урахуванням технічних характеристик доступу до електронних даних, тривалості їх зберігання та потенціалу вторинного використання. Розумність визначено як індикатор процесуальної доброчесності та механізм обмеження дискреції, що трансформує формально допустиме втручання в модель «до-*

зволено настільки, наскільки необхідно». Практична цінність дослідження полягає у формулюванні пропозиції щодо нормативного закріплення вимоги розумності як універсального критерію оцінки процесуальних дій та рішень із метою посилення гарантій прав людини та утвердження людиноцентричної орієнтації кримінальної процедури.

Ключові слова: *розумність; приоритизація; інтрузивність; цифровізація; кримінальне провадження дискреція; процесуальна доброчесність.*

Nataliia V. Glynska
Department of Criminal Procedure and Judiciary Research
Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems of
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-5835-3798

REASONABLENESS AS A VECTOR OF PROPER PRIORITIZATION IN THE «INTRUSIVE SEGMENT» OF CRIMINAL PROCEEDINGS

An interpreter may understand the law better than its creator;
the law may be wiser than its author – indeed, it must
be wiser than its author
G. Radbruch

Abstract. *The relevance of this study is conditioned the increasing intensity of state interference with individual rights and freedoms within criminal proceedings, particularly in its intrusive segment, as well as the ongoing digitalization of procedural activity, which amplifies the risks of excessive or formalized application of procedural coercion. Formal compliance of decisions with the requirements of legality and proportionality does not always guarantee their fairness, optimality, or protection against arbitrariness, which necessitates reconsidering reasonableness as an autonomous standard of law enforcement. The purpose of the article is to provide a theoretical and legal substantiation of reasonableness as a system-forming principle of criminal proceedings, to determine its correlation with proportionality, and to justify the expediency of its normative consolidation. The methodological framework includes dialectical and systemic approaches, formal-legal analysis of procedural norms, logical methods of generalization and argumentation, as well as comparative legal analysis of the case-law of the European Court of Human Rights concerning the criteria of necessity of interference and the sufficiency of its justification. The study demonstrates that proportionality constitutes a necessary but not exhaustive element of the broader standard of reasonableness, which encompasses the assessment of optimality of means, minimization of harm, proper reasoning, and the existence of effective safeguards against abuse. The concept of «digital reasonableness» is substantiated, requiring consideration not only of the scope but also of the qualitative characteristics of interference with privacy, including the technical features of access to electronic data, the duration of its storage, and the potential for secondary use. Reasonableness is defined as an indicator of pro-*

cedural integrity and a mechanism for limiting discretion, transforming formally permissible interference into a model of «permissible only to the extent necessary.» The practical value of the research lies in substantiating the proposal to normatively enshrine the requirement of reasonableness as a universal criterion for assessing procedural decisions and actions in order to strengthen human rights guarantees and affirm the human-centered orientation of criminal procedure.

Keywords: *reasonableness; prioritization; intrusiveness; digitalization; criminal proceedings; discretion; procedural integrity.*

ВСТУП

Інтрузивний сегмент кримінального провадження характеризується найбільш інтенсивним втручанням держави у сферу прав і свобод людини. У цій площині вирішальне значення має не лише законність та обґрунтованість процесуальних дій та рішень, а й їх розумність як вектор правильної пріоритетності. Закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК) підстав і порядку застосування заходів процесуального примусу саме по собі не гарантує належної якості втручання в права особи. Як послідовно наголошує ЄСПЛ, втручання має бути не лише «передбаченим законом», а й «необхідним у демократичному суспільстві», тобто ґрунтуватися на *relevant and sufficient reasons* та супроводжуватися адекватними процесуальними гарантіями від свавілля.

Реалізація дискреції під час ухвалення суб'єктами кримінального провадження процесуальних рішень, що є підставою для застосування тих чи інших обмежень права та свобод людини, в дусі принципу верховенства права вимагає не формального, а *розумного* підходу в конкретній правовій ситуації. Саме засада розумності орієнтує правозастосувача на вибір об'єктивно необхідних, найменш обтяжливих та функціонально виправданих засобів процесуального впливу, запобігаючи формалізму й надмірній інтрузивності кримінального переслідування.

Хоча КПК України прямо чи імпліцитно оперує категоріями співмірності та пропорційності (зокрема статті 100, 132, 170, 234 КПК України), засада розумності має ширший зміст. У практиці ЄСПЛ тест «необхідності» не зводиться до абстрактного балансу інтересів, а передбачає оцінку доцільності, своєчасності, якості мотивування та наявності альтернатив. Тому навіть формально пропорційне втручання може бути визнане таким, що не відповідає стандарту necessary in a democratic society, якщо воно не є оптимальним або належно обґрунтованим. Закріплений у ст. 8 КПК України пріоритет прав і свобод людини в інтрузивному сегменті набуває не декларативного, а операційного характеру: через призму розумності має оцінюватися не лише допустимість втручання, а й його момент, обсяг, інтенсивність та співвідношення з менш обтяжливими процесуальними засобами. Аналогічний підхід простежується в практиці ЄСПЛ, де Суд вимагає індивідуалізації втручання з урахуванням конкретних обставин справи.

Особливо підкреслимо, що сучасне кримінальне провадження дедалі більше зміщується в цифрову площину: тимчасовий доступ до електронних носіїв, мо-

більних телефонів, хмарних сервісів, облікових записів і телекомунікацій фактично дозволяє реконструювати цілісну модель приватного життя особи. За таких умов навіть формально обмежений за обсягом захід, зокрема тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем (ст. 159 КПК), за своїм змістом може бути значно інтенсивнішим, ніж традиційні слідчі дії, що об'єктивно актуалізує вимогу «цифрової розумності». Розвиток цифрових технологій випереджає темпи нормативного регулювання, унаслідок чого застосування таких інститутів КПК України, як тимчасовий доступ до речей і документів, обшук або НСРД, відбувається в умовах нових технічних реалій. У цих умовах саме засада розумності виконує функцію методологічного орієнтира для слідчого судді, дозволяючи заповнювати прогалини без розширення меж інтрузивності кримінального переслідування.

З урахуванням глобальної цифровізації суспільства надто актуальною є проблематика забезпечення розумності «цифрового втручання». Так, доступ до електронних даних, як форма втручання в приватне життя, у практиці ЄСПЛ оцінюється не лише через призму пропорційності, а й через вимогу логічного й обґрунтованого процесуального механізму**,** що гарантує передбачуваність і захист індивідуальних прав на приватність – той самий елемент, який у кримінальному процесі України потрібно відтворювати як вимогу *цифрової* розумності.

Таким чином, розумність виконує функцію запобіжника проти формалізму та процесуального свавілля в діяльності органів досудового розслідування і слідчого судді. Вона вимагає не механічного застосування дозволених законом заходів, а їх осмисленого вибору та мотивування з позицій необхідності, ефективності й мінімізації втручання, що узгоджується з вимогами ЄСПЛ щодо наявності *relevant and sufficient reasons* у кожному рішенні, пов'язаному з обмеженням прав людини.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Категорія «розумність» як правовий феномен завжди перебувала в орбіті наукової уваги як вітчизняних, так і зарубіжних вчених як *на загальнотеоретичному рівні* (А. Барак, В. С. Бігун, Дж. Велес, Р. Зіммерман, М. Каппеллеті, А. А. Козловський, М. В. Костицький, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, С. І. Максимов, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко, О. В. Петришин, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, П. М. Рабінович, Б. Р. Страшинський, О. Д. Тихомиров, Т. І. Фулей, С. В. Шевчук та ін.), так і на *галузево-правовому рівні* (О. П. Васильченко, М. І. Костін, Р. А. Майданик В. Ф. Погорілко, С. О. Погрібний М. В. Савчин М. Є. Шумило та ін).

У кримінальній процесуальній доктрині здебільшого досліджувалися лише окремі аспекти розумності в контексті стандартів доказування, інституту розумних строків (В. В. Вапнярчук, І. В. Гловюк, М. С. Городецька, А. Донченко, О. В. Капліна, С. О. Ковальчук, Г. Р. Крет, Л. М. Лобойко, Х. Р. Слюсарчук, О. М. Толочко та ін.). Питання ж екстраполювання виміру розумності на всю кримінальну процедуру є малодослідженими. Автором у попередніх працях (2013–2015) дослі-

джено сутність стандарту розумності як виміру доброякісності процесуального рішення й обґрунтовано практичну доцільність введення цього поняття до обігу кримінальної процесуальної науки [1]. У 2022 році Т. Лоскутовим висвітлені питання правового регулювання засади розумності в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану [2].

Тож питання теоретико-правового виміру принципу розумності в кримінальному процесі все ще залишаються малодослідженими, що ускладнює концептуалізацію його в цій царині та обумовлює доцільність і актуальність обраної теми

Метою статті є теоретико-правове обґрунтування розумності як самостійного системоутворюючого стандарту кримінального провадження, визначення його місця в співвідношенні з принципом пропорційності в інтрузивному сегменті кримінальної процедури, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо нормативного закріплення засади розумності в КПК України з метою підвищення рівня процесуальної доброчесності, мінімізації інтрузивності кримінального переслідування та посилення гарантій захисту прав і свобод людини, зокрема в умовах цифровізації кримінального провадження.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: з'ясувати теоретико-правову природу категорії розумності та її функціональне призначення в кримінальному процесі; визначити співвідношення розумності, законності та пропорційності, довівши, що пропорційність є необхідним, але не вичерпним елементом ширшого стандарту розумності; проаналізувати підходи ЄСПЛ до оцінки «необхідності в демократичному суспільстві», стандарту relevant and sufficient reasons та вимоги належних гарантій проти зловживань як складових виміру розумного втручання; охарактеризувати роль розумності як обмежувача дискреції органів кримінального провадження в інтрузивному сегменті; обґрунтувати концепцію «цифрової розумності» як якісного стандарту оцінки втручання при отриманні та використанні електронних доказів; сформулювати пропозиції щодо нормативного закріплення засади розумності в кримінальному процесуальному законодавстві України.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методологічну основу дослідження становить комплекс сучасних загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, застосованих із урахуванням природи розумності як оціночного правового стандарту та її функціонування в інтрузивному сегменті кримінального провадження. При цьому ми виходили насамперед із визнання об'єктивного характеру розумності кримінальної процедури, необхідності забезпечення узгодженості її реалізації з принципом верховенства права та стандартами захисту прав людини.

Загальнотеоретичним підґрунтям дослідження виступив *діалектичний* метод, який дозволив розглянути розумність як динамічну категорію, що розвивається у взаємодії з принципами законності, пропорційності та процесуальної доброчесності, а також із практикою ЄСПЛ. *Системний* метод забезпечив аналіз ро-

зумності як елементу цілісної системи кримінально-процесуальних гарантій, що обмежують дискрецію органів досудового розслідування та суду.

Формально-юридичний метод застосовано для дослідження положень КПК України, з'ясування змісту нормативних конструкцій, пов'язаних із межами процесуального розсуду, та обґрунтування пропозицій щодо нормативного закріплення засади розумності. *Логічні прийоми аналізу, синтезу, індукції та дедукції* використано для визначення співвідношення розумності й пропорційності, встановлення їх ієрархічного характеру та виявлення випадків формально пропорційних, але фактично нерозумних процесуальних рішень.

Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати підходи ЄСПЛ до оцінки «необхідності в демократичному суспільстві», стандарту relevant and sufficient reasons та вимоги належних гарантій проти зловживань, а також інтегрувати ці підходи в національний кримінальний процесуальний контекст. Метод *моделювання* використано для формування теоретичної конструкції засади розумності як універсального регулятора правозастосовного розсуду, зокрема в умовах цифровізації кримінального провадження. При цьому всі наукові методи дослідження використовувалися у взаємозв'язку і взаємозалежності, що сприяло забезпеченню всебічності, повноти, об'єктивності дослідження та дозволило закласти фундамент для подальших можливих напрямів розвитку теоретичних уявлень про досліджуване явище.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

У правовій державі, яка визнає верховенство права, для суддів, прокурорів та слідчих зростає значення володіння «гуманітарною компетенцією», яку можна умовно визначити як грамотність у взаємодії з іншими людьми чи з самим із собою основою якої є цінність людини, природним є залучення до сфери правового регулювання феноменів та явищ, що відображають сутність суб'єктивної загальнолюдської природи. З огляду на це останнім часом увагу вчених-процесуалістів знову привернула категорія «розумність», яка, хоча і походить із одного синонімічного ряду терміну «доцільність», проте наповнена своїм правовим змістом, цілком відповідає духу сучасного праворозуміння й вписується в концепцію принципу верховенства права.

Категорія «розумності» є іманентною праву та простежується в його розвитку протягом усього історичного шляху, що саме по собі свідчить про її органічний і сутнісний зв'язок із правовим регулюванням. Як зазначає С. В. Шевчук, «концепт розумності відповідає як на теоретичні питання (суть проблеми), так і на практичні питання (що має бути зроблено й що є добрим). У праві розумність використовується для оцінки дій, рішень, осіб, правил та інститутів, а також аргументів та суджень… Ідея розумності вимагає, щоб всі фактори, які можуть мати важливе значення у відповіді на практичне питання, були враховані та зібрані у правильному співвідношення один для одного для того, щоб обґрунтувати рішення, що дає відповідь» [3, с. 676].

Сучасні правознавці зміст засади розумності вбачають у вимозі обґрунтованості та послідовності поведінки суб'єктів права (у т.ч. суб'єктів владних повноважень), встановленні необхідності їх розсудливості й обачності. Суб'єкти мають зважувати власні дії з урахуванням їхнього значення та наслідків, аби визначити шкоду, яку вони можуть завдати, зіставляти власну оцінку з оцінкою інших. Принцип розумності вимагає перевіряти дії цих осіб на відповідність здоровому глузду [4, с. 74].[1]

І хоча поняття розумності традиційно пов'язується з окремими правовими традиціями й активно використовується в судовій аргументації, зокрема в прецедентних системах, за своєю природою воно має універсальний характер і належить до загальних правових категорій. Незалежно від особливостей правової сім'ї, розумність виконує функцію нормативного орієнтира як у законодавстві, так і в правозастосовній практиці, слугуючи інструментом забезпечення справедливості, пропорційності та недопущення свавілля[2].

[1] Як ми вже раніше зазначали, ключовими для концептуального уявлення сутності цієї категорії у правозастосовному зрізі на галузевому рівні є наступні аспекти: – основою правової вимоги розумності правозастосування є ідея гармонізації (досягнення оптимального компромісу) між різними приватними та суспільними інтересами. Межа розумності – це дія чи рішення, що справедливо враховує інтереси обох сторін: як діючого суб'єкта, так і того, в чиїх інтересах установлено вимогу розумності; – ключовим моментом для оцінки розумності таких обмежувальних дій стає їх співмірність, що визначається шляхом співвідношення шкоди, яка завдається прийнятим рішенням чи вчиненою дією, тим чи іншим благам, охоронюваним законом, із реальною можливістю їм запобігти. Отже, квінтесенцією (сутністю) розумності як виміру будь-яких правових явищ є обґрунтованість та співмірність корегуючих дій; – розумність як інтелектуальна основа правозастосовної діяльності завжди апелює до *здорового глузду* правозастосовника, – коли закон надає можливість обрання рішення з урахуванням конкретних фактичних обставин, технологія визначення його розумності, апелює до життєвого досвіду та природної властивості міркувати, робити логічні висновки та прогнози щодо розвитку причинно-наслідкових зв'язків; – розумність і законність у праві є поняттями взаємопов'язаними і водночас нерівнозначними. Самостійній вимозі розумності відповідає застосування закону на підставі збалансованого врахування прав, свобод та інтересів учасників процесу, а також його цілей; – для нормативного закріплення вимоги розумного правозастосування може використовуватися не лише термін «розумність», а й ряд оцінних понять, що визначають ту чи іншу зону дискреції. Адаптуючи ці загальні положення до правозастосовної діяльності в сфері кримінального провадження, слід зазначити, що *вимога щодо розумності фактично означає необхідність застосовувати закон на основі збалансованого врахування прав, свобод та законних інтересів усіх осіб, які беруть участь у процесі, а також цілей кримінального провадження* [5, с 423–426].

[2] Категорія «розумність» належить до функціонально значущих елементів системи правового регулювання, широко та багатогранно використовується в міжнародному праві, національному законодавстві, а також в інтерпретаційній практиці. Так, зокрема, ст. 1 Загальної декларації прав людини (прийнятої на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10.12.1948) проголошує: «Усі люди народжуються вільними та рівними в своїй гідності й правах. Вони наділені *розумом* (курсив наш – *Н. Г.*) і совістю та повинні поводитися один із одним у дусі братерства». Як приклад, що демонструє багатошарову картину правових конструкцій, що використовують категорію «розумність», може слугувати ЦК, у нормах якого йдеться про: розумну ціну та розумний строк (статті 672, 684, 704, 874), розумні витрати (статті 877, 878), розумні заходи, що вживаються для зменшення збитків (статті 616, 988), розумне ведення справ (ст. 122), розумне передбачення зміни обставин (ст. 652), а також інші випадки, в яких фактично йдеться про з'ясування мотивів розумності (ст. 634). Більш докладно ми розглядали зміст та сутність цієї категорії в контексті стандартів якості процесуальних рішень [5].

Розумність *(reasonableness)* широко використовується в рішеннях ЄСПЛ.[1] Щодо сфери кримінального процесу слід зазначити, що термін «розумний» у практиці Євросуду застосовується, як правило, словосполученням з іншими поняттями (розумні підозра, сумнів, строки тощо). При цьому Суд у своїй практиці систематично формулює сукупність критеріїв розумності тих чи інших правових категорій, що мають безпосереднє *інструментальне значення* для оцінки позитивного зобов'язання держави щодо забезпечення конвенційних прав та свобод людини.

Так, зокрема, *стандарт «обґрунтованої розумної підстави» (reasonable suspicion / relevant and sufficient reasons / reasonable justification)* у практиці ЄСПЛ означає наявність фактичних даних, які можуть об'єктивно переконати неупередженого спостерігача в доцільності втручання в права особи чи в контексті «розумної підозри» – у тому, що відповідна особа могла вчинити злочин. Тим самим указаний стандарт виконує *гарантійну функцію*, відмежовуючи допустиме втручання від свавільного та запобігаючи використанню процесуальних повноважень «про всяк випадок».

Стандарт «поза розумним сумнівом» («beyond the reasonable doubt») не означає доказування без сумнівів. Такі сумніви можуть мати місце. Головне, щоб вони були розумними. Розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах і здоровому глузді, випливає зі справедливого й зваженого розгляду всіх належних і допустимих відомостей, а за браком останніх, є таким, що змушує особу втриматися від прийняття рішення в питаннях, які мають найбільш важливе значення [7, с. 157].

Стандарт «розумного очікування приватності» (reasonable expectation of privacy, legitimate expectations) у практиці ЄСПЛ використовується для визначення того, чи підпадає певна сфера життя, інформація або поведінка особи під захист статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Суд виходить із того, що навіть у публічному або напівпублічному середовищі особа може мати розумне очікування приватності, якщо з огляду на характер інформації, контекст її збирання та використання, а також відсутність попередження чи альтернатив, вона могла обґрунтовано розраховувати на недопущення втручання. Цей стандарт має об'єктивний характер і слугує відправною точкою для оцінки допустимості втручання, зокрема в справах про доступ до ко-

[1] Це має місце, зокрема, при оцінці якості вжитих державою правозастосовних заходів, зокрема їх підставності, необхідності й доцільності (Aleksanyan v. Russia) меж повноважень компетентних органів стосовно їх можливостей втручання в конкретне право людини (Keegan v. the United Kingdom); домірності обмежень прав людини (Kanellopoulouv. Greece); тривалості судового провадження; можливостей сторін цивільного процесу представити свою справу перед судом; відхилення від засади юридичної рівності при розгляді вимог про порушення права не зазнавати дискримінації (Petrovic v. Austria); міри відповідності конкретним обставинам справи ступеня визначеності, притаманного нормам закону, застосовуваним державою до їх адресата (McLeod v. the United Kingdom); відповідності поведінки особи тому рівню передбачення, який вимагається від неї з урахуванням її соціального статусу й конкретних обставин справи (Krasula v. Russia) [6, с. 456–457].

мунікацій та цифрових даних, що було розвинуто, зокрема в рішеннях Halford v. the United Kingdom; Amann v. Switzerland; Copland v. the United Kingdom Bărbulescu v. Romania та ін.

Щодо національного кримінального процесуального законодавства, то термін «розумні строки» вже органічно вписався в національну правову матерію й отримав нормативну регламентацію в кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 28 КПК та ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Разом із тим регулятивний потенціал цієї категорії є значно ширшим за позначені інститути, адже з урахуванням її соціально-правової природи фактично стає додатковим регулятором реалізації правозастосовної дискреції. Як влучно окреслив цей функціонал розумності С. Рабінович, у контексті діяльності ЄСПЛ: принцип розумності не лише виражає внутрішні закономірності інтелектуального вимірювання, зважування Судом тих благ, контроль за розподілом яких здійснюється – Суд звертається до згаданої категорії й для характеристики обґрунтованості власних оцінок певних обставин справи. Тут розумність виступає в модусі очевидності [6, с. 456–457] («розумність у модусі очевидності»).

Будучи адресована перш за все до законодавця (розумний закон), природньоправова засада розумності «реалізується», «оживає» наповнюється дедалі конкретнішим змістом поступово, у міру наближення суб'єкта пізнання до індивідуальної правової ситуації. Проте таке наближення не може розглядатись як просте дедукування нормативного змісту із загального принципу. Пошук межі розумності в кожному конкретному випадку значною мірою спирається на ірраціональні складники – правове чуття, інтуїцію, які виступають суб'єктивними критеріями правильності знайденого рішення» [8].

Слушним є твердження Т. Лоскутова про існування гіпотетичної презумпція про те, що «засада розумності використовується всіма суб'єктами кримінального процесу… Не виникає сумніву, що кожен суб'єкт кримінальної процесуальної діяльності має діяти розумно, тобто обґрунтовано, послідовно, розсудливо й обачливо. Під час реалізації процесуальних норм учасник кримінального провадження повинен керуватися здоровим глуздом» [2].

Розумність як інтелектуально-ціннісна основа цілеспрямованої правозастосовної діяльності пронизує все кримінальне провадження та знаходить своє відображення в процесуальних рішеннях, що ухвалюються в його перебігу. У підході ЄСПЛ ефективність правового захисту досягається не самим фактом законності втручання, а його відповідністю стандартам reasonable, necessary та proportionate, які вимагають індивідуалізованої оцінки обставин кожної справи. Саме розумне застосування навіть формально «якісного» закону дозволяє забезпечити ефективне індивідуальне правове регулювання, досягти справедливого балансу між конкуруючими інтересами та максимально захистити права й законні інтереси особи як пріоритет кримінального процесу. Водночас досягнення такої збалансованості як характеристики нормативного регулювання й правозастосовної практики

є складним завданням, вирішення якого можливе лише за умови виваженого, аргументованого й контекстуально чутливого, а тож розумного підходу.

Імпліцитно вимога розумності «вбудована» в кримінальну процесуальну форму та термінологічно позначається будь-яким терміном, що окреслює межі допустимого розсуду правозастосовних органів, зокрема шляхом надання їм повноважень діяти «може» або «вправі», ухвалювати рішення «у разі необхідності» чи «на розсуд», а також через застосування оціночних понять при визначенні підстав для ухвалення кримінальних процесуальних рішень («достатні дані», «достатні докази» тощо), що об'єктивно потребує від суду здійснення індивідуалізованої, аргументованої та контекстуально зумовленої оцінки.

Розумність як раціонально-оціночна основа правозастосовної діяльності виконує керівну функцію при вирішенні більшості процесуальних питань, оскільки передбачає застосування закону з урахуванням балансу прав, свобод і законних інтересів учасників процесу та цілей кримінального провадження. Самостійного критеріального значення вимога розумності набуває насамперед у межах реалізації дискреційних повноважень, коли правозастосовний орган обирає із кількох допустимих варіантів той, що є найменш обтяжливим для охоронюваних законом особистих благ. У цьому вимірі розумність виступає вектором правозастосування, орієнтуючи на ухвалення в межах закону оптимального, з позицій здорового глузду, рішення, яке поєднує ефективність кримінального провадження з максимально можливим у конкретній ситуації захистом прав і свобод особи.

Ми цілковито підтримуємо Т. Лоскутова в тому, що «в обстановці воєнного стану, коли відповідні кримінальні процесуальні приписи залишаються недосконалими та нестабільними засада розумності (здоровий глузд) як ніколи є актуальною для кримінального провадження. Правовий режим воєнного стану не звільняє державні органи України від виконання обов'язку здійснити ефективне розслідування та провести справедливий судовий розгляд обставин вчиненого кримінального правопорушення. І це, зокрема, можливо шляхом реалізації засади розумності». Водночас учений вбачає в цій категорії, на наш погляд, обмежений регулятивний потенціал. На його думку, спеціальна засади розумності дозволятиме суб'єктам кримінального провадження здійснювати процесуальну діяльність за наявності певних прогалин у кримінальних процесуальних нормах виходячи із міркувань здорового глузду та конкретних обставин проведення бойових дій. Утім автор виводить із регулятивної зони цієї засади інтрузивний сегмент правового регулювання. На його думку, у ситуаціях, пов'язаних із обмеженням прав і свобод людини повинна існувати заборона щодо застосування спеціальної засади розумності в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. За таких обставин протидія кримінальним правопорушенням усупереч засаді законності, верховенства права не виправдовує використання здорового глузду навіть у складній обстановці виконання воєнних дій. Оскільки з'являється високий ступінь вірогідності свавілля з боку органів, що здійснюють кримінальне провадження» [2]. Дозволимо собі не погодитись із цим, адже функціональне призначення за-

провадження цієї категорії як регулятора правозастосовної діяльності вбачається в установленні певної межі *належної поведінки* правозастосовника в тих правових ситуаціях, коли закон надає можливість обрати різні її варіанти (тобто *розумність у межах*, утім *не на заміну закону*)[1].

Пропорційність як необхідний, але не вичерпний інструмент оцінки розумності втручання в права та свободи людини

У сегменті застосування обмежень прав та свобод людини розумність як правовий регулятор є квінтесенцією принципу *пропорційності (співмірності, адекватності)* у його сучасному розумінні. Так, традиційний трикроковий тест на пропорційність, який на думку сучасних дослідників, має універсальний правовий характер, не є прямолінійним та потребує ранжування цінностей кримінальної процедури. У контексті оцінки правомірності обмеження державою гарантованих прав та свобод він зводиться до встановлення: *належності* (використані засоби мають бути належними для досягнення легітимної мети), необхідності (використані засоби повинні мати найменш обтяжуючий ефект для тієї чи іншої цінності – критерій, на основі якого ЄСПЛ зважує конфліктні інтереси), розумності, співмірності (використані засоби мають бути пропорційними очікуваним результатам,

[1] Принагідно нагадаємо одну з тез формули Г. Радбруха про те, що законодавство там, де воно не перетворюється на свавілля, створює чи принаймні намагається створити справедливі правила поведінки через розумне, компетентне врахування протилежних інтересів. Тому за загальним правилом законодавство повинно застосовуватися навіть тоді, коли у правозастосовника існують певні сумніви щодо справедливості його змісту. Недопустимо щоразу відкидати закон із метою втілення справедливості [9, с. 89]. Формулою Радбруха вважається викладене ним положення про те, що конфлікт між справедливістю та правопевністю міг би бути вирішений так, що позитивне й гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне; однак якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня, що закон як «неправильне право» має поступитися справедливості. Неможливо провести чіткої межі між випадками «законного неправа» і законами, які залишаються чинним, незважаючи на їхній неправильний зміст. Однак можна провести іншу межу з усією чіткістю: там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не тільки якесь «неправильне право», але, більше того, – він є неправовим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, ніж як порядок і сукупність законів, покликаних за своєю суттю служити справедливості [9].

Розглядаючи конфлікт між двома елементами з «тріади» ідеї права – принципом правопевності та справедливості або між «спірним за змістом діючим законом і справедливим, але, не вираженим у формі закону, правом», Ґ. Радбрух зазначає, що його неможливо вирішити однозначно на користь правопевності, хоча й констатує, що «наявність закону завжди краще, ніж його відсутність» [10]. Що ж стосується ситуацій певної правової невизначеності то ч. 6 ст. 9 КПК дозволяє застосовувати загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК, що є підтвердженням відходу від формальних позитивістських традицій. При цьому в контексті загальної правозахисної ідеології кримінального судочинства офіційні суб'єкти кримінального провадження при застосуванні правової аналогії мають керуватися принципом верховенства права та виходити з пріоритетності забезпечення прав та свобод учасників кримінального провадження – з двох однаково можливих варіантів правової поведінки віддавати перевагу тому, за якого права й свободи людини будуть забезпечені в спосіб, який є найбільш сприятливим для особи. Тож це виключає будь-які свавільні рішення в інтрузивному сегменті в дусі «розумного доповнення» встановленої законом процедури, що входить у протиріччя з принципом *in dubio pro tributario* (пріоритет із найбільш сприятливим для особи тлумаченням норми права).

тобто тягар, який несе особа, не повинен бути надмірним щодо задоволення тієї чи іншої легітимної мети. Причому якщо критерії необхідності та належності більш менш базуються на нормативному механізмі, оцінка *співмірності (розумності*) застосованих обмежень є ключовим етапом, котрий «червоною стрічкою проходить через юриспруденцію ЄСПЛ… саме тут робиться балансувальна справа …» [11 с. 118–120][1]. Ця справа є результатом творчості самого Суду, який *кожного* разу знову визначає співмірність застосованих обмежень прав та свобод людини з огляду на їх співставлення з тими цінностями, заради яких вони були допущені. При цьому Суд завжди вдається до конкретики щодо з'ясування питання про те, в чому саме полягав суспільний інтерес, чиї та які права могли бути порушені в разі незастосування обмежень, чи була така загроза реальною та чи не можна було б досягти вирішення інтересів правосуддя іншим шляхом[2]. Практика ЄСПЛ свідчить про те, що оцінка співмірності обмежень прав людини, що допускаються в сфері кримінального процесу, не може бути формалізованою, адже є ситуативною щодо кожного конкретного випадку та здійснюється на емпіричному рівні *(ad hoc)*[3]. Водночас, з точки зору методології з'ясування питання, чи відповідав застосований рівень обмежень прав особи тій меті, яка таке обме-

[1] Зокрема, у справі «Яллох проти Німеччини» *(Jalloh v Germany)* [GC], 54810/00, 11.07.2006 (у цій справі спірні докази – наркотичні речовини, що були заховані в тілі заявника, – були здобуті за допомогою примусового введення блювотних засобів) ЄСПЛ при оцінці того, чи було порушене право заявника не свідчити проти самого себе, зважав на такі чинники, як характер і ступінь примусу, використаного для здобуття доказів; важливістю суспільного інтересу в розслідуванні й покаранні за розглядуване порушення; наявність у застосованій процедурі відповідних гарантій; використання матеріалів, здобутих у зазначений спосіб. При цьому ЄСПЛ у відповідному рішенні в цій справі зауважив, що оспорюваний захід був спрямований на дрібного вуличного торговця наркотиками, який продавав їх у відносно невеликому обсязі й зрештою був покараний шістьма місяцями позбавлення волі з відстрочкою виконання. Враховуючи обставини цієї справи суспільний інтерес у тому, щоб заявник був засуджений не може виправдовувати такого серйозного порушення його фізичної й психічної недоторканності [12, с. 309–311]).

[2]

[3] Проблему справедливого балансу, який належить підтримувати між правами особи і турботою про забезпечення належного відправлення правосуддя ЄСПЛ яскраво проілюстрував у рішенні у справі «Ворва проти Польщі» (Worwa v Poland, 26624/95, 27.11.2003), в якому, зокрема, зазначено, що призначення психіатричної експертизи з метою визначення психічного стану особи, обвинувачуваної у вчиненні правопорушення, залишається необхідним заходом для захисту осіб, здатних учиняти правопорушення в стані часткової втрати своїх розумових здібностей. Проте органи державної влади зобов'язані переконатися, що такий захід не порушуватиме *справедливого балансу, який належить підтримувати між правами особи, зокрема правом на повагу до приватного життя, і турботою про забезпечення належного відправлення правосуддя* (курсив наш – *Н. Г.*). Однак у цій справі зазначеного балансу не було дотримано. Судові органи в межах територіальної юрисдикції одного суду викликали заявницю повістками для проходження психіатричної експертизи неодноразово й через короткі проміжки часу. Крім того, кілька разів після того, як вона приїздила до призначеного місця, її відправляли додому, кажучи, що на вказаний у повістці день ніхто про обстеження не домовлявся. Суд, попри те, що заявниця була учасницею великої кількості спорів, вважає, що судові органи не діяли з належною обачністю. Тож втручання в користування заявницею своїм правом на повагу до її особистого життя було невиправданим (див.: [12, с. 181]).

ження зумовила, є «чи не найскладнішим» [13, с. 26][1]. Безперечно, суб'єктивні чинники процесу прийняття рішень обумовлюють той факт, що стандарт розумності, застосований в двох подібних випадках, не завжди приводе до ідентичних висновків.

Так, з урахування комплексного характеру правових підстав обрання запобіжних заходів можна зазначити про більшу доцільність при констатації необхідності взагалі застосування щодо особи певних примусових заходів із огляду на доведеність ризиків та наявність законних умов. Утім саме виходячи з розумного підходу має прийматися рішення щодо обрання конкретного виду й міри запобіжного заходу, відштовхуючись від того, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам та з урахуванням конкретики провадження. Доречно ілюструє викладене В. В. Михайленко, указуючи на те, що при встановленні слідчим суддею необхідності застосування запобіжного заходу, в першу чергу, слід оцінювати достатність для уникнення ризиків кримінального провадження особистого зобов'язання з покладенням обов'язків, передбачених ст. 194 КПК України. У разі ж висновку про недостатність найменш обтяжливого запобіжного заходу, послідовно «приміряти» до конкретної ситуації інші в порядку їх суворості («алгоритм суворості») [14, с. 105].

Чому пропорційність не вичерпує вимогу розумності

У контексті співвідношення розумності та пропорційності, зазначимо, що ці категорії знаходяться у взаємозв'язку та взаємозалежності, а тож не можуть протиставлятися одна одній. Оцінка пропорційності неможлива без аналізу розумності причин і способу обмеження як ключового етапу тесту, оскільки тільки розумне обмеження може бути пропорційним. Утім той факт, що непропорційне обмеження прав та свобод людини за своєю суттю є нерозумним, необґрунтованим, несправедливим, а отже, і незаконним, не позбавляє розумності самостійного значення як визначального орієнтиру, наповненого своїм правовим змістом, котрий функціонально спрямований на обмеження правозастосовного розсуду й покликаний запобігти необґрунтованому застосуванню процесуального примусу й інших обмежень прав та свобод[2].

[1] Умовно загальний алгоритм розумності застосування таких обмежень може бути представлений у виляді сукупності наступних запитань: у чому полягають обмеження конституційних прав та свобод людини, що спричинені прийнятим рішенням? чи є потреби кримінального провадження, задля задоволення яких застосовані такі обмеження, законними та реальними? якої шкоди було б завдано в разі незастосування саме таких обмежень, та чи є вона більшою, ніж шкода, завдана особі (оцінка співмірності застосованих обмежень конституційних прав та свобод людини)? чи існує в межах, визначених законом, інший варіант вирішення цього правового питання, що забезпечив би задоволення потреб кримінального провадження без застосування обмежень конституційних прав та свобод людини чи шляхом їх менш суттєвого обмеження (відповідь на зазначене питання залежить від рівня переконливості мотивування прийнятого рішення)?

[2] Якщо виходити з того, що розумність набуває свого регулятивного потенціалу завжди, коли існує вибір, то сфера її дії поширюється на прийняття рішень, підстави та умови яких сформульовані за допомогою оціночних понять, обрання однієї з можливих альтернатив, прямо зазначених

У сучасній правовій доктрині домінуючим є підхід, відповідно до якого пропорційність розглядається як важливий, але не вичерпний елемент категорії розумності. Так, розуміння принципу розумності в праві вченими переважно пов'язується із системою критеріїв, які дозволяють здійснити її вимір або вимог, які покликані забезпечити розумність в юридичній діяльності. Зокрема, до таких вимог ученими відносяться: правомірність, тобто відповідність дій учасників правовідносин приписам правових норм; обґрунтованість, яка передбачає наявність певної підстави для вчинення особою тих чи інших дій, які не порушують права й інтереси інших осіб; доцільність або відповідність дій учасника правових відносин правам та інтересам інших учасників; пропорційність, яка передбачає співрозмірність тих чи інших явищ; передбачення учасниками правовідносин певних обставин, які можуть мати наслідком виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків, зокрема в договірних відносинах [15; 16; 17].

Таким чином, розумність постає як ширший оціночний стандарт, у межах якого пропорційність виконує інструментальну, а не визначальну роль: принцип розумності в кримінальному провадженні виконує функцію загального орієнтира належної процесуальної поведінки, тоді як принцип пропорційності є його спеціалізованим інструментом, покликаним забезпечити баланс між публічним інтересом та правами людини у випадках найбільш інтенсивного втручання. Ігнорування цього співвідношення призводить до підміни захисту прав людини міркуваннями процесуальної доцільності. Саме розумність дозволяє оцінювати альтернативи, мінімізацію шкоди, стиль і спосіб втручання, доповнюючи пропорційність *елементом практичної помірності*.

Відмітимо, що чинна модель засадничих гарантій, унормованих у КПК (законність, обґрунтованість, пропорційність) не охоплює всіх аспектів практичного вибору процесуальних рішень особливо в інтрузивному сегменті. У правозастосуванні часто виникають ситуації, коли захід є формально законним і навіть пропорційним, але очевидно надмірним, неекономним або процесуально «грубим»[1]. Ілюстративним у цьому контексті є розуміння «цифрової розумності» як більш широкої категорії оцінки втручання в права й свободи людини, ніж традиційна

у законі, а також будь-які випадки, коли йдеться про аналогію права чи закону. Розумність як керівне начало правозастосовної діяльності виконує важливу функцію при оцінюванні законності й обґрунтованості попередніх рішень, а також впливає на характер висновку щодо впливу існуючих порушень на «загальну справедливість кримінального провадження», тим самим сприяючи досягненню *балансу між справедливістю та правовою стабільністю* рішень, що перевіряються.

[1] Дійсно, процесуальне втручання в права та свободи людини може бути пропорційним за масштабом, однак нерозумним, зокрема за відсутності об'єктивної процесуальної необхідності, коли мету можна досягти без його застосування або воно не здатне реально вплинути на вирішення завдань провадження. Наприклад, коли слідчий суддя дозволяє тимчасовий доступ до документів із мінімальним обсягом інформації (пропорційно), але ці документи або вже є в матеріалах справи, або можуть бути отримані добровільно, або не мають доказового значення. Аналогічно навіть пропорційне втручання не відповідає засаді розумності, якщо обраний засіб не є оптимальним і не становить найменш інтрузивного та найбільш ефективного способу досягнення процесуальної мети. Наприклад, проводиться обшук житла з конкретними чіткими межами (пропорційно), хоча бажана інформація може бути отримана через тимчасовий доступ (існує менш інтрузивний механізм).

пропорційність. У цифровому середовищі загроза правам зумовлюється не лише обсягом втручання, а й його якісними характеристиками – глибиною аналітики, можливістю подальшого використання даних, ризиком їх поєднання з іншими масивами інформації, тривалістю й умовами зберігання. Відтак формальна перевірка співмірності заходу поставленій меті вже не є достатньою. Позиція І. Каланчі щодо необхідності оцінки «*технічної обґрунтованості*» рішень про обшук, огляд, накладення арешту на електронні носії інформації або надання тимчасового доступу до комп'ютерних систем або окремих цифрових об'єктів яскраво демонструє цю різницю [18, с. 250]. Йдеться не лише про з'ясування наявності законної підстави та дотримання принципу пропорційності, а про комплексну перевірку: чи існує реальний технічний зв'язок між електронним носієм і подією кримінального правопорушення; чи можливо досягти мети менш інвазивним способом (наприклад, шляхом створення копії замість вилучення оригіналу); чи враховано специфіку електронних доказів (метадані, геш-суми, позначки часу) та стандарти їх обробки.

Таким чином, пропорційність цифрового втручання охоплює лише співвідношення мети й засобу втручання, тоді як розумність включає додатковий вимір – якісний, технічний, прогностичний. Вона вимагає оцінки не тільки «скільки» і «наскільки», а й «як саме», «з якими наслідками» та «чи існує менш ризиковий спосіб». Тож « … функція слідчого судді щодо доказів електронної форми набуває комплексного характеру: поєднання процесуального фільтра, технічної обізнаності, а також механізму первинного гарантування прав сторін» [18, с. 253].

ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці систематично прямо чи імпліцитно наголошує про те, що пропорційність втручання не вичерпує вимоги розумності[1]. У розвиток *концепції розумного втручання* ЄСПЛ підкреслює, що *adequate and effective safeguards against abuse* (належні гарантії захисту від зловживань) є частиною критеріїв «необхідності в демократичному суспільстві». Навіть якщо втручання формально відповідає пропорційності, без установлення таких гарантій воно може бути нерозумним і неприйнятним. Це яскраво простежується у формулюванні Суду концепту *критеріїв правомірності втручання в приватні права*

[1] Навіть за дотримання балансу між публічним інтересом і правами особи втручання може бути нерозумним, якщо воно не є об'єктивно необхідним, оптимальним, своєчасним, процесуально якісним та функціонально виправданим у конкретному кримінальному провадженні. У цьому контексті Суд аналізує спосіб проведення втручання, його масштаб, часові рамки, альтернативи та формулює стандарт *relevant and sufficient reasons* як кумулятивний: поєднання логіки, фактичного обґрунтування та оцінки балансу прав і інтересів – без цього втручання не можна назвати розумним. Суд у своїй практиці вимагає, щоб обмеження прав містили доречні й достатні підстави *(relevant and sufficient reasons)* у внутрішніх рішеннях та законодавстві. Це не лише тлумачення пропорційності, а вимір розумності. У той час як відсутність *relevant and sufficient reasons* у мотивації втручання позбавляє його ознак розумності, навіть якщо формально воно могло бути пропорційним із погляду обсягу або цілей. Навіть пропорційне втручання не відповідає засаді розумності, якщо в рішенні або правовій нормі відсутні *relevant and sufficient* підстави, чіткі процесуальні гарантії, адекватні механізми запобігання зловживанню та законодавча передбачуваність. У практиці ЄСПЛ такі вимоги є критеріями розумності, які доповнюють класичний тест пропорційності *«necessary in a democratic society».*

особи, охоронювані статтею 8 Конвенції, при застосуванні урядами засобів і процедур спостереження. Зокрема, у низці рішень ЄСПЛ наголошував, що невизначені або недостатньо передбачувані правові норми, які дозволяють органам влади втручатись у приватне життя, не відповідають стандарту *in accordance with the law*, навіть якщо національні органи стверджують, що їх дії пропорційні. Як правило Суд констатує, що заходи спостереження були надмірно широкими, не було проведено жодної оцінки необхідності такого спостереження й не було здійснено судового нагляду за цією діяльністю. Відповідно виконавча влада необмежено втручалася в приватне життя громадян (*Kruslin v. France, Amann v. Switzerland, Ben Faiza v. France; Szabó and Vissy v. Hungary. Roman Zakharov v. Russia та ін)*[1].

Інакше кажучи, саме вимір розумності, спираючись на пропорційність та обґрунтованість, у дискреційній зоні кримінальної процедури *трансформує «дозволено» у «дозволено настільки, наскільки необхідно» та є антиподом «процесуального максималізму» чи протистоїть логіці «про всяк випадок»*, що є вкрай важливим у секторі найбільшої інтрузивності, зокрема цифрового втручання. Тому кожен параметр правомірного втручання (час, обсяг, спосіб, коло осіб, тривалість) має бути не лише допустимим, а й розумно мінімізованим (логіка *«розумної мінімізації»* за аналогією інституту розумного строку (ст. 28 КПК))[2]. В ін-

[1] Так, знаковим у контексті захисту особи від таємного спостереження є рішення ЄСПЛ у справі «Сабо та Віші проти Угорщини» *Szabó and Vissy v. Hungary*. У цій справі двоє громадян Угорщини оскаржували сумісність заходів спостереження, запроваджених у рамках антитерористичного законодавства Угорщини, з правом на недоторканність приватного життя. Заявники скаржилися на те, що до них потенційно можуть бути застосовані невиправдані та непропорційні заходи з метою нібито забезпечення національної безпеки, тому що Антитерористичне законодавство Угорщини дозволяло Службі національної безпеки здійснювати широкомасштабні таємні заходи спостереження – таємний запис розмов, розкриття листів і посилок, а також перевірку й запис змісту електронних повідомлень без відома або згоди осіб, за якими здійснюється спостереження. Суд погодився із заявниками, визнавши, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції. У п. 57 рішення Суд вкотре сформулював критерії оцінки розумності відповідного вторгнення в приватність, зазначивши наступне. При врівноважені інтересів держави-відповідача щодо захисту її національної безпеки шляхом використання заходів таємного спостереження й серйозності втручання з правом заявника на повагу до його або її приватного життя, органи національні влади користуються певною свободою розсуду у виборі способів досягнення законної мети захисту національної безпеки. Одна, ця свобода розсуду підлягає європейському спостереженню, що охоплює як законодавство, так і рішення про його застосування. З урахуванням ризику того, що система таємного спостереження створена для захисту національної безпеки, може пошкодити, або навіть знищити демократію під прикриттям її захисту, Суд повинен бути задоволений тим, що існують належні й ефективні гарантії проти зловживання. Оцінка залежить від обставин справи, таких, як характер, обсяг і тривалість можливих заходів, підстави, необхідні для наказу про їх використання, органи, компетентні санкціонувати, здійснювати і контролювати їх, і тип правового захисту, що надається національним правом. Суд повинен визначити, чи відповідають процедури контролю над виданням наказів і здійсненням обмежувальних заходів тому, щоб обмежити «втручання» рамками «необхідного в демократичному суспільстві» (див.: Klass and Others, цит. вище, §§ 49, 50 і 59; Weber and Saravia, цит. вище, §106; Kvasnica v. Slovakia, № 72094/01, § 80, 9 червня 2009 р.; Kennedy, цит. вище, §§ 153 і 154; і Roman Zakharov, цит. вище, § 232).

[2] Проілюструємо логіку «розумної мінімізації» на прикладі однієї з найбільш інтрузивних слідчих дій – обшуку житла чи іншого володіння особи (статті 233–236 КПК України):

час проведення обшуку: хоча КПК України не містить абсолютної заборони на проведення обшуку в нічний час (ч. 4 ст. 223). Відповідно до ч. 2 ст. 236 КПК імпліцитна врахована законодавцем

трузивному сегменті розумність повинна орієнтувати органи на мінімізацію процесуальної шкоди: кількість вилученого, обсяг копіювання даних, тривалість блокування доступу, залучення спецпідрозділів, публічність дій тощо. У той час як формально законний доступ без критерію розумності може означати тотальне вторгнення.

Розумність як індикатор процесуальної доброчесності

Звернемо увагу, що в практиці ЄСПЛ вимога розумності інтегрована в стандарт обґрунтованого та справедливого процесу й є ключовим елементом оцінки *доброчесності процедурного втручання*. Адже системний аналіз практики ЄСПЛ, свідчить, що для Суду інтегральним нормативно-ціннісним виміром оцінки кримінального провадження є саме *«процесуальна доброчесність»*: вона охоплює розумність процесуальних рішень і включає пропорційність як один із інструментів, але не зводиться до них, виконуючи роль системного запобіжника проти формалізму й свавілля. При цьому *процесуальна доброчесність* не постає як автономно сформульований принцип, однак виводиться Судом із сукупності вимог справедливого процесу, верховенства права та заборони свавілля (статті 5, 6, 8 Конвенції). Її ґенеза пов'язана з еволюцією підходу Суду від формальної законності до оцінки *якості процесу* (*quality of procedure*), зокрема добросовісності дій органів влади, чесності процесуальної поведінки та лояльності держави до прав

розумність вимагає його проведення в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє (якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку);

обсяг обшуку: КПК імперативно вимагає конкретизацію предмету обшуку – відповідно до ч. 2 ст. 235 Кодексу в ухвалі суду мають бути конкретизовані приміщення (їх частини), в яких дозволено проводити обшук, а також речі, документи й особи, яких планується відшукати (ст. 235).

спосіб проведення обшуку: хоча КПК прямо це не встановлює, втім у руслі розумної мінімізації обшук має проводитися без невиправданого пошкодження майна: навіть законний обшук не легітимує руйнівні або демонстративно силові дії, якщо доступ до шуканих об'єктів може бути забезпечений іншим, менш обтяжливим способом;

коло осіб, щодо яких здійснюється втручання: хоча обшук проводиться в конкретному володінні, розумність вимагає мінімізації втручання в права третіх осіб, які не є учасниками кримінального провадження (члени сім'ї, співмешканці та ін.). Формально допустиме втручання (слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку ч. 3 ст. 236 КПК; за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження – ч. 5 ст. 236 КПК) не повинно автоматично поширюватися на всіх присутніх;

тривалість обшуку – КПК України не встановлює граничної тривалості обшуку, однак за аналогією з інститутом розумного строку (ст. 28) обшук має тривати стільки часу, скільки об'єктивно необхідно для досягнення його мети. Затягування обшуку без процесуальної потреби перетворює допустиме втручання на надмірне.

Таким чином, у вимірі розумності обшук як допустимий захід не може реалізовуватися за логікою максимального використання повноважень. Кожен його параметр – час, обсяг, спосіб, коло осіб і тривалість – має бути не просто формально дозволеним, а розумно мінімізованим, що перетворює принцип «дозволено» на стандарт «дозволено настільки, наскільки це об'єктивно необхідно».

особи. Процесуальна доброчесність означає, що держава, здійснюючи кримінальне переслідування, не лише дотримується формальних процедур, а й діє *послідовно, прозоро, не маніпулятивно та без прихованих цілей*, не зловживаючи процесуальними повноваженнями навіть за наявності законних підстав для втручання.

Хоча термін «*процесуальна доброчесність*» зазвичай не має прямого текстуального закріплення ані в міжнародно-правових актах, ані в національному кримінальному процесуальному законодавстві, його змістовна присутність обумовлена антропологічною основою кримінальної процедури, у центрі якої перебуває людина, її гідність, автономія та свобода від свавільного втручання. Саме ця людиноцентрична парадигма зумовлює існування та функціонування низки процесуальних інститутів як на рівні галузевого законодавства, так і на конституційному рівні, а також знаходить своє відображення в судовій практиці, які в сукупності формують нормативно-практичний каркас, співзвучний концепції процесуальної доброчесності, попри відсутність її прямого унормування в законі.

Як зазначає М. Погорецький, у контексті допустимості доказів процесуальна доброчесність у кримінальному провадженні становить одну з ключових засад доказового права, оскільки вона визначає якість, легітимність та справедливість усього процесу доказування. У сучасній доктрині процесуальна доброчесність розглядається як інтегральна характеристика, що охоплює одночасно походження доказу, правомірність та пропорційність процедур його отримання, а також добросовісність поведінки суб'єктів кримінального процесу… Процесуальна доброчесність нерозривно пов'язана з принципом верховенства права, який вимагає не лише формального дотримання норм кримінального процесу, але й забезпечення їх змістовної відповідності правам людини й загальній справедливості. Це означає, що оцінка допустимості доказу повинна виходити не лише з відповідності процедури букві закону, а й з аналізу того, чи не порушувався в процесі його отримання зміст конституційних прав особи, зокрема автономність її волі, право на приватність, заборона примусу. У такому аспекті … процесуальна доброчесність у доказуванні постає не як другорядна вимога чи технічна формальність, а як системний критерій, що забезпечує зв'язок кримінального процесу з принципами верховенства права, прав людини та загальної справедливості, а також лежить в основі функціонування інституту допустимості доказів у сучасному демократичному правопорядку [19, с. 36–38].

Саме концепція «доказової доброчесності», на думку М. Погорецького, має визначати подальший розвиток національної моделі доказування та поєднує вимоги законності, пропорційності, автономності волі, технічної надійності цифрових процесів та прозорості алгоритмічних процедур. Запровадження такої моделі означає переорієнтацію допустимості з формального дотримання процесуальних приписів на їх змістовну відповідність принципам чесності, неупередженості та справедливості [19, с. 38]. У продовження зазначимо про те, що вектор процесуальної доброчесності має стати головним модифікатором всієї

кримінальної процедури (закону та практики), особливо в межах її інтрузивних інститутів.

Тож критерій розумності виступає не лише як елемент оцінки пропорційності обмежень прав, а й як суттєвий *індикатор процесуальної доброчесності* процесуальних рішень, оскільки вимагає не формальної домірності в застосуванні обмежень прав та свобод людини, а належної мотивації із «relevant and sufficient reasons». При цьому процесуальна доброчесність і розумність є тісно переплетеними стандартами: розумність у виправданні втручання виступає індикатором (мірою) доброчесності рішення, а доброчесність – ширшим концептом, який включає розумність, пропорційність і належну аргументацію.

Щодо доцільності унормування засади розумності

З огляду на самостійний правовий регулятивний потенціал категорії «розумність», що віддзеркалює сутність суб'єктивної людської природи, її відповідності концепції принципу верховенства права, та з урахування об'єктивних потреб практики кримінального провадження видається доцільним закріплення стандарту розумності на галузевому рівні, зокрема як вимогу, що ставиться до всіх процесуальних дій та рішень.

І хоча така вимога має оцінний характер та здебільшого апелює до правосвідомості офіційних суб'єктів кримінального провадження, будучи закріпленою на нормативному рівні в системному зв'язку з іншими правовими вимогами, що містяться в чинному законодавстві, вона дозволить обмежити дискреційність кримінального провадження загальною правозахисною орієнтацією сучасного процесу, підвищити роль соціальної позитивної відповідальності правозастосовників

Хоча широка дискреція в кримінальному провадженні є об'єктивно виправданою як умова індивідуалізації процесуальної справедливості, вона водночас несе ризик переростання у свавілля через можливі зловживання, вибірковість застосування стандартів і підміну правових критеріїв суб'єктивними оцінками суб'єкта владних повноважень

Розглядувана вимога, діючи в усіх випадках, коли кримінальною процесуальною нормою допускається розсуд, матиме високий потенціал для правозастосовної діяльності, сприятиме формуванню нового типу правосвідомості слідчих, прокурорів та суддів. Повністю погоджуємось із Т. Лоскутовим у тому, що «… необхідність вирішення питання про правове регулювання засади розумності в КПК обумовлюється надлишковим формалізмом та дефектністю кримінальних процесуальних норм, що може негативно відображатися на результативності практики кримінального судочинства. До того ж … включення засади розумності в зміст КПК не буде зовсім новим проявом унормування вимоги здорового глузду для регулювання правовідносин. Інші кодифіковані нормативно-правові акти вже містять зазначену засаду у нормативних приписах. Як приклад законо-

давчої регламентації засади розумності можна навести Цивільний кодекс України (п. 6 ч. 1 ст. 3) та Сімейний кодекс України (ч. 9 ст. 7)» [2].

Тож, пропонуємо доповнити КПК нормою наступного змісту.

«Процесуальні рішення та дії в кримінальному провадженні мають бути не лише законними та обґрунтованими, а й розумними – такими, що є об'єктивно необхідними, співмірними до мети їх ухвалення чи вчинення та з позиції здорового глузду забезпечують найбільшу ефективність вирішення завдань кримінального провадження, а у разі, якщо їх вчинення чи прийняття передбачає застосування певних обмежень конституційних прав та свобод особи, такі обмеження мають бути якомога найменш обтяжливими з урахуванням специфіки обставин конкретного кримінального провадження.

ВИСНОВКИ

Розумність у кримінальному провадженні виступає самостійним і системоутворюючим правовим стандартом, який не зводиться до законності, обґрунтованості чи пропорційності, а виконує функцію вектора правильної пріоритетності в правозастосуванні, особливо в інтрузивному сегменті.

Практика ЄСПЛ переконливо свідчить, що навіть формально законне й пропорційне втручання може бути визнане несумісним із Конвенцією, якщо воно не є об'єктивно необхідним, оптимальним і належно мотивованим із наведенням *relevant and sufficient reasons*, що підтверджує ширший зміст вимоги розумності порівняно з класичним тестом пропорційності. Співвідношення розумності та пропорційності в кримінальному провадженні має ієрархічний характер, за якого пропорційність виступає необхідним, але не вичерпним інструментом оцінки допустимості втручання, тоді як розумність охоплює ширший спектр критеріїв, пов'язаних із оптимальністю, доцільністю, процесуальною економією й якістю мотивування. Саме через призму розумності стає можливим виявлення формально пропорційних, але фактично надмірних або процесуально «грубих» рішень, що не відповідають стандартам справедливого судочинства

Розумність виконує функцію обмежувача дискреції, трансформуючи дозволене законом втручання в модель «дозволено настільки, наскільки необхідно», та запобігає процесуальному максималізму, формалізму й логіці втручання «про всяк випадок».

В умовах цифровізації кримінального провадження вимога розумності набуває особливої актуальності, оскільки доступ до електронних даних і цифрових слідів за своїм змістом може бути значно інтенсивнішим за традиційні слідчі дії, що зумовлює необхідність застосування стандарту «цифрової розумності» та логіки розумної мінімізації втручання.

Розумність у практиці ЄСПЛ тісно пов'язана з концепцією процесуальної доброчесності, виступаючи її індикатором: нерозумне, хоча й формально допустиме втручання підриває якість процедури та ставить під сумнів справедливість усього кримінального процесу.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

З огляду на регулятивний потенціал і потреби правозастосовної практики обґрунтованим є висновок про доцільність нормативного закріплення засади розумності в КПК України, що дозволило б системно обмежити дискрецію органів кримінального провадження людиноцентричною орієнтацією, підвищити рівень процесуальної доброчесності та зменшити ризики свавільного втручання у права і свободи людини.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Глинська Н. В. Розумність як стандарт доброякісності кримінальних процесуальних рішень. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2013. Вип. 26. С. 156–172. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2013_26_15

[2] Лоскутов Т. О. Правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Київський часопис права.* 2023. №1. С. 350–355. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/298/285 https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-11-18

[3] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016 – . Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін. 2017. 952 с.

[4] Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

[5] Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : монографія. Київ : Істина, 2014. 586 с.

[6] Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.

[7] Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

[8] Рабінович С. П. Нормативний зміст засади розумності: природно- та позитивно-правовий виміри. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. №7. С. 47–58.

[9] Radbruch G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung.* 1946. Bd. 1. Nr. 5. S. 105–108. URL: http://www.jstor.org/stable/20800812

[10] Радбрух Ґ. Законне неправо та надзаконне право / пер. з нім. В. С. Бігуна. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 93–94.

[11] Юдківська Г. Принцип пропорційності в системі захисту прав людини. *Слово Національної школи суддів України.* 2015. №4 (13). С. 118–123.

[12] Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К. І. С., 2010. 576 с.

[13] Циппеліус Р. Юридична методологія. Київ : Реферат, 2004. 76 с.

[14] Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.

[15] Богініч О. Л. Принципи права: окремі онтологічні, гносеологічні та аксіологічні проблеми. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 102–107.

[16] Колодій А. М. Принципи права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

[17] Страшинський Б. Р. Принцип розумності в праві: теоретико-правові аспекти : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. 252 с.

[18] Каланча І. Докази електронної форми у кримінальному процесі України: теорія та практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2025. 617 с.
[19] Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства.* 2025. №1–2. С. 22–59. URL: https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59

REFERENCES

[1] Glynska, N. V. (2013). Reasonableness as a standard of good quality of criminal procedural decisions. *Issues of combating crime*, 26, 156–172. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2013_26_15
[2] Loskutov, T. O. (2023). Legal regulation of the principle of reasonableness in criminal proceedings under martial law. *Kyiv Journal of Law*, 1, 350–355. Retrieved from http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/download/298/285 https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-11-18
[3] Great Ukrainian Legal Encyclopedia: in 20 vols. (2016). Kharkiv: Law. Vol. 3: General Theory of Law (2017). In O. V. Petryshyn (head) et al. (Eds.).
[4] *General Theory of Law*. (2015). In M. I. Kozyubry (Ed.). Kyiv: Vaite.
[5] Glynska, N. V. (2014). *Conceptual Principles of Determining and Ensuring Standards of Good Quality of Criminal Procedure Decisions*. Kyiv: Istina.
[6] Rabinovich, S. P. (2010). Natural-law approaches in legal regulation: monograph. Lviv: Lviv. State University of Internal Affairs.
[7] Vapnyarchuk, V. V. (2017). *Theory and practice of criminal procedural evidence*. Kharkiv: Yurayt.
[8] Rabinovich, S. P. (2007). Normative content of the principle of reasonableness: natural and positive-legal dimensions. *Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine,* 7, 47–58.
[9] Radbruch, G. (1946). Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/20800812
[10] Radbrukh, G. (2004). Legal wrong and superlegal law. In V. S. Biguna (Ed.). *Problems of the philosophy of law*, II, 93–94.
[11] Yudkivska, G. (2015) The principle of proportionality in the system of human rights protection. *Slovo of the National School of Judges of Ukraine*, 4(13), 118–123.
[12] McBride, D. (2010). *The European Convention on Human Rights and Criminal Procedure*. Kyiv: K. I. S.
[13] Tsyppelius, R. (2004). *Legal methodology*. Kyiv: Abstract.
[14] Mykhailenko, V. V. (2019). *Implementation of the principle of the rule of law in criminal proceedings* (Candidate dissertation, Kyiv, Ukraine).
[15] Boginich, O. L. (2012). Principles of Law: Some Ontological, Epistemological and Axiological Problems. *Almanac of Law*, 3, 102–107.
[16] Kolodiy, A. M. (1998). *Principles of Law of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter.
[17] Strashynskyi, B. R. (2022). *The Principle of Reasonableness in Law: Theoretical and Legal Aspects* (Doctor of Philosophy Dissertation, Kyiv, V. M. Koretsky Institute of State and Law, NAS of Ukraine).
[18] Kalanchya, I. (2025). *Electronic Evidence in the Criminal Process of Ukraine: Theory and Practice* (Doctoral dissertation, Kyiv, Ukraine).
[19] Pogoretsky, M. A. (2025). Admissibility of evidence in criminal proceedings and procedural integrity: doctrines and practice (comparative legal study). *Bulletin of Criminal Procedure*, 1–2, 22–59. Retrieved from https://doi.org/10.17721/2413–5372.2025.1–2/22–59

Наталія Валеріївна Глинська
Докторка юридичних наук, професорка
Завідувачка відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
61002, вул. Григорія Сковороди, 49, Харків, Україна
e-mail: nataglynska@gmail.com

Nataliia V. Glynska
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Criminal Procedure and Judiciary Research
Academician V. V. Stashys Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61002, 49 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
e-mail: nataglynska@gmail.com

Рекомендоване цитування: Глинська Н. В. Розумність як вектор правильної пріоритизації в «інтрузивному сегменті» кримінального провадження. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2026. Том 33. № 2. С. 283–305. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.283.

Suggested Citation: Glynska, N. V. (2026). Reasonableness as a Vector of Proper Prioritization in the «Intrusive Segment» of Criminal Proceedings. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 283–305. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.283.

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

УДК 343.132
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.306

Олександр Сергійович Старенький
Національна академія Служби безпеки України
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0002-4517-726X

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЯК ЗАСОБІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ ДО ПОСТАНОВЛЕННЯ УХВАЛИ СЛІДЧОГО СУДДІ

Анотація. *У статті досліджуються проблеми правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді. Обґрунтовується, що в умовах воєнного стану, активізації диверсійної діяльності, терористичних загроз, державної зради, колабораційної діяльності та інших форм організованої злочинної діяльності ефективність досудового розслідування значною мірою залежить від можливості оперативного застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування. Метою дослідження є висвітлення проблем правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді та надання науково-обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення. Методологічну основу дослідження становлять діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, телеологічний методи, а також методи аналізу та синтезу. Дослідження ґрунтується на аналізі положень Кримінального процесуального кодексу України, Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, судової практики Верховного Суду, апеляційних і місцевих судів, а також наукових джерел. У результаті дослідження встановлено наявність нормативної невизначеності щодо меж застосування ст. 250 КПК України, неоднорідності судової практики та конкуренції між загальними й спеціальними положеннями глави 21 КПК України. Обґрунтовано доцільність формування універсальної моделі застосування статті 250 КПК України, визначення альтернативного характеру підстав проведення негласних слідчих (розшукових) дій у невідкладних випадках, а також розширення підстав їх застосування у випадках безпосереднього переслідування особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, та запобігання ризикам втрати, приховування чи знищення речей або документів, а також втрати доступу до цифрових джерел інформації, що мають значення для кримінального провадження. Практична цінність дослідження полягає у можливості використання сформульованих висновків і пропозицій для вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та забезпечення єдності правозастосовної практики.*

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії; засоби кримінального процесуального доказування; отримання доказів; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; ухвала слідчого судді.*

Oleksandr S. Starenkyi
National Academy of the Security Service of Ukraine
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-4517-726X

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF CONDUCTING COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS AS MEANS OF CRIMINAL PROCEDURAL PROVING PRIOR TO THE ISSUANCE OF AN INVESTIGATING JUDGE'S ORDER

Abstract. *The article examines the problems of legal regulation of covert investigative (search) actions as means of criminal procedural proving prior to the issuance of an investigating judge's ruling. It is substantiated that under martial law, increased sabotage activities, terrorist threats, treason, collaboration activities, and other forms of organized criminal activity, the effectiveness of pre-trial investigation largely depends on the possibility of promptly applying covert means of criminal procedural proving. The purpose of the study is to highlight the problems of legal regulation of covert investigative (search) actions as means of criminal procedural proving prior to the issuance of an investigating judge's ruling and to provide scientifically substantiated proposals for their resolution. The methodological framework of the study includes dialectical, systemic-structural, formal-legal, comparative-legal, and teleological methods, as well as methods of analysis and synthesis. The study is based on the analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Instruction on the Organization of Conducting Covert Investigative (Search) Actions and the Use of Their Results in Criminal Proceedings, the case law of the Supreme Court, appellate and local courts, as well as relevant scholarly sources. The study establishes the existence of regulatory uncertainty regarding the scope of application of Article 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, inconsistency in judicial practice, and competition between the general and special provisions of Chapter 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The author substantiates the expediency of introducing a universal model for the application of Article 250 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, defining the grounds for conducting covert investigative (search) actions in urgent cases as alternative rather than cumulative, as well as expanding the grounds for their application in cases involving the immediate pursuit of a person who has committed a serious or especially serious crime, and preventing the risks of loss, concealment, or destruction of objects or documents, as well as loss of access to digital sources of information relevant to criminal proceedings. The practical significance of the study lies in the possibility of using the formulated conclusions and proposals for improving the criminal procedural legislation of Ukraine and ensuring the uniformity of law enforcement practice.*

Keywords: *covert investigative (search) actions; means of criminal procedural proving; obtaining evidence; establishment of the location of a radio electronic device; surveillance of a person, object, or place; investigating judge's ruling.*

ВСТУП

Сучасний розвиток кримінального процесуального законодавства України характеризується суттєвим зростанням ролі негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД)

як засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів. Правове регулювання порядку проведення НСРД, закріплене у главі 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] й конкретизоване положеннями Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні (далі – Інструкція) [2] та окремих відомчих нормативно-правових актів органів правопорядку, що мають обмежений доступ, формує складний процесуальний механізм поєднання інтересів ефективного кримінального переслідування із гарантіями забезпечення конституційних прав і свобод людини у кримінальному провадженні. Особливе місце у цьому механізмі займають положення, що регламентують порядок проведення НСРД у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді (ст. 250 КПК України), оскільки саме вони визначають межі допустимого відступу від загальної моделі попереднього судового контролю за втручанням у приватне життя особи під час здійснення кримінального провадження.

Зазначена проблематика набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли ефективне розслідування фактів державної зради, диверсійної діяльності, терористичних актів, колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору, а також інших форм організованої злочинної діяльності значною мірою залежить від можливості оперативного застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування. Саме своєчасне проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді у багатьох випадках має визначальне значення для встановлення та фіксації контактів між співучасниками злочину, виявлення каналів комунікації й координації протиправної діяльності, отримання цифрових слідів, установлення місцезнаходження осіб, а також своєчасного виявлення та закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела, які через свою динамічність можуть бути оперативно змінені, приховані або знищені.

Додаткової складності реалізації відповідних положень надає розвиток інформаційних технологій і цифровізація суспільних відносин. Значна частина фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, сьогодні формується у вигляді цифрових слідів, які існують у межах електронних інформаційних систем, телекомунікаційних мереж, мобільних пристроїв, месенджерів, хмарних сервісів та інших цифрових середовищ. Особливість таких даних полягає в їх нематеріальному характері, високій динамічності, технічній залежності від алгоритмів обробки інформації та можливості їх оперативного знищення, модифікації або втрати доступу до них. У зв'язку з цим НСРД дедалі більше набувають значення не лише як засоби документування поведінки особи, а й як процесуальні інструменти отримання доступу до цифрового середовища, у межах якого реалізується кримінально протиправна діяльність. Особливо це стосується кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням електронних засобів комунікації, криптографічного захисту інформації, цифрових платформ та інших сучасних технологій, що істотно ускладнюють своєчасне отримання

та закріплення доказової інформації у межах традиційних процесуальних механізмів.

За таких умов особливого значення набуває забезпечення належної системності, внутрішньої узгодженості та правової визначеності положень глави 21 КПК України, що регламентують порядок проведення НСРД у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді. Наявність різних підходів до тлумачення положень ст. 250 КПК України, неоднорідність судової практики та відсутність єдиного розуміння меж застосування відповідного процесуального механізму свідчать про необхідність комплексного наукового дослідження правової природи, підстав і порядку проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді з урахуванням сучасних викликів функціонування системи органів кримінальної юстиції в умовах воєнного стану.

Проблематика проведення НСРД у кримінальному провадженні неодноразово ставала предметом наукових досліджень у галузі кримінального процесуального права, криміналістики й оперативно-розшукової діяльності. Значний внесок у розроблення теоретичних і прикладних аспектів правового регулювання НСРД зробили Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. П. Бабіков, М. В. Багрій, В. Д. Берназ, В. І. Василинчук, М. Л. Грібов, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, Б. Є. Лук'янчиков, Є. Д. Лук'янчиков, Д. Й. Никифорчук, М. А. Погорецький, М. М. Погорецький, І. В. Рогатюк, І. І. Савляк, О. М. Сало, Д. Б. Сергєєва, О. В. Соколов, О. О. Сухачов, О. С. Тарасенко, О. Ю. Татаров, М. С. Цуцкіридзе, А. М. Черняк, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін. Зокрема, науковцями досліджувалися питання правової природи НСРД, їх місця у системі засобів кримінального процесуального доказування, співвідношення НСРД та оперативно-розшукових заходів, процесуального порядку санкціонування і проведення окремих видів НСРД, а також гарантій забезпечення прав людини під час здійснення НСРД. Окрему увагу вчені приділяли проблемам судового контролю за проведенням НСРД, процесуальним наслідкам порушення порядку їх санкціонування та використанню результатів НСРД у кримінальному процесуальному доказуванні.

Водночас аналіз наукових джерел свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення правової природи, меж і процесуального порядку застосування ст. 250 КПК України. У доктрині кримінального процесу сформувалися різні підходи щодо можливості проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, співвідношення положень ст. 250 КПК України з іншими нормами глави 21 КПК України й Інструкції, а також визначення меж допустимого втручання у права і свободи особи у виняткових невідкладних випадках. Додатково зазначена проблематика ускладнюється відсутністю єдності судової практики, оскільки суди різних інстанцій неоднозначно підходять до застосування положень ст. 250 КПК України у правозастосовній діяльності, що негативно впливає на рівень правової визначеності та формування єдиних підходів щодо допустимості використання результатів НСРД у кримінальному процесуальному доказуванні. Актуальність відповідної проблематики також підтверджується появою окремих законодавчих

ініціатив, спрямованих на зміну підходів до нормативного регулювання проведення НСРД у невідкладних випадках, що свідчить про наявність об'єктивної потреби у подальшому вдосконаленні положень ст. 250 КПК України з урахуванням сучасних викликів системи органів кримінальної юстиції.

Отже, метою статті є висвітлення проблем правового регулювання проведення НСРД як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді та надання науково-обґрунтованих пропозицій щодо їх вирішення.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Дослідження виконано із застосуванням комплексного наукового підходу, що передбачає системний аналіз положень кримінального процесуального законодавства України, практики Верховного Суду, апеляційних і місцевих судів, наукових підходів до визначення правової природи, підстав і процесуального порядку проведення НСРД як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді, а також окремих законодавчих ініціатив щодо вдосконалення правового регулювання порядку проведення НСРД у невідкладних випадках.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, використання яких у взаємозв'язку забезпечило досягнення поставленої мети дослідження. На загальнотеоретичному рівні застосовано *діалектичний* метод – для дослідження розвитку правового регулювання НСРД, виявлення суперечностей нормативної конструкції ст. 250 КПК України та визначення тенденцій її трансформації в умовах воєнного стану. *Системно-структурний* метод використано для аналізу інституту НСРД як цілісної системи негласних засобів кримінального процесуального доказування, визначення місця ст. 250 КПК України у структурі глави 21 КПК України та встановлення взаємозв'язку між її положеннями й іншими нормами кримінального процесуального законодавства України.

На спеціально-юридичному рівні застосовано *формально-юридичний метод* – для дослідження положень КПК України, Інструкції та судової практики з метою виявлення нормативних колізій, прогалин і проблем правозастосування. *Порівняльно-правовий* метод використано для співставлення окремих доктринальних і правозастосовних підходів до визначення меж застосування статті 250 КПК України та порядку проведення НСРД у невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді. *Метод аналізу та синтезу* застосовано для узагальнення наукових підходів, систематизації судової практики та формування пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України. *Телеологічний* метод використано для визначення функціонального призначення механізму проведення НСРД у виняткових невідкладних випадках, а також оцінки його відповідності завданням кримінального провадження, принципам верховенства права, правової визначеності та забезпечення належного балансу між

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ефективністю кримінального процесуального доказування і гарантіями прав людини.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Спираючись на результати наукових розробок М. А. Погорецького та Д. Б. Сергєєвої [3; 4 та ін.], у т.ч. власні наукові дослідження [5; 6; та ін.], під НСРД як засобами кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні ми розуміємо заходи, що складаються з сукупності пошуково-пізнавальних, розшукових і посвідчувальних прийомів, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, проводяться уповноваженими кримінальним процесуальним законом суб'єктами у визначеному для кожного з них порядку із застосуванням заходів державного процесуального примусу з метою пошуку, виявлення (встановлення), вилучення й закріплення фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні або перевірки вже отриманих доказів чи здійсненні розшуку осіб. При цьому вважаємо, що у широкому розумінні НСРД є негласними засобами кримінального процесуального доказування, за допомогою яких здійснюється безпосереднє пізнання обставин вчиненого кримінального правопорушення, а у вузькому – способами отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів чи розшуку осіб.

Варто зазначити, що за видом кримінального процесуального рішення, на підставі якого застосовуються негласні засоби кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, НСРД поділяються на: а) НСРД як засоби кримінального процесуального доказування, що застосовуються на підставі ухвали слідчого судді; б) НСРД як засоби кримінального процесуального доказування, що застосовуються на підставі постанови прокурора; в) НСРД як засоби кримінального процесуального доказування, що застосовуються на підставі постанови слідчого, дізнавача, детектива.

У запропонованій класифікаційній групі окремо необхідно виокремити підгрупу негласних засобів кримінального процесуального доказування, що застосовуються до постановлення ухвали слідчого судді. Так, згідно з ч. 1 ст. 250 КПК України у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201, 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК України, НСРД може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої НСРД звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді [1], що виступає невід'ємною гарантією подальшого судового контролю за законністю такого втручання.

У разі відсутності об'єктивної можливості здійснення слідчим суддею повноважень, передбачених, зокрема ст. 250 КПК України, в умовах воєнного стану такі повноваження тимчасово виконуються керівником відповідного органу прокура-

тури (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України). Сам факт нормативного закріплення у ст. 615 КПК України можливості тимчасового здійснення окремих повноважень слідчого судді керівником органу прокуратури свідчить про визнання законодавцем того, що в окремих умовах воєнного стану застосування класичної моделі попереднього судового контролю може бути об'єктивно ускладненим або неможливим. Це, своєю чергою, підтверджує необхідність адаптації механізмів кримінального процесуального доказування до сучасних безпекових викликів і потреб забезпечення оперативного реагування на загрози національній безпеці, насамперед під час документування державної зради, диверсійної діяльності, терористичних актів, колабораційної діяльності та інших тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень, вчинення яких потребує невідкладного застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування. Водночас положення ст. 615 КПК України не змінюють підстав і меж застосування ст. 250 КПК України, а лише встановлюють особливий порядок реалізації відповідних процесуальних повноважень в умовах воєнного стану.

Разом із тим аналіз законодавчої конструкції ч. 1 ст. 250 КПК України свідчить про наявність певної нормативної невизначеності щодо меж її застосування. Формулювання цієї норми, на перший погляд, створює враження її універсального характеру та дозволяє дійти висновку, що механізм невідкладного проведення може поширюватися на будь-які НСРД, здійснення яких у загальному порядку потребує попереднього дозволу слідчого судді. Такий підхід логічно випливає із самого змісту положення про можливість розпочати НСРД «у випадках, передбачених КПК України» без прямого обмеження конкретними видами НСРД.

Водночас системний аналіз інших положень глави 21 КПК України, а також п. 1.15 Інструкції, свідчить про інше нормативне спрямування законодавця з цього приводу. Зокрема, у ч. 4 ст. 268 КПК України та ч. 3 ст. 269 КПК України конкретизовано можливість проведення лише окремих видів НСРД – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою, річчю або місцем – до постановлення ухвали слідчого судді у порядку, визначеному ст. 250 КПК України. Окрім того, п. 1.15 Інструкції чітко вказано, що лише НСРД, передбачені статтями 268 (установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу), 269 (спостереження за особою, річчю або місцем) у виняткових невідкладних випадках, визначених ст. 250 КПК України дозволяється проводити до постановлення ухвали слідчого судді [2]. Наявність таких спеціальних застережень фактично ставить під сумнів висновок про універсальний характер ст. 250 КПК України та породжує неоднозначність у визначенні кола НСРД, щодо яких допускається застосування механізму невідкладного проведення без постановлення ухвали слідчого судді.

Попри наведене, у науковій літературі відсутній єдиний підхід щодо меж застосування положень ч. 1 ст. 250 КПК України. Аналіз доктринальних джерел дає підстави виокремити два основних підходи до розуміння цієї норми під час здійснення кримінального провадження.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Представники першого підходу виходять із того, що ст. 250 КПК України має універсальний характер і поширюється на всі види НСРД, проведення яких у загальному порядку потребує попереднього судового контролю. Зокрема, автори науково-практичного коментаря до КПК України роблять висновок, що «норми цієї статті закону встановлюють винятки із порядку організації НСРД, які за загальним правилом проводяться з дозволу слідчого судді. Згідно з положеннями ч. 2 ст. 246 КПК за рішенням слідчого судді під час досудового розслідування злочинів проводяться такі НСРД: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274)» [7, с. 629].

Подібної позиції дотримувався і В. Д. Берназ, який у межах класифікації НСРД виокремлював самостійну групу НСРД: «тих, які проводяться у виняткових невідкладних випадках (ст. 250), передбачених КПК і пов'язаних із врятуванням життя людей і запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбачена розділом НСРД може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора» [8, с. 227].

Аналогічний підхід простежується й у працях Л. І. Аркуші, яка робить висновок, що у виняткових випадках, передбачених ст. 250 КПК, можливо проведення до постановлення ухвали слідчим суддею аудіо-, відеоконтролю особи, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем [9, с. 526–527, 530–531].

А. А. Коваль також вважає, що будь-яку НСРД можна провести до постановлення ухвали слідчого судді у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину [10, с. 143].

Разом із тим зазначений підхід не набув широкої підтримки у доктрині кримінального процесуального права. Переважна більшість науковців дотримується протилежної позиції, відповідно до якої до постановлення ухвали слідчого судді у невідкладних випадках, передбачених ст. 250 КПК України, можуть проводитися виключно ті НСРД, щодо яких така можливість прямо передбачена у спеціальних нормах глави 21 КПК України, а саме у ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України.

Так, Є. Д. Лук'янчиков і Б. Є. Лук'янчиков вказують наступне: «за такого розуміння передбачених випадків можна зробити висновок, що у невідкладному порядку допускається проводити усі НСРД, що відповідає потребам практики

у виявленні та розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів. Ознайомлення із змістом конкретних норм, що регулюють порядок проведення НСРД, спонукає до певних сумнівів. Про можливість розпочати слідчу дію до постановлення ухвали слідчого судді йдеться у частині четвертій статті 268 установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та у частині третій статті 269 спостереження за особою, річчю або місцем. Чи можна починати проводити інші слідчі дії, якщо про це не зазначено у конкретній статті КПК України?» [11, с. 109].

М. Л. Грібов доходить висновку, що можливість проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді передбачена лише для установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України) та спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України). Адже у ч. 1 ст. 250 законодавець наголошує, що проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді можливе лише «у випадках, передбачених цим Кодексом». Указівка ж на можливість використання положень ст. 250 КПК України міститься лише в статтях 268 і 269 цього нормативно-правового акта [12, с. 89].

М. В. Багрій також вважає, що «невідкладно НСРД можуть бути проведені лише у випадках, передбачених кримінальним процесуальним законом. Такими НСРД є установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК України) і спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК України)» [13, с. 88]. Аналогічну позицію займають О. В. Соколов і О. П. Бабіков, указуючи, що за вказаною «спрощеною» процедурою можна провести лише встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК) або спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК) [14, с. 104]; норми кримінального процесуального закону передбачають можливість початку проведення до її ухвалення лише двох НСРД: 1) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ч. 4 ст. 268 КПК) і 2) спостереження за особою (ч. 3 ст. 269 КПК) [15, с. 300].

Щодо наявної дискусії з приводу меж застосування положень ст. 250 КПК України необхідно навести позицію Д. Б. Сергєєвої, яка слушно зазначає, що «з одного боку, такий виключний порядок проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді передбачений ст. 250 КПК України, що міститься у §1 «Загальні положення про НСРД» глави 21 КПК України та, за загальною логікою, є загальним для всіх передбачених КПК України НСРД. З іншого боку, про можливість розпочати НСРД до винесення ухвали слідчим суддею йдеться лише у ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України, тобто в спеціальних нормах, що регламентують порядок проведення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу й спостереження за особою відповідно. Отже, якщо положення ст. 250 КПК України є загальними, то ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України необхідно вилучити зі змісту цих статей, якщо ж мова йде лише про можливість проведення лише вказаних НСРД до постановлення ухвали слідчого судді, то необхідно внести відповідні уточнення до ст. 250 КПК України» [16 с. 62–63].

Варто зазначити, що наявна законодавча неузгодженість у регулюванні порядку застосування НСРД призводить до формування суперечливої та несистем-

ної судової практики щодо визначення меж дії ст. 250 КПК України. Зокрема, в окремих судових рішеннях сформовано підхід [17; 18], відповідно до якого проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді допускається виключно у випадках, прямо передбачених ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України. У межах такого підходу будь-яке розширювальне тлумачення положень ст. 250 КПК України визнається неприпустимим, а проведення інших видів НСРД без попереднього судового дозволу розглядається як істотне порушення вимог кримінального процесуального закону. Так, наприклад, ухвалою Миколаївського апеляційного суду від 18.03.2026 у справі № 488/1440/18 судом звертається увага, що правові підстави для проведення НСРД є основною та суттєвою частиною самої НСРД, які визначають законність чи незаконність проведення такої слідчої (розшукової) дії. Щодо постанови слідчого про проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді від 12.07.2017 (т. 1 а. с. 108–109), судом установлено, що нормами КПК України не передбачено такої можливості для слідчого або прокурора проводити НСРД у вигляді аудіо-відео контролю до постановлення ухвали слідчого судді. КПК України, у свою чергу, чітко вказує на такі випадки – це ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України – НСРД у вигляді встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою, річчю або місцем. Отже, у даному випадку у слідчого ОСОБА_29 не було жодних правових підстав для винесення постанови про проведення аудіо-відео контролю до винесення ухвали слідчого судді, оскільки, лише наявність такої ухвали є підставою для проведення аудіо-відео контролю [18].

Проте у правозастосовній діяльності сформована й інша позиція, згідно якої у порядку, передбаченому ст. 250 КПК України, можуть проводитися будь-які НСРД, здійснення яких у загальному порядку потребує попередньої ухвали слідчого судді. При цьому в переважній більшості випадків суди не здійснюють належного системного тлумачення положень глави 21 КПК України, що зумовлює розширене та не завжди достатньо обґрунтоване застосування зазначеної норми. Унаслідок цього на практиці допускається проведення не лише тих НСРД, можливість здійснення яких прямо передбачена ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України, а й інших видів НСРД без належної оцінки законності підстав і порядку їх проведення [19–27]. Такий підхід фактично нівелює встановлену законодавцем диференціацію між окремими видами НСРД, розширює межі застосування механізму невідкладного проведення негласних засобів кримінального процесуального доказування та розмиває процесуальні гарантії, пов'язані із втручанням у конституційні права і свободи людини. Показовою у цьому контексті є правова позиція, викладена у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26.11.2019 у справі № 523/15896/15-к. Так, Суд зазначив, що норми ст. 250 КПК України розміщено у § 1 «Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії» глави 21 КПК України, а тому її положення стосуються всіх НСРД, передбачених як § 2 «Втручання у приватне спілкування», так і § 3 «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій» цієї глави. При цьому Верховний Суд фактич-

но визнав допустимим проведення аудіо- та відеоконтролю особи у порядку ч. 1 ст. 250 КПК України на підставі постанов прокурора з подальшим здійсненням слідчим суддею контрольної, а не контрольно-дозвільної функції постфактум [23].

Звертає на себе увагу й позиція суддів, викладена у вироку Шевченківського районного суду м. Полтави від 09.06.2020 у справі № 554/12176/15-к, де вказано, що 01.07.2015 прокурор військової прокуратури ОСОБА_5, розглянувши матеріали досудового розслідування № 42015170690000055, внесені до ЄРДР по ч. 3 ст. 368 КК України цього ж числа за зверненням ОСОБА_11 щодо пропозиції від капітана ОСОБА_9 отримання неправомірної вигоди за вчинення дій в його інтересах, призначив проведення НСРД контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту, починаючи з 01.07.2015 тривалістю 30 днів, а також невідкладний у порядку ст. 250 КПК України аудіо-, відеоконтроль особи ОСОБА_9 до звернення 02.07.2015 з відповідним клопотанням до апеляційного суду Полтавської області (т. 2 а. с. 227–234). При винесенні вказаних постанов прокурор керувався вимогами статей 2, 36, 41, 110, 246, 250, 251, 260, 271, 273 КПК України, яких дотримався. Суд, спираючись на положення статті 250 КПК України, дійшов висновку, що вказана правова норма є спеціальним законом і жодним чином не звужує коло НСРД, які можливо проводити у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді, а також не відсилає до інших актів законодавства, відтак підзаконний нормативно-правовий акт, яким є Інструкція, до якої покликається захисник, оспорюючи правомірність дій прокурора, правовою основою має, у т.ч., КПК України, тому не може йому суперечити та звужувати зміст закону ні за обсягом, ні за змістом [27].

Таким чином, сформована правозастосовна практика свідчить про існування суттєвої колізії між нормативною конструкцією ст. 250 КПК України та її фактичним застосуванням. Вона полягає у розширювальному тлумаченні підстав проведення НСРД без належного врахування їхнього виду та ступеня втручання у права особи, що створює ризики легітимізації процесуальних рішень, прийнятих із відхиленням від установлених законом процедурних гарантій. У цьому контексті принципово важливим є застосування системного підходу до тлумачення положень КПК України. Норма ст. 250 КПК України має відсилочний характер і не встановлює самостійного переліку НСРД, які можуть бути розпочаті до постановлення ухвали слідчого судді. Зокрема, вона оперує узагальненою конструкцією, відповідно до якої ***«негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених цим Кодексом, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора»*** *(виділ – нами).* Отже, зміст і межі застосування цієї норми можуть бути з'ясовані виключно через звернення до інших положень глави 21 КПК України, які конкретизують такі випадки.

Аналіз відповідних норм свідчить, що така конкретизація міститься лише у двох положеннях КПК України. Так, ч. 4 ст. 268 КПК України передбачає можливість розпочати до постановлення ухвали слідчого судді установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) на підставі постанови

слідчого, прокурора – виключно у випадку, визначеному ч. 1 ст. 250 КПК України. Аналогічно, ч. 3 ст. 269 КПК України встановлює, що спостереження за особою може бути розпочате до постановлення ухвали слідчого судді також лише у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 250 КПК України. Відповідний висновок підтверджується й положеннями п. 1.15 Інструкції, яка, будучи прийнятою на виконання положень глави 21 КПК України, фактично конкретизує порядок застосування механізму, передбаченого ст. 250 КПК України. Зазначений пункт прямо передбачає можливість невідкладного проведення до постановлення ухвали слідчого судді лише двох видів НСРД – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу та спостереження за особою, річчю або місцем. Такий висновок підтверджується і роз'ясненням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні» від 29.01.2013 № 223–158/0/4–13, в якому зазначено, що до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженим із прокурором, або прокурора НСРД, згідно з частини першої статті 250 КПК України, може бути розпочато лише у випадках, передбачених КПК України. Такі випадки прямо встановлені лише ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України, інші ж статті, що передбачають порядок проведення НСРД, такого посилання не містять. Отже, до постановлення ухвали слідчого судді можуть бути розпочаті лише такі НСРД: 1) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); 2) спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) [28].

Таким чином, системне тлумачення положень глави 21 КПК України та п. 1.15 Інструкції дають підстави для висновку, що лише зазначені два види НСРД можуть бути розпочаті до постановлення ухвали слідчого судді у порядку ст. 250 КПК України. Проведення інших НСРД на підставі цієї норми не узгоджується з її нормативним змістом і виходить за межі встановленої законодавцем моделі судового контролю. У зв'язку з цим результати таких НСРД, отримані з порушенням визначеного законом порядку їх санкціонування, не відповідають критерію допустимості доказів, передбаченому положеннями статей 86–87 КПК України, та не можуть визнаватися доказами у кримінальному провадженні.

Усвідомлюючи проблематику нормативного регулювання статті 250 КПК України та меж її застосування, у науковій літературі сформовано низку підходів, спрямованих на вдосконалення відповідного правового механізму. Так, І. І. Савляк, вказуючи на вище наведену проблему, обґрунтовує необхідність у невідкладних випадках, коли дотримання порядку надання судового дозволу на втручання у приватне спілкування може призвести до втрати доказів, дозволити додатково проведення за рішенням прокурора або слідчого, узгодженого із прокурором, таких НСРД, як арешт кореспонденції та зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, на підставі чого нею сформульовано відповідні доповнення до ст. 250 КПК України [29, с. 152–153].

Подібної позиції дотримується й І. В. Рогатюк, пропонуючи розширити вичерпний перелік НСРД, що проводяться до постановлення ухвал слідчого судді, за рахунок доповнення НСРД, які за своєю природою завжди мають невідкладний характер, зокрема обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267 КПК), аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) та електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК) [30, с. 325–326].

Водночас запропоновані підходи, на наш погляд, не забезпечують комплексного вирішення досліджуваної проблеми, оскільки фактично зводяться лише до розширення переліку окремих НСРД, не усуваючи загальної нормативної невизначеності щодо можливості застосування інших негласних засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді.

У науковій літературі обґрунтовується і більш комплексний підхід до вирішення цієї проблеми. Так, В. І. Василинчук і Д. Й. Никифорчук справедливо зазначають, що несвоєчасне проведення НСРД унаслідок неможливості отримання ухвали слідчого судді часто призводить до втрати фактичних даних, що можуть стати доказами в кримінальному провадженні, унеможливлює запобігання чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, може спричинити загибель людини. У зв'язку з цим автори, посилаючись на європейську практику, обґрунтовують доцільність запровадження можливості проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді щодо всіх їх видів [31, с. 108]. Аналогічну за змістом позицію висловлює й М. В. Багрій, який вважає за необхідне внести зміни до ст. 250 КПК України й надати можливість проводити невідкладно НСРД і в інших випадках [14, с. 88].

Разом із тим такий підхід, на наш погляд, не є достатньо системним, оскільки його реалізація фактично призведе до надмірного ускладнення та загромадження змісту ст. 250 КПК України шляхом постійного розширення переліку окремих НСРД. Більше того, за умови збереження чинних положень ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України виникатиме необхідність дублювання аналогічних застережень і в інших нормах глави 21 КПК України, які регламентують порядок застосування окремих негласних засобів кримінального процесуального доказування.

Саме тому з позицій системності кримінального процесуального регулювання, забезпечення внутрішньої узгодженості положень глави 21 КПК України та дотримання принципу правової визначеності більш обґрунтованим видається виключення зі статей 268 і 269 КПК України спеціальних приписів щодо можливості проведення відповідних НСРД у порядку, передбаченому ст. 250 КПК України. Необхідність такого підходу обумовлена тим, що одночасне існування загальної норми ст. 250 КПК України і спеціальних застережень у статтях 268, 269 чи інших положень КПК України фактично породжує нормативну конкуренцію та створює неоднозначність у визначенні меж застосування механізму невідкладного проведення НСРД.

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

Фактично чинна редакція глави 21 КПК України формує ситуацію, за якої ст. 250 КПК України, будучи розміщеною серед загальних положень про НСРД, за своєю законодавчою конструкцією претендує на універсальний характер, однак наявність спеціальних приписів у статтях 268 і 269 КПК України штучно звужує сферу її практичного застосування лише до окремих видів НСРД. У результаті виникає правова невизначеність щодо можливості застосування інших негласних засобів кримінального процесуального доказування у виняткових невідкладних випадках, що негативно впливає як на єдність правозастосовної практики, так і на оцінку допустимості отриманих результатів НСРД і можливості їх використання у кримінальному процесуальному доказуванні.

Крім того, збереження спеціальних застережень у статтях 268 і 269 КПК України чи інших його приписах неминуче зумовлює потребу в подальшому фрагментарному розширенні аналогічних положень і на інші види НСРД, проведення яких у певних ситуаціях також може потребувати невідкладного реагування. Такий підхід призводитиме до надмірного ускладнення законодавчої конструкції глави 21 КПК України, дублювання однотипних нормативних приписів і порушення вимог законодавчої техніки щодо системності та логічної завершеності правового регулювання.

Натомість виключення відповідних спеціальних положень зі статей 268 і 269 КПК України дозволило б сформувати більш цілісну, логічно узгоджену та концептуально завершену модель правового регулювання, за якої ст. 250 КПК України виконувала б функцію універсальної процесуальної норми, що визначає єдиний порядок проведення будь-яких НСРД у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді незалежно від їх конкретного виду. Такий підхід не лише усунув би фрагментарність нормативного регулювання та дублювання законодавчих положень, а й забезпечив би належний рівень юридичної визначеності, передбачуваності правозастосування й однакового розуміння меж правомірного втручання у права і свободи особи під час проведення НСРД.

Невирішеною залишається ще одна досить суттєва проблема застосування ч. 1 ст. 250 КПК України у правозастосовній діяльності, яка безпосередньо впливає як на ефективність використання негласних засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, так і на забезпечення належного балансу між інтересами кримінального провадження та гарантіями прав і свобод особи. Аналіз законодавчої конструкції цієї норми свідчить, що можливість проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді визначена законодавцем у залежність від одночасної наявності двох взаємопов'язаних підстав: 1) необхідності врятування життя людей та 2) запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину. Використання у диспозиції ч. 1 ст. 250 КПК України сполучника «та» фактично свідчить про кумулятивний характер зазначених підстав, що формально виключає можливість застосування відповідної процедури за наявності лише однієї із них.

Подібна законодавча конструкція видається недостатньо вдалою як із позицій юридичної техніки, так і з точки зору практичних потреб кримінального провадження. Насамперед слід ураховувати, що ситуації, пов'язані з необхідністю невідкладного проведення НСРД, у реальній правозастосовній діяльності далеко не завжди характеризуються одночасною наявністю загрози життю людей і необхідністю запобігання тяжкому або особливо тяжкому злочину. У значній кількості випадків виникає потреба у терміновому застосуванні НСРД виключно з метою врятування життя особи, наприклад, при встановленні місцезнаходження викраденої людини, розшуку безвісти зниклих осіб, запобіганні самогубству, звільненні заручників або реагуванні на інші надзвичайні обставини, які самі по собі можуть не бути безпосередньо пов'язаними із підготовкою чи вчиненням тяжкого або особливо тяжкого злочину в розумінні кримінального закону.

В інших випадках, навпаки, існує нагальна необхідність у невідкладному проведенні НСРД виключно з метою запобігання тяжкому чи особливо тяжкому злочину, коли реальна загроза життю людини на момент прийняття відповідного рішення ще відсутня або не може бути достовірно встановлена. Йдеться, зокрема, про ситуації підготовки умисних вбивств, терористичних актів, диверсій, незаконного обігу зброї, наркотичних засобів, діяльності організованих злочинних груп, державної зради тощо, коли оперативність отримання фактичних даних має критичне значення для досягнення завдань кримінального провадження.

Таким чином, закріплення у ч. 1 ст. 250 КПК України саме безальтернативної моделі підстав для проведення НСРД фактично створює ситуацію, за якої значна кількість об'єктивно невідкладних випадків формально не підпадає під дію цієї норми. Це, своєю чергою, породжує істотні труднощі у правозастосовній діяльності та нерідко змушує сторону обвинувачення вдаватися до штучного поєднання кількох обставин або формального розширювального тлумачення змісту норми з метою обґрунтування необхідності проведення НСРД без попередньої ухвали слідчого судді. Подібна практика не лише негативно впливає на рівень правової визначеності, а й створює ризики для подальшого визнання результатів відповідних НСРД недопустимими доказами у кримінальному провадженні.

Більше того, чинна редакція ч. 1 ст. 250 КПК України не повною мірою узгоджується із загальною логікою правового регулювання інших невідкладних процесуальних механізмів у кримінальному процесі. У низці інших положень КПК України законодавець використовує саме альтернативний підхід до визначення відповідних підстав застосування процесуальних дій, що забезпечує більш гнучке реагування на обставини конкретного кримінального провадження.

У зв'язку з цим вважаємо, що передбачені у ч. 1 ст. 250 КПК України випадки доцільно визначити саме як альтернативні, а не взаємозалежні підстави застосування відповідної процедури. Такий підхід дозволив би забезпечити більш ефективне й оперативне застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування, усунути наявні суперечності у правозастосовній практиці, підвищити рівень юридичної визначеності та мінімізувати необхідність викорис-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

тання штучних правозастосовних конструкцій для обґрунтування проведення НСРД у невідкладних випадках. Крім того, це сприяло б приведенню положень ст. 250 КПК України у відповідність до реальних потреб практики досудового розслідування та сучасних викликів у сфері протидії тяжким і особливо тяжким злочинам.

Слід звернути увагу на те, що положення ч. 1 ст. 250 КПК України не охоплює інших обставин, які за своєю природою також можуть обумовлювати необхідність невідкладного проведення НСРД до отримання ухвали слідчого судді. Зокрема, законодавець не передбачає можливості застосування такого механізму у випадках безпосереднього переслідування особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, а також за наявності ризиків втрати, приховування чи знищення речей або документів, що мають значення для кримінального провадження. При цьому подібні за своїм змістом підстави вже знайшли своє нормативне закріплення в інших положеннях КПК України, зокрема у статтях 163, 233 та 482 КПК України, що свідчить про певну непослідовність законодавчого підходу до регулювання виняткових невідкладних процесуальних механізмів. Показовим є й те, що у практичній діяльності органів досудового розслідування та прокуратури зазначені обставини фактично вже враховуються під час обґрунтування необхідності проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді. Аналіз матеріалів правозастосовної практики свідчить, що слідчі, прокурори нерідко посилаються у відповідних клопотаннях не лише на підстави, прямо визначені ч. 1 ст. 250 КПК України, а й на необхідність невідкладного реагування у зв'язку із переслідуванням осіб, причетних до вчинення тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень, чи існуванням ризиків втрати, приховування чи знищення важливих для кримінального провадження речей та/або документів.

На наш погляд, цілком логічним видається розширення підстав для застосування положень ч. 1 ст. 250 КПК України, у т.ч. шляхом нормативного закріплення можливості проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді у випадках безпосереднього переслідування особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин. На необхідність такого підходу неодноразово зверталася увага у науковій літературі [32, с. 171, 176, 230; 30, с. 326; 33, с. 17], що видається цілком обґрунтованим з огляду на практичні потреби досудового розслідування та необхідність забезпечення оперативного реагування на найбільш небезпечні кримінальні правопорушення. У подібних ситуаціях очікування попереднього судового дозволу може істотно ускладнити або навіть унеможливити досягнення мети і завдань кримінального процесуального доказування. Зволікання із проведенням НСРД здатне призвести до втрати фактичних даних і відомостей про їх джерела, ускладнення встановлення місцезнаходження особи, втрати, знищення або приховування речей і документів, що мають значення для кримінального провадження, а в окремих випадках – створити реальні ризики для життя та безпеки людей. Особливої актуальності відповідна проблематика набуває в умовах воєнного стану, коли переслідування осіб, причетних до диверсійної діяльності,

терористичних актів, державної зради, колабораційної діяльності або пособництва державі-агресору, нерідко потребує негайного застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування для фіксації контактів, маршрутів переміщення, каналів комунікації та інших відомостей, які можуть бути оперативно змінені або знищені. Крім того, запропонована підстава повною мірою узгоджується із сформульованою нами метою проведення НСРД, що полягає у пошуку, виявленні (встановленні), вилученні й закріпленні фактичних даних і відомостей про їх джерела для отримання доказів у кримінальному провадженні, перевірки вже отриманих доказів або здійснення розшуку осіб. Саме складова розшуку осіб найбільшою мірою кореспондує із запропонованою підставою, оскільки у випадках безпосереднього переслідування першочергового значення набуває оперативне встановлення місцезнаходження особи.

Водночас дискусійним видається підхід учених, відповідно до якого окремою підставою для застосування положень ч. 1 ст. 250 КПК України пропонується визначити «втрата доказів» [29, с. 152–153]. Така позиція не повною мірою узгоджується із гносеологічною та правовою природою негласних засобів кримінального процесуального доказування, оскільки НСРД спрямовані не на отримання вже сформованих «готових доказів», а передусім на пошук, виявлення та фіксацію фактичних даних і відомостей про їх джерела, що можуть міститися у відповідних речах або документах, які мають значення для кримінального провадження. Запропонований підхід фактично передбачає попереднє надання певним речам чи документам статусу доказів ще до їх належної процесуальної перевірки й оцінки. Йдеться про сприйняття доказів як певних «готових» інформаційних об'єктів, що існують незалежно від пізнавально-практичної та розумової діяльності суб'єктів кримінального провадження. Необхідно також ураховувати, що у переважній більшості випадків НСРД проводяться оперативними або оперативно-технічними підрозділами, які виконують допоміжну функцію забезпечення застосування стороною обвинувачення засобів кримінального процесуального доказування. За результатами проведення відповідних НСРД такі суб'єкти отримують не докази у процесуальному значенні цього поняття, а лише фактичні дані та відомості про їх джерела, які підлягають подальшій обов'язковій перевірці й оцінці слідчим або прокурором. Лише після здійснення відповідної процесуальної діяльності такі відомості можуть набути статусу доказів у кримінальному провадженні.

Водночас у сучасних умовах до таких об'єктів доцільно відносити не лише матеріальні речі чи документи, але й цифрові сліди, що існують у межах інформаційно-телекомунікаційних систем. На відміну від традиційних носіїв доказової інформації, цифрові дані характеризуються підвищеним рівнем вразливості до знищення, модифікації або втрати доступу до них. Видалення переписки у месенджерах, зміна облікових записів, використання тимчасових каналів зв'язку, автоматичне очищення даних, а також застосування криптографічних засобів захисту можуть призвести до безповоротної втрати відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Таким чином, категорія «ризик втрати» у контексті

застосування ст. 250 КПК України повинна розглядатися значно ширше й охоплювати не лише фізичну втрату, знищення чи приховування речей або документів, але й втрату доступу до цифрових джерел інформації, що фактично унеможливлює отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів чи здійснення розшуку осіб.

Саме тому більш коректним і таким, що відповідає гносеологічній і правовій природі кримінального процесуального доказування, видається використання формулювання «запобігання ризикам втрати, приховування чи знищення речей або документів, а також втрати доступу до цифрових джерел інформації, що мають значення для кримінального провадження». Такий підхід, з одного боку, дозволяє уникнути передчасного ототожнення потенційних носіїв доказової інформації із доказами у процесуальному розумінні, а з іншого – забезпечує належне нормативне підґрунтя для невідкладного застосування НСРД у випадках існування реальної загрози втрати, приховування чи знищення важливих речей, документів або цифрових джерел інформації для потреб кримінального процесуального доказування.

Незважаючи на об'єктивну необхідність удосконалення положень ст. 250 КПК України з метою підвищення ефективності застосування НСРД як засобів кримінального процесуального доказування та забезпечення їх належного функціонування в умовах сучасних викликів кримінальної юстиції, у межах окремих законодавчих ініціатив висловлюються пропозиції щодо звуження сфери застосування відповідної норми. Так, наприклад, у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення гарантій захисту суб'єктів господарювання під час здійснення кримінального провадження» № 12439 від 24.01.2025. У межах підготовки законопроєкту до другого читання окремими народними депутатами запропоновано істотно змінити конструкцію ч. 1 ст. 250 КПК України шляхом заміни чинного підходу на модель із чітким визначенням окремих статей кримінального закону. Зокрема, пропонується у першому реченні ч. 1 ст. 250 цифри та слова «I, II, VI, VII (статті 201 і 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII» замінити словами і цифрами «розділом I (статті 109, 110, 111, 112-114-1), розділом II (стаття 115), розділом VII (стаття 201), розділом IX (статті 257, 258, 260, 265–1, 269), розділом XIII (статті 305, 307), розділом XIV (статті 328–332-2), розділом XV (статті 345–347, 348–350), розділом XVII (стаття 368)» [34].

Запропонований підхід видається вкрай дискусійним як із позицій забезпечення ефективності кримінального процесуального доказування, так і з огляду на загальну логіку функціонування механізму невідкладного проведення НСРД. Насамперед, фактично йдеться про суттєве звуження сфери застосування положень ст. 250 КПК України. У разі прийняття відповідних змін можливість проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді буде виключена у низці кримінальних проваджень щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, які за своєю природою об'єктивно потребують оперативного й невідкладного реагування. Зокрема, за-

стосування механізму, передбаченого ст. 250 КПК України, стане неможливим під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із колабораційною діяльністю (ст. 111–1 КК України), контрабандою лісоматеріалів та цінних порід дерев (ст. 201–1 КК України), контрабандою товарів і підакцизних товарів (статті 201–3, 201–4 КК України), легалізацією (відмиванням) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України), створенням терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258–3 КК України), сприянням вчиненню терористичного акту, проходженням навчання тероризму (ст. 258–4 КК України), фінансуванням тероризму (ст. 258–5 КК України), незаконним збагаченням (ст. 368–5 КК України), пропозицією, обіцянкою або наданням неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) тощо. Саме ці категорії кримінальних правопорушень у більшості випадків характеризуються високим рівнем латентності, складністю документування, використанням конспіративних механізмів взаємодії між співучасниками, швидкою зміною способів вчинення протиправної діяльності та активним застосуванням електронних засобів комунікації. У таких умовах своєчасність проведення НСРД має суттєве значення для досягнення завдань кримінального провадження. Навіть незначне зволікання з проведення НСРД може призвести до втрати певних речей та/або документів, зміни каналів комунікації між учасниками злочинної діяльності, знищення цифрових слідів, переміщення предметів кримінального правопорушення чи припинення протиправної діяльності до моменту її належного документування.

У цьому аспекті слід ураховувати, що механізм, передбачений ст. 250 КПК України, має винятковий характер саме через необхідність забезпечення оперативності реагування у ситуаціях, коли очікування постановлення ухвали слідчого судді може поставити під загрозу ефективність кримінального процесуального доказування. Тому ключове значення для застосування цієї норми має не формальна належність кримінального правопорушення до конкретної статті Кримінального кодексу України, а наявність реальної невідкладності, що обумовлює потребу в негайному проведенні НСРД.

Водночас запропоновані зміни фактично підміняють критерій невідкладності критерієм формальної законодавчої визначеності переліку кримінальних правопорушень. Такий підхід не лише звужує можливості сторони обвинувачення щодо оперативного отримання доказів чи перевірки вже отриманих доказів або здійснення розшуку осіб, а й суперечить самій природі НСРД як негласних засобів кримінального процесуального доказування, ефективність яких значною мірою залежить від своєчасності їх застосування.

Крім того, запропонований підхід не враховує превентивної природи НСРД у кримінальному провадженні. Негласні засоби кримінального процесуального доказування застосовуються не лише для документування вже вчинених кримінальних правопорушень, а й для своєчасного виявлення підготовки до їх вчинення, встановлення співучасників, каналів координації злочинної діяльності, джерел фінансування та інших обставин, що мають значення для попередження нових

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

кримінальних правопорушень. Особливого значення це набуває у кримінальних провадженнях, пов'язаних із терористичною діяльністю, злочинами проти основ національної безпеки України або організованою злочинністю, де несвоєчасне проведення НСРД може створити реальні ризики для громадської та державної безпеки.

Не менш важливим є і те, що запропонована редакція ч. 1 ст. 250 КПК України створює ризики надмірної фрагментарності кримінального процесуального регулювання. Закріплення у процесуальному законі вичерпного переліку конкретних статей Кримінального кодексу України неминуче зумовлюватиме необхідність постійного коригування ст. 250 КПК України у разі криміналізації нових суспільно небезпечних діянь, зміни структури Особливої частини Кримінального кодексу України або трансформації окремих складів кримінальних правопорушень. У результаті можуть виникати ситуації, за яких проведення НСРД у невідкладному порядку стане неможливим не через відсутність об'єктивної необхідності чи непропорційність втручання у права особи, а виключно через недоліки законодавчої техніки та несвоєчасне внесення змін до кримінального процесуального закону.

Більш того, такий підхід не повною мірою узгоджується із принципом системності кримінального процесуального регулювання. Використання у ст. 250 КПК України конструкції, заснованої на визначенні окремих категорій кримінальних правопорушень через відповідні розділи Особливої частини Кримінального кодексу України, забезпечує більш стабільний та універсальний характер правового регулювання. Натомість надмірна деталізація у вигляді переліку конкретних статей фактично перетворює процесуальну норму на динамічний перелік, який потребуватиме постійного законодавчого оновлення залежно від змін кримінального законодавства України.

З огляду на викладене, запропоновані зміни не лише не сприятимуть удосконаленню механізму проведення НСРД у невідкладних випадках, а навпаки – можуть істотно ускладнити практичну реалізацію завдань кримінального провадження, знизити ефективність кримінального процесуального доказування та створити додаткові перешкоди для своєчасного виявлення, припинення й розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів за допомогою НСРД.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави для висновку, що чинна модель правового регулювання проведення НСРД як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді характеризується наявністю суттєвих нормативних суперечностей, недостатнім рівнем системності та відсутністю єдиного підходу до визначення меж застосування ст. 250 КПК України. Аналіз положень глави 21 КПК України, Інструкції та правозастосовної практики свідчить про існування нормативної невизначеності щодо переліку НСРД, які можуть проводитися у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді, що зумовлює формування суперечливої судової практики

та різних доктринальних підходів до тлумачення відповідних положень кримінального процесуального закону.

Чинна законодавча конструкція ст. 250 КПК України формально претендує на універсальний характер, однак наявність спеціальних положень у ч. 4 ст. 268 і ч. 3 ст. 269 КПК України фактично обмежує сферу її застосування лише окремими видами НСРД. Така законодавча модель породжує нормативну конкуренцію між загальними та спеціальними положеннями глави 21 КПК України, негативно впливає на рівень юридичної визначеності й створює ризики визнання результатів НСРД недопустимими доказами у кримінальному провадженні.

З позицій системності кримінального процесуального регулювання, внутрішньої узгодженості положень глави 21 КПК України та принципу правової визначеності більш доцільним є формування універсальної моделі застосування ст. 250 КПК України як загальної процесуальної норми, що визначає єдиний порядок проведення будь-яких НСРД у виняткових невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді незалежно від їх конкретного виду. У зв'язку з цим запропоновано виключити зі статей 268 і 269 КПК України спеціальні приписи щодо можливості проведення відповідних НСРД у порядку ст. 250 КПК України, що дозволить усунути фрагментарність нормативного регулювання, дублювання законодавчих положень і неоднозначність правозастосування.

Закріплена у ч. 1 ст. 250 КПК України конструкція взаємозалежних підстав проведення НСРД у невідкладних випадках не повною мірою відповідає практичним потребам досудового розслідування. Використання законодавцем сполучника «та» фактично обумовлює можливість застосування відповідного механізму одночасною наявністю необхідності врятування життя людей і запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, що істотно звужує сферу застосування цієї норми. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність визначення зазначених підстав як альтернативних, а не взаємопов'язаних, що дозволить забезпечити більш ефективне й оперативне застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування.

Необхідним також є розширення підстав для застосування статті 250 КПК України шляхом нормативного закріплення можливості проведення НСРД до постановлення ухвали слідчого судді у випадках безпосереднього переслідування особи, яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин, та запобігання ризикам втрати, приховування чи знищення речей або документів, а також втрати доступу до цифрових джерел інформації, що мають значення для кримінального провадження. Особливої актуальності відповідна проблематика набуває в умовах воєнного стану, коли ефективне документування державної зради, колабораційної діяльності, пособництва державі-агресору, диверсійної діяльності, терористичних актів, корупційних кримінальних правопорушень та інших форм організованої злочинної діяльності безпосередньо залежить від можливості оперативного застосування негласних засобів кримінального процесуального доказування. У зв'язку з цим видається недоцільним обмеження сфери застосування ст. 250

КПК України лише окремими видами тяжких чи особливо тяжких злочинів, оскільки такий підхід не повною мірою відповідає сучасним викликам функціонування системи органів кримінальної юстиції та потребам досудового розслідування в умовах воєнного стану.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text.

[2] Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затв. наказом Генерал. прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України та М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v011490012/page?text=%F0%E5%E6%E8%EC%ED

[3] Погорецький М. А., Сергєєва Д. Б. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2(33). С. 137–141.

[4] Сергєєва Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 56–65.

[5] Старенький О. С., Сергєєва Д. Б. Слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх: до визначення поняття. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 81–89.

[6] Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні: теорія та практика : монографія / за заг. ред. М. А. Погорецького. Київ : Алерта, 2016. 336 с.

[7] Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред.: В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т.1. 768 с.

[8] Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2013. № 5. С. 226–230.

[9] Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / від. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.

[10] Коваль А. А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.

[11] Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Негласні слідчі (розшукові) дії – засоби процесуального доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 106–115.

[12] Грібов М. Л. Проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо особи за її згодою. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 87–95.

[13] Багрій М. В. Судовий контроль за проведенням негласних слідчих (розшукових) дій: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 35. Ч. 1. Т. 3. С. 86–89.

[14] Соколов О. В. Виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення негласних слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 231 с.
[15] Бабіков О. П. Теоретико-прикладні основи проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2024. 535 с.
[16] Сергєєва Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 56–65.
[17] Ухвала Черкаського апеляційного суду від 06.12.2021 у справі № 701/751/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101907532
[18] Ухвала Миколаївського апеляційного суду від 18.03.2026 у справі № 488/1440/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135055875.
[19] Вирок Охтирського міськрайонного суду від 05.10.2015 у справі № 583/4923/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/51970162.
[20] Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 22.02.2016 у справі № 583/4923/13-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/56087021.
[21] Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 23.06.2017 у справі № 788/828/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/72966159.
[22] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10.10.2019 у справі № 593/1248/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85175396.
[23] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 26.11.2019 у справі № 523/15896/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86103845.
[24] Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17.02.2021 у справі № 263/10353/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042547.
[25] Вирок Новгородківського районного суду від 26.09.2022 у справі № 393/238/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106471223.
[26] Ухвала Львівського апеляційного суду від 28.02.2024 у справі № 01289т-2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122246635.
[27] Вирок Шевченківського районного суду м. Полтави від 09.06.2020 у справі № 554/12176/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89693265.
[28] Про окремі питання здійснення слідчим суддею суду апеляційної інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні : інформац. лист Вищ. спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 29.10.2013 № 223–158/0/4–13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740–13.
[29] Савляк І. І. Таємниця спілкування як засада кримінального провадження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 229 с.
[30] Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
[31] Василинчук В. І., Никифорчук Д. Й. Удосконалення нормативно-правового забезпечення проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 103–114.
[32] Сало О. М. Реалізація повноважень керівником органу досудового розслідування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ун-т Держ. фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. 241 с.

[33] Шерудило В. О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2018. 21 с.

[34] Проєкт Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення гарантій захисту суб'єктів господарювання під час здійснення кримінального провадження № 12439 від 24.01.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55696.

REFERENCES

[1] Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine № 4651-VI (2012, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text.

[2] Instruction on the Organization of Conducting Covert Investigative (Search) Actions and the Use of Their Results in Criminal Proceedings, approved by the Order of the Prosecutor General's Office of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Administration of the State Border Guard Service of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, and the Ministry of Justice of Ukraine № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (2012, November). Retrieved from http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v011490012/page?text=%F0%E5%E6%E8%EC%ED.

[3] Pohoretskyi, M. A., & Serhieieva, D. B. (2014). Covert Investigative (Search) Actions and Operational-Search Measures : Concept, Essence and Correlation. *Combating Organized Crime and Corruption (Theory and Practice),* 2(33), 137–141.

[4] Serhieieva, D. B. (2017). Legal and Factual Grounds for Conducting Covert Investigative (Search) Actions. *Bulletin of Criminal Proceedings,* 4, 56–65.

[5] Starenkyi, O. S., & Serhieieva, D. B. (2017). Investigative (Search) Actions as Means of Criminal Procedural Proving in Criminal Proceedings Concerning Juveniles: Towards Defining the Concept. *Bulletin of Criminal Proceedings*, 1, 81–89.

[6] Starenkyi, O. S. (2016). *Criminal Procedural Guarantees of Defence Counsel as a Subject of Criminal Procedural Proving during Pre-Trial Investigation: Theory and Practice*. In M. A. Pohoretskyi (Ed.). Kyiv: Alerta.

[7] Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary: in 2 Vols. (2012). In V. Ya. Tatsii, V. P. Pshonka, & A. V. Portnov (Eds.). Kharkiv : Pravo, 1.

[8] Bernaz, V. D. (2013). Legal Nature, Concept and General Classification of Covert Investigative (Search) Actions. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series «Jurisprudence»,* 5, 226–230.

[9] Criminal Procedure Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary. (2013). In S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, & V. Yu. Zakharchenko. Kharkiv: Odissei.

[10] Koval, A. A. (2019). *Ensuring Human Rights during Covert Investigative (Search) Actions*. Mykolaiv: Petro Mohyla Black Sea National University Publishing House.

[11] Lukianchykov, Ye.D., & Lukianchykov, B. Ye. (2014). Covert Investigative (Search) Actions as Means of Criminal Procedural Proving. *Law of Ukraine*, 10, 106–115.

[12] Hribov, M. L. (2018). Conducting Covert Investigative (Search) Actions with the Consent of a Person. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs,* 1, 87–95.

[13] Bahrii, M. V. (2015). Judicial Control over Conducting Covert Investigative (Search) Actions: Certain Aspects. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»,* 35(1), (3), 86–89.

[14] Sokolov, O. V. (2019). *Execution by Operational Units of Instructions of an Investigator or Prosecutor on Conducting Covert Investigative (Search) Actions* (PhD dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine).
[15] Babikov, O. P. (2024). *Theoretical and Applied Foundations of Conducting Covert Investigative (Search) Actions in Criminal Proceedings* (Doctoral dissertation, Dnipro State University of Internal Affairs. Dnipro, Ukraine).
[16] Serhieieva, D. B. (2017). Legal and Factual Grounds for Conducting Covert Investigative (Search) Actions. *Bulletin of Criminal Proceedings,* 4, 56–65.
[17] Ruling of the Cherkasy Court of Appeal (2021, December) in Case № 701/751/15-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/101907532.
[18] Ruling of the Mykolaiv Court of Appeal (2026, March) in Case № 488/1440/18. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/135055875.
[19] Judgment of the Okhtyrka City District Court (2015, October) in Case № 583/4923/13-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/51970162.
[20] Ruling of the Court of Appeal of Sumy Region (2016, February) in Case № 583/4923/13-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/56087021.
[21] Ruling of the Court of Appeal of Sumy Region (2017, June) in Case № 788/828/17. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/72966159.
[22] Judgment of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court (2019, October) in Case № 593/1248/16-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/85175396.
[23] Judgment of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court (2019, November) in Case № 523/15896/15-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/86103845.
[24] Judgment of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court (2021, February) in Case № 263/10353/16-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/95042547.
[25] Judgment of the Novhorodkivskyi District Court (2022, September) in Case № 393/238/16-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/106471223.
[26] Ruling of the Lviv Court of Appeal (2024, February) in Case № 01289т-2024. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/122246635.
[27] Judgment of the Shevchenkivskyi District Court of Poltava (2020, June) in Case № 554/12176/15-к. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/89693265.
[28] On Certain Issues of Judicial Control Exercised by an Investigating Judge of the Court of Appeal over the Observance of Rights, Freedoms and Interests of Persons in Criminal Proceedings: Information Letter of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases No. 223–158/0/4–13. (2013, October) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740–1
[29] Savliak, I. I. (2019). Secrecy of Communication as a Principle of Criminal Proceedings (PhD dissertation, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).
[30] Rohatiuk, I. V. (2016). Procedural Activity of the Prosecutor during Pre-Trial Investigation. Kyiv: National Academy of Internal Affairs.
[31] Vasylynchuk, V. I., & Nykyforchuk, D. Y. (2018). Improvement of Regulatory and Legal Support for Conducting Operational-Search Measures and Covert Investigative (Search) Actions. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs,* 1, 103–114.
[32] Salo, O. M. (2018). Exercise of Powers by the Head of a Pre-Trial Investigation Body during Covert Investigative (Search) Actions (PhD dissertation, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Irpin, Ukraine).
[33] Sherudylo, V. O. (2018). Procedural Procedure for Conducting Covert Investigative (Search) Actions Related to Interference with Private Communication (PhD thesis, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine).

[34] Draft Law on Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding Improvement of Guarantees for the Protection of Business Entities during Criminal Proceedings № 12439 (2025, January). Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55696.

Олександр Сергійович Старенький
Доктор юридичних наук, доцент
Головний науковий співробітник
Національна академія Служби безпеки України
03066, вул. М. Максимовича, 22, Київ, Україна

Oleksandr S. Starenkyi
Doctor of Law, Associate Professor
Chief Research Fellow
National Academy of the Security Service of Ukraine
03066, 22 M. Maksymovycha St. Kyiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Старенький О. С. Проблеми правового регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій як засобів кримінального процесуального доказування до постановлення ухвали слідчого судді. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. № 2. С. 306–331. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.306.

Suggested Citation: Starenkyi, O. S. (2026). Problems of Legal Regulation of Conducting Covert Investigative (Search) Actions as Means of Criminal Procedural Proving Prior to the Issuance of an Investigating Judge's Order. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 306–331. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.306.

Дата першого надходження статті до видання: 28.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.05.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І НАУКА

УДК 34:378.147:001.89
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.332

Микола Анатолійович Погорецький
Національна академія правових наук України
Харків, Україна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Київ, Україна
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

ЮРИДИЧНА ОСВІТА І ПРАВОВА НАУКА В УКРАЇНІ: ВІД ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРАВНИКА

Анотація. *Статтю присвячено комплексному дослідженню сучасного стану юридичної освіти та правової науки в Україні в контексті європейської інтеграції, цифрової трансформації суспільства, воєнного стану та змін у правничій професії. Проаналізовано основні тенденції розвитку правничої освіти, проблеми кількісного розширення мережі правничих програм, співвідношення освітніх і професійних стандартів, роль практичної підготовки, академічної доброчесності, правової науки та правової доктрини у формуванні професійної компетентності правника. Особливу увагу приділено дослідженню ролі студента і викладача як суб'єктного ядра закладу вищої освіти, кафедри як базової інституції правничої освіти та наукової школи як необхідної умови якісної підготовки правників на магістерському, PhD- і докторському рівнях. Обґрунтовано значення Національної академії правових наук України як одного з ключових центрів розвитку правової науки, правової доктрини та підготовки наукових кадрів. На основі аналізу законодавства України, міжнародних і європейських документів, наукових праць із проблем юридичної освіти, правової науки та правової доктрини запропоновано авторську доктринально-інституційну модель якості правничої освіти. Встановлено, що забезпечення високої якості підготовки правників можливе лише за умови поєднання освітньої, наукової, доктринальної, практичної та етичної складових професійної підготовки. Доведено необхідність розмежування правничої освіти та підготовки кадрів сектору безпеки і правопорядку, а також посилення ролі правової науки у формуванні змісту юридичної освіти. Окремо обґрунтовано, що слідчий за своєю процесуальною природою належить до правничої професії і повинен мати юридичну освіту, а криміналістика та судова експертиза мають бути необхідними складовими підготовки сучасного правника.*

Ключові слова: *юридична освіта; правнича освіта; правова наука; правова доктрина; правнича школа; кафедра; наукова школа; професійна компетентність правника; слідчий, криміналістика; судова експертиза; академічна доброчесність; верховенство права; Національна академія правових наук України; європейська інтеграція.*

Mykola A. Pohoretskyi
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine

Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
https://orcid.org/0000-0003-0936-0929

LEGAL EDUCATION AND LEGAL SCIENCE IN UKRAINE: FROM LEGAL DOCTRINE TO PROFESSIONAL LEGAL COMPETENCE

Abstract. *The article is devoted to a comprehensive study of the current state of legal education and legal science in Ukraine in the context of European integration, the digital transformation of society, martial law, and changes in the legal profession. The main trends in the development of legal education, the problems associated with the quantitative expansion of legal study programmes, the relationship between educational and professional standards, and the role of practical training, academic integrity, legal science, and legal doctrine in shaping the professional competence of a lawyer are analysed. Particular attention is paid to the role of the student and the lecturer as the subject-centred core of a higher education institution, the department as the basic institution of legal education, and the academic school as a necessary condition for the high-quality training of legal professionals at the master's, PhD, and doctoral levels. The significance of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine as one of the key centres for the development of legal science, legal doctrine, and the training of academic personnel is substantiated. Based on an analysis of Ukrainian legislation, international and European documents, and scholarly works on legal education, legal science, and legal doctrine, the author proposes a doctrinal and institutional model of quality legal education. It is established that high-quality legal training can be ensured only through the integration of educational, scientific, doctrinal, practical, and ethical components of professional preparation. The necessity of distinguishing legal education from the training of personnel for the security and law-enforcement sector, as well as strengthening the role of legal science in shaping the content of legal education, is demonstrated. It is separately substantiated that an investigator, by virtue of his or her procedural nature, belongs to the legal profession and must have legal education, while criminalistics and forensic examination should be regarded as necessary components of the training of a modern lawyer.*

Keywords: *legal education; legal training; legal science; legal doctrine; law school; department; academic school; professional competence of a lawyer; investigator; criminalistics; forensic examination; academic integrity; rule of law; National Academy of Legal Sciences of Ukraine; European integration.*

ВСТУП

Проблема якості юридичної освіти в Україні давно вийшла за межі суто освітньої політики. Вона безпосередньо пов'язана з якістю правосуддя, адвокатури, прокуратури, органів правопорядку, державного управління, правотворчості, право-

застосування, правового захисту людини та рівнем суспільної довіри до держави. Тому реформування юридичної освіти не може зводитися лише до оновлення освітніх програм, зміни форм контролю знань або запровадження окремих інструментів зовнішнього оцінювання. Йдеться про здатність держави, правничої спільноти, правової науки і закладів вищої освіти сформувати правника, який володіє не тільки знанням законодавства, а й правовою доктриною, методологічною культурою, професійним мисленням, етикою, практичними навичками та здатністю діяти відповідно до верховенства права.

Актуальність дослідження зумовлена європейською інтеграцією України, воєнним станом, цифровізацією правосуддя, потребою розслідування воєнних злочинів, розвитком цифрових доказів і зміною вимог до правника. У сучасних умовах він уже не може бути лише «знавцем норм», а має бути професіоналом, здатним діяти у складному, динамічному та ціннісно насиченому правовому середовищі. Болонський процес, стандарти Ради Європи щодо викладання Європейської конвенції з прав людини, а також переговорний процес щодо вступу України до ЄС актуалізують потребу в підготовці правника європейського рівня, спроможного мислити категоріями прав людини, правовладдя, професійної відповідальності, доброчесності та правової аргументації [3; 35; 36].

Упродовж тривалого часу українська юридична освіта розвивалася переважно за логікою кількісного розширення. Право стало однією з найбільш масових спеціальностей, а юридичні освітні програми відкривалися у різних за профілем закладах вищої освіти. За даними Проєкту Концепції реформи юридичної освіти станом на 1 жовтня 2024 р. здобувачами вищої освіти за спеціальністю «Право» були 99 800 осіб; підготовку бакалаврів із права здійснювали 167 закладів вищої освіти та відокремлених структурних підрозділів, магістрів – 125, докторів філософії в галузі права – 79 [34]. Такі показники свідчать не лише про популярність правничої освіти, а й про системний ризик: кількість правничих програм і юридичних дипломів не гарантує якості професійної підготовки правника.

Проблема має глибший характер, ніж недоліки окремих освітніх програм. В Україні досі не сформовано цілісної моделі, яка б поєднувала правову доктрину, юридичну науку, кафедру, наукову школу, викладача, студента, професійні стандарти, практичну підготовку, академічну доброчесність і зовнішній контроль якості в єдину систему формування професійної компетентності правника. Наявність стандартів вищої освіти, Єдиного державного кваліфікаційного іспиту, процедур акредитації та нормативно визначених компетентностей є необхідною, але недостатньою умовою якості. Якщо ці інструменти не спираються на реальну правничу школу, сильну кафедру, наукову традицію, відповідального викладача, мотивованого студента і зв'язок із правничою професією, вони ризикують перетворитися на формальні механізми адміністрування освітнього процесу.

Ключовим для цієї статті є положення, що основою закладу вищої освіти є студент і викладач. Саме в їхній взаємодії відбувається справжній освітній про-

цес, а адміністративна структура, ліцензійні умови, акредитаційні процедури, ЄДКІ, рейтинги й освітні стандарти мають сенс лише тоді, коли вони забезпечують, а не підміняють цей процес. Тому питання ролі викладача права, його статусу, навантаження, академічної свободи, можливості займатися наукою, методичною роботою, професійним розвитком і реальним супроводом студента є центральним для реформи юридичної освіти. У цьому контексті важливими є висновки М. Є. Шумила про те, що реформування юридичної освіти слід починати зі створення належних умов для творчої, наукової та педагогічної діяльності науково-педагогічних працівників [45].

Не менш важливою є роль кафедри, наукової школи, правової науки та Національної академії правових наук України. Кафедра не може розглядатися лише як адміністративний підрозділ; у справжній правничій школі вона є осередком правової доктрини, методології, наукової традиції, професійної етики та формування професійної ідентичності студента. Наукова школа, своєю чергою, є критерієм реальної спроможності правничої школи забезпечувати якісну магістерську, PhD- і докторську підготовку. Правова наука та НАПрН України формують правову доктрину, методологію юридичного пізнання, експертний супровід реформ і стратегічне бачення розвитку правової системи [10; 26; 40; 44].

Центральним змістовним елементом юридичної освіти має бути правова доктрина. Вона не є факультативним додатком до позитивного права і не зводиться до історії наукових поглядів. Правова доктрина є способом системного осмислення права, його принципів, цінностей, інститутів, цілей правового регулювання та меж державного примусу. Саме через правову доктрину студент навчається бачити право не як механічну сукупність нормативних приписів, а як складне соціальне, ціннісне й інституційне явище. Тому правова доктрина має розглядатись як світоглядне й методологічне ядро формування професійного мислення правника [14; 15; 18; 19; 23; 41].

Важливим аспектом дослідження є також співвідношення юридичної освіти і правничої професії. Спеціальність 081 «Право» належить до спеціальностей, здобуття ступеня освіти з яких є необхідним для доступу до професій із додатковим регулюванням [28]. Однак між освітніми стандартами, програмними результатами навчання, професійними стандартами, трудовими функціями та реальними вимогами правничої діяльності часто існує розрив. Компетентнісний підхід буде формальним доти, доки освітні стандарти не будуть співвіднесені з професійними стандартами, трудовими функціями й реальними вимогами правничої професії [7; 12; 16; 30–32; 38].

Окремого значення набуває розмежування правничої освіти і підготовки кадрів для правоохоронної діяльності, сектору безпеки та державної безпеки. Це різні професійні моделі, які мають різну мету, різні функції і різну логіку підготовки. Водночас обидві системи повинні мати спільне ціннісне ядро: верховенство права, права людини, конституційні межі державного примусу, заборону свавілля, професійну доброчесність і демократичний цивільний контроль [25; 34; 36].

Метою статті є обґрунтування доктринально-інституційної моделі якості юридичної освіти в Україні, у центрі якої перебувають студент і викладач, а її змістовну та інституційну основу становлять кафедра, наукова школа, правова доктрина, правова наука, Національна академія правових наук України, професійні стандарти, практична підготовка, академічна доброчесність, ЄДКІ, акредитація та верховенство права.

Для досягнення цієї мети у статті поставлено такі *завдання*: проаналізувати стан і ключові проблеми юридичної освіти в Україні; розкрити значення студента і викладача як суб'єктного ядра закладу вищої освіти; визначити роль кафедри та наукової школи у формуванні правничої школи; обґрунтувати значення правової науки і НАПрН України для розвитку якісної юридичної освіти; дослідити вплив правової доктрини на формування професійного мислення правника; з'ясувати співвідношення освітніх стандартів, професійних стандартів і регульованої правничої професії; визначити можливості та межі ЄДКІ, акредитації і зовнішнього забезпечення якості; обґрунтувати потребу розмежування правничої освіти й підготовки кадрів сектору безпеки та правопорядку; запропонувати авторську модель переходу від юридичного диплома до професійної компетентності правника.

Наукова новизна статті полягає в тому, що якість юридичної освіти пропонується розглядати не як суму окремих адміністративних, організаційних або навчально-методичних заходів, а як цілісну доктринально-інституційну систему формування правника. У межах цієї системи студент і викладач виступають суб'єктним ядром закладу вищої освіти; кафедра – базовою інституцією правничої освіти; наукова школа – критерієм справжньої правничої школи; правова доктрина – змістовним ядром професійного мислення; правова наука і НАПрН України – інституційною основою розвитку правової освіти; професійні стандарти – зв'язком освіти з правничою професією; практична підготовка – механізмом формування професійної дії; академічна доброчесність – передумовою професійної доброчесності; верховенство права – кінцевим критерієм якості підготовки правника.

1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Проблематика реформування юридичної освіти в Україні протягом останніх років стала предметом активних наукових дискусій. Значна кількість досліджень присвячена пошуку оптимальної моделі підготовки правників, здатних забезпечувати функціонування правової держави, реалізацію принципу верховенства права й інтеграцію України до європейського правового простору. Аналіз наукових праць свідчить, що в центрі уваги дослідників перебувають питання модернізації змісту юридичної освіти, її відповідності потребам правничої професії, підвищення практичної складової навчання, ролі правової доктрини, забезпечення академічної доброчесності та розвитку правової науки [1; 2; 4; 13; 20; 21; 22; 39; 46].

Серед сучасних досліджень реформування юридичної освіти особливе місце посідають праці Ю. Барабаша, О. Білічак, В. Бурдіна, В. Комарова, Б. Малишева, Р. Мельника, О. Шаблій, Б. Шлоера, П. Пацурківського, Р. Гаврилюк, В. Сущенка та Н. Янчук. У цих роботах обґрунтовується необхідність оновлення правничої освіти відповідно до європейських стандартів, посилення її практичної спрямованості, удосконалення системи акредитації та зовнішнього контролю якості, а також підвищення ролі правничої професії у суспільстві [1; 2; 4; 13; 20; 21; 22; 39; 46]. Водночас переважна більшість зазначених праць концентрується на інституційних, організаційних або нормативних аспектах реформування, тоді як питання суб'єктного ядра юридичної освіти – студента і викладача – залишаються недостатньо розробленими. Саме ця обставина зумовлює потребу в переосмисленні реформи юридичної освіти через призму людського чинника, без якого будь-які зміни стандартів або освітніх процедур втрачають змістовне наповнення.

Важливим напрямом сучасних досліджень є європейський і міжнародний контекст розвитку правничої освіти. Болонська декларація започаткувала формування спільного європейського простору вищої освіти, орієнтованого на академічну мобільність, порівнюваність освітніх програм і якість підготовки фахівців [3]. Рекомендація Rec(2004)4 Комітету Міністрів Ради Європи наголошує на необхідності інтеграції положень Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у систему університетської освіти та професійної підготовки [35]. Дослідження Л. Геращенко, присвячене юридичній освіті в Європі, демонструє, що сучасна модель підготовки правника орієнтується не лише на знання законодавства, а й на формування професійної культури, критичного мислення та здатності діяти в умовах правового плюралізму [5]. Подібні висновки містяться й у дослідженні досвіду Варшавського університету, де реформування навчальних програм було пов'язане насамперед із формуванням практичних компетентностей майбутнього правника [9]. Цікавим є також японський досвід, проаналізований П. Хайном, який показує, що навіть високий рівень інституційного реформування не гарантує якості юридичної освіти без належного балансу між кількістю випускників і реальними потребами правничої професії [43]. У сукупності зазначені дослідження свідчать, що європейська інтеграція правничої освіти не може бути зведена до включення курсів із права ЄС чи міжнародного права, а потребує зміни самої логіки підготовки правника – від механічного засвоєння норм до здатності діяти на основі верховенства права, прав людини, професійної етики й юридичної аргументації.

Окремий напрям досліджень присвячений ролі правової доктрини у формуванні професійного мислення правника. О. Є. Костюченко переконливо доводить, що правова доктрина впливає не лише на розвиток права як системи норм, а й на формування світогляду правника, його професійної правосвідомості та здатності приймати юридично значущі рішення [15]. У працях цієї авторки також обґрунтовується необхідність узгодження освітніх стандартів із професійними стандартами правничих професій, що має забезпечити відповідність результатів

навчання реальним вимогам правничої діяльності [16]. Значний внесок у розроблення доктринальних засад правничої освіти зробили О. В. Петришин, С. І. Максимов і В. В. Лемак. Зокрема, О. В. Петришин розглядає право як складне соціальне явище, яке виконує функцію організації суспільного життя й узгодження соціальних інтересів [23]. С. І. Максимов визначає правову доктрину як систематизоване осмислення права, що виступає концептуальною основою правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності [19]. В. В. Лемак наголошує на необхідності врахування центральноєвропейського контексту розвитку праворозуміння та впливу процесів правової інтеграції на національну юридичну освіту [18]. Ці підходи підтримуються І. Семеніхіним, який підкреслює значення правової доктрини для формування правосвідомості правозастосувача [37], а також В. Тернавською, яка досліджує роль правової доктрини в умовах правової глобалізації [41]. З психологічної точки зору важливими є висновки А. Федик про те, що професійне мислення є ключовою умовою формування професійної компетентності та безпосередньо впливає на здатність особи розв'язувати складні професійні завдання [42]. Таким чином, правова доктрина постає не лише результатом юридичної науки, а й важливим інструментом формування професійного мислення, правосвідомості та світогляду майбутнього правника.

Методологічні засади підготовки правника ґрунтовно розкриті у праці М. В. Костицького, який розглядає юриспруденцію як науково-практичний комплекс і наголошує на необхідності використання різних методологій пізнання права [14]. На думку автора, ефективна підготовка правника неможлива без формування здатності працювати з різними підходами до правового пізнання, поєднувати теоретичний аналіз із практикою правозастосування та критично оцінювати правову реальність. Такий підхід дозволяє розглядати юридичну освіту не як систему передачі знань про законодавство, а як процес формування методологічної культури правника, здатного діяти в умовах складності та правової невизначеності.

Особливе місце у сучасній науковій дискусії займає проблема ролі викладача, кафедри та студента у забезпеченні якості юридичної освіти. Найбільш ґрунтовно ці питання досліджені М. Є. Шумило, який обґрунтовує, що головною причиною багатьох кризових явищ у сфері юридичної освіти є недостатня увага до правового і соціального статусу науково-педагогічних працівників [45]. Автор наголошує, що саме викладач і студент є базовими учасниками освітнього процесу, тоді як адміністративна надбудова повинна виконувати допоміжну функцію. М. Є. Шумило також звертає увагу на надмірне навантаження викладачів, бюрократизацію освітнього процесу, недостатність часу для наукової діяльності та відсутність належних умов для професійного розвитку [45]. Ці висновки мають принципове значення для формування сучасної моделі юридичної освіти, оскільки дозволяють розглядати її якість через призму взаємодії студента і викладача, а не лише через систему формальних показників.

Проблематика взаємозв'язку правничої освіти і правової науки розкрита у працях В. А. Журавля, В. Я. Тація, Ю. С. Шемшученка й О. В. Скрипнюка, а також у колективній монографії «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» [10; 26; 40; 44]. У цих дослідженнях наголошується, що правова наука формує доктринальне підґрунтя розвитку права, забезпечує методологію юридичного пізнання, бере участь у правотворчій діяльності та впливає на формування змісту юридичної освіти. Особливої уваги заслуговують висновки В. А. Журавля щодо необхідності належного правового, фінансового й організаційного забезпечення наукової сфери, посилення ролі Національної академії правових наук України та підвищення значення правової науки для розвитку держави, її обороноздатності та повоєнного відновлення [10]. Водночас аналіз літератури свідчить, що питання взаємозв'язку правничої освіти, правової науки, наукових шкіл і НАПрН України як єдиної системи досі не отримало належного комплексного висвітлення.

Кінцевим критерієм якості правничої освіти в сучасних умовах дедалі частіше визнається здатність випускника діяти відповідно до принципу верховенства права. Цій проблематиці присвячені праці С. П. Головатого [6], документи Венеційської комісії та Ради Європи [8], а також сучасні дослідження у сфері кримінального процесуального доказування [24]. Верховенство права розглядається не лише як загальний принцип організації правової системи, а як практичний критерій оцінки професійної діяльності правника. У цьому контексті якість юридичної освіти має вимірюватися не тільки обсягом знань випускника, а його здатністю застосовувати право відповідно до принципів справедливості, пропорційності, правової визначеності, поваги до прав людини та процесуальних гарантій навіть у складних умовах цифровізації, воєнного стану та правової невизначеності [6; 8; 24; 34].

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про наявність значного масиву досліджень, присвячених окремим аспектам реформування юридичної освіти, правової науки, правової доктрини, професійної підготовки правника й європейської інтеграції. Водночас у сучасній науці відсутнє комплексне дослідження, яке б поєднувало в єдиній концептуальній моделі студента, викладача, кафедру, наукову школу, правову доктрину, правову науку, професійні стандарти, практичну підготовку, академічну доброчесність і верховенство права як взаємопов'язані елементи формування професійної компетентності правника. Саме заповнення цієї прогалини становить предмет подальшого дослідження.

2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Матеріальну основу дослідження становлять нормативно-правові акти України, що регулюють сферу вищої освіти, наукової діяльності, професійної підготовки правників і доступу до правничих професій, зокрема закони України «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», стандарти вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» першого, другого та третього рівнів вищої освіти,

нормативні акти Міністерства освіти і науки України щодо професійної підготовки правників та проведення Єдиного державного кваліфікаційного іспиту [27–33; 38]. Важливе значення для дослідження мають Проєкт Концепції реформи юридичної (правничої) освіти [34], а також Розпорядження Кабінету Міністрів України щодо забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу в межах кластера «Основи процесу вступу до ЄС» [36].

Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам теорії права, правової доктрини, праворозуміння, реформування юридичної освіти, правничої професії, верховенства права, розвитку правової науки та ролі Національної академії правових наук України [1–26; 34–46]. Під час розроблення авторської концепції також ураховано результати попередніх досліджень автора з питань верховенства права у правозастосуванні та розвитку правничої освіти [24; 25].

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод використано для дослідження взаємозв'язку правничої освіти, правової науки, правової доктрини, професійної компетентності правника та верховенства права як взаємопов'язаних елементів єдиної системи. Системний метод дав можливість розглядати юридичну освіту як цілісний соціально-правовий інститут та обґрунтувати авторську модель взаємодії студента, викладача, кафедри, наукової школи, правової доктрини та професійної компетентності правника.

Формально-юридичний метод застосовано під час аналізу законодавства України у сфері освіти, науки та професійної діяльності правників, нормативних актів, що визначають зміст і стандарти підготовки правників, а також положень Кримінального процесуального кодексу України та професійного стандарту «Слідчий (поліція)», що дало змогу обґрунтувати належність слідчого до правничої професії [16[1]; 34[1]]. Доктринальний метод використано для дослідження змісту правової доктрини, її ролі у формуванні професійного мислення правника та впливу на розвиток правової системи. Порівняльно-правовий метод дав змогу співвіднести українську модель юридичної освіти з європейськими стандартами підготовки правників, практикою держав Європейського Союзу та іншими зарубіжними моделями правничої освіти. Прогностичний метод використано для формулювання перспективних напрямів розвитку юридичної освіти та правової науки в Україні. Метод правового моделювання застосовано для побудови авторської доктринально-інституційної моделі якості правничої освіти.

Дослідницька гіпотеза полягає в тому, що забезпечення високої якості юридичної освіти в Україні можливе лише за умови переходу від формально-дипломної моделі підготовки юристів до доктринально-інституційної моделі формування правника, у центрі якої перебувають студент і викладач, а її структурними елементами виступають кафедра, наукова школа, правова доктрина, правова наука, професійні стандарти, практична підготовка, академічна доброчесність і верховенство права як кінцевий критерій професійної компетентності правника.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Екстенсивне розширення системи юридичної освіти і проблема якості правничої школи

Однією з визначальних тенденцій розвитку юридичної освіти в Україні протягом останніх десятиліть стало екстенсивне розширення мережі правничих програм. Право поступово перетворилося на одну з найбільш популярних спеціальностей, а підготовка правників почала здійснюватися не лише класичними університетами та спеціалізованими правничими закладами, а й значною кількістю закладів вищої освіти іншого профілю. Така тенденція була зумовлена як високим суспільним попитом на юридичну освіту, так і прагненням закладів вищої освіти розширити спектр освітніх послуг і залучити додатковий контингент здобувачів освіти [1; 2; 4].

Унаслідок цього в окремих випадках розвиток юридичної освіти відбувався за логікою розширення доступу до диплома, а не формування професійної компетентності правника. За таких умов формальне виконання ліцензійних вимог не завжди гарантує належну якість освітнього процесу, а сама наявність освітньої програми зі спеціальності «Право» ще не свідчить про існування повноцінної правничої школи [13; 20; 39]. Разом із тим кількісне зростання мережі правничих програм не супроводжувалося адекватним посиленням їх кадрової, наукової, методологічної та практичної спроможності. Як наслідок, юридична освіта в окремих випадках почала розвиватися за логікою розширення доступу до диплома, а не за логікою формування професійної компетентності правника. У результаті виникла ситуація, за якої формальне виконання ліцензійних вимог не завжди гарантує реальну якість освітнього процесу.

У контексті європейської інтеграції особливого значення набуває питання про відповідність підготовки випускників сучасним стандартам правничої професії. Європейська модель правничої освіти орієнтується не лише на засвоєння законодавства, а й на формування здатності діяти відповідно до принципу верховенства права, поваги до прав людини, професійної етики, академічної доброчесності й юридичної аргументації. Саме тому якість юридичної освіти повинна оцінюватися не кількістю виданих дипломів і навіть не лише результатами тестового контролю знань, а здатністю випускника ефективно діяти в умовах складних правових ситуацій, правової невизначеності та професійної відповідальності [25; 34].

На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що не кожен заклад вищої освіти, який має ліцензію на підготовку юристів, є правничою школою. Правнича школа повинна довести свою кадрову, наукову, методологічну, практичну, етичну та професійну спроможність. Її ознаками є наявність сильної кафедри, наукової школи, авторитетного професорсько-викладацького складу, належного наукового середовища, розвиненої системи практичної підготовки, академічної доброчесності та сталого зв'язку з правничою професією. Саме через такі критерії має оцінюватися реальна якість юридичної освіти в Україні.

3.2. Студент і викладач як суб'єктне ядро закладу вищої освіти

У сучасних дискусіях щодо реформування юридичної освіти основна увага зазвичай приділяється стандартам вищої освіти, акредитації, ліцензуванню, зовнішньому оцінюванню, цифровізації освітнього процесу або змінам навчальних програм. Безперечно, усі ці складові мають важливе значення. Однак вони не можуть розглядатись як самодостатня основа функціонування закладу вищої освіти. Первинним і визначальним елементом будь-якого університету є людина – той, хто навчається, і той, хто навчає. Саме тому основою закладу вищої освіти є студент і викладач.

Студент не є пасивним споживачем освітньої послуги. Його роль значно ширша. У процесі навчання він виступає активним суб'єктом формування власної професійної компетентності, правосвідомості, професійного мислення та правової культури. Саме від рівня його академічної мотивації, готовності до інтелектуальної праці, здатності до самостійного пізнання й професійного розвитку значною мірою залежить кінцевий результат освітнього процесу [11].

Не менш важливою є роль викладача права. Помилковим є сприйняття його виключно як виконавця навчального плану або транслятора інформації. У правничій освіті викладач виступає носієм правової доктрини, методології юридичного пізнання, професійної культури, етичних стандартів і наукової традиції. Саме через викладача студент отримує не лише знання про право, а й уявлення про його сутність, соціальне призначення, ціннісні засади та способи професійного застосування [25].

Особливість правничої освіти полягає в тому, що значна частина професійних компетентностей формується не шляхом механічного засвоєння інформації, а через професійне спілкування, наукову дискусію, аналіз юридичних ситуацій, правову аргументацію й особистий приклад викладача. Тому викладач права є не лише учасником освітнього процесу, а й одним із ключових чинників формування майбутнього правника.

У цьому контексті заслуговують на увагу висновки М. Шумила, який переконливо доводить, що багато проблем сучасної юридичної освіти пов'язані не зі змістом окремих дисциплін, а зі статусом науково-педагогічних працівників, умовами їхньої праці, рівнем оплати, надмірною бюрократизацією діяльності та недостатніми можливостями для наукового розвитку [45]. Якщо викладач перевантажений адміністративною роботою, не має достатнього часу для наукових досліджень і професійного вдосконалення, це неминуче впливає на якість підготовки студентів.

З огляду на це адміністративна надбудова закладу вищої освіти повинна виконувати допоміжну функцію. Ліцензування, акредитація, рейтинги, стандарти вищої освіти, ЄДКІ й інші інструменти забезпечення якості мають створювати умови для ефективної взаємодії студента і викладача, а не підміняти собою зміст освітнього процесу. Там, де адміністративні процедури починають домінувати

над освітньою та науковою діяльністю, університет поступово втрачає свою академічну сутність.

Саме тому одним із ключових напрямів модернізації юридичної освіти має стати посилення правового, соціального та фінансового статусу викладача. Йдеться не лише про належний рівень матеріального забезпечення, а й про створення умов для наукової діяльності, академічної свободи, міжнародної співпраці, професійного розвитку й участі у формуванні правової доктрини. Лише за таких умов викладач здатний повною мірою виконувати свою місію – формувати правника, який не просто знає закон, а здатний мислити правом і діяти відповідно до принципу верховенства права.

3.3. Кафедра як базова інституція правничої освіти

У науковій та освітній дискусії щодо реформування юридичної освіти увага переважно концентрується на стандартах вищої освіти, акредитаційних процедурах, освітніх програмах, системі зовнішнього оцінювання або цифровізації освітнього процесу. Водночас значно рідше предметом спеціального аналізу виступає кафедра як базова інституція правничої освіти. Такий підхід видається методологічно неповним, оскільки саме кафедра є тим середовищем, у якому безпосередньо реалізується взаємодія між студентом і викладачем, відбувається формування професійного мислення майбутнього правника, здійснюється наукова діяльність і забезпечується відтворення правничої школи.

Кафедра у сфері права не може розглядатися виключно як адміністративний підрозділ закладу вищої освіти. Її сутність полягає у виконанні комплексу взаємопов'язаних функцій, які забезпечують формування професійної компетентності правника та розвиток юридичної науки. Саме тому кафедра виступає первинним осередком правничої освіти, науки, методології та професійної соціалізації студента.

Першою і найбільш очевидною є освітня функція кафедри. Її зміст полягає не лише у викладанні навчальних дисциплін, а й у забезпеченні цілісності освітнього процесу, узгодженості навчальних курсів, формуванні системного бачення права та розвитку професійних компетентностей здобувачів освіти. Саме кафедра визначає концептуальні підходи до викладання відповідної галузі права, забезпечує зв'язок між фундаментальною юридичною підготовкою та сучасними потребами правничої практики [15].

Не менш важливою є наукова функція кафедри. Правнича освіта не може бути якісною без постійного оновлення змісту навчання відповідно до сучасних досягнень правової науки. Кафедра є базовим середовищем організації наукових досліджень, проведення наукових семінарів, підготовки публікацій, залучення студентів до наукової діяльності та формування майбутніх науковців. Саме через кафедру здійснюється інтеграція науки в освітній процес, що забезпечує актуальність і сучасність підготовки правників [33; 45].

Третьою складовою є методологічна функція кафедри. Юридична освіта не може зводитися до механічного засвоєння нормативного матеріалу. Майбутній правник повинен володіти методологією юридичного пізнання, уміти аналізувати правові явища, критично оцінювати законодавство, використовувати різні наукові підходи до розуміння права та працювати в умовах правової невизначеності. Саме кафедра забезпечує передачу студентам методологічної культури юридичного мислення, яка є необхідною передумовою професійної діяльності правника [14].

Особливе значення має доктринальна функція кафедри. Через навчальні дисципліни, наукові дослідження, наукові школи та фахові дискусії кафедра забезпечує засвоєння студентами правової доктрини як системи принципів, ідей і концептуальних підходів до розуміння права. Завдяки цьому студент поступово переходить від сприйняття права як сукупності нормативних приписів до усвідомлення його як складного соціального, ціннісного й інституційного явища [15].

Практико-орієнтована функція кафедри полягає у забезпеченні зв'язку між юридичною освітою та реальною правничою діяльністю. Саме кафедра повинна забезпечувати участь студентів у юридичних клініках, модельних судових процесах, стажуваннях, аналізі судової практики, підготовці процесуальних документів та інших формах практичної роботи. У цьому аспекті кафедра виступає посередником між академічною освітою і професійною правничою діяльністю [25].

Професійно-етична функція кафедри пов'язана з формуванням у студентів поваги до права, професійної доброчесності, академічної культури та відповідальності. Значна частина цих якостей формується не через формальні освітні процедури, а через особистий приклад викладачів, систему цінностей кафедрального середовища та професійну культуру правничої школи.

Нарешті, кафедра виконує кадрово-відтворювальну функцію. Через кафедру здійснюється підготовка майбутніх викладачів, науковців, дослідників та інших представників правничої професії. Саме кафедра забезпечує спадкоємність наукових традицій, відтворення правничої школи та передачу доктринального знання наступним поколінням правників.

Таким чином, кафедра є не адміністративною одиницею, а базовою інституцією правничої освіти. Правнича школа починається з кафедри, а кафедра – з викладачів, здатних поєднувати науку, методику викладання, практику правозастосування та відповідальність за професійне становлення студента.

3.4. Наукова школа як критерій справжньої правничої школи

Однією з ключових ознак справжньої правничої школи є наявність власної наукової школи. Формальна наявність ліцензії, акредитації, освітньої програми або навіть значної кількості науково-педагогічних працівників ще не свідчить про існування повноцінної правничої школи. Вирішальне значення має здатність відповідного академічного середовища продукувати нові наукові знання, забезпечу-

вати спадкоємність дослідницьких традицій і формувати нові покоління правників і науковців.

Наукову школу в сфері права доцільно визначати як сталу інтелектуальну спільноту, об'єднану навколо авторитетного наукового напряму, методології, системи доктринальних ідей, підготовки наукових кадрів, фахової дискусії, наукової апробації результатів та їх впливу на правотворчу, правозастосовну й освітню практику. Така школа не створюється адміністративним рішенням і не виникає автоматично внаслідок відкриття освітньої програми. Вона формується в результаті тривалої наукової діяльності, спадкоємності поколінь дослідників і накопичення доктринального знання.

Для магістерської підготовки наукова школа є гарантією того, що освітній процес ґрунтується не лише на чинному законодавстві, а й на сучасних досягненнях юридичної науки. Саме через наукову школу магістрант отримує можливість працювати з доктринальними джерелами, брати участь у наукових дискусіях, формувати навички юридичного аналізу й аргументації. За відсутності такого середовища магістратура ризикує перетворитися на механічне продовження бакалаврської підготовки.

Ще більшого значення наукова школа набуває на рівні підготовки докторів філософії. Формування дослідника неможливе поза межами наукового середовища, де існують усталені дослідницькі традиції, наукові семінари, апробація результатів досліджень та постійна взаємодія між науковим керівником і здобувачем. Саме тому якість PhD-підготовки безпосередньо залежить від рівня розвитку відповідної наукової школи.

Особливої актуальності ця проблема набуває на рівні докторантури. Докторська дисертація у сфері права повинна бути самостійним фундаментальним дослідженням, здатним впливати на розвиток правової науки, правової доктрини, законодавства та практики правозастосування. Натомість останніми роками спостерігається тенденція до сприйняття докторської підготовки як інструменту кар'єрного просування або формального підтвердження статусу. Такий підхід створює ризик перетворення докторської дисертації на статусний або навіть комерційний проєкт, що неминуче призводить до зниження якості наукових досліджень і послаблення правничих шкіл.

У зв'язку з цим особливого значення набуває питання концентрації докторської підготовки у профільних правничих школах і наукових установах Національної академії наук України та Національної академії правових наук України. Саме такі інституції здатні забезпечити належний рівень наукового середовища, методологічної культури, наукової дискусії, експертної оцінки результатів досліджень і спадкоємності наукових традицій [10; 26; 40; 44].

Отже, наукова школа виступає необхідним критерієм якості правничої освіти на магістерському, PhD- та докторському рівнях. Вона забезпечує відтворення правової науки, розвиток правової доктрини, формування дослідницької культури та підготовку нових поколінь правників і науковців. Саме тому підтримка та роз-

виток авторитетних наукових шкіл повинні розглядатися як один із пріоритетних напрямів державної політики у сфері правничої освіти та правової науки.

3.5. Правова наука і НАПрН України як інституційна основа правничої освіти

У науковій літературі проблеми реформування юридичної освіти традиційно розглядаються переважно крізь призму освітніх програм, стандартів вищої освіти, акредитації, практичної підготовки або організації освітнього процесу. Водночас значно рідше предметом комплексного аналізу стає взаємозв'язок між правничою освітою і правовою наукою. Такий підхід видається неповним, оскільки якість правничої освіти неможливо забезпечити без належного рівня розвитку правової науки, а стан правової науки безпосередньо впливає на зміст, методологію та перспективи розвитку юридичної освіти.

Правова наука є не допоміжною сферою щодо правничої освіти, а її концептуальною та методологічною основою. Саме вона формує правову доктрину, виробляє нові підходи до розуміння права, здійснює наукове осмислення законодавства і практики його застосування, забезпечує методологію юридичного пізнання та створює інтелектуальне середовище, в якому відбувається підготовка майбутніх правників. Без розвиненої правової науки юридична освіта неминуче перетворюється на систему передачі знань про чинне законодавство, втрачаючи здатність до критичного аналізу, прогнозування та розвитку права [26; 40; 44].

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність Національної академії правових наук України. НАПрН України виступає не лише науковою установою, а й одним із ключових центрів формування національної правової доктрини, розвитку юридичної науки, підготовки наукових кадрів і забезпечення експертного супроводу правотворчої діяльності держави. Саме в установах НАПрН України зосереджена значна частина фундаментальних і прикладних правових досліджень, які впливають на розвиток законодавства, судової практики та правової політики держави [26; 44].

Важливими для розуміння сучасного стану правової науки є висновки В. А. Журавля, який звертає увагу на системні проблеми функціонування наукової сфери в Україні. Автор обґрунтовує, що наука має розглядатися як один із ключових чинників розвитку держави, забезпечення її конкурентоспроможності, обороноздатності та повоєнного відновлення. Водночас сучасний стан наукової сфери характеризується низкою проблем, серед яких недостатній рівень фінансування наукових досліджень, відсутність належного державного замовлення на наукову продукцію, невиконання встановлених законом гарантій оплати праці наукових працівників та недостатня увага до розвитку наукових шкіл [10].

Ці проблеми безпосередньо впливають і на якість правничої освіти. Ослаблення правової науки неминуче призводить до ослаблення кафедр, наукових шкіл, аспірантур, докторантур та інших інституцій, які забезпечують відтворення наукового потенціалу правничої освіти. У результаті погіршується якість наукового супроводу освітнього процесу, звужується простір для формування правової

доктрини та зменшується здатність університетів готувати правників, які не лише знають право, а й здатні брати участь у його розвитку.

Особливе місце у взаємозв'язку правничої освіти та правової науки займає проблема підготовки наукових кадрів. Підготовка докторів філософії та докторів наук у сфері права є не лише елементом освітньої системи, а й механізмом відтворення правової науки. Саме через аспірантуру та докторантуру забезпечується спадкоємність наукових шкіл, розвиток нових напрямів досліджень і формування майбутнього кадрового потенціалу правничої освіти. Тому якість підготовки наукових кадрів повинна розглядатися як один із ключових критеріїв оцінки стану правничої освіти [33; 38].

Не менш важливою є роль правової науки у формуванні змісту юридичної освіти. Саме наукові дослідження забезпечують оновлення навчальних курсів, розвиток правничої термінології, удосконалення методології викладання та інтеграцію нових знань у навчальний процес. Правова доктрина, вироблена науковою спільнотою, поступово трансформується у зміст освітніх програм, впливає на формування професійного мислення правника та визначає напрями розвитку правничої професії.

У сучасних умовах європейської інтеграції значення правової науки ще більше зростає. Саме наукове середовище забезпечує адаптацію української правової системи до європейських стандартів, формування нових підходів до розуміння верховенства права, прав людини, юридичної аргументації та сучасних моделей правничої освіти. Без активної участі правової науки будь-яка реформа юридичної освіти ризикує перетворитися на формальне оновлення нормативних документів без реального змістовного наповнення.

Отже, правова наука є не зовнішнім чинником щодо юридичної освіти, а її інституційною основою. Якість правничої освіти безпосередньо залежить від рівня розвитку правової науки, стану наукових шкіл, ефективності підготовки наукових кадрів і ролі Національної академії правових наук України у формуванні національної правової доктрини. Саме тому реформування юридичної освіти повинно здійснюватися одночасно з розвитком правової науки, підтримкою наукових шкіл та посиленням інституційної спроможності НАПрН України як провідного центру правової думки держави.

3.6. Правова доктрина як змістовне ядро підготовки правника

Серед численних складових сучасної юридичної освіти особливе місце посідає правова доктрина. Саме вона забезпечує концептуальний зв'язок між правовою наукою, юридичною освітою, правотворчістю та правозастосуванням. Якщо законодавство визначає нормативний зміст права, то правова доктрина формує його теоретичне осмислення, ціннісне підґрунтя та методологічні орієнтири. Тому без належного засвоєння правової доктрини неможливо підготувати правника, здатного не лише застосовувати закон, а й розуміти його зміст, цілі та місце в системі права.

У сучасній юридичній літературі правова доктрина розглядається як систематизована сукупність наукових ідей, концепцій, принципів і підходів до розуміння права, які формуються в результаті розвитку правової науки та впливають на правотворчу, правозастосовну і правотлумачну діяльність [19; 44]. Вона виконує роль своєрідного інтелектуального мосту між правовою наукою та практикою, забезпечуючи єдність правового мислення, послідовність розвитку правової системи та стабільність правових інститутів.

Для юридичної освіти значення правової доктрини є особливо важливим. О. В. Петришин справедливо підкреслює, що право не може розглядатися виключно як сукупність нормативних приписів, оскільки воно є складним соціальним явищем, покликаним забезпечувати впорядкування суспільних відносин, узгодження інтересів та захист основоположних цінностей суспільства [23]. Відповідно підготовка правника повинна виходити не лише з необхідності вивчення законодавства, а й із розуміння соціальної природи права, його ціннісного змісту та функціонального призначення.

Вагомий внесок у розвиток сучасного розуміння правової доктрини зробив С. І. Максимов, який розглядає її як філософсько-правову основу розвитку правової системи й юридичної науки [19]. На його думку, правова доктрина забезпечує концептуальне осмислення права, визначає напрями його розвитку та формує критерії оцінки правових явищ. Для правничої освіти це означає необхідність переходу від переважно нормативного підходу до підходу, який формує в студентів здатність мислити категоріями принципів, цінностей і правових концепцій.

Особливе значення правової доктрини для формування професійного мислення правника обґрунтовано у працях О. Є. Костюченко. Авторка доводить, що правова доктрина безпосередньо впливає на світогляд правника, його професійну правосвідомість, юридичне мислення та здатність приймати обґрунтовані правові рішення [15]. Завдяки засвоєнню доктринальних положень студент набуває навичок системного аналізу правових явищ, критичного ставлення до законодавства та здатності до юридичної аргументації.

У цьому контексті важливою є також позиція І. Семеніхіна, який наголошує, що правова доктрина є одним із визначальних чинників правозастосовної практики, оскільки саме через неї відбувається формування професійної культури правозастосовувача [37]. Аналогічні висновки містяться у дослідженні В. Тернавської, яка показує, що в умовах правової глобалізації роль правової доктрини не зменшується, а навпаки посилюється, оскільки вона забезпечує адаптацію національних правових систем до нових викликів та інтеграційних процесів [41].

Для сучасної юридичної освіти особливо актуальним є питання співвідношення правової доктрини та професійного мислення правника. А. Федик переконливо доводить, що професійне мислення є не лише результатом засвоєння певного обсягу знань, а й наслідком формування специфічного способу сприйняття й аналізу професійної реальності [42]. Саме правова доктрина створює інтелектуальне середовище, в якому формується такий спосіб мислення, оскільки вона навчає

майбутнього правника бачити за конкретною нормою її принципову основу, ціннісний зміст і функціональне призначення.

Важливим аспектом є також зв'язок правової доктрини з юридичною освітою як інституційною системою. Якщо юридична освіта обмежується лише передачею інформації про чинне законодавство, вона формує фахівця, здатного відтворювати правові норми, але не здатного творчо вирішувати складні юридичні проблеми. Натомість інтеграція правової доктрини в освітній процес забезпечує формування правника, який здатний критично мислити, аргументувати правову позицію, брати участь у розвитку права й адаптуватися до змін правової системи.

Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах європейської інтеграції України. Європейський правовий простір базується не лише на системі нормативних актів, а й на розвиненій правовій доктрині, практиці судового тлумачення права, принципах верховенства права та захисту прав людини. Відтак підготовка правника європейського рівня потребує інтеграції доктринального компонента в усі основні елементи юридичної освіти.

Отже, правова доктрина повинна розглядатися як змістовне ядро підготовки правника. Вона є не факультативним додатком до юридичної освіти, а її світоглядною, методологічною та професійною основою. Саме через правову доктрину відбувається формування професійного мислення, правосвідомості та здатності правника діяти відповідно до принципів верховенства права, справедливості та правової визначеності. Тому одним із пріоритетних напрямів розвитку юридичної освіти має стати посилення доктринального компонента в освітніх програмах, наукових дослідженнях і практичній підготовці майбутніх правників.

3.7. Професійна компетентність правника: від освітніх стандартів до професійних стандартів

Однією з центральних проблем сучасної юридичної освіти є забезпечення відповідності між результатами освітньої підготовки та реальними вимогами правничої професії. Тривалий час система підготовки правників в Україні розвивалася переважно в межах освітньої логіки, коли основна увага приділялася формуванню визначеного набору знань, умінь і навичок, закріплених у стандартах вищої освіти. Водночас професійна діяльність правника дедалі більше вимагає не лише знань законодавства, а й здатності до юридичного аналізу, аргументації, комунікації, роботи з доказами, прийняття рішень в умовах правової невизначеності та дотримання високих стандартів професійної етики. Це актуалізує проблему співвідношення освітніх стандартів і професійних стандартів у підготовці правників.

Особливістю правничої професії є те, що вона належить до регульованих професій. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 22.05.2020 № 673 спеціальність 081 «Право» включена до переліку спеціальностей здобуття ступеня освіти, за якими є необхідною умовою доступу до професій із додатковим регулюванням [28]. Це означає, що держава визнає особливу суспільну значущість

правничої діяльності та встановлює спеціальні вимоги до рівня професійної підготовки осіб, які мають намір здійснювати таку діяльність.

Водночас сама наявність вищої юридичної освіти ще не означає набуття професійної компетентності правника. Компетентність формується не лише через засвоєння змісту навчальних дисциплін, а й через здатність застосовувати набуті знання у практичній діяльності, дотримуватися професійної етики, здійснювати правову аргументацію та приймати обґрунтовані юридичні рішення. Саме тому сучасна юридична освіта дедалі більше орієнтується на компетентнісний підхід, який передбачає оцінювання не лише знань, а й здатності особи ефективно виконувати професійні функції.

Нормативною основою реалізації такого підходу виступають стандарти вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» першого, другого та третього рівнів вищої освіти [31; 32; 38]. У цих стандартах визначено інтегральні, загальні та спеціальні компетентності, яких повинні досягти здобувачі освіти. Водночас аналіз змісту зазначених стандартів свідчить, що вони здебільшого орієнтовані на освітній результат і лише частково відображають реальні вимоги правничої професії.

На цю проблему звертає увагу О. Костюченко, яка обґрунтовує необхідність узгодження освітніх стандартів із професійними стандартами правничих професій [16]. На думку дослідниці, саме професійні стандарти повинні визначати зміст професійної кваліфікації правника, його трудові функції, професійні обов'язки та критерії оцінювання професійної діяльності. У такому випадку освітні програми мають формуватися не лише виходячи з логіки академічної підготовки, а й з урахуванням реальних потреб правничої практики.

Важливе значення для визначення змісту професійної діяльності правника мають також Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [7] і Класифікатор професій ДК 003:2010 [12]. Ці документи відображають вимоги до кваліфікації працівників, визначають перелік професійних функцій та окреслюють місце правничих професій у системі професійної діяльності. Проте їх потенціал поки що недостатньо використовується при формуванні змісту освітніх програм за спеціальністю 081 «Право».

Особливе місце в системі підготовки сучасного правника повинні посідати криміналістика та судова експертиза. Незалежно від подальшої професійної спеціалізації, правник повинен розуміти закономірності виникнення, виявлення, фіксації, дослідження та оцінки доказової інформації, а також можливості й межі використання спеціальних знань у правозастосовній діяльності. Саме криміналістика формує практичні навички роботи з доказами, навчає методам установлення фактичних обставин справи та забезпечує зв'язок між правовою нормою і реальною подією, яка потребує юридичної оцінки.

Судова експертиза також не може розглядатися виключно як інструмент кримінального провадження. У сучасних умовах експертні дослідження широко використовуються у кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному судочинстві. Експертні висновки відіграють важливу роль під час вирі-

шення спорів щодо права власності, будівництва, землекористування, фінансово-господарської діяльності, інтелектуальної власності, цифрових технологій, відшкодування шкоди, публічно-правових відносин і багатьох інших категорій справ. Тому майбутній правник повинен володіти знаннями щодо правових підстав призначення експертиз, процесуального статусу експерта, особливостей оцінки експертного висновку, а також можливостей використання спеціальних знань у різних видах судочинства.

В умовах цифровізації правосуддя, поширення цифрових доказів, використання штучного інтелекту та постійного ускладнення механізмів доказування значення криміналістичної й експертної підготовки правників істотно зростає. Саме тому криміналістика та судова експертиза повинні зберігати статус обов'язкових складових сучасної юридичної освіти незалежно від майбутньої спеціалізації правника.

Особливого значення в системі забезпечення якості підготовки правників набуває Єдиний державний кваліфікаційний іспит. Його запровадження стало важливим кроком у напрямі формування єдиного підходу до оцінювання результатів навчання випускників правничих програм [30]. Водночас ЄДКІ не може розглядатися як єдиний критерій професійної готовності правника. Тестове оцінювання дозволяє перевірити рівень знань і частково – рівень професійного мислення, однак не здатне повною мірою оцінити навички юридичної аргументації, професійної комунікації, підготовки процесуальних документів, дотримання етичних стандартів і здатності працювати в реальних професійних ситуаціях.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання практичної підготовки правників. Формування професійної компетентності неможливе без участі здобувачів освіти в юридичних клініках, стажуваннях, модельних судових процесах, роботі з реальними правовими кейсами та інших формах практико-орієнтованого навчання. Саме практична діяльність дозволяє перетворити академічні знання на професійні компетентності та сформувати готовність до здійснення правничої діяльності.

З огляду на це професійна компетентність правника повинна розглядатися як інтегрований результат поєднання освітніх стандартів, професійних стандартів, правової доктрини, практичної підготовки, професійної етики й особистісних якостей правника. Компетентнісний підхід у юридичній освіті буде залишатися формальним доти, доки освітні стандарти не будуть системно співвіднесені з професійними стандартами, трудовими функціями та реальними вимогами правничої професії.

Таким чином, одним із ключових напрямів модернізації юридичної освіти в Україні має стати посилення зв'язку між освітньою підготовкою та правничою професією. Лише за умови гармонійного поєднання освітніх стандартів, професійних стандартів, практичної підготовки та правової доктрини можливо забезпечити формування правника, здатного ефективно діяти в умовах сучасних викликів і відповідати стандартам європейської правничої професії.

3.8. Практична підготовка правника: від формальної практики до професійної дії

Однією з найбільш вразливих складових сучасної юридичної освіти залишається практична підготовка здобувачів освіти. Незважаючи на те, що практична складова традиційно включається до освітніх програм підготовки правників, її реальний вплив на формування професійної компетентності часто залишається недостатнім. У багатьох випадках практика зводиться до формального проходження встановленого навчальним планом періоду стажування, підготовки звіту й отримання відповідної оцінки. За таких умов між академічною підготовкою та реальною правничою діяльністю виникає суттєвий розрив, який негативно впливає на готовність випускників до здійснення професійної діяльності.

Проблема практичної підготовки є предметом активного обговорення як в українській, так і в зарубіжній науковій літературі. Н. С. Кузнєцова справедливо наголошує, що якісна практична підготовка студентів-юристів є невід'ємною складовою реформування юридичної освіти [17]. На її думку, професійна підготовка правника повинна передбачати не лише засвоєння теоретичних знань, а й набуття практичних навичок застосування права, формування професійного мислення, правової культури та відповідальності за результати власної діяльності.

Специфіка правничої професії полягає в тому, що значна частина професійних компетентностей формується виключно в процесі практичної діяльності. Жоден обсяг теоретичних знань не здатний повністю замінити досвід підготовки процесуальних документів, участі в судових засіданнях, аналізу доказів, консультування клієнтів, проведення переговорів чи вирішення конкретних правових ситуацій. Саме тому практична підготовка повинна розглядатися не як додаток до теоретичного навчання, а як його невід'ємний структурний елемент.

Одним із найбільш ефективних інструментів практичної підготовки правників є юридичні клініки. Їх значення полягає не лише в наданні безоплатної правової допомоги, а й у створенні умов для безпосереднього залучення студентів до реальної правничої діяльності під керівництвом викладачів і практикуючих юристів. Робота в юридичній клініці дозволяє студентам навчитися працювати з клієнтом, аналізувати правову проблему, готувати юридичні документи та приймати професійні рішення. Водночас юридична клініка виконує важливу соціальну функцію, сприяючи підвищенню правової культури населення та забезпеченню доступу до правової допомоги.

Не менш важливими є стажування в судах, органах прокуратури, адвокатурі, нотаріаті, органах державної влади, місцевого самоврядування та інших інституціях, діяльність яких пов'язана із застосуванням права. Саме в процесі стажування студент отримує можливість спостерігати реальне функціонування правової системи, ознайомлюватися з механізмами прийняття юридичних рішень і співвідносити теоретичні знання з практикою їх застосування.

Сучасна світова практика юридичної освіти дедалі ширше використовує модельні судові процеси, які відтворюють процедури судового розгляду та створю-

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

ють умови для формування навичок юридичної аргументації, судового представництва, аналізу доказів, підготовки процесуальних документів і публічного виступу. Участь у таких формах практичної підготовки сприяє розвитку не лише спеціальних правничих знань, а й критичного мислення, професійної комунікації та здатності працювати в команді.

Особливе місце в системі практичної підготовки посідає робота з кейсами. Кейсовий метод дозволяє студентам аналізувати реальні або змодельовані правові ситуації, шукати шляхи їх вирішення, оцінювати альтернативні правові позиції й обґрунтовувати власні висновки. На відміну від традиційного лекційного викладання, цей підхід орієнтований на активну участь студента в освітньому процесі та наближений до реальних умов професійної діяльності.

Не менш важливою складовою професійної підготовки є юридичне письмо. У сучасній правничій діяльності значна частина роботи пов'язана з підготовкою процесуальних документів, договорів, правових висновків, аналітичних матеріалів і наукових текстів. Тому формування навичок юридичного письма повинно бути інтегроване в освітній процес на всіх рівнях підготовки правників. Водночас юридичне письмо нерозривно пов'язане з юридичною аргументацією, яка виступає однією з ключових професійних компетентностей сучасного правника.

Професійна підготовка правника також неможлива без формування належного рівня професійної етики. Саме під час практичної діяльності студент стикається з необхідністю прийняття рішень, що мають не лише юридичний, а й моральний вимір. Тому практична підготовка повинна забезпечувати не лише розвиток професійних навичок, а й формування відповідальності, доброчесності, поваги до прав людини й усвідомлення суспільного значення правничої професії.

Таким чином, практична підготовка повинна розглядатися не як формальне виконання навчального плану, а як процес професійної соціалізації майбутнього правника. Її головне призначення полягає у перетворенні теоретичних знань на професійні компетентності, формуванні здатності діяти в реальних правових ситуаціях і забезпеченні готовності випускника до здійснення правничої діяльності. Саме тому одним із пріоритетних напрямів модернізації юридичної освіти має стати посилення її практичної складової через розвиток юридичних клінік, стажувань, модельних судових процесів, кейсового навчання, юридичного письма та інших форм професійно орієнтованої підготовки.

3.9. ЄДКІ, акредитація і НАЗЯВО: інструменти контролю, але не заміна правничої школи

Одним із найбільш помітних напрямів реформування юридичної освіти в Україні стало запровадження механізмів зовнішнього контролю якості підготовки правників. До таких механізмів належать насамперед Єдиний державний кваліфікаційний іспит, акредитація освітніх програм і діяльність Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Їх поява була зумовлена необхідністю підвищення довіри до результатів юридичної освіти, забезпечення єдиних вимог до рів-

ня підготовки випускників та подолання надмірної диференціації якості правничих програм.

Запровадження Єдиного державного кваліфікаційного іспиту стало важливим кроком у напрямі формування єдиного підходу до оцінювання результатів навчання майбутніх правників [30]. ЄДКІ створює можливість для порівняння результатів підготовки випускників різних закладів вищої освіти, виявлення проблемних аспектів освітнього процесу та здійснення зовнішнього моніторингу якості підготовки правників. У цьому сенсі ЄДКІ виконує не лише контрольну, а й інформаційно-аналітичну функцію, надаючи державі, університетам і суспільству об'єктивні дані про стан юридичної освіти.

Разом із тим можливості ЄДКІ не слід переоцінювати. За своєю природою він є інструментом перевірки рівня сформованості окремих знань і компетентностей, але не може повною мірою оцінити професійну готовність правника до здійснення практичної діяльності. Юридична професія передбачає не лише знання права, а й здатність до правової аргументації, аналізу доказів, професійної комунікації, підготовки юридичних документів, прийняття рішень у складних ситуаціях і дотримання високих стандартів професійної етики. Значна частина цих якостей не може бути належним чином оцінена за допомогою стандартизованого тестування.

Саме тому результати ЄДКІ повинні розглядатися як один із показників якості правничої освіти, але не як універсальний критерій оцінки діяльності правничої школи. Високий результат тестування ще не гарантує сформованості професійної компетентності правника, так само як окремі недоліки тестового оцінювання не завжди свідчать про низьку якість освітньої програми. Відповідно ЄДКІ має бути інтегрований у ширшу систему оцінювання якості юридичної освіти, яка враховує кадровий потенціал, наукове середовище, практичну підготовку, результати працевлаштування випускників та інші показники діяльності правничої школи [25; 34].

Не менш важливим елементом системи забезпечення якості є акредитація освітніх програм. Її основне призначення полягає в установленні відповідності освітньої програми вимогам законодавства, стандартів вищої освіти та критеріям забезпечення якості. Запровадження нової системи акредитації сприяло підвищенню уваги до внутрішніх механізмів забезпечення якості освіти, ролі стейкхолдерів, академічної доброчесності, прозорості освітнього процесу та результатів навчання.

Водночас акредитація не повинна перетворюватися на самоціль. Її ефективність залежить від того, наскільки вона орієнтована на оцінювання реальної спроможності освітньої програми формувати професійно компетентного правника. Надмірна увага до формальних показників, документації та процедур може призвести до ситуації, коли акредитаційна діяльність поступово віддаляється від своєї головної мети – забезпечення якості підготовки випускників.

У цьому контексті важливою є роль Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. НАЗЯВО виконує функцію незалежного зовнішнього оціню-

вання якості освітніх програм і сприяє впровадженню сучасних підходів до забезпечення якості вищої освіти. Разом із тим у сфері юридичної освіти постає питання подальшого вдосконалення критеріїв оцінювання правничих програм із урахуванням специфіки правничої професії.

На нашу думку, перспективним напрямом розвитку системи зовнішнього забезпечення якості є впровадження ризик-орієнтованого підходу до оцінювання правничих програм. Такий підхід передбачає концентрацію уваги на тих освітніх програмах, щодо яких існують обґрунтовані ризики низької якості підготовки правників. До відповідних індикаторів можуть належати низькі результати ЄДКІ, відсутність наукової школи, слабке кадрове забезпечення, недостатній рівень практичної підготовки, формальне функціонування юридичних клінік, низька наукова активність викладачів, відсутність зв'язку з правничою професією або суттєві проблеми з працевлаштуванням випускників.

Особливу увагу необхідно приділяти прозорості акредитаційних процедур і результатів оцінювання. Відкритість інформації про якість освітніх програм, рівень підготовки випускників, результати ЄДКІ та висновки акредитаційних експертиз сприятиме підвищенню відповідальності закладів вищої освіти та забезпечить абітурієнтам, студентам і роботодавцям можливість приймати більш обґрунтовані рішення.

Водночас принципово важливо усвідомлювати, що жоден інструмент зовнішнього контролю не здатний замінити собою правничу школу. ЄДКІ може оцінити окремі результати навчання, акредитація – перевірити відповідність освітньої програми встановленим критеріям, а НАЗЯВО – здійснювати зовнішній моніторинг якості. Проте жоден із цих механізмів не здатний створити наукову школу, сформувати правову доктрину, забезпечити високий рівень викладання або виховати професійну культуру правника.

Отже, ЄДКІ, акредитація та діяльність НАЗЯВО повинні розглядатися як необхідні інструменти забезпечення якості юридичної освіти, але не як самодостатня альтернатива правничій школі. Їх головне завдання полягає у створенні стимулів для розвитку сильних правничих шкіл, підтримці високих стандартів підготовки правників і забезпеченні відповідальності закладів вищої освіти перед студентами, професією і суспільством.

3.10. Академічна доброчесність як передумова професійної доброчесності правника

Проблема академічної доброчесності традиційно розглядається як складова системи забезпечення якості освіти та наукової діяльності. Водночас у сфері юридичної освіти її значення є значно ширшим. Для майбутнього правника академічна доброчесність виступає не лише освітнім стандартом, а й одним із фундаментальних чинників формування професійної культури, правосвідомості та ставлення до права. Саме тому питання академічної доброчесності має розглядатися в безпосередньому зв'язку з проблемою професійної доброчесності правника.

Особливість юридичної освіти полягає в тому, що вона готує фахівців, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням законності, захистом прав людини, здійсненням правосуддя та реалізацією принципу верховенства права. У зв'язку з цим будь-які прояви недоброчесності під час навчання набувають особливого значення. Якщо майбутній правник звикає до списування, плагіату, фальсифікації результатів навчання або імітації освітньої діяльності, відповідні моделі поведінки можуть переноситися й у сферу професійної діяльності.

Закон України «Про вищу освіту» визначає академічну доброчесність як сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими повинні керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової діяльності [27]. Проте значення академічної доброчесності не вичерпується дотриманням формальних вимог законодавства. Вона виступає механізмом формування відповідальності, чесності, поваги до інтелектуальної праці, нетерпимості до обману та здатності діяти відповідно до професійних стандартів навіть за відсутності зовнішнього контролю.

У сучасних умовах найбільш поширеними формами порушення академічної доброчесності залишаються плагіат, самоплагіат, списування, фабрикація та фальсифікація результатів досліджень, а також різноманітні форми імітації навчальної та наукової діяльності. Особливу небезпеку становить не лише сам факт таких порушень, а їх поступова нормалізація в освітньому середовищі. Якщо академічна спільнота починає сприймати недоброчесність як звичайне явище або ставиться до неї поблажливо, це руйнує довіру до результатів навчання та дискредитує саму ідею професійної відповідальності.

Для юридичної освіти особливо небезпечним є розрив між декларованими цінностями та реальною практикою. Неможливо ефективно навчати майбутнього правника принципам законності, справедливості, чесності та відповідальності, якщо в освітньому процесі толеруються академічні порушення. У такому випадку студент отримує суперечливий сигнал: формально право проголошується найвищою соціальною цінністю, але фактично допускається його ігнорування заради досягнення бажаного результату.

У цьому контексті особливої ваги набуває роль викладача та кафедри. Формування культури академічної доброчесності значною мірою залежить від особистого прикладу викладачів, їх ставлення до наукової роботи, оцінювання студентів, використання чужих результатів інтелектуальної діяльності та дотримання професійної етики. Академічна доброчесність не може бути сформована виключно через нормативні приписи або систему санкцій. Вона формується через освітнє середовище, в якому чесність, відповідальність і повага до права є реально діючими цінностями.

Водночас академічна доброчесність має розглядатися не лише як індивідуальна характеристика окремого студента або викладача, а як характеристика правничої школи загалом. Наявність дієвих механізмів запобігання плагіату, прозорих процедур оцінювання, належного контролю за якістю наукових досліджень і не-

терпимості до недоброчесної поведінки є важливими ознаками зрілої академічної культури.

Особливого значення ця проблема набуває на рівні магістерської, PhD- та докторської підготовки. Саме на цих рівнях формується майбутній кадровий потенціал правничої освіти і правової науки. Тому будь-які прояви недоброчесності під час підготовки магістерських робіт, дисертацій докторів філософії або докторів наук мають розглядатися не лише як порушення академічних стандартів, а як загроза для розвитку правничої науки та відтворення правничих шкіл.

З огляду на це академічна доброчесність повинна розглядатися як необхідна передумова професійної доброчесності правника. Саме через неї формуються такі якості, як повага до права, відповідальність за власні рішення, нетерпимість до фальсифікацій, готовність діяти відповідно до професійних стандартів та усвідомлення суспільної місії правничої професії. У цьому сенсі академічна доброчесність є не лише елементом освітньої політики, а важливим чинником формування правової держави.

Таким чином, якість юридичної освіти неможливо забезпечити без належного рівня академічної доброчесності. Вона повинна розглядатися як системоутворюючий принцип діяльності правничої школи, що забезпечує довіру до результатів навчання, підтримує авторитет правничої професії та створює передумови для формування професійно компетентних і доброчесних правників.

3.11. Розмежування правничої освіти і підготовки кадрів сектору безпеки та правопорядку

Однією з найбільш дискусійних проблем сучасної освітньої політики у сфері права є питання співвідношення правничої освіти та підготовки кадрів для органів правопорядку, сектору безпеки та державної безпеки. Протягом тривалого часу ці напрями нерідко розглядалися як взаємозамінні або такі, що мають єдину освітню природу. Однак сучасні тенденції розвитку правничої професії, європейські стандарти юридичної освіти та потреби демократичної правової держави свідчать про необхідність їх чіткого розмежування.

Потреба такого розмежування зумовлена насамперед різною природою професійної діяльності правника та представника сектору безпеки чи правопорядку. Правнича освіта спрямована на підготовку фахівця, основним професійним призначенням якого є тлумачення, застосування, захист і розвиток права. Правник повинен володіти здатністю аналізувати правові явища, здійснювати юридичну аргументацію, захищати права людини, брати участь у правотворчій діяльності та забезпечувати реалізацію принципу верховенства права. Саме тому правнича освіта має фундаментальний характер і ґрунтується на правовій доктрині, юридичній науці, методології правового пізнання та професійній етиці.

Натомість підготовка кадрів сектору безпеки та правопорядку орієнтована на формування фахівців, які здійснюють правоохоронну, оперативно-розшукову, контррозвідувальну, безпекову або іншу спеціалізовану діяльність, пов’язану

з реалізацією владних повноважень. Такі фахівці потребують не лише правової підготовки, а й спеціальних знань і навичок у сфері безпеки, оперативної діяльності, кризового управління, інформаційної безпеки, спеціальної тактики, психології й інших галузей професійної діяльності.

Водночас у межах такого розмежування необхідно окремо визначити місце слідчого. Слідчий не може розглядатися як звичайний працівник сектору безпеки чи як оперативний працівник органу правопорядку. За своєю процесуальною природою він є суб'єктом кримінального процесуального доказування, уповноваженим здійснювати досудове розслідування, приймати процесуальні рішення, проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, звертатися до слідчого судді з клопотаннями, повідомляти особі про підозру, складати обвинувальний акт та інші процесуальні документи. Відповідно до ст. 40 КПК України слідчий несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій, а також є самостійним у своїй процесуальній діяльності [16[1]]. Саме тому його професійна діяльність за своєю сутністю є правничою, а не лише правоохоронною чи адміністративно-службовою.

На відміну від оперативного працівника, який виконує слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням слідчого, дізнавача або прокурора і не має права здійснювати процесуальні дії за власною ініціативою чи звертатися з клопотаннями до слідчого судді або прокурора, слідчий є процесуально самостійним суб'єктом досудового розслідування [16[1]]. Отже, оперативний працівник реалізує переважно оперативно-службову функцію, тоді як слідчий виконує правозастосовну, доказову, процесуальну та правозахисну функції. Це принципово різні професійні ролі.

З огляду на це слідчий має обов'язково мати юридичну освіту, оскільки його діяльність передбачає кваліфікацію кримінально-правових подій, оцінку доказів, забезпечення прав і свобод людини, застосування заходів процесуального примусу, підготовку процесуальних рішень та відповідальність за законність досудового розслідування. Така діяльність вимагає не лише спеціальної службової підготовки, а й системної правничої освіти, сформованого юридичного мислення, знання кримінального права, кримінального процесу, конституційних гарантій прав людини та стандартів верховенства права.

Цей підхід узгоджується і з професійним стандартом «Слідчий (поліція)», в якому професія слідчого віднесена до професій у сфері права, а документами, що підтверджують професійну кваліфікацію, визначено диплом бакалавра або магістра галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» із записом про відповідну професійну кваліфікацію [34[1]]. Отже, слідчий має бути правником за освітою і суб'єктом правозастосування за процесуальним статусом. Це принципово відрізняє його від оперативного працівника органу правопорядку чи окремих працівників сектору безпеки, які можуть мати іншу спеціалізовану професійну підготовку залежно від змісту їхніх службових функцій.

Саме тому в системі підготовки фахівців у сфері права, правопорядку та безпеки необхідно чітко розрізняти: підготовку правників; підготовку слідчих як правників зі спеціалізованою кримінально-процесуальною компетентністю; підготовку оперативних працівників органів правопорядку та фахівців сектору безпеки, діяльність яких має іншу професійну природу, хоча й повинна ґрунтуватися на належному правовому компоненті. Таке розмежування дозволяє уникнути підміни правничої освіти відомчою або спеціально-службовою підготовкою і водночас гарантує, що суб'єкти, які ухвалюють процесуальні рішення та відповідають за законність досудового розслідування, мають повноцінну юридичну освіту.

Однак розмежування цих моделей підготовки не означає їх протиставлення. Навпаки, сучасна демократична держава потребує того, щоб діяльність усіх суб'єктів публічної влади здійснювалася на основі права. Саме тому правовий компонент має бути обов'язковою складовою підготовки працівників сектору безпеки та правопорядку, хоча його обсяг і зміст повинні залежати від характеру їхніх службових функцій. Для слідчого таким фундаментом має бути повна юридична освіта, оскільки він здійснює кримінальне процесуальне доказування і приймає процесуальні рішення. Для оперативного працівника чи фахівця сектору безпеки правова підготовка має забезпечувати належне розуміння принципів верховенства права, поваги до прав людини, пропорційності державного примусу, законності обмеження прав і свобод, заборони катувань, справедливого суду та демократичного цивільного контролю над діяльністю органів безпеки.

Особливого значення це питання набуває в умовах воєнного стану та збройної агресії проти України. Підвищення ролі сектору безпеки та правопорядку не може бути підставою для послаблення правових стандартів підготовки відповідних фахівців. Навпаки, чим ширшими є владні повноваження суб'єкта, тим вищими повинні бути вимоги до його правової культури, професійної етики та розуміння прав людини.

У цьому контексті заслуговують на увагу положення Проєкту Концепції реформи юридичної (правничої) освіти, в яких обґрунтовується необхідність формування єдиних підходів до підготовки правників та розмежування правничої освіти і спеціалізованої підготовки для окремих видів професійної діяльності [34]. Такий підхід загалом відповідає європейській практиці, де юридична освіта має універсальний характер, а спеціалізована професійна підготовка здійснюється після здобуття базової правничої освіти або паралельно з нею.

Водночас Проєкт Концепції потребує уточнення в частині визначення кола правничих професій. У ньому належно підкреслено значення якісної правничої освіти для суддів, адвокатів і прокурорів, однак поза спеціальною увагою фактично залишається слідчий як один із ключових суб'єктів кримінального процесуального доказування. Такий підхід видається неповним, оскільки слідчий за своїм процесуальним статусом не є лише працівником органу правопорядку чи представником спеціалізованої службової діяльності. Він здійснює досудове розслідування, приймає процесуальні рішення, забезпечує збирання, перевірку

й оцінку доказової інформації, звертається до слідчого судді з клопотаннями, забезпечує реалізацію прав учасників кримінального провадження та відповідає за законність процесуальних дій.

Саме тому професія слідчого повинна розглядатися як правнича за своєю сутністю, оскільки її зміст полягає у безпосередньому застосуванні кримінального та кримінального процесуального права, реалізації процесуальних гарантій, забезпеченні прав людини і виконанні функцій кримінального процесуального доказування. На відміну від оперативного працівника органу правопорядку чи окремих фахівців сектору безпеки, які можуть мати іншу спеціалізовану підготовку залежно від характеру їхніх службових функцій, слідчий має бути правником за освітою, професійною компетентністю і процесуальним статусом.

Отже, позитивно оцінюючи загальну спрямованість Проєкту Концепції на підвищення якості правничої освіти, слід водночас визнати, що він потребує доктринального й нормативного уточнення щодо місця слідчого в системі правничих професій. Невключення слідчого до кола професій, для яких юридична освіта має бути обов'язковою, створює ризик штучного звуження змісту правничої професії та недооцінки ролі досудового розслідування у забезпеченні верховенства права, прав людини і справедливого кримінального провадження.

Обґрунтованим видається підхід, за яким правнича освіта повинна залишатися самостійною освітньою системою, головним завданням якої є підготовка правника як носія правової культури, професійного мислення та правничої компетентності. Підготовка кадрів сектору безпеки та правопорядку має здійснюватися з урахуванням специфіки відповідної професійної діяльності, однак на міцному фундаменті правничих знань і принципів верховенства права.

Отже, правнича освіта і підготовка кадрів сектору безпеки та правопорядку є різними професійними моделями, які мають різні цілі, зміст і механізми реалізації. Водночас їх об'єднує спільне ціннісне ядро – верховенство права, права людини, законність, професійна доброчесність і відповідальність перед суспільством. Саме на цих засадах повинна будуватися сучасна система підготовки як правників, так і фахівців сектору безпеки та правопорядку.

3.12. Нові компетентності правника: цифровізація, воєнний стан, докази і верховенство права

Стрімкий розвиток цифрових технологій, глобалізація інформаційного простору, широке використання електронних комунікацій, цифровізація державного управління та правосуддя, а також виклики, пов'язані з воєнним станом і збройною агресією проти України, істотно змінюють вимоги до сучасного правника. Якщо традиційна модель юридичної освіти орієнтувалася переважно на формування знань законодавства та навичок роботи з нормативними актами, то сучасні умови вимагають формування значно ширшого комплексу професійних компетентностей.

Однією з найбільш помітних тенденцій останніх років стала цифровізація правової сфери. Електронне судочинство, цифрові державні реєстри, електронний

документообіг, використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльності правоохоронних органів, поширення штучного інтелекту й автоматизованих систем прийняття рішень змінюють зміст професійної діяльності правника. У таких умовах правник повинен володіти не лише традиційними юридичними знаннями, а й розумінням цифрового середовища, принципів функціонування інформаційних систем, основ кібербезпеки й особливостей використання цифрової інформації у правовій діяльності.

Особливого значення набуває проблема роботи з цифровими доказами. У сучасному кримінальному, цивільному, господарському й адміністративному судочинстві дедалі частіше використовуються електронні документи, електронні повідомлення, цифрові зображення, аудіо- та відеозаписи, дані геолокації, інформація з телекомунікаційних систем, соціальних мереж та інших цифрових джерел. Це вимагає від правника розуміння не лише процесуальних правил використання таких доказів, а й технічних аспектів їх отримання, збереження, перевірки й оцінки.

У цьому контексті особливої актуальності набуває проблема забезпечення достовірності цифрової інформації. На відміну від традиційних документів, цифрові дані можуть бути змінені, скопійовані, відредаговані або пошкоджені без видимих зовнішніх ознак. Саме тому сучасний правник повинен володіти базовими знаннями щодо цифрової ідентифікації, електронних слідів, метаданих, електронного підпису, цифрової автентифікації й інших механізмів забезпечення достовірності інформації.

Суттєвий вплив на зміст правничої освіти справляє і воєнний стан. Збройна агресія проти України призвела до появи нових категорій правових проблем, пов'язаних із документуванням воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки, використанням інформації з відкритих джерел, міжнародним гуманітарним правом, міжнародним кримінальним правом і діяльністю міжнародних судових інституцій. У таких умовах правник повинен бути здатним працювати в ситуації підвищеної складності, обмеженого доступу до інформації та необхідності швидкого прийняття рішень.

Водночас воєнний стан не скасовує вимоги щодо дотримання прав людини та принципу верховенства права. Навпаки, саме в умовах кризових ситуацій значення цих принципів суттєво зростає. Сучасний правник повинен усвідомлювати, що ефективність діяльності держави не може досягатися шляхом відмови від фундаментальних правових гарантій. Саме тому підготовка правників повинна включати глибоке розуміння механізмів забезпечення балансу між інтересами безпеки та правами людини.

Важливим напрямом розвитку юридичної освіти є формування доказової компетентності правника. Йдеться не лише про знання процесуальних норм, а про здатність аналізувати походження доказів, оцінювати їх належність, допустимість, достовірність і достатність, працювати з цифровими слідами та розуміти особливості доказування в сучасних умовах. Особливу роль у цьому відіграють су-

часні концепції кримінального процесуального доказування, орієнтовані на поєднання процесуальних гарантій, цифрових технологій і принципу верховенства права [24].

У сучасній правничій діяльності дедалі більшого значення набувають також навички міждисциплінарної взаємодії. Правник має бути здатним працювати з фахівцями у сфері інформаційних технологій, цифрової безпеки, економіки, фінансів, міжнародних відносин, психології й інших галузей знань. Це вимагає розвитку комунікативних компетентностей, здатності працювати в міждисциплінарних командах та інтегрувати знання з різних сфер для вирішення складних правових проблем.

Особливого значення набуває здатність до безперервного професійного розвитку. Темпи змін у законодавстві, технологіях і правозастосовній практиці настільки високі, що знання, отримані під час навчання в університеті, не можуть забезпечити професійну компетентність протягом усього життя. Тому сучасна юридична освіта повинна формувати не лише конкретні знання, а й готовність до постійного самонавчання, професійного вдосконалення й адаптації до нових викликів.

Таким чином, правник XXI століття повинен володіти значно ширшим колом компетентностей, ніж це було характерно для традиційної моделі юридичної освіти. Поряд із фундаментальними знаннями права він має бути здатним працювати з цифровими доказами, розуміти особливості цифрового середовища, забезпечувати дотримання прав людини в умовах воєнного стану, здійснювати складний доказовий аналіз, працювати в міждисциплінарних командах і постійно оновлювати свої професійні знання. Саме такі компетентності повинні стати одним із ключових орієнтирів подальшого розвитку правничої освіти в Україні.

3.13. Авторська доктринально-інституційна модель якості правничої освіти

Проведений аналіз сучасного стану юридичної освіти, правової науки, правової доктрини та правничої професії дає підстави стверджувати, що більшість існуючих підходів до реформування правничої освіти зосереджуються переважно на окремих елементах освітньої системи. Одні дослідження акцентують увагу на стандартах вищої освіти, інші – на акредитації, зовнішньому оцінюванні, практичній підготовці або цифровізації освітнього процесу. Водночас недостатньо уваги приділяється системному баченню юридичної освіти як цілісного соціально-правового інституту, в межах якого всі елементи перебувають у постійній взаємодії.

Саме тому одним із результатів цього дослідження є формулювання авторської доктринально-інституційної моделі якості правничої освіти. Її основу становить розуміння юридичної освіти як багаторівневої системи, в якій якість підготовки правника визначається не окремими показниками чи процедурами, а узгодженим функціонуванням взаємопов'язаних елементів.

Першим елементом цієї моделі є суб'єктне ядро, яке складають студент і викладач. Саме вони є головними учасниками освітнього процесу. Студент виступає

активним суб'єктом формування власної професійної компетентності, а викладач – носієм правової доктрини, методології юридичного пізнання, професійної культури та наукової традиції. Усі інші елементи системи мають забезпечувати ефективність цієї взаємодії, а не підміняти її адміністративними процедурами.

Другим елементом є кафедральне ядро. Кафедра виступає базовою інституцією правничої освіти, яка забезпечує інтеграцію освітньої, наукової, методологічної, практичної та виховної діяльності. Саме на кафедральному рівні відбувається безпосереднє формування правничої школи, професійного середовища та системи академічних цінностей.

Третім елементом виступає наукове ядро, яке охоплює наукові школи, аспірантуру, докторантуру, науково-дослідні установи, Національну академію правових наук України та інші інституції, що забезпечують відтворення правової науки. Без розвиненого наукового середовища юридична освіта втрачає здатність до оновлення змісту, розвитку правової доктрини та підготовки нових поколінь науковців і викладачів.

Четвертим елементом є доктринальне ядро. Його основу становить правова доктрина як система принципів, ідей, концепцій і підходів до розуміння права. Саме правова доктрина забезпечує формування професійного мислення правника, його здатності до правового аналізу, аргументації та критичного осмислення правових явищ. Вона виступає концептуальним зв'язком між правовою наукою, правничою освітою та практикою правозастосування.

П'ятим елементом моделі є професійне ядро, яке охоплює правничу професію, професійні стандарти, трудові функції правника та вимоги професійного середовища. Освітні програми повинні формуватися з урахуванням не лише академічних вимог, а й реальних потреб правничої професії. Саме через професійні стандарти забезпечується зв'язок між юридичною освітою та практичною діяльністю правника.

Шостим елементом виступає практичне ядро. Воно включає юридичні клініки, стажування, модельні судові процеси, кейсове навчання, юридичне письмо й інші форми практико-орієнтованої підготовки. Саме через практичну діяльність відбувається трансформація академічних знань у професійні компетентності та формування готовності до реальної правничої діяльності.

Сьомим елементом є етичне ядро, основу якого становлять академічна доброчесність, професійна доброчесність, правова культура та відповідальність. Якість юридичної освіти неможливо забезпечити без формування у майбутніх правників поваги до права, нетерпимості до фальсифікацій, готовності діяти чесно та відповідально навіть за відсутності зовнішнього контролю.

Восьмий елемент моделі становлять інститути зовнішнього забезпечення якості: Єдиний державний кваліфікаційний іспит, акредитація освітніх програм, діяльність НАЗЯВО, моніторинг працевлаштування випускників та інші механізми контролю якості. Їх призначення полягає не в заміні правничої школи, а в оцінюванні її реальної спроможності забезпечувати якісну підготовку правників.

Дев'ятим елементом є європейське ядро юридичної освіти. Воно охоплює право Європейського Союзу, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, практику Європейського суду з прав людини, Болонський процес та інші складові європейського освітнього і правового простору. Саме цей елемент забезпечує інтеграцію української правничої освіти в європейський контекст.

Десятим елементом виступає безпеково-правове розмежування. Авторська модель виходить із необхідності чіткого розмежування правничої освіти та спеціалізованої підготовки кадрів сектору безпеки та правопорядку. Водночас обидві моделі повинні ґрунтуватися на спільних цінностях – верховенстві права, правах людини, законності та професійній доброчесності.

Одинадцятим елементом є цифрове ядро сучасної юридичної освіти. Воно охоплює криміналістику, судову експертизу, роботу з доказовою інформацією, оцінку експертних висновків і використання спеціальних знань у кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному судочинстві. Цей компонент забезпечує формування у правника здатності працювати з фактичними обставинами справи, доказами, спеціальними знаннями й експертними висновками як необхідними елементами сучасної правозастосовної діяльності.

Запропонована модель дозволяє розглядати юридичну освіту як цілісну систему, в якій кожен елемент виконує власну функцію, але водночас перебуває у взаємодії з іншими елементами. Її практичне значення полягає в тому, що вона може бути використана як методологічна основа для вдосконалення державної політики у сфері правничої освіти, оновлення стандартів вищої освіти, формування професійних стандартів правничих професій, розвитку правових шкіл і підвищення якості підготовки правників.

Отже, якість юридичної освіти визначається не кількістю освітніх програм і не кількістю виданих дипломів. Вона визначається здатністю правничої школи сформувати правника, який володіє правовою доктриною, професійним мисленням, практичними навичками, доказовою, криміналістичною й експертною компетентністю, професійною етикою та здатністю діяти відповідно до принципу верховенства права. Саме така модель повинна стати орієнтиром подальшого розвитку правничої освіти в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дає підстави сформулювати наступні висновки.

1. Юридична освіта в Україні перебуває на етапі глибокої трансформації, зумовленої потребами європейської інтеграції, цифровізації суспільства, воєнного стану, змінами у правничій професії та розвитком правової науки. Водночас основною проблемою залишається невідповідність між кількісним розвитком системи підготовки правників і реальним рівнем якості окремих правничих програм і правничих шкіл.

2. Встановлено, що тривалий час система юридичної освіти розвивалася переважно за логікою екстенсивного розширення мережі освітніх програм. Такий підхід сприяв збільшенню кількості випускників, але не завжди забезпечував належний рівень кадрової, наукової, методологічної та практичної спроможності закладів вищої освіти. У зв'язку з цим не кожен заклад, який має ліцензію на підготовку юристів, може вважатися повноцінною правничою школою.

3. Обґрунтовано, що основою закладу вищої освіти є студент і викладач. Саме їх взаємодія становить суб'єктне ядро юридичної освіти, тоді як стандарти, акредитація, ліцензування, ЄДКІ та інші інструменти забезпечення якості повинні виконувати допоміжну функцію і створювати умови для ефективного освітнього процесу, а не підміняти його.

4. Доведено, що кафедра виступає базовою інституцією правничої освіти, яка забезпечує реалізацію освітньої, наукової, методологічної, доктринальної, практико-орієнтованої, професійно-етичної та кадрово-відтворювальної функцій. Саме кафедра є первинним осередком формування правничої школи, професійного середовища та наукової традиції.

5. Визначено, що наукова школа є необхідним критерієм справжньої правничої школи та одним із головних показників її академічної спроможності. Наукова школа забезпечує відтворення правової науки, підготовку наукових кадрів, розвиток правової доктрини та інтеграцію науки в освітній процес. Особливого значення вона набуває на магістерському, PhD- та докторському рівнях підготовки.

6. Обґрунтовано, що правова наука є інституційною основою розвитку юридичної освіти. Саме вона формує правову доктрину, забезпечує методологію юридичного пізнання та визначає напрями розвитку правничої професії. У цьому контексті особлива роль належить Національній академії правових наук України як одному з провідних центрів розвитку правової науки, підготовки наукових кадрів і формування національної правової доктрини.

7. Встановлено, що правова доктрина є змістовним ядром підготовки правника. Вона забезпечує формування професійного мислення, правосвідомості, здатності до юридичної аргументації та критичного осмислення правових явищ. Саме через правову доктрину відбувається інтеграція правової науки, юридичної освіти та практики правозастосування.

8. Доведено необхідність узгодження освітніх стандартів із професійними стандартами правничих професій. Формування професійної компетентності правника повинно здійснюватися з урахуванням реальних трудових функцій, потреб правничої професії та сучасних вимог до здійснення юридичної діяльності. Компетентнісний підхід буде ефективним лише за умови тісного зв'язку між освітньою підготовкою та професійною практикою.

9. Обґрунтовано, що криміналістика та судова експертиза мають зберігатися і посилюватися як необхідні складові підготовки сучасного правника. Їх значення не обмежується кримінальним провадженням, оскільки експертні дослідження та спеціальні знання широко використовуються також у цивільному, господар-

ському й адміністративному судочинствах. Майбутній правник повинен розуміти закономірності формування, виявлення, фіксації, дослідження й оцінки доказової інформації, процесуальні підстави призначення експертиз, правовий статус експерта та критерії оцінки експертного висновку. Це є необхідною умовою його доказової, аналітичної та правозастосовної компетентності.

10. Обґрунтовано, що практична підготовка має розглядатись як невід'ємна складова юридичної освіти. Юридичні клініки, стажування, модельні судові процеси, кейсове навчання, юридичне письмо, криміналістична й експертна підготовка та інші форми практико-орієнтованої діяльності повинні забезпечувати перетворення академічних знань на професійні компетентності та сприяти професійній соціалізації майбутнього правника.

11. Встановлено, що Єдиний державний кваліфікаційний іспит, акредитація освітніх програм і діяльність НАЗЯВО є важливими інструментами зовнішнього забезпечення якості юридичної освіти, однак вони не можуть замінити правничу школу. Їх призначення полягає у створенні стимулів для розвитку якісних освітніх програм і забезпеченні відповідальності закладів вищої освіти перед студентами, професійною спільнотою та суспільством.

12. Доведено, що академічна доброчесність є необхідною передумовою професійної доброчесності правника. Порушення академічних стандартів під час навчання створює ризики формування відповідних моделей поведінки в майбутній професійній діяльності. У зв'язку з цим академічна доброчесність повинна розглядатися як системоутворюючий принцип діяльності правничої школи.

13. Обґрунтовано необхідність чіткого розмежування правничої освіти та підготовки кадрів сектору безпеки й правопорядку. Попри наявність спільного ціннісного підґрунтя у вигляді верховенства права, прав людини та професійної доброчесності, ці напрями мають різне професійне призначення, різний зміст підготовки та різні моделі професійної діяльності. Водночас у межах такого розмежування слідчий повинен розглядатися як представник правничої професії, оскільки за своїм процесуальним статусом і змістом діяльності він здійснює кримінальне процесуальне доказування, приймає процесуальні рішення, забезпечує реалізацію прав учасників кримінального провадження та відповідає за законність досудового розслідування. Тому слідчий має обов'язково мати юридичну освіту, на відміну від оперативного працівника органу правопорядку чи окремих фахівців сектору безпеки, які можуть мати іншу спеціалізовану професійну підготовку залежно від характеру їхніх службових функцій.

14. Встановлено, що Проєкт Концепції реформи юридичної (правничої) освіти потребує доктринального й нормативного уточнення в частині визначення кола правничих професій. Позитивно оцінюючи його загальну спрямованість на підвищення якості правничої освіти та розмежування правничої освіти і спеціалізованої підготовки кадрів сектору безпеки та правопорядку, слід водночас визнати неповним підхід, за якого поза спеціальною увагою залишається слідчий як ключовий суб'єкт досудового розслідування та кримінального процесуального доказування.

15. Встановлено, що сучасна юридична освіта повинна формувати нові професійні компетентності, пов'язані з цифровізацією правової сфери, використанням цифрових доказів, електронним правосуддям, інформаційною безпекою, міжнародним гуманітарним правом, документуванням воєнних злочинів і забезпеченням прав людини в умовах воєнного стану. У цьому контексті особливого значення набуває доказова компетентність правника, що охоплює здатність працювати з традиційними й цифровими доказами, оцінювати експертні висновки та використовувати спеціальні знання у різних видах судочинства.

16. Запропоновано авторську доктринально-інституційну модель якості правничої освіти, яка включає суб'єктне, кафедральне, наукове, доктринальне, професійне, практичне, етичне, контрольне, європейське, безпеково-правове та цифрове ядра. З урахуванням проведеного дослідження цю модель доцільно доповнити доказово-експертним компонентом, який охоплює криміналістику, судову експертизу, роботу з доказовою інформацією та спеціальними знаннями як необхідними елементами професійної компетентності правника. Її особливістю є розгляд юридичної освіти як цілісної системи, у центрі якої перебувають студент і викладач, а кінцевим результатом виступає формування правника, здатного діяти відповідно до принципу верховенства права.

Отже, якість юридичної освіти повинна оцінюватися не кількістю виданих дипломів і не формальною відповідністю освітніх програм установленим вимогам, а здатністю правничої школи підготувати правника, який володіє правовою доктриною, професійним мисленням, практичними навичками, доказовою, криміналістичною й експертною компетентністю, високими етичними стандартами та спроможний ефективно діяти в умовах сучасних викликів розвитку права, держави і суспільства.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Барабаш Ю. Реформа правничої освіти: окремі складові успішної реалізації. *Право України*. 2017. № 10. С. 9–19. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_3.pdf

[2] Білічак О. А. Реформа юридичної освіти в Україні: проблеми і виклики. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3(7). С. 57–67. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/5_Bilichak_37-2019_57_68.pdf

[3] Болонська декларація. Спільна декларація міністрів освіти Європи від 19.06.1999. Болонья, 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text

[4] Бурдін В. Реформування юридичної освіти в Україні: реалії та перспективи. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2018. Вип. 66. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2018_66_3

[5] Геращенко Л. П. Юридична освіта в Європі. *Young Scientist*. 2015. № 11(26). С. 47–51.
[6] Головатий С. П. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–167. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/golovatyy_s._verhovenstvo_prava_pravovladdya_2011.pdf
[7] Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 1. Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності : наказ Мін-ва праці та соц. політики України від 29.12.2004 № 336. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v0336203–04
[8] Європейська Комісія «За демократію через право». Мірило правовладдя: Коментар. Глосарій. Київ : USAID, 2017. 163 с. URL: https://ccu.gov.ua/library/mirylo-pravovladdya-komentar-glosariy-rule-law-checklist
[9] Жултек С., Ковальська К.-Ю. Впровадження належної практики у сферу вищої юридичної освіти: реформа навчальної програми на факультеті права й адміністрації Варшавського університету. *Право України*. 2017. № 10. С. 108–119. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432219
[10] Журавель В. А. Правове забезпечення функціонування наукової сфери: сучасні реалії. *Юридичний вісник України*. 2025. № 21(1554). С. 10–13. № 22(1555). С. 14–18. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/yuvu-no21_2025-9-12.pdf
[11] Іванків І. Б. Зміна підходів до викладання у юридичній освіті як основна передумова формування професійного правника. *Право України*. 2017. № 10. С. 73–81. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432215
[12] Класифікатор професій ДК 003:2010: Національний класифікатор України : затв. наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327 (чинний від 01.11.2010; ред. від 13.12.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text
[13] Комаров В. В. Вища юридична освіта України: нові виміри. *Право України*. 2017. № 10. С. 20–37. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_4.pdf
[14] Костицький М. В. Методології пізнання в юриспруденції як науково-практичному комплексі. *Нове українське право*. 2023. Вип. 2. С. 104–107. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/462/413 https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.13.
[15] Костюченко О. Є. Вплив правової доктрини на формування світогляду та професійного мислення правника. *Правова доктрина та правнича освіта: функціональні зв'язки: зб. наук. праць* / за заг. ред.: О. О. Кота, А. Б. Гриняка, М. М. Хоменка. Київ : Алерта, 2023. С. 26–55. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Zbirka.pdf
[16] Костюченко О. Є. Професійні стандарти як основа визначення змісту підготовки здобувачів освіти за спеціальністю 081 «Право». *Нове українське право*. 2021. Вип. 6. С. 148–155.
URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/171/155 https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.22.
[16^1] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text.
[17] Кузнєцова Н. С. Забезпечення якісної практичної підготовки студентів-юристів як невід'ємна складова реформування юридичної освіти. *Право України*. 2017. № 10. С. 66–72. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_7.pdf
[18] Лемак В. В. Розвиток парадигми праворозуміння в Україні: центральноєвропейський контекст. *Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальноте-*

оретична та історична юриспруденція / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. С. 329–330.

[19] Максимов С. І. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Правова доктрина України: у 5 т. Харків: Право, 2013. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція* / В. Я. Тацій, О. Д. Святоцький, С. І. Максимов та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. С. 58–93.

[20] Малишев Б. В. Основні шляхи реформування правничої освіти в Україні. Київ : ГО «Фундація DEJURE», 2019. 20 с.

[21] Мельник Р., Шаблій О., Шлоер Б. Докорінна реформа юридичної освіти як основна умова утвердження правової державності в Україні. *Право України*. 2017. №10. С. 56–65. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_6.pdf

[22] Пацурківський П., Гаврилюк Р. Ціннісні виклики українській юридичній (правничій) освіті. *Право України*. 2017. №10. С. 38–55. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_5.pdf

[23] Петришин О. В. Право як явище та термін. *Реформування юридичної освіти: виклики часу: зб. статей до ювілею д-ра юрид. наук, проф. Наталії Семенівни Кузнєцової* / відп. ред.: О. В. Кохановська, О. О. Кот. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2019. С. 15. URL: https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Zbirka.pdf

[24] Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2025. Т 32. №3. С. 275–299.
URL: https://visnyk.kh.ua/uk/article/download/verkhovenstvo-prava-u-kriminalnomu-protsesualnomu-dokazuvanni-metodologiya-ta-praktika-zastosuvannya
https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275.

[25] Погорецький М. А. Правників багато – якісної юридичної освіти замало: як Україні перейти на європейські стандарти правничої освіти. *Юридичний вісник України*. 2026. №11 (1570). С. 12–15. URL: https://yvu.com.ua/

[26] Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2021. 680 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4459&download_id=1479

[27] Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 №1556-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556–18

[28] Про затвердження Переліку спеціальностей, здобуття ступеня освіти з яких необхідне для доступу до професій, для яких запроваджено додаткове регулювання : наказ Мін-ва освіти і науки України від 22.05.2020 №673. *Офіційний вісник України*. 2020. №47. Ст. 1506. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0502–20%23Text#Text

[29] Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України : постанова Каб. Міністрів України від 16.10.2014 №630. *Офіційний вісник України*. 2014. №95. Ст. 2729. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/630–2014-п

[30] Про затвердження програми єдиного державного кваліфікаційного іспиту за спеціальностями «Право» та «Міжнародне право» на другому (магістерському) рівні вищої освіти : наказ Мін-ва освіти і науки України від 08.10.2021 №1076. URL: https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-programi-yedinogo-derzhavnogo-kvalifikacijnogo-ispitu-za-specialnostyami-pravo-ta-mizhnarodne-pravo-na-drugomu-magisterskomu-rivni-vishoyi-osviti

[31] Про затвердження Стандарту вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право : наказ Мін-ва освіти і науки України від 20.07.2022 № 643 (зі змінами). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-zizminami-643–20032023.pdf

[32] Про затвердження Стандарту вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право : наказ Мін-ва освіти і науки України від 20.07.2022 № 644 (зі змінами). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644–20.03.2023.pdf

[33] Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848–19

[34] Проєкт Концепції реформи юридичної (правничої) освіти. URL: https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34815.pdf

[34[1]] Професійний стандарт «Слідчий (поліція)» : затв. наказом Нац. поліції України від 28.06.2024 № 699. URL: https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/629-profesijnij_standart_slidcij_policia.pdf

[35] Рекомендація Rec(2004)4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці від 12.05.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_573#Text

[36] Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС : розпорядження Каб. Міністрів України від 14.05.2025 № 475-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2025-р#Text

[37] Семеніхін І. Проблемні аспекти реалізації правової доктрини у правозастосовній практиці. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. Вип. 3(62). С. 303–311.

[38] Стандарт вищої освіти третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право : наказ Мін-ва освіти і науки України від 31.07.2023 № 924. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924–31.07.2023.pdf

[39] Сущенко В. М. Стан і проблеми реформування юридичної освіти в Україні, виклики XXI століття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2014. Вип. 27. С. 195–202.

[40] Тацій В. Я. Правова наука та її завдання щодо забезпечення розвитку громадянського суспільства в Україні. *Вибрані статті, виступи, інтерв'ю* / упоряд.: О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, В. І. Борисов. Харків : Право, 2010. 935 с.

[41] Тернавська В. М. Роль правової доктрини у процесі розвитку національних правових систем під впливом правової глобалізації. *Нове українське право*. 2022. № 4. URL: https://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/322/285
https://doi.org/10.51989/NUL.2022.4.9.

[42] Федик А. Формування професійного мислення як наукова проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологічні науки».* 2019. № 2(13). С. 318–325. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpnapv_pn_2019_2_23.pdf

[43] Хайн П. Якісна юридична освіта та надмірна кількість випускників юридичних вишів і межі реформи юридичної освіти в Японії. *Право України*. 2017. № 10. С. 95–101. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432217

[44] Шемшученко Ю. С., Скрипнюк О. В. Вітчизняна академічна правова наука і національна конституційно-правова доктрина: етапи формування та розвитку. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 16–28. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/PrDe_2018_29_4.pdf
[45] Шумило М. Є. Проблема якості юридичної освіти або чому маємо те, чого не повинні мати? *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. №3. С. 391–419. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/30(3)_2023-391-419.pdf https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-391
[46] Янчук Н. Д. Реформування юридичної освіти в Україні: осмислення та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. №1–2. С. 311–316. URL: https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1–2/56.pdf https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1–2.54

REFERENCES

[1] Barabash, Yu. (2017). Reform of legal education: Some components of successful implementation. *Law of Ukraine*, 10, 9–19. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_3.pdf
[2] Bilichak, O. A. (2019). Reform of legal education in Ukraine: Problems and challenges. *Educational Analytics of Ukraine*, 3(7), 57–67. Retrieved from https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/5_Bilichak_37-2019_57_68.pdf
[3] Bologna Declaration: Joint Declaration of the European Ministers of Education (1999, June). Bologna. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_525#Text
[4] Burdin, V. (2018). Reforming legal education in Ukraine: Realities and prospects. *Visnyk of Lviv University. Series «Law»*, 66, 3–13. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2018_66_3
[5] Herashchenko, L. P. (2015). Legal education in Europe. *Young Scientist*, 11(26), 47–51.
[6] Holovaty, S. P. (2011). The rule of law: How the Venice Commission interprets it. *Law of Ukraine*, 10, 154–167. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/golovatyy_s._verhovenstvo_prava_pravovladdya_2011.pdf
[7] Handbook of qualification characteristics of employees' professions. Issue 1. Professions of employees common to all types of economic activity: Order Ministry of Labour and Social Policy of Ukraine No. 336 (2004, December). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/v0336203–04
[8] European Commission for Democracy through Law. (2017). Rule of Law Checklist: Commentary. Glossary. Kyiv: USAID. Retrieved from https://ccu.gov.ua/library/mirylo-pravovladdya-komentar-glosariy-rule-law-checklist
[9] Zhultek, S., & Kovalska, K.-Yu. (2017). Introducing good practice into higher legal education: Curriculum reform at the Faculty of Law and Administration of the University of Warsaw. *Law of Ukraine*, 10, 108–119. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432219
[10] Zhuravel, V. A. (2025). Legal support for the functioning of the scientific sphere: Current realities. *Legal Bulletin of Ukraine*, 21(1554), 10–13; 22(1555), 14–18. Retrieved from https://ippi.org.ua/sites/default/files/yuvu-no21_2025-9-12.pdf
[11] Ivankiv, I. B. (2017). Changing approaches to teaching in legal education as the main prerequisite for the formation of a professional lawyer. *Law of Ukraine*, 10, 73–81. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432215

[12] National Classifier of Ukraine. Classifier of Professions DK 003:2010: Approved by Order State Consumer Standard of Ukraine No. 327 (2010, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text
[13] Komarov, V. V. (2017). Higher legal education in Ukraine: New dimensions. *Law of Ukraine*, 10, 20–37. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_4.pdf
[14] Kostytskyi, M. V. (2023). Methodologies of cognition in jurisprudence as a scientific and practical complex. *New Ukrainian Law*, 2, 104–107. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2023.2.13
[15] Kostiuchenko, O. Ye. (2023). The influence of legal doctrine on the formation of the worldview and professional thinking of a lawyer. *In O. O. Kot, A. B. Hryniak, & M. M. Khomenko (Eds.) Legal doctrine and legal education: Functional links* (pp. 26–55). Kyiv: Alerta. Retrieved from https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Zbirka.pdf
[16] Kostiuchenko, O. Ye. (2021). Professional standards as a basis for determining the content of training of students majoring in 081 «Law». *New Ukrainian Law*, 6, 148–155. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2021.6.22
[16[1]] Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine (2012, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651–17#Text
[17] Kuznietsova, N. S. (2017). Ensuring high-quality practical training of law students as an integral component of legal education reform. *Law of Ukraine,* 10, 66–2. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_7.pdf
[18] Lemak, V. V. (2013). Development of the paradigm of legal understanding in Ukraine: Central European context. In *O. V. Petryshyn (Ed.) Legal doctrine of Ukraine: Vol. 1. General theoretical and historical jurisprudence* (pp. 329–330). Kharkiv: Pravo.
[19] Maksymov, S. I. (2013). Legal doctrine: A philosophical and legal approach. In O. V. Petryshyn (Ed.) *Legal doctrine of Ukraine: Vol. 1. General theoretical and historical jurisprudence* (pp. 58–93). Kharkiv: Pravo.
[20] Malyshev, B. V. (2019). *Main ways of reforming legal education in Ukraine*. Kyiv: DEJURE Foundation.
[21] Melnyk, R., Shablii, O., & Schloer, B. (2017). Fundamental reform of legal education as the main condition for establishing the rule-of-law statehood in Ukraine. *Law of Ukraine,* 10, 56–65. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_6.pdf
[22] Patsurkivskyi, P., & Havryliuk, R. (2017). Value-based challenges to Ukrainian legal education. *Law of Ukraine*, 10, 38–55. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prukr_2017_10_5.pdf
[23] Petryshyn, O. V. (2019). Law as a phenomenon and a term. *In O. V. Kokhanovska & O. O. Kot (Eds.) Reforming legal education: Challenges of the time: Collection of articles dedicated to the anniversary of Doctor of Law, Professor Nataliia Semenivna Kuznietsova* (p. 15). Kyiv: Yurydychna Praktyka. Retrieved from https://lawmaking.academy/wp-content/uploads/Zbirka.pdf
[24] Pohoretskyi, M. A. (2025). Rule of law in criminal procedural evidence: Methodology and practice of application. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(3), 275–299. https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275
[25] Pohoretskyi, M. A. (2026). There are many lawyers, but too little high-quality legal education: How Ukraine should move to European standards of legal education. *Legal Bulletin of Ukraine,* 11(1570), 12–15.
[26] Petryshyn, O. V. (Ed.). (2021). *Legal science of Ukraine: Current state, challenges and development prospects*. Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4459&download_id=1479

[27] On higher education: Law of Ukraine (2014, July). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556–18

[28] On approval of the list of specialties for which obtaining an educational degree is necessary for access to professions with additional regulation: Order Ministry of Education and Science of Ukraine No. 673 (2020, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0502-20#Text

[29] On approval of the Regulation on the Ministry of Education and Science of Ukraine: Resolution Cabinet of Ministers of Ukraine No. 630 (2014, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/630–2014-п

[30] On approval of the program of the Unified State Qualification Examination in «Law» and «International Law» at the second (master's) level of higher education: Order Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1076 (2021, October). Retrieved from https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-programi-yedinogo-derzhavnogo-kvalifikacijnogo-ispitu-za-specialnostyami-pravo-ta-mizhnarodne-pravo-na-drugomu-magisterskomu-rivni-vishoyi-osviti

[31] On approval of the Higher Education Standard for the second (master's) level of higher education, field of knowledge 08 Law, specialty 081 Law: Order Ministry of Education and Science of Ukraine No. 643 (2022, July). Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-magistr-zizminami-643–20032023.pdf

[32] On approval of the Higher Education Standard for the first (bachelor's) level of higher education, field of knowledge 08 Law, specialty 081 Law: Order Ministry of Education and Science of Ukraine No. 644 (2022, July). Retrieved from https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zi.zminamy-644–20.03.2023.pdf

[33] On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine (2015, November). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848–19

[34] Draft Concept of the Reform of Legal Education. (n.d.). Retrieved from https://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/34815.pdf

[34[1]] Professional Standard «Investigator (Police)»: Order National Police of Ukraine No. 699 (2024, June). Retrieved from https://register.nqa.gov.ua/uploads/0/629-profesijnij_standart_slidcij_policia.pdf

[35] Council of Europe, Committee of Ministers. (2004). Recommendation Rec(2004)4 of the Committee of Ministers to member states on the European Convention on Human Rights in university education and professional training. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_573#Text

[36] Some issues of ensuring the negotiation process on Ukraine's accession to the European Union under Cluster 1 «Fundamentals of the EU accession process»: Order Cabinet of Ministers of Ukraine No. 475-r (2025, May). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475–2025-p#Text

[37] Semenikhin, I. (2010). Problematic aspects of the implementation of legal doctrine in law enforcement practice. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(62), 307.

[38] Higher Education Standard for the third (educational and scientific) level of higher education, field of knowledge 08 Law, specialty 081 Law: Order Ministry of Education and Science of Ukraine No. 924 (2023, July). Retrieved from https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/02.08.2023/081-pravo-dok.filosofiyi-924–31.07.2023.pdf

[39] Sushchenko, V. M. (2014). State and problems of reforming legal education in Ukraine: Challenges of the 21st century. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series «Law»*, 27, 195–202.
[40] Tatsii, V. Ya. (2010). Legal science and its tasks in ensuring the development of civil society in Ukraine. *In O. V. Petryshyn, Yu. H. Barabash, & V. I. Borysov (Eds.), Selected articles, speeches, interviews*. Kharkiv: Pravo.
[41] Ternavska, V. M. (2022). The role of legal doctrine in the development of national legal systems under the influence of legal globalization. *New Ukrainian Law*, 4. Retrieved from https://doi.org/10.51989/NUL.2022.4.9
[42] Fedyk, A. (2019). Formation of professional thinking as a scientific problem. *Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series «Psychological Sciences»*, 2(13), 318–325. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/znpnapv_pn_2019_2_23.pdf
[43] Hain, P. (2017). High-quality legal education and the excessive number of law school graduates: The limits of legal education reform in Japan. *Law of Ukraine*, 10, 95–101. Retrieved from http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001432217
[44] Shemshuchenko, Yu.S., & Skrypniuk, O. V. (2018). National academic legal science and national constitutional and legal doctrine: Stages of formation and development. *Legal State*, 29, 16–28. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/PrDe_2018_29_4.pdf
[45] Shumylo, M. Ye. (2023). The problem of the quality of legal education, or why do we have what we should not have? *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 30(3), 391–419. Retrieved from https://doi.org/10.31359/1993-0909-2023-30-3-391
[46] Yanchuk, N. D. (2022). Reforming legal education in Ukraine: Understanding and prospects. *South Ukrainian Law Journal*, 12, 311–316. Retrieved from https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1–2/56.pdf
https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1–2.54

Микола Анатолійович Погорецький
Доктор юридичних наук, професор
Член-кореспондент НАПрН України
Національна академія правових наук України
61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Перший проректор
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
01601, вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Mykola A. Pohoretskyi
Doctor of Law, Professor

Corresponding Member NALS of Ukraine
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

First Vice-Rector
Taras Shevchenko National University of Kyiv
01601, 64/13 Volodymyrska St., Kyiv, Ukraine
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua

Рекомендоване цитування: Погорецький М. А. Юридична освіта і правова наука в україні: від правової доктрини до професійної компетентності правника. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. №2. С. 332–375. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.332.

Suggested Citation: Pohoretskyi, M. A. (2026). Legal Education and Legal Science in Ukraine: From Legal Doctrine to Professional Legal Competence. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 33(2), 332–375. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.332.

Дата першого надходження статті до видання: 09.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 09.06.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.376

Альона Андріївна Шевченко-Кудіна
Кафедра адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
https://orcid.org/0009-0007-9763-7014

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РЕЗЕРВАМИ УКРАЇНИ

Анотація. *Статтю присвячено комплексному аналізу сучасного стану адміністративно-правового механізму управління державними резервами України та визначенню основних напрямів його вдосконалення в умовах воєнного стану й трансформації системи публічного адміністрування. Проаналізовано ретроспективу розвитку законодавства у сфері державного матеріального резерву та реформування відповідального за реалізацію державної політики у цій сфері центрального органу виконавчої влади. Виявлено системні проблеми попередньої моделі управління, зокрема надмірну централізацію та недостатню прозорість процедур, що стали причинами реформування. Окрему увагу приділено положенням Закону України «Про державні резерви» 2023 року як новій правовій основі функціонування системи державних резервів. Визначено, що оновлений механізм управління потребує подальшого вдосконалення, зокрема в розробці детальних процедур регулювання. Досліджено суб'єктний склад управління сферою резервів, розмежування повноважень між Кабінетом Міністрів України, Міністерством економіки України та Державним агентством з управління резервами України, а також виявлено проблеми інституційної взаємодії. Особлива увага приділяється цифровізації системи резервів, функціонуванню Єдиного реєстру державних резервів та можливостям застосування аналітичних інструментів, зокрема технологій штучного інтелекту, для підвищення оперативності та ефективності управління. Обґрунтовано необхідність оптимізації процедур формування, оновлення та використання резервів, запровадження ризик-орієнтованого підходу до планування номенклатури матеріальних цінностей та створення правових засад зберігання резервів на складах приватних суб'єктів господарювання у межах державно-приватного партнерства. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму управління резервами як складової системи національної безпеки України.*

Ключові слова: *державні резерви; адміністративно-правовий механізм; державний матеріальний резерв; Державне агентство з управління резервами; цифровізація управління; державно-приватне партнерство; національна безпека.*

Alona A. Shevchenko-Kudina
Department of Administrative Law and Administrative Activity
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
https://orcid.org/0009-0007-9763-7014

MODERN APPROACH TO IMPROVING THE ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF RESERVE MANAGEMENT IN UKRAINE

Abstract. *The article is devoted to a comprehensive analysis of the current state of the administrative and legal mechanism for the management of state reserves of Ukraine and to identifying the main directions for its improvement under conditions of martial law and the transformation of the public administration system. The retrospective development of legislation in the field of the state material reserve and the reform of the central executive authority responsible for implementing state policy in this area are examined. Systemic shortcomings of the previous management model, in particular excessive centralization and insufficient procedural transparency that necessitated reform, are identified. Particular attention is paid to the provisions of the Law of Ukraine «On State Reserves» (2023) as the new legal framework for the functioning of the state reserve system. It is determined that the updated management mechanism requires further improvement, particularly through the development of detailed regulatory procedures. The study analyzes the institutional framework of reserve management, the division of powers between the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Ministry of Economy of Ukraine, and the State Agency for Reserve Management of Ukraine, and identifies problems of institutional interaction. Special attention is given to the digitalization of the reserve system, the functioning of the Unified State Reserves Register, and the potential application of analytical tools, including artificial intelligence technologies, to enhance the efficiency and responsiveness of management processes. The necessity of optimizing procedures for the formation, renewal, and utilization of reserves is substantiated, as well as the introduction of a risk-oriented approach to planning the nomenclature of material assets and the establishment of legal grounds for storing reserves at the facilities of private economic entities within the framework of public-private partnership. Proposals are formulated to improve the administrative and legal mechanism of reserve management as a component of the national security system of Ukraine.*

Keywords: *state reserves; administrative and legal mechanism; state material reserve; State Agency for Reserve Management; digitalization of governance; public-private partnership; national security.*

ВСТУП

Забезпечення ефективного функціонування адміністративно-правового механізму управління системою державних резервів є складним і багатоаспектним завданням публічного адміністрування, яке набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану та інших надзвичайних ситуацій.

Державний резерв є однією з ключових складових національної безпеки й економічної стабільності держави. Ефективність управління системою державних

резервів під час дії воєнного стану має визначне значення не тільки в розрізі забезпечення обороноздатності та підтримки економіки, а й у гарантуванні життєво важливих потреб населення країни. Саме через механізми формування, зберігання, оновлення та використання резервів держава забезпечує стабільність постачання продовольства, паливно-енергетичної сировини, медикаментів та інших матеріальних ресурсів, необхідних для функціонування критичної інфраструктури та соціальної сфери.

Фактично йдеться про те, що тривалий період система державного матеріального резерву розвивалася без належної модернізації, стратегічного планування й ефективного контролю. Недостатня прозорість процедур закупівель матеріальних цінностей, формальний підхід до оновлення запасів, відсутність дієвих механізмів моніторингу їх фактичної наявності й якості створили підґрунтя для зловживань посадовими особами та суттєвого зниження ефективності функціонування системи державних резервів. У результаті держава виявилася обмеженою у можливості оперативно використовувати створені ресурси для задоволення нагальних потреб оборони, енергетики, медичної та соціальної сфери.

З огляду на безпековий контекст, така ситуація є неприпустимою, адже система державного резерву в критичних умовах виступає інструментом забезпечення стійкості всієї держави і не повинна розглядатись лише як елемент управлінської структури. У зв'язку з цим виникає потреба у теоретичному переосмислені та нормативному уточненні адміністративно-правового механізму управління державними резервами для його ефективного функціонування в умовах сучасних безпекових викликів.

Крім того, трансформація безпекового середовища потребує перегляду підходів до співвідношення управлінських і контрольних функцій у системі державних резервів, забезпечення належної процедурної визначеності та впровадження сучасних цифрових інструментів управління. Відсутність цілісної концепції адміністративно-правового забезпечення ускладнює формування ефективної моделі функціонування цієї сфери.

Метою статті є комплексний аналіз адміністративно-правового механізму функціонування системи державних резервів в Україні в умовах воєнного стану й обґрунтування напрямів його вдосконалення з урахуванням сучасних безпекових викликів.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати еволюцію нормативного регулювання системи державних резервів; визначити інституційні новації сучасної моделі управління; виявити структурні проблеми адміністративно-правового механізму; обґрунтувати напрями його подальшого вдосконалення.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Незважаючи на зростаючий науковий інтерес до проблематики державного резерву, засади адміністративно-правового забезпечення функціонування його

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

системи не отримали належного комплексного висвітлення в сучасній адміністративно-правовій науці. Відповідно питання визначення змісту, структури та співвідношення завдань і функцій діяльності центральних органів виконавчої влади у сфері державних резервів залишаються фрагментарно висвітленими та потребують систематизації. Окремі аспекти цієї проблематики знайшли відображення у працях українських науковців, зокрема А. В. Замриги, О. М. Чечеля, М. П. Талавирі, Ю. П. Дюкаревої, Ю. П. Білоконя, однак цілісна концепція адміністративно-правового забезпечення системи державного резерву наразі не сформована.

Актуальність формування цілісного адміністративно-правового механізму зумовлюється необхідністю забезпечення прозорості процедур закупівлі, ефективного обліку та зберігання матеріальних цінностей, а також належного контролю за їх використанням. Вирішення цього завдання потребує комплексного аналізу чинного законодавства України у сфері державних резервів та узагальнення наукових підходів до розуміння структури управлінських функцій у системі публічної адміністрації, а також опрацювання наукових підходів до розуміння сутності та структури управлінських функцій у системі публічної адміністрації. У цьому аспекті методологічне значення мають наукові напрацювання Ю. П. Битяка, Р. В. Шаповала, В. Я. Настюка, О. М. Шевчука, В. С. Політанського, Х. В. Солнцевої, Ю. В. Мех та інших науковців, у працях яких розкрито загальнотеоретичні засади функціонування адміністративно-правових механізмів та визначення змісту управлінської діяльності.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких забезпечило комплексний аналіз адміністративно-правового механізму управління системою державних резервів України.

Основним методологічним підходом виступив *діалектичний* метод, який дозволив розглянути систему державних резервів у динаміці її розвитку. Завдяки чому було досліджено внутрішні суперечності між законодавчо-закріпленими новаціями в системі управління сферою резервів та реальними управлінськими практиками. *Історико-правовий* метод застосовано для аналізу етапів становлення та розвитку законодавства у сфері державного матеріального резерву, зокрема для визначення особливостей попередньої нормативної моделі та її впливу на сучасний стан правового регулювання. *Формально-юридичний* метод було використано при дослідженні положень чинного законодавства України у сфері державних резервів. Його застосування полягало у тлумаченні правових норм, аналізі змісту повноважень суб'єктів публічної адміністрації, визначенні структури адміністративно-правового механізму та виявленні прогалин і колізій у нормативному регулюванні. *Системно-структурний* метод дозволив розглянути адміністративно-правовий механізм управління як цілісну систему, що включає взаємопов'язані елементи, такі як нормативна основа, інституційна структура, управлінські процедури та контрольні механізми. *Функціональний* метод використався при дослідженні змісту управлінських функцій у сфері державних резервів. За його допо-

могою здійснено аналіз співвідношення виконавчих і контрольних повноважень, а також оцінено їх вплив на оперативність реагування в умовах воєнного стану. Метод *правового моделювання* застосовано при формуванні пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового механізму управління. Таким чином, було запропоновано можливі напрями нормативної конкретизації процедур, запровадження ризик-орієнтованого підходу й інтеграції цифрових інструментів у процес прийняття управлінських рішень.

Комплексне застосування зазначених методів забезпечило всебічність дослідження та наукову обґрунтованість висновків.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Нормативна основа функціонування системи державних резервів в Україні впродовж тривалого періоду формувалася під впливом адміністративно-командної моделі управління, успадкованої з радянського періоду, що відзначається у наукових дослідженнях історичних передумов становлення цієї системи. Її концепція ґрунтувалася на жорсткій централізації процесів накопичення та розміщення матеріальних цінностей. Такий підхід не передбачав достатньої інституційної самостійності органу відповідального за управління резервами та не забезпечував належного балансу між централізованим контролем і оперативністю управлінських рішень [1, с. 385–386].

Закон України «Про державний матеріальний резерв» 1997 року [2], який тривалий час залишався ключовим нормативним актом, значною мірою відтворював зазначену систему управління. Його положення були орієнтовані на створення традиційної системи накопичення запасів на складах, що належать державі без урахування постійних змін безпекового середовища та економічних ризиків [3, с. 253–255]. Усе це відбувалося без урахування постійних змін, пов’язаних із безпековими, політичними й економічними ризиками, різними видами загроз та викликів, а також необхідністю швидкого реагування в умовах надзвичайних ситуацій, таких як пандемія, за наявності загрози воєнних дій чи безпосередньо в умовах повномасштабної війни.

Про це свідчить і аналіз Положення про Державне агентство резерву України 2014 року (далі – Положення 2014 року) [4], у тексті якого закладено низку системних проблем. Насамперед ідеться про надмірну кількість повноважень наданих одному органу – Держрезерву, що підкреслює надмірну централізацію такої важливої сфери. Так, згідно Положення 2014 року Держрезерв одночасно формував пропозиції щодо політики, управляв матеріальними цінностями, укладав державні контракти, здійснював розрахунки з постачальниками, контролював відповідальних зберігачів, самостійно проводив перевірки та застосовував санкції. Тобто одночасно виступав і замовником, і розпорядником бюджетних коштів, і контролюючим органом. Поєднання функцій формування політики, управління матеріальними цінностями та здійснення контролю критикується у сучасних дослідженнях як чинник зниження ефективності системи стримувань і противаг [5, с. 86–87].

Іншим важливим недоліком була розмитість формулювань і широка дискреція, тобто відсутність чіткого механізму управління матеріальними цінностями. Текст Положення 2014 року містив багато загальних конструкцій на кшталт «у встановленому порядку» або «у межах повноважень, передбачених законом», без конкретизації процедур. Також не були внормовані гарантії прозорості та підзвітності у системі публічного адміністрування сфери державних резервів.

Аналіз цих положень дає підстави констатувати, що фактично це було оновлення старої моделі управління радянського типу, а не сучасна модель стратегічного резерву держави, яка розглядала цю сферу як один із ключових елементів національної безпеки й економічної стабільності

Повномасштабна збройна агресія росії проти України, системні ракетні удари по об'єктах критичної й енергетичної інфраструктури, а також масові міграційні процеси, спричинені війною, стали серйозним випробуванням для всієї системи державного управління, зокрема й у сфері державного матеріального резерву. Реальні виклики воєнного часу виявили накопичені роками структурні проблеми цієї галузі й актуалізували значення державного матеріального резерву як інструменту забезпечення національної безпеки, що кореспондує із загальноєвропейськими підходами до безпекової політики [6, с. 50–51].

Постійний брак фінансування призводив до фізичного та морального старіння матеріальних цінностей, їх несвоєчасного оновлення, а в окремих випадках і до фактичної втрати частини запасів. Скорочення номенклатури резервів нерідко здійснювалося без належного аналізу ризиків. Фрагментарність регулювання механізмів контролю за збереженням матеріальних цінностей, зокрема у частині відповідального зберігання, створювали передумови для зловживань, корупційні ризики, несанкціонованого використання ресурсів та їх облікових розбіжностей. За відсутності належної прозорості облікових процедур та єдиної інформаційно-комунікаційної системи управління резервами держава фактично втрачала можливість оперативно отримувати достовірну інформацію про реальний стан державних запасів. У результаті стратегічні завдання системи державних резервів дедалі більше підмінялися ситуативними управлінськими рішеннями, що не забезпечували довгострокової можливості вчасного оновлення стратегічних матеріально-технічних запасів країни, і призводило до девіантних прогалин в управлінських рішеннях відповідальних органів публічної адміністрації.

Більше того, зазначені недоліки мали не епізодичний, а системний характер і накопичувалися протягом тривалого часу. Це свідчило про те, що адміністративно-правовий механізм управління державним матеріальним резервом потребував не точкових змін, а комплексного перегляду [7, с. 683–684].

Масив накопичених проблем був офіційно визнаний на державному рівні. Зокрема, це зазначається у Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19.08.2022 № 771-р., де прямо констатовано неефективність існуючої на той момент моделі управління державними резервами України.

У 2023 році в Україні розпочато комплексну реформу системи державного резерву, що заклала трансформацію застарілої системи державного резерву у більш гнучку та адаптивну. Важливим етапом удосконалення нормативної бази у сфері державних резервів, що засвідчило відмову від попередньої, застарілої моделі адміністративно-правового регулювання, стало ухвалення у 2023 році Закону України «Про державні резерви» [9] (далі – Закон № 3310-IX). Новий Закон заклав концептуально інші підходи до побудови системи державних резервів, визначивши їх як комплексний інструмент забезпечення національної безпеки й економічної стабільності держави.

Так, на нормативному рівні вперше було запропоновано розмежувати державний матеріальний і мобілізаційний резерви. Відповідно до чинного законодавства державний матеріальний резерв – запас матеріальних цінностей, що складається із запасів сировинних, паливно-енергетичних, матеріально-технічних ресурсів, промислових і продовольчих товарів, лікарських засобів та медичних виробів, призначених для використання у мирний час, а також в особливий період; мобілізаційний резерв – запас матеріальних цінностей, призначений для забезпечення розгортання в особливий період виробництва військової та іншої промислової продукції, харчових продуктів, ремонту військової техніки та майна, а також розгортання в особливий період робіт із відновлення залізничних та автомобільних шляхів, морських і річкових портів, аеродромів, ліній та інфраструктури електронних комунікаційних мереж, газо-, нафтопродуктопроводів, у тому числі внутрішньопромислових систем енерго- і водопостачання та водовідведення, для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту, електронних комунікацій, надання медичної допомоги. Також Законом № 3310-IX було окреслено їх призначення, принципи формування та загальні засади використання, визначено коло суб'єктів управління резервами та їх компетенцію.

Ще однією інституційною новацією стало нормативне закріплення функціонування Єдиного реєстру державних резервів (далі – Реєстру резервів) як державної інформаційно-комунікаційної системи. Реєстр резервів забезпечує централізований облік запасів, узагальнення інформації та формування звітності щодо матеріальних цінностей. Адміністрування покладено на Державне агентство з управління резервами України (далі – ДАУР) [10] і має на меті підвищення прозорості управління, а також мінімізацію ризиків зловживань та втрати контролю над стратегічними запасами матеріальних цінностей держави.

Важливо підкреслити впровадження принципово нового інституту «резерванта», що відповідає міжнародному досвіду організації управління державними матеріальними резервами. Відповідно до ст. 1 Закону № 3310-IX резервант – це суб'єкт господарювання незалежно від форми власності (резидент), який відповідає встановленим Кабінетом Міністрів України критеріям щодо можливості виконання функцій резервування, та з яким укладено договір резервування, а також іноземна компанія чи організація (нерезидент), яка відповідає встановленим Кабінетом Міністрів України критеріям щодо можливості виконання функцій

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

резервування, та з якою укладено відповідний договір згідно з нормами міжнародного права. Тобто законодавством закріплено можливість формувати державні резерви не лише на власних підприємствах, а й залучати приватний сектор.

Також законодавець посилив інститут контролю та відповідальності. Так, ключовою зміною Закону № 3310-IX стало розширення прав центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері резервів. Згідно ст. 17 Закону № 3310-IX центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних резервів (ДАУР) має право застосовувати фінансові санкції, у межах та порядку, визначених законодавством, у разі незабезпечення збереження, прострочення поставки, непоставки, самовільного відчуження матеріальних цінностей тощо.

Разом із тим слід констатувати, що зазначений Закон має переважно загальний характер і визначає основні принципи та напрями правового регулювання без достатньої деталізації процедурних аспектів. Питання порядку здійснення моніторингу стану запасів, механізмів контролю за їх збереженням, алгоритмів прийняття рішень щодо оперативного використання чи «розбронювання» ресурсів значною мірою віднесені до сфери підзаконного регулювання або залишені на рівні практичної імплементації. Така ситуація створює ризик неоднозначного тлумачення норм та фрагментарності правозастосування, що може негативно вплинути на ефективність функціонування системи у кризових умовах.

Отже, попри безумовну прогресивність нового законодавчого підходу, адміністративно-правовий механізм управління державними резервами потребує подальшого нормативного уточнення та процедурної конкретизації з метою забезпечення його повноцінної й узгодженої реалізації.

Окремої уваги потребує проблема розмежування компетенції органів виконавчої влади у сфері управління державними резервами, адже від цього значним чином залежить його результативність. Чіткість у визначенні функцій, повноважень і меж відповідальності кожного органу є передумовою узгодженості управлінських рішень і мінімізації дублювання чи інституційних прогалин. Відповідно до чинного законодавства ключовими суб'єктами у цій сфері виступають Кабінет Міністрів України, Міністерство економіки України та Державне агентство з управління резервами України.

Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів як вищого органу в системі виконавчої влади зумовлює його визначальну роль у формуванні та реалізації державної політики, у тому числі в частині управління матеріальними ресурсами стратегічного значення. Саме на рівні Уряду встановлюються загальні правила формування резервів, визначаються принципи їх використання, затверджуються відповідні порядки та регламенти. Таким чином, Кабінет Міністрів формує нормативні межі функціонування системи та здійснює загальне спрямування її діяльності.

Міністерство економіки як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію економічної політики, виконує координуючу та нормативно-методичну функцію у сфері державних резервів. Воно бере участь

у розробці підзаконних актів, визначенні стратегічних підходів до формування номенклатури запасів, узгодженні фінансово-економічних показників та контролі ефективності використання ресурсів. У цьому контексті міністерство виступає своєрідною ланкою між політичним рівнем прийняття рішень і практичною реалізацією відповідних заходів.

Безпосереднє адміністрування системи покладено на ДАУР, який здійснює оперативне управління резервами, організовує їх формування, розміщення та зберігання, забезпечує ведення обліку, моніторинг стану матеріальних цінностей і реалізує процедури їх відпуску в установленому порядку. Саме цей орган є центральною інституційною ланкою у механізмі управління, що об'єктивно потребує достатнього рівня правової автономії, ресурсного забезпечення й управлінської гнучкості для виконання покладених завдань.

Водночас аналіз правозастосовної практики свідчить про надмірну ускладненість процедур погодження рішень, зокрема щодо використання або перерозподілу резервів у кризових умовах. Значна частина таких рішень потребує затвердження на рівні Кабінету Міністрів, що за надзвичайних обставин може призводити до втрати часу та зниження ефективності реагування. Багаторівневість погоджень, відсутність чітко визначених строків і алгоритмів прийняття рішень створюють ризик бюрократичної інерції в ситуаціях, коли швидкість є визначальним фактором ефективності.

Доцільним у цьому аспекті є нормативне закріплення спрощеної процедури прийняття рішень у період воєнного стану із визначенням граничних строків погодження та можливістю делегування окремих повноважень ДАУР у межах чітко встановлених критеріїв.

Також окремою проблемою є надмірна централізація повноважень в одному органі. ДАУР одночасно реалізує політику у сфері державних резервів, адмініструє Реєстр резервів, укладає договори, здійснює контроль і застосовує санкції. Поєднання управлінських і контрольних функцій в одному органі створює потенційні ризики концентрації контрольних та виконавчих повноважень, що зменшує ефективність усієї системи стримувань і противаг.

Ураховуючи всі прогалини в адміністративно-правовому механізмі управління системи державних резервів, у контексті її триваючої модернізації, подальший розвиток має бути також спрямований на оптимізацію процесів формування, оновлення та використання цих резервів. Важливим аспектом є перехід від інерційної моделі до динамічної та впровадження ризик-орієнтованого підходу управління.

У контексті наведених положень Закону №3310-IX оптимізація процесів формування, оновлення та використання резервів може бути розглянута як подальший етап розвитку вже закладеної нормативної моделі.

Насамперед Закон №3310-IX передбачає чітке розмежування функцій між органом, що формує державну політику у сфері резервів та органом, що її реалізує. Однак сама система формування номенклатури ґрунтується на затвердженні переліку товарів і норм накопичення Кабінетом Міністрів України з переглядом

 ISSN 1993-0909 E-ISSN 2663-3116

не рідше ніж раз на три роки. Такий підхід є достатнім лише в умовах стабільного розвитку держави, а в умовах воєнних загроз та швидкої зміни ризиків може виявитися неефективним.

Оптимізація в цьому випадку могла б полягати в упровадженні постійного моніторингу загроз як елементу аналітичної функції центрального органу, що реалізує державну політику. Оскільки він вже здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення й адмініструє Реєстр резервів, логічним кроком є розширення цієї функції до системного аналізу безпекових, економічних, логістичних і технологічних ризиків. Це дозволило б оперативніше ініціювати перегляд номенклатури та норм накопичення без очікування закінчення формального трирічного циклу.

Перехід від фіксованих списків товарів до більш гнучкої моделі міг би реалізовуватися через закріплення в підзаконних актах механізму «змінної номенклатури», коли Кабінет Міністрів України затверджує не лише перелік, а й критерії його зміни залежно від типу загрози (воєнна ескалація, енергетична криза, пандемія, руйнування інфраструктури тощо). Закон № 3310-IX вже допускає прийняття рішень про закупівлю понад установлені норми, що створює правову основу для гнучкого реагування, але це потребує більш чіткої процедурної регламентації в підзаконних-нормативно правових актах.

Щодо зберігання резервів на складах приватних підприємств Закон № 3310-IX фактично передбачає таку можливість через інститути відповідального зберігання та резервування. Більше того, допускається розміщення резервів навіть поза межами України за певних гарантій. Це відповідає європейській практиці, де держава не обов'язково утримує власні складські приміщення, а використовує інфраструктуру приватного сектору.

Водночас для реального зменшення витрат на утримання застарілих державних підприємств доцільним є подальший розвиток правових засад державно-приватного партнерства у цій сфері [11, с. 71–72]. Наразі Закон регламентує договірні відносини (типові форми договорів, страхування, банківські гарантії, санкції), але не формує окремої моделі стратегічного партнерства.

Окремий напрям удосконалення механізму управління сферою державних резервів пов'язаний із використанням потенціалу Реєстру резервів. Оскільки він уже передбачає автоматичне формування витягів і звітів, доцільним є його розвиток у напрямі аналітичної функції.

У цьому контексті доцільно окремо акцентувати на можливості використання інструментів штучного інтелекту (далі – ШІ). ШІ може бути особливо доцільним при прогнозуванні загроз і дефіцитів, моделюванні кризових ситуацій, оптимізації обсягів накопичення, моніторингу стану зберігання та освіження, оцінці ризиків при зберіганні резервів у приватному секторі. Це дозволило б підвищити оперативність та ефективність управлінських рішень органів публічної адміністрації.

Водночас важливо наголосити, що застосування ШІ має бути інструментом підтримки рішень, а не їх заміною [12, p. 167]. Остаточні рішення щодо формуван-

ня та використання резервів повинні залишатися за уповноваженими органами влади, зокрема Кабінетом Міністрів України та центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері резервів. Застосування таких інструментів потребує детального нормативного визначення статусу автоматизованих систем підтримки прийняття рішень, установлення вимог до прозорості алгоритмів, процедур аудиту їх функціонування та чіткого закріплення персональної відповідальності посадових осіб за ухвалені управлінські рішення.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що законодавчі новації Закону № 3310-IX свідчать про поступовий перехід від адміністративно-інерційної моделі управління резервами до більш прозорої, цифровізованої та партнерської системи, орієнтованої на сучасні виклики національної безпеки й економічної стабільності. Разом з тим без процедурної конкретизації та функціональної диференціації органів ефективність цієї реформи обмежена.

Наразі важливим є деталізація процедур управління сферою державних резервів через розробку й оновлення підзаконних нормативно-правових актів. Найактуальніші з них:

1) порядок формування, перегляду та зміни номенклатури державних резервів із визначенням критеріїв до прогнозування загроз, а також механізму швидкої зміни обсягів запасів у кризових ситуаціях;

2) порядок здійснення моніторингу стану резервів і контролю за їх збереженням із чітким визначенням строків перевірок і процедури фіксації порушень;

3) порядок прийняття рішень щодо відпуску (розбронювання) матеріальних цінностей, особливо в умовах воєнного стану або надзвичайної ситуації;

4) порядок функціонування Єдиного реєстру державних резервів, включаючи вимоги до кіберзахисту інформації;

5) порядок застосування фінансових санкцій із закріпленням гарантій права на захист суб'єктів господарювання;

6) методика аналітичного забезпечення управління резервами, що передбачала б використання прогнозних моделей, систем оцінки ризиків і, за потреби, автоматизованих систем підтримки прийняття рішень із чітким визначенням їх правового статусу.

Реалізація зазначених напрямів дозволить забезпечити належний рівень правової визначеності, мінімізувати дискреційні ризики та підвищити узгодженість дій суб'єктів публічної адміністрації у сфері управління державними резервами. У підсумку це дозволить сформувати стабільний і функціонально збалансований адміністративно-правовий механізм управління, здатний забезпечити ефективність і підвищити адаптивність системи державних резервів до сучасних безпекових, економічних і соціальних викликів.

ВИСНОВКИ

Комплексний аналіз чинного законодавства у сфері державних резервів дозволяє стверджувати, що поряд із концептуальними позитивними зрушеннями зберіга-

ється низка системних проблем, які стримують повноцінне функціонування адміністративно-правового механізму управління. Йдеться не лише про окремі прогалини нормативного характеру, а про структурні недоліки, що безпосередньо впливають на ефективність формування, обліку та використання матеріальних цінностей.

Водночас ухвалення Закону № 3310-IX започаткувало якісно новий етап трансформації системи державних резервів, заклавши засади її модернізації, цифровізації й інституційного оновлення. Законодавчо було змінено існуючу адміністративно-інерційну модель управління на нову систему, що орієнтована на забезпечення національної безпеки й економічної стабільності в умовах сучасних викликів. Але потенціал зазначених новацій може бути реалізований повною мірою лише за умови їх належної процедурної конкретизації та системного підзаконного забезпечення.

Передусім привертає увагу загальний характер законодавчого регулювання. Незважаючи на те, що Закон № 3310-IX визначає принципи організації системи, її інституційні засади й основні повноваження суб'єктів управління, він не забезпечує достатньої процедурної деталізації ключових процесів. Зокрема, відсутні чітко визначені вимоги до функціонування єдиної цифрової системи обліку резервів, алгоритми оновлення номенклатури залежно від зміни безпекового середовища, а також критерії оцінки фактичного стану запасів. У сучасних умовах, коли оперативність і достовірність інформації є визначальними, така невизначеність створює ризики фрагментарного правозастосування та управлінського свавілля.

Окремої уваги потребує проблема розмежування компетенції між суб'єктами публічної адміністрації. Формально законодавством визначено функції органів, що забезпечують формування державної політики у сфері державних резервів та її реалізують, однак на практиці межі відповідальності не завжди є достатньо чіткими, особливо у ситуаціях, що потребують негайного реагування. Багаторівневість погоджувальних процедур, необхідність отримання дозволу від вищих органів виконавчої влади та відсутність чітко встановлених строків для прийняття цих рішень знижують оперативність системи. В умовах воєнного стану чи надзвичайної ситуації це може мати критичні наслідки. Своєчасність і оперативність управлінського реагування безпосередньо впливає на забезпечення різного виду потреб (оборонних, гуманітарних та інфраструктурних). Таким чином, інституційна складність, яка покликана забезпечити контроль і узгодженість, водночас породжує бюрократичні ризики.

Окремо варто зазначити про відсутність у чинному адміністративно-правовому механізмі системно впровадженого ризик-орієнтованого підходу під час формування номенклатури матеріальних цінностей. Формування резервів здебільшого здійснюється на підставі традиційних списків, які не завжди враховують динаміку сучасних викликів. Натомість застосування ризик-орієнтованих механізмів передбачало б регулярний аналіз внутрішніх і зовнішніх загроз, моделювання можливих кризових сценаріїв та відповідне коригування номенклатури

та обсягів запасів. Відсутність нормативного закріплення таких підходів обмежує адаптивність системи та знижує її здатність до превентивного реагування.

Важливим напрямом модернізації адміністративно-правового механізму управління є також посилення цифрової складової системи, зокрема розвиток Єдиного реєстру державних резервів як не лише облікової, а й аналітичної платформи. Використання автоматизованих систем підтримки прийняття рішень та інструментів штучного інтелекту може сприяти підвищенню якості прогнозування загроз, оптимізації обсягів накопичення та своєчасному оновленню матеріальних цінностей. Водночас застосування таких технологій потребує чіткого нормативного визначення їх правового статусу, процедур аудиту та персональної відповідальності вповноважених суб'єктів.

У сукупності зазначені проблеми свідчать про необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання не лише на рівні загальних декларативних положень, а й у частині конкретних процедур, стандартів і механізмів управління. Йдеться про формування цілісної моделі, в якій правові норми, інституційна структура й управлінські інструменти будуть узгоджені між собою й орієнтовані на забезпечення гнучкості, прозорості та стійкості системи державних резервів в умовах постійних викликів.

З огляду на викладене, подальше вдосконалення адміністративно-правового механізму управління державними резервами має передбачати нормативне закріплення ризик-орієнтованого підходу до формування та перегляду номенклатури державних запасів; спрощення процедур прийняття рішень щодо використання запасів у період воєнного стану, надзвичайної ситуації; розмежування управлінських і контрольних повноважень відповідних органів у сфері державних резервів; розвиток державно-приватного партнерства; деталізацію процедури моніторингу, контролю та застосування фінансових санкцій.

ПОДЯКИ

Немає

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ

Немає

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

[1] Замрига А. В., Мазуренко В. Г. Адміністративно-правове регулювання державного резерву в Україні: поняття, особливості та принципи *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 10(28). URL: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28) – 383–391.

[2] Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24.01.1997 № 51/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-вр (дата звернення: 22.02.2026).

[3] Талавиря М. П., Ващенко В. В. Державний матеріальний резерв України: проблеми та перспективи функціонування. *Науковий вісник НУБіП України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес».* 2018. № 290. С. 251–259.

[4] Про затвердження Положення про Державне агентство резерву України : постанова Каб/ Міністрів України від 08.10.2014 № 517. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517–2014-п (дата звернення: 22.02.2026).
[5] Білоконь Ю. М., Сторож О. В. Реформування системи державного матеріального резерву: проблеми та шляхи вирішення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2025. № 4(114). С. 84–89. URL: https://doi.org/10.26642/ema-2025-4(114) – 84–89.
[6] Shapoval R. V., Nastyuk V. Y., Bezpalova O. I., Khrystynchenko N. P. Path towards national security in the European Union: genesis and further development processes. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2018. Vol. 8. No. 1. P. 45–54. URL: https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1(4).
[7] Чечель О. М. Напрями удосконалення державного управління в сфері державного матеріального резерву в післявоєнний період як елемент забезпечення національної безпеки. *Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects».* Brighton, UK, 2023. URL: https://doi.org/10.51582/interconf.19–20.03.2023.071
[8] Про затвердження Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року : розпорядження Каб. Міністрів України від 19.08.2022 № 771-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771–2022-р (дата звернення: 22.02.2026).
[9] Про державні резерви : Закон України від 09.08.2023 № 3310-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310–20 (дата звернення: 22.02.2026).
[10] Про затвердження Положення про Державне агентство з управління резервами України : постанова Каб. Міністрів України від 15.04.2025 № 435. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–2025-п (дата звернення: 22.02.2026).
[11] Чечель О. М. Міжнародний досвід організації управління державним матеріальним резервом. *Theoretical and Empirical Scientific Research: Concept and Trends.* Oxford, UK, 2024. URL: https://doi.org/10.36074/logos-02.02.2024.011
[12] Getman A. P., Yaroshenko O. M., Shapoval R. V., Prokopiev R. Ye., Demura M. I. The impact of artificial intelligence on legal decision-making. *International Comparative Jurisprudence*. 2023. Vol. 9. No. 2. P. 155–169. URL: https://doi.org/10.13165/j.icj.2023.12.001.

REFERENCES

[1] Zamryha, A. V., & Mazurenko, V. H. (2024). Administrative and legal regulation of the state reserve in Ukraine: concepts, features and principles. *Current issues in modern science,* 10(28), 383–391. Retrieved from https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-10(28) – 383–391.
[2] On the State Material Reserve: Law of Ukraine (1997, January). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/51/97-вр.
[3] Talavirya, M. P., & Vashchenko, V. V. (2018). State Material Reserve of Ukraine: Problems and Prospects of Functioning. *Scientific Bulletin of NUBiP of Ukraine. Series «Economics, Agrarian Management, Business»,* 290, 251–259.
[4] On approval of the Regulations on the State Reserve Agency of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 517. (2014, October). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/517–2014-п.
[5] Bilokon, Yu.M., & Storozh, O. V. (2025). Reforming the State Material Reserve System: Problems and Solutions. *Economics, Management and Administration*, 4(114), 84–89. Retrieved from https://doi.org/10.26642/ema-2025-4(114) – 84–89.

[6] Shapoval, R. V., Nastyuk, V. Y., Bezpalova, O. I., & Khrystynchenko, N. P. (2018). Path towards national security in the European Union: Genesis and further development processes. *Journal of Security and Sustainability Issues,* 8(1), 45–54. Retrieved from https://doi.org/10.9770/jssi.2018.8.1(4) .

[7] Chechel, O. M. (2023). Directions for improving public administration in the sphere of state material reserves in the post-war period as an element of ensuring national security. In *Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects»*. Retrieved from https://doi.org/10.51582/interconf.19–20.03.2023.071

[8] On approval of the Strategy for reforming the state material reserve system for the period until 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 771-r. (2022, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771–2022-p.

[9] On state reserves: Law of Ukraine (2023, August). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310–20.

[10] On approval of the Regulations on the State Agency for Reserve Management of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 435. (2025, April). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435–2025-п

[11] Chechel, O. M. (2024). International experience in organizing the management of state material reserves. In *Theoretical and Empirical Scientific Research: Concept and Trends*. Retrieved from https://doi.org/10.36074/logos-02.02.2024.011

[12] Getman, A. P., Yaroshenko, O. M., Shapoval, R. V., Prokopiev, R. Ye., & Demura, M. I. (2023). The impact of artificial intelligence on legal decision-making. *International Comparative Jurisprudence,* 9(2), 155–169. Retrieved from https://doi.org/10.13165/j.icj.2023.12.001.

Альона Андріївна Шевченко-Кудіна
Аспірантка
Кафедра адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Григорія Сковороди, 77, Харків, Україна
email: shevchenko.kudina@gmail.com

Alona A. Shevchenko-Kudina
PhD Student
Department of Administrative Law and Administrative Activity
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine
email: shevchenko.kudina@gmail.com

Рекомендоване цитування: Шевченко-Кудіна А. А. Сучасний погляд на вдосконалення адміністративно-правового механізму управління резервами України. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2026. Том 33. №2. С. 376–391. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.376.

Suggested Citation: Shevchenko-Kudina, A. A. (2026). Modern Approach to Improving the Administrative-Legal Mechanism of Reserve Management in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 33(2), 376–391. https://doi.org/10.31359/1993-0909.2026.33.2.376.

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.03.2026
Дата публікації (оприлюднення): 30.06.2026

Ця робота ліцензується відповідно до
Creative Commons Attribution 4.0 International License

Для нотаток

Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine

Volume 33, Issue 2
2026

Responsible for the release of *V. Zhuravel*

All materials published in this publication are licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License

Articles are published in author's version

Signed to the print with the original layout 30.06.2026.
Format 70×100/16. Offset paper. Headset Times.
Mind. print. ark. 31,8. Acc. publ. ark. 27. Edition of 100 copies.

"Publishing House "Pravo" LLC
11/2 Kharkiv Divisions St., Kharkiv, Ukraine
For correspondence: P.O. Box 822, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20
e-mail for authors: verstka@pravo-izdat.com.ua
e-mail for orders: sales@pravo-izdat.com.ua

Certificate of registration of the subject of publishing
in the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 8024 dated 05.12.2023

Produced in the printing house of «PROMART PLUS» LLC,
St. Vesnina, 12, Kharkiv, 61023, Ukraine
Tel. (097) 445-07-79
Certificate of registration of the subject of the publishing business
to the state register of publishers, manufacturers and distributors
of publishing products series DK No. 8388 dated 16.07.2025

Вісник Національної академії правових наук України

Том 33, № 2
2026

Відповідальний за випуск *В. А. Журавель*

Усі матеріали, опубліковані в цьому виданні ліцензуються відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License

Статті друкуються в авторській редакції

Підписано до друку з оригінал-макета 30.06.2026.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 31,8. Обл.-вид. арк. 27. Тираж 100 прим.

ТОВ «Видавничий дім «Право»,
вул. Харківських Дивізій, 11/2, м. Харків, Україна
Для кореспонденції: а/с 822, м. Харків, 61023, Україна
Тел.: (050) 409-08-69, (067) 574-81-20
Вебсайт: https://pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовників послуг: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для покупців: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8024 від 05.12.2023

Виготовлено ТОВ «Промарт Плюс»,
вул. Весніна, 12, м. Харків, 61023, Україна
Тел. (097) 445-07-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 8388 від 16.07.2025